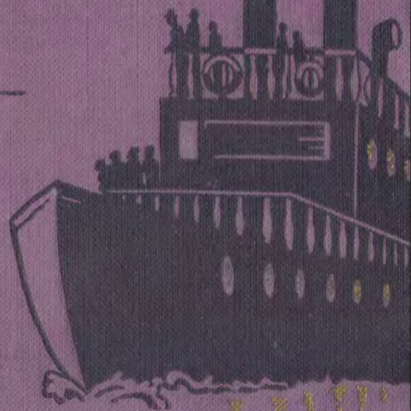

МАРК ТВЕН ТА ЧАРЛЗ Д. УОРНЕР

ПОЗОЛОЧЕНИЙ
ВІК

МАРК
ТВЕН
ТА
ЧАРЛЗ
Д.
УОРНЕР

БІБЛІОТЕКА СВІТОВОЇ КЛАСИКИ

COLLECTION OF WORLD CLASSICS

THE GILDED
AGE

— • —
A TALE OF TODAY
— • —

BY MARK
TWAIN
AND
CHARLES
DUDLEY
WARNER

State Literazny
PUBLISHING HOUSE
Kiev-1963

МАРК ТВЕН
ТА
ЧАРЛЗ Д.
УОРНЕР

ПОЗОЛОЧЕНИЙ
ВІК

НОВОЧАСНА ПОВІСТЬ

Переклад з англійської

Державне видавництво
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ-1963

«Позолочений вік» — один з кращих зразків соціальної сатири в класичній американській літературі. В цьому творі гнівно висміюється так званий американський спосіб життя, викривається продажність державного апарату та брудні методи наживи, до яких вдаються буржуазні ділки. Описуючи трагічну долю молоді вродливої жінки в буржуазному суспільстві, Марк Твен показує, що за позолоченою офіційною стіною політичного життя США діють темні сили капіталістичного суспільства.

Переклади

Н. КАЛАЧЕВСЬКА та В. МИТРОФАНОВ

Перекладено за виданням: Mark Twain and Charles Dudley Warner. The Gilded Age. A Tale of Today. Grosset and Dunlap. New York.

ТВЕН І ПОЗОЛОЧЕНИЙ ВІК

Ми розгортаємо книгу — і перед нами постають картини далекого минулого.

Америка... Сімдесяти роки... Благословенна «ера Гранта».

Зовні, здається, нічого не змінилося: як і раніш, розкидаючи увсібіч благочестиві посмішки і голублячи слухачів бархатистим поглядом чесних, непідкупних очей, майбутні конгресмени обіцяють своїм виборцям довгі роки гаразду та процвітання в обмін на голоси. Як і раніш, б'ючи себе в груди, політики клянуться навіки зберегти священні ідеали рівності й братерства, любові й свободи, написані на стягах Вашингтона та Ліпкольна. Проповідники з педільних шкіл все ще закликають своїх «юних друзів» до чистосердечності та скромності, до ощадливості й чесності, які являють собою єдино можливі східці до священного Капітолію країни, до сенату США, а народ Америки, цієї «благословенної країни», вже задихається в атмосфері, отруєній міазмами спекуляції та продажності, користолюбства та обману.

Ці роки, коли в Америці, за цинічним висловом капіталіста Фіска-молодшого, «не було втрачено нічого, нічого, окрім честі», були епохою страхіливих контрастів: голодували й гинули певдахи, знемагали у постійній нужді бідарі, стогнали від нещадної експлуатації робітники, і того самого часу з казковою швидкістю розростались трести, багатіли, наживаючись на темних аферах, спекулянти, в безконечній гульні та розкошах марнували життя новоспечені багатії.

В цю епоху тісно переплелися інтереси спекулянтів, фінансових магнатів, політиканів, кулуарних діячів, політичних та кримінальних гангстерів. У Нью-Йорку орудувала банда Твіда. Вона тримала в своїх руках та субсидувала не тільки губернатора, але й членів суду, прокурора, газети, поліцію, комерсантів, шинкарів, респектабельних бізнесменів. Підтримувана Джеймсом Гулдом та Джеймсом Фіском, вона сміло й безкарно застромляла руку в державну скарбницю.

В темних аферах брали участь не лише сенатори, міністри, дипломати, але й люди з особистого оточення президента. Права рука Гранта, віце-президент Скайлер Калфакс, був одним з організаторів дмуханого залізничного будівельного товариства «Креді Мобілье» — афери, що скінчилася величезним політичним скандалом. Особистий секретар Гранта був активним учасником банди контрабандистів. Військовий міністр Гранта намагався по підходящій ціні продати власну посаду, а зять Гранта одержував величезні хабарі від Гулда, допомагаючи йому в його фінансових комбінаціях.

Духом збагачення була отруєна й «доброзвичайна» буржуазна література Америки. І для неї великі успіхи стали еталоном моральної чистоти, а комерційний успіх — синонімом доброчесності. Само собою зрозуміло, що в літературі подібного гатунку не могло бути й мови про соціальну критику. Якщо Луїза Олькотт у своїх «Маленьких мужчинах» і «Маленьких жінках» довго й нудно розжовувала одну й ту саму історію про доброчесність, винагороджену доларами, а Гораціо Алджер у повісті «Голодранець Дік, або Життя на нью-йоркській вулиці» нудно викладав набридлу вже історію про те, як у «благословенній Америці» перший-ліпший чистильник взуття може благочестям, скромністю і, головним чином, практичною кмітливістю досягти вершини матеріального благоденства, то Едгард Елліс, Джон Естін Кук, Джозеф Кларк та десятки інших, нині вже забутих письменників, немов не помічаючи гарячки користюлюбства, що охопила Америку, проповідували кальвіністську мораль, конформізм. Вони писали про романтичну любов, про затишні котеджі, про отари овець на зеленому лузі, про соромливі поцілунки, що «переростали у вічність», про «давні добрі часи», про мрійливих пани, які звертаються до небес: «Вернись, о час, спини свій лет!»

Ці твори були абсолютно позбавлені художньої правдивості. Як герої в них виступали безликі ходульні фігурки, підсолоджені плаксивою меланхолійністю. «Я знемагаю, я не можу підвести голови,— писав Твен, ознайомившись з однією такою повістю,— боже, все це настільки по-дитячому, настільки штучно, така підробка, і такі воскові фігурки та тіні. Цікавість? Так, справді, не можна відчувати ніякої цікавості до цієї безкровної фальші, до цього обману, зготовленого на водниці з молоком...»¹

Повстаючи проти хирлявої, ходульної правдоподібності «добро-мисної» американської літератури, Твен шукає іншу, справжню правду, правду, про яку він писав своєму другові Хоуелсу: «Те,

¹ Robert Vandom, Mark Twain's Literary Views, стор. 81.

що я хочу,—це дістати змогу написати книгу, не стримуючи себе, книгу, котра не рахувалася б з почуттям одних, забобонами інших, з їхніми думками, переконаннями, надіями, ілюзіями, розчаруваннями, книгу, яка висловила б усе, що я хочу сказати всім своїм серцем, усією своєю душею... Я гадаю, що це було б блаженство, яке не можна собі й уявити,—рай на землі...»¹

Слова ці були написані 12 травня 1889 року, коли письменник працював над своєю «великою сповіддю» — повістю «Таємничий незнайомець». Але насправді така книга була написана Твенем задовго до цього, ще 1873 року, й називалась вона «Позолочений вік».

І настільки великою була внутрішня правдивість та викричаний гнів цієї книги, що її назва стала прозивним іменем для характеристики цілої ери — тієї епохи краху американського міфу, коли корупція та спекуляція досягли свого апогею, політика стала велетенським комерційним підприємством, багатство перетворилось в єдине мірило громадянської доблесті і гроші — золото, банкноти та акції — засяяли над Америкою, немов «єдине в трьох особах істинне і єдиносущне, всемогутнє і всевишне божество»².

Повість «Позолочений вік» була написана спільно з Чарлзом Дадлі Уорнером протягом трьох місяців³. Не всі розділи її рівноцінні. Згадуючи про спільну працю над книгою, Твен напівсерйозно-напівжартома писав: «Ми весь час перебували в полоні ілюзій, ніби писали одну цілісну, струнку повість. Насправді ж ми писали дві повісті, до того ж, не зв'язані між собою». Незважаючи на іронічну гіперболічність цих слів, у них багато справедливого. За первісним задумом Уорнера, книга повинна була описати кар'єру східних переселенців на західнім «кордоні», побут квакерів, суфражистський рух. У центрі її мала бути любовна інтрига: конфлікт Лори і полковника Селбі, кохання Філіпа Стерлінга і Рут Боултон. Уорнер лишився в полоні «добропристойної» літератури східних штатів. Великий вплив на нього справили і традиції англійської вікторіанської літератури, її реформістська концепція зумовлення убозтва людськими слабостями та спадковою злочинністю. Ось чому розділи, написані Уорнером, носять на собі відбиток мелодраматичності, манірності, старомодної наївності.

Позитивні герої, створені ним, бліді, схематичні, нудотно соло-

¹ W. D. Howells, Correspondence, том II, стор. 261.

² Марк Твен, Виправлений катехізис, газета «Трібуне», 28 вересня 1871 р.

³ Твен написав перші 11 розділів, 24, 25, 27, 30, 32, 33, 34, 36, 37, 42, 43, 45, 51, 52, 53, 57, 59, 60, 61, 62. Частково ним були написані розділи 35, 49, 56.

денькі й добродіє. Ніби безликі привиди, бродять з розділу в розділ добродіє Філіп Стерлінг і Рут Боултон. Хай їх переслідують невдачі, підступи мелодраматичних лиходіїв, хай їх збивають з пуття міражі незліченного багатства, хай їм падають під ноги уламки надхмарних замків, вони не занепадають духом, бо знають: буржуазні чесноти приведуть їх до щасливої розв'язки, до багатства, до подружніх радощів. Невдача спіткала Уорнера і в змалюванні образу Лори Хокінс, цього блідого зліпку теккереївської Беккі Шарп. За задумом письменника, Лора повинна була бути не стільки породженням позолоченого віку, його спекулятивної гарячки, скільки жертвою демонічного кохання, неблаганих законів спадковості.

Справжнє життя вкладає в повість Марк Твен. Розділи, які він написав, переростають первісний задум, знищують фальшиву мелодраму, привнесена Уорнером, перетворюють повість у гнівний суд над «ерою Гранта».

«Я знайомий з життям, котре намагаюсь змалювати,— заявив Твен у розмові з Елен Келлер.— Характери, що виступають у моїх творах, відомі мені. Я зустрів їх, я розмовляв з ними. Однак найбільше люблю я збирати в одному персонажі інколи милі й курйозні, інколи відразливі й неприємні риси багатьох людей, що з ними зіштовхувала мене доля. Тільки такі збірні образи, на мою думку, знайомлять читача з життям нації, з життям епохи у всій його різноманітності, у всьому його блиску та убогості»¹.

Ці слова, які свідчать про те, що наріжним каменем реалістичного мистецтва Твен вважав єдність в образі загального й часткового, типового й індивідуального, мимоволі спадають на думку під час читання «Позолоченого віку».

Уже в перших розділах повісті-читач знайомиться з чарівним образом Сая Хокінса. В забутому богом та людьми крихітному селищі штату Теннесі, в старому будиночку, під ганком якого завжди дримають худі голодні пси, мешкає Хокінс зі своєю сім'єю. Навколо — злигодні, убогство, нестатки. День за днем доводиться тягти лямку, задовольнятися скоринкою хліба, трудитися і бідувати без просвітку. Однак Хокінс не чуває себе нещасним. Він — власник 75 тисяч акрів землі. Правда, тепер ця земля не дає прибутку. Але настає час — вона принесе нечуване багатство, і діти його «житимуть, мов королі. Коло них упадуть, їм кланятимуться. Імена їхні будуть відомі всій країні».

А поки що треба жити. Зачарований надхмарними замками, які буде в своїх листах невгамовний мрійник, бідняк і прожектор полковник Селлерс, Хокінс перебирається до нього в убоге сільце, що

¹ Helen Keller, Reminiscences, стор. 22.

притулилося на болотистому міссурійському березі. Він бере участь у грандіозних спекуляціях, задуманих Селлерсом. Часом вони приносять деякий прибуток, проте за нетривалим періодом відносного достатку завжди приходить неминучий крах, розорення, злидні, ще гірші й ще невблаганніші...

-Холодної зимової ночі Хокінс умирає. Але й тоді, коли блякне погляд і притупляється слух і він не бачить більше сумних обличчій рідних, що щільним кільцем оточили його одр, і не чує, як жалібно завиває вітер у димарі, в лютому пориві стрясаючи дім, за єдиним вікном котрого застигла густа пелена падаючого снігу,— і тоді, в передсмертній муці, шепчуть сухі, безкровні губи вмираючого: «Кращі дні недалеко... Не забувайте про землі в Теннесі... В них ваше майбутнє... Ваше щастя...»

Не приносять «землі в Теннесі» щастя і дітям Хокінса. Вони ввергають їх у світ політичних афер, осідають на їхніх душах каламутним накіпом корупції, перетворюють їх у невід'ємну частку страшного світу, що задихається в пароксизмі спекулятивної гарячки, загальної продажності, облуди, не приносячи нічого, крім морального краху, розчарування й страшних злиднів.

Історія Сая Хокінса має автобіографічний характер. Як свідчать спогади Твена, прототипом Сая був батько письменника Джон Маршалл Клеменс, прототипом Вашингтона Хокінса — брат письменника Оріон. Навіть більше, в автобіографічних нотатках Твена, датованих 1870 роком, є прямі вказівки на те, що епопея «земель в Теннесі» запозичена безпосередньо з сімейної хроніки Клеменсів. Смерть Хокінса у повісті цілком нагадує автобіографічні записи Твена: «І на смертельній постелі до мого батька знову поверталася бадьорість і мужність, коли він згадував про наші теннесійські землі. Він говорив, що вони скоро зроблять нас усіх багатими й щасливими. І з цією вірою він помер»¹.

І все ж таки образ Сая Хокінса в повісті — це не стільки персоніфікована фіксація споминів письменника, скільки типізований характер, породжений Америкою позолоченого віку. Він втілює в собі не лише сумний опис індивідуальної долі, а являє собою згусток тих суспільних відносин, які зробили цю долю типовою.

Так, цей образ був типовий для тих часів, коли, за висловом Твена, в усіх кінцях Америки люди «були охоплені, немов гарячкою, духом спекуляції, збагачення. Всі сподівались досягти успіху, минаючи ті звичні шаблі, по яких люди одвіку йшли до збагачення. Прикладів, що зміцнювали його (мова йде про одного з героїв роману

¹ Марк Твен, Собрание сочинений, том 12, М., ГИХЛ, 1961, стор. 11.

Філіпа.— З. Л.) в цьому намірі, не бракувало. Він бачив навколо себе людей, які вчора були бідними, а сьогодні стали багатими, несподівано здобувши силу-силенну грошей якимись особливими шляхами, що не вкладалися в жодні рамки звичних галузей людської діяльності».

Гулди і Карнегі, безсоромні спекулянти й гангстери від фінансової політики, багатіли. Решту чекало жорстоке розчарування: крах надій, животиння, знівечене життя, смерть. Сай Хокінс став синтезованим образом тисяч і тисяч американців, що зазнали гіркого життя, краху надій, пережили трагедію загибелі віри у великі ілюзії, породжені віком позолоти й облудності.

Не менш типовий і образ полковника Селлєрса. Прототипом його, як відомо, був дядько письменника Джеймс Лемптон, улюбленим висловом котрого був афоризм: «Правда незвичайніша за вигадку, бо вигадка змушена притримуватися ймовірностей, а правда нічим не зв'язана...»

Про Джеймса Лемптона не можна сказати краще, ніж це зробив Твен у своїй автобіографії: «Джеймс Лемптон все життя витав у тумані рожевих надій і нарешті помер, не дочекавшись, аби збулася хоч одна з них. Востаннє я бачив його в 1884 році — через 26 літ після того, як я з'їв миску сирої ріпи у нього в хаті, запивши це частування відром води. Він постарівся і посивів, але, як і колись, легко вбіг до мене в кімнату і був такий самий, як і завжди: ті самі сяючі від щастя очі, сповнене надій серце, переконлива мова й уява, здатна творити чудеса,— все було в ньому, і не встиг я навіть поворухнутись, як він уже полірував свою лампу Аладдіна, і передо мною засяяли приховані скарби світу. Я сказав собі: «Ні, я анітрошечки не прикрасив його, я змалював його таким, яким він був...»¹

Однак, як би не переконував нас Марк Твен, що Селлєрс — точна копія Лемптона; насправді естетична функція цього персонажа в нього значно ширша й різноманітніша. Твен переніс Селлєрса з патріархального маленького світу американського Південного Заходу в сферу гострих соціальних конфліктів. Саме внаслідок цього Селлєрс із постаті, що втілює комічну невідповідність між прозаїчною дійсністю та фантастичною мрією, розрісся в велетенський образ, який втілює в собі трагікомічні невідповідності, що висловлюють саму сутність Америки позолоченого віку.

Він завжди оптимістичний, цей полковник Селлєрс! Що йому до того, що кожна величезна справа, яку він розпочинає, лопає, як мильна бульбашка, що нема грошей на хліб, що дедалі частіше ріпа й холодна вода заміняють обід, а недогарок лойової свічки — палаючі дрова в каміні? Натхненна видумка, іскриста фантазія

¹ М а р к Т в е н, Собрание сочинений, том 12, М., ГИХЛ, 1961, стор. 28.

перетворюють ріпу в вишукані їства, халулу — в пишні хорони, страшенні злидні — в передень казкового багатства!

Зовнішня характеристика Селлєрса викликає сміх, але водночас цей образ сповнений трагізму. Він відбиває типове для Америки позолоченого віку протиріччя між безмежним прагненням індивідуума до збагачення і практичною дійсністю, яка позбавляє його будь-якої можливості це прагнення здійснити.

У перших розділах книги Твен підкреслює головним чином комічні риси характеру Селлєрса. Проте куди діваються його добродушність та безкорисливість у продажній атмосфері Вашингтона! Селлєрс бере участь в безсовісних махінаціях сенатора Ділворті, вдається до підкупу, стає ініціатором явно шахрайського проекту продажу «земель в Теннесі», отруюючи розум і душі навіть найближчих йому людей мерзенним духом користолюбства.

І така логіка розвитку образу: крах прожектів Селлєрса перетворюється в гнівний осуд стопроцентного оптимізму американського зразка, головним носієм якого в повісті є цей персонаж.

Наступальний характер сатири Твена тут зовсім не випадковий. «Людство,— писав у свій час письменник,— має єдину могутню зброю — сміх. Сила, гроші, переконання, благання, наполегливість можуть дещо похитнути колосальний обман, у якому погрузало людство поступово, на протязі століть, але тільки сміх може висадити його в повітря, перетворити на порошок...»¹

Твен вдається до сатири ще в дуже ранніх своїх творах. Проте тільки в «Позолоченому віці» його сатира стає воістину грізною зброєю. Твен не обмежується більше висміюванням окремих сторін дійсності. Широко використовуючи в своїй сатирі традиції фольклорного гумору, розвиваючи їх, вкладаючи у них новий ідейно-політичний зміст, Твен вражає своїм сміхом самі підвалини суспільства, що породило ганебний режим, коли воедино злилися «президент, конгрес, приховані пружини, які рухають політикою, виродження демократії, розклад у правлячих колах, фальсифікація виборів, хабарництво, підкуп, злочини за посадою, фарс народного суду...»²

У деяких розділах повісті дія розгортається в убогому сільці, що в розпаленій спекулятивною гарячкою фантазії Селлєрса перетворюється на величне «місто Наполеон». В інших — вона розігрується в Нью-Йорку, де респектабельні джентльмени в своїх розкішних особняках, збудованих на скромні заощадження обдурених ними бідняків, невтомно трудяться дні і ночі, викроюючи гроші на підкуп

¹ Марк Твен, Собрание сочинений, том 9, М., ГИХЛ, 1961, стор. 667.

² Ф. Фонер, Марк Твен — социальный критик, М., Издательство иностранной литературы, 1961, стор. 107.

сенаторів, на яких «останнім часом підскочила ціна». Інколи дія переноситься і до столичного міста Вашингтона, де «високоморальні» конгресмени, ці жалюгідні нащадки Джефферсона й Вашингтона, оптом і вроздріб розпродують заповіді «батьків нації», заповіді, що «перетворилися в сміття, в болото». Але над усім, що б не відбувалося, немов німий докір, височить безпощадний у своїй метафоричності образ — статуя Лінкольна, який стискує у витягнутій руці, наче зім'яту, погано випрану серветку, написану ним Хартію визволення. Оце і все, що залишилось від колишніх ідеалів! -

«Можливо, вам,— саркастично пише Твен у розділі, присвяченому описові столиці США,— доведеться пройти через старий будинок, і тоді ви не зможете не помітити містера Лінкольна, втіленого в мармурі якоюсь молодого скульпторкою всього-на-всього за 10 000 доларів. Побачивши його, ви, певно, прийняли б мармурову декларацію вільності, яку він тримає у витягнутій руці й замислено розглядає, за згорнену серветку і, зважаючи на вираз його обличчя та позу, вирішили б, що йому не подобається, як вона випрана. А річ зовсім не в цьому. Щоправда, ніхто не знає, що з ним діється, але всі йому щиро співчують...»

В цьому уривкові Твен використав «комічну нешанобливість» — один з найулюбленіших прийомів американського народного гумору. Та якщо у безпосередніх попередників Твена — «літературних комедіантів» — цей спосіб був передусім засобом досягнення беззлобного комічного ефекту, то у Твена він стає основним компонентом соціальної, ідейно насиченої сатири.

Ні, «комічна нешанобливість» Твена — це не жартівливе поплескування по плечу, не добродушне глузування. Сміх Твена гнівний і схвильований, він знищує фальшиві авторитети, безстрашно зриває позолоту, проникає в прогнилу серцевину суспільства, злісно висміює його страшно несправедливість.

Сповнений трагікомізму опис пам'ятника Лінкольну — це зовсім не вияв неповаги до великого президента США. Це сміливе глузування з ганебного режиму, який, відкупившись доларами, поставив позбавлену смаку статую своєму президенту, знищивши попередньо ідеали, в ім'я котрих він, в буквальному розумінні цього слова, віддав своє життя.

І ось у трагічній самотності гидливо дивиться Лінкольн на скорморхів позолоченого віку, на фіглярів корупції, які там, біля підніжжя Капітолію, ведуть непристойний танок навколо золотого ідола.

Кружляє, кружляє танок, і Твен, немов прожектором, освітлює своєю сатирою спотворені в гротескній гримасі обличчя, сплетені руки танцюючих.

Ніщо не може сховатися від яскравого світла цього прожектора.

В шаленому бігові проносяться перед читачем Біглери, О'Райлі, Белуни, Троллопи, всі ці «обранці народу», що перетворили країну в божевільний «ярмарок пихи», у вакханалію зажерливості, рвацтва, моральної розпусти.

Твен гнівно висміює ілюзію американської винятковості. Проникаючи крізь товстий шар позолоти, яскравий прожектор його сатири освітлює підленьку сутність позолоченої «демократії». В країні, яка хвалькувато називала себе «континентом рівності», з'явилась нова аристократія: мілорд Туди-й-сюди, мілорд Служу-кому-завгодно, мілорд Усе-на-словах... а також пан Улеслива-мова, пан Різні-обличчя, пан Усе-чого-зволите. Ці князі бюрократії, ці принци долара, що роз'їжджають у роззолочених каретах, не менш безсоромні, як їхні європейські собрати. «Державна посада, хоч би якими шляхами та засобами вона була здобута,— іронічно констатує Твен,— дає людині право увійти в коло цієї аристократії, а з нею туди пробирається і вся її сім'я... Велике багатство дає їй ще вище й почесніше місце серед аристократії, ніж службове становище. А якщо це багатство здобує шляхом якихось хитромудрих і навіть незаконних махінацій — що ж, тим краще!»

Ця повоспечена аристократія вискочнів, розбагатілих шинкарів, удачливих спекулянтів, грубо зневажаючи принципи декларації незалежності, облитає тенетами політичної розпусти, підкупу, шантажу американський народ. «У нас в Америці,— пише з саркастичною нешанобливістю Твен,— право народу самому, на власний розсуд, обирати собі правителів є предметом безустанного піклування». Що ж! Шинкарі і їхні слуги проштовхують своїх «непідкупних» делегатів на окружних конференціях, на передвиборних з'їздах партії, і «після цього рядовому американцеві лишається тільки з'являтися у призначений час, обирати кого йому заманеться і благословляти небо за те, що він живе у вільній країні, де йому ніколи не загрожує ніякий деспотизм».

Справедливість гнівних викривань Твена, далекоглядність його сатири стають ще очевиднішими, коли ми читаємо блискучу характеристику політичного життя США цього періоду, яку дав їй Енгельс у вступі до праці Маркса «Громадянська війна у Франції»: «...ми бачимо там дві великі банди політичних спекулянтів, які поперемино забирають в свої руки державну владу і експлуатують її найбруднішим способом і для найбрудніших цілей, а нація безсила проти цих двох великих об'єднань політиків, які нібито перебувають у неї на службі, а в дійсності нанують над нею і грабують її»¹.

¹ К. Маркс, Ф. Енгельс, Вибрані твори в двох томах, т. I, К., Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1951, стор. 413.

Багаточисленна галерея негативних персонажів повісті розкриває американську дійсність в окремих її аспектах, але є в книзі і герой, що немовби концентрує в собі всю потворність, всю брехню «ери Гранта». Герой цей — сенатор Ділворті, прототипом якого був Семюель Ч. Помрой, сенатор від штату Канзас. Однак, описуючи кар'єру Ділворті, Твен зовсім не обмежується сліпим копіюванням оригіналу. Він створює сатирично-гротескний і водночас художньо переконливий, типізований образ американського політика, в якому акуляча хватка дивовижно поєднується з святенницьким благочестям.

Яку підлість не задумував би сенатор, ім'я всевишнього не сходить з його уст. «В ім'я країни, бога і тверезості» Ділворті намагається протягти в конгресі шахрайський законопроект продажу державі неродючої землі; він просить божого благословення для задуманої афери з асигнуванням для розвитку судноплавства на ріці Колумба.

Величезної викривальної сили досягає сатира Твена в розділі, що розповідає про передвиборну діяльність Ділворті. Письменник, використовуючи весь арсенал прийомів народного гумору — перебільшення, комічну нешанобливість, несподівані й неймовірні порівняння і головним чином іронічну серйозність, — розкриває зсередини трагікомічну невідповідність між благочестивими словами і ганебними вчинками сенатора. Зберігаючи прості інтонації народного анекдота, Твен веде свою розповідь тоном простодушного оповідача. І ця розповідь побудована так, що «ідилічна сага» про благочестиві діяння сенатора, облямована алегоричними натяками на його брудні вчинки, перетворюється на свою антитезу і з величезною переконливістю не лише розкриває в Ділворті риси Тартюфа позолоченого віку, але й показує, які аспекти суспільно-політичного життя Америки служать сприятливим ґрунтом для становлення цього соціального характеру.

У п'єсі Мольєра Тартюфа спостигає заслужена кара — ганебне вигнання. Медоточивий Ділворті лишається непокараним навіть тоді, коли розкривається шахрайський характер законопроектів, які він протягує через конгрес, навіть тоді, коли його публічно звинувачують у навмисному підкупі. В очах «респектабельної» корпорації сенаторів він назавжди залишається чесним політиком, якому «народ виявив своє довір'я», «страдником, що став жертвою політичних інтриг».

Та інакше й не могло статись в Америці позолоченого віку, в країні міцного союзу капіталу й уряду. Тому не дивно, що, бичуючи моральні підвалини «цивілізації», породженої цим нечестивим союзом,

Марк Твен устами свого героя ставить сповнене їдкою сарказму питання:

«Ми посилаємо місіонерів у різні країни просвіщати темних, неосвічених тубільців. Наскільки дешевше й простіше було б, якби вони могли приїхати сюди самі і скуштувати нашої цивілізації з першоджерела!»

В «Позолоченому віці» Марк Твен безжальним світлом своєї сатири освітив прогниле нутро цієї цивілізації. І настільки великим був письменницький геній, настільки нещадна його сатира, настільки художньо переконливі й типові образи, створені ним, що книга не втратила свого актуального значення і в наш час. Зриваючи маски з сучасних Селлерсів і Ділворті, викриваючи їхні медоточні промови, їхні ганебні вчинки, їхню демагогічну брехню, вона все ще являє собою могутню зброю в боротьбі проти буржуазної моралі, проти духу користолюбства, проти усього того, що заважає людям жити щасливо.

З. Лібман

協力山成玉
同心坭變金

¹ Об'єднані зусилля перетворюють скелі на дорогоцінне каміння; об'єднані серця перетворюють глину на золото (китайськ).

ПЕРЕДМОВА

Цю книгу написано не для вузького кола друзів; її написано не для того, щоб розважати або повчати хворого родича; автори писали її не для забави в години дозвілля. Появу нашої книги викликали інші причини, а тому ми пропонуємо її читачеві без звичайних вибачень.

Читач побачить, що тут ідеться про справді ідеальне суспільство, і найбільшим ускладненням для авторів у роботі була нестача переконливих прикладів. В державі, де немає ні спекулятивної гарячки, ні жадоби швидкого збагачення, де всі бідняки — простосерді й задоволені своєю долею, а всі багатії — чесні й великодушні, де суспільство перебуває в стані первісної чистоти і політикою займаються тільки здібні та віддані батьківщині люди, в такій державі, певна річ, бракує матеріалу для подібної розповіді, а тому нам довелося побудувати її на вигаданих фактах.

Немає потреби вибачатись і в тому, що ми наслідували вчений звичай давати перед початком кожного розділу цікаві уривки з літературних творів. Вагнер справедливо зауважив, що такі епіграфи, невиразно натякаючи на зміст розділу, приємно збуджують цікавість читача і в той же час не задовольняють її до кінця. Сподіваємось, що так само буде і в цій книжці.

Цитати дані багатьма мовами; це зроблено тому, що далеко не всі народи, серед яких поширюватиметься наша книга, вміють читати якою-небудь мовою, крім рідної. Адже ми пишемо не для якогось окремого класу, групи чи народу, а для всього світу.

Ми не заперечуємо проти критики, але й не сподіваємось, що критик прочитає нашу книжку перед тим,

як писати рецензію. Ми навіть не чекаємо, що рецензент признається, що не читав її. Ні, ми не розраховуємо на щось незвичайне в наш вік критицизму. Але коли б якомусь Юпітерові, що висловить свою думку про цей роман, випадково довелося прочитати його в хвилину нудьги, ми сподіваємось, що він не стане жертвою гіркого, але запізнілого каяття.

Ще одне слово. Ця книга дійсно є спільним твором двох авторів щодо задуму, показу характерів і літературної композиції, і ми просимо так і розглядати її. Навряд чи знайдеться тут хоч один розділ, на якому не була б помітна рука обох авторів.

С. Л. К.

Ч. Д. У.¹

¹ Ініціали обох авторів — Семюел Ленгхорн Клеменс (Марк Твен) і Чарлз Дадлі Уорнер.

КНИГА ПЕРША

Переклала Н. ҚАЛАЧЕВСЬКА

РОЗДІЛ І

ТЕННЕСІЙСЬКІ ВОЛОДІННЯ СКВАЙРА ХОКІНСА

Nibiwa win o-dibendan aki ¹.

Енджін. Яка земля чудова!
Міркафт. Фунт за акр
За неї взяти можна буде. Зараз
За безцінь віддаватиму. Одначе
І це задорого, я бачу, вам.

Бен Джонсон, «Обдурений чорт»

Якось у червні 18 ** року сквайр Хокінс сидів на товстій колоді перед своїм будинком і тишився чудовим ранком.

Було це в Обедстауні, у східній частині штату Теннесі. Ви б ніколи не здогадались, що Обедстаун розташований на верховині гори, бо ніщо навкруги не вказувало на це — одначе це було так; гора простягалась на кілька округів штату і підіймалась дуже полого. Ця місцевість звалася Східно-Теннесійськими Горбами і мала славу своєрідного Назарета, бо від неї ніхто не сподівався нічого доброго ².

Рублена хата на дві половини, в якій жив сквайр, була вже зовсім трухлява. Біля порога куняло кілька худющих собак, які жалісно підводили голови, коли місис Хокінс або діти переступали через них. Двір був такий засмічений, що на ньому й трава не росла. На лаві біля дверей стояли бляшаний таз, відро з водою та кабак-сулійник;

¹ У нього багато землі (мовою індіців *чиппевеїв*).

² Автори мають на увазі слова з евангелія, що зробилися прислів'ям: «Чи може бути щось добре з Назарета?»

кішка почала була пити з відра, але, втомившись від надмірних зусиль, примостилася трохи перепочити. Коло паркана стояв ящик для попелу, а біля нього — чавунний казан, в якому варили рідке мило.

Ця садиба складала одну п'ятнадцяту частину Обедстауна: інші чотирнадцять господарств були розкидані серед високих сосен та кукурудзяних полів; чужинець, опинившись у самому центрі селища, але нічого не бачачи, і не запідозрив би, що близько нього є тут хоч одне житло.

Хокінса називали сквайром тому, що він виконував в Обедстауні обов'язки поштмейстера; не можна сказати, щоб цей титул був прямо пов'язаний з такою посадою, але в тих краях поважні громадяни завжди носили який-небудь титул, отже Хокінс мав на нього таке ж право, як і інші. Пошта надходила раз на місяць, інколи аж по три-чотири листи відразу. Проте навіть і така злива кореспонденції не забирала в поштмейстера всього часу, і він ще держав крамницю, де й торгував на дозвіллі.

Отож сквайр сидів, милуючись ранком. День видався теплий та погожий; легенький вітрець доносив пахощі квітів, дзижчали бджоли — скрізь панував спокій, який навіває влітку ліс, і, як завжди буває в такий час на лоні природи, в душу закрадався приємний сум.

Аж ось прибула державна пошта. Привезли її верхи на коні — лише одного листа, та й того для поштмейстера. Довгоногий юнак-поштар затримався на годинку, щоб погомоніти,— поспішати все одно було нікуди; і незабаром усе чоловіче населення Обедстауна зібралося навколо нього, щоб взяти участь у розмові. Всі були в домо-тканих штанях — синіх чи жовтих, інших кольорів тут не визнавали. Штани тримались на одній шлейці, рідко коли на двох. Нитяні шлейки теж були саморобні. Дехто носив жилетку, і дуже мало хто був у куртці. Жилетки і куртки відзначались надзвичайною мальовничістю, бо шили їх з перкалю чудернацької розцвітки: такої моди додержуються там і досі, принаймні ті, у кого смак вибагливіший і хто може дозволити собі одягатися по-модному. Всі, хто підходив, тримали руки в кишенях. Якщо комусь і траплялось вийняти руку, то лише для того, щоб почухати потилицю. Зробивши свою справу, рука відразу ж поверталась назад. І якщо рука зсувала набакир старого солом'яного бриля, той так і залишався в цьому,

положенні аж до нової нагоди. Тому на присутніх не видно було жодного бриля, який сидів би прямо. Брилі були набакир, і всі по-різному. Ми маємо на увазі і дорослих чоловіків, і юнаків, і хлоп'ят. Кожний з присутніх або жував листя тютюну, вирощеного у власній садибі, або палив люльку, видовбану з качана кукурудзи. Дехто носив бакенбарди, але вусів не було ні в кого. У більшості під підборіддям росли густі хащі, закриваючи шию, що і вважалося там за бакенбарди. Ті ж частини обличчя, які доводилось голити, не зустрічалися з бритвою принаймні з тиждень.

Якійсь час сусіди стояли, задумливо дивлячись на поштаря, а той розказував новини. Але невдовзі їм набридло стояти, і один за одним вони повилазили на тил і посідали там, згорбивши плечі, поважні, наче зграя шулік, що злетілися на вечерю і чекають передсмертного хрипіння жертви. Старий Демрел спитав:

— Що там чувати про суддю? Ще нічого?

— Нічого певного. Деякі гадають, що він ось-ось приїде, а інші — що ні. Рас Моузлі казав дядькові Хенксу, що, як йому здається, суддя приїде до Обеду або завтра, або післязавтра.

— Ет, шкода, що невідомо. У мене там в залі суду свиня з поросятами — першокласний товар — і нікуди з ними дітися. Якщо суд буде засідати, то, мабуть, доведеться їх забрати звідти. Та, гадаю, ще встигну й завтра.

Промовець стулив свої товсті губи так, що рот зробився схожий на помідор коло стебла, і плювком вбив на смерть джмеля, який сидів на бур'янині за сім футів від нього. Один за одним кілька жувачів тютюну і собі поцілили в нього дуже точно.

— А що нового у Форксі? — знов запитав старий Демрел.

— Та не знаю — звідки мені знати. Старий Дрейк Хіггінс їздив минулого тижня до Шелбі. Возив збіжжя, але майже нічого не продав. Каже, ще не час продавати, так він і привіз усе назад, буде чекати осені. Каже, що хоче податися на Міссурі — про це там багато хто балака. Тут тепер не проживеш, такі настали часи. Сай Хіггінс подався до Кентуккі, женився там не на абиякій дівчині, а взяв з найкращої сім'ї. Повернувся до Форксу і, люди кажуть, таке виробля, що ой-ой-ой. Переробив старий дім на кентуккський лад, як він каже, так що

аж з Терпентайну приїздять дивитися. Узяв та й вима-
зав його тиньком.

— А що це — тиньк?

— Не знаю. Це він так назива. Мені стара тітка Хіг-
гінс казала. Не хочу, каже, жити в такій брудній норі,
мов свиня. Це, каже, bagno або ще якась погань, до всьо-
го липне, все вкриває. Тиньк — так назива його Сай.

Дивну подію обговорювали досить довго, навіть з
деяким пожвавленням. Але десь коло кузні перегризли-
ся собаки, і всі позлазили з тину, мов черепахи в воду,
і потюпали до поля битви з інтересом, майже з захоплен-
ням. Сквайр залишився сам і заходився читати свого
листа. Потім зітхнув і довго сидів, поринувши в роздуми.
Час від часу він вимовляє: «Міссурі, Міссурі... Охо-хо,
охо-хо, все це таке непевне».

Нарешті він сказав:

— Все ж таки поїду. Тут можна тільки згнити. Ще
трохи — і я стану таким, як оце бидло! Досить подиви-
тися, яка в мене хата, який двір... А колись і в мене були
статки!

Було йому років тридцять п'ять, не більше, але ви-
глядав він таким змарнілим, що здавався набагато ста-
рішим. Він устав з колоди й пішов до тієї частини хати,
де була крамниця, продав старій жінці в платті з напів-
шерстянки кварту густої меляси за єнотову шкурку та
плитку вошини, потім сховав листа й пішов до кухні. Там
його дружина пекла пироги з сушеними яблуками. Не-
охайний хлопчик років десяти сидів замріявшись над
примітивно зробленим флюгером, якого сам змайстру-
вав. Його мала сестричка, років чотирьох, вмочала куку-
рудзяний хліб у підливу, яка залишилась на дні сково-
роди, і ледве стримувалась, щоб не перейти за рису, про-
ведену пальцем через усю сковороду, бо то була порція
її брата, а брат замислився й забув про їжу. Коло ве-
ликого вогнища, куховарячи, поралася негритянка. Все
свідчило про безпорадність і злидні.

— Ненсі, я знаю, що робити. Світ відцурався мене,
може, й мені слід було б відцуратись його. Але байду-
же — я можу й почекати. А зараз їду в Міссурі. Я не
лишуся в цьому пропашному місці, щоб гнити разом з ним.
Я вже давно про це думаю. Попродаю тут усе, хоч би
й за безцінь, куплю фургон та коней, посаджу в нього
тебе й дітей та й гайда в дорогу.

— Куди хочеш. Що тобі любе, те й мені сподобається, Сай. Думаю, що дітям у Міссурі не може бути гірше, ніж тут.

Хокінс перейшов з дружиною до кімнати, щоб ніхто їх не почув, і сказав:

— Ні, там їм буде краще. Я подбав про них, Ненсі.— Обличчя його прояснилося.— Бачиш ці папери? З них видно, що я придбав сімдесят п'ять тисяч акрів землі в цьому окрузі — подумай тільки, яке це буде колись величезне багатство. Та що там, Ненсі, величезне — не те слово, воно надто бліде. Я кажу тобі, Ненсі...

— Але ж бо, Сай...

— Стривай, Ненсі, стривай. Дай мені закінчити. Ось уже багато тижнів ці думки не дають мені спокою. Я мушу розказати, а то лусну! Я про це нікому й слова не казав — ані словечка,— я мовчав, немов мені заціпило, щоб якийсь натяк не зірвався з уст, і це бидло не зрозуміло, які тут золоті розсипища валяються у них під ногами. Щоб ця земля лишилась нашою, треба щороку платити невеликий податок — тільки й усього. П'ять чи десять доларів. Тепер цю землю не продаси й по третині цента за акр, але колись люди будуть раді придбати той же акр і за двадцять, і за п'ятдесят, і за сто доларів! А що б ти сказала,— тут він заговорив пошепки, тривожно озираючись навкруги, чи хто-небудь не підслухує,— про тисячу доларів за акр?! Можеш дивуватися! Але це так. Ми з тобою, мабуть, і не доживемо до того дня, а вони його побачать, от згадаєш моє слово, побачать! Тобі доводилось чути про пароплави, Ненсі? Може, ти віриш, що вони й справді існують,— звичайно ж віриш. Але ти чула, як це бидло сміється й каже, що то все брехня та вигадки! Але пароплави — не брехня, не вигадки, вони справді існують і згодом викликатимуть ще більший подив, ніж тепер. Голова йде обертом, коли подумаєш, які зміни пороблять вони на цьому світі! Я пильнував, я додивлявся в той час, як інші спали, і я знаю, до чого йдеться. Навіть ми з тобою доживемо до того часу, коли пароплави плаватимуть цією річкою Теркі, а під час розливу підпливатимуть аж до нашої садиби. І це ще не все, Ненсі, далеко не все! Є ще більше диво на світі — залізниця. Ці хробаки навіть і не чули про таке, а коли й почують, то все одно не повірять. Проте і залізниця — факт. Вагони, що летять по землі з швидкістю двадцяти миль за го-

дину,— сили небесні! Ти тільки подумай, Ненсі: двадцять миль за годину! Збожеволіти можна. Прийде час, нас з тобою, може, вже не буде, а залізниця простягнеться на сотні миль — від північних штатів аж до Нового Орлеана. Вона проходитиме лише миль за тридцять від нашої землі, а може, навіть перетне якийсь краєчок наших володінь. А чи ти знаєш, що в деяких місцях у східних штатах вже палять не дровами? А чим же, як ти думаєш? Вугіллям! — Він нахилився і зашепотів знову:— А на цій нашій землі сила-силенна того вугілля. Ти бачила оту чорну штуку, що виходить на поверхню на березі річки? Ото ж і є вугілля. Ти думала — це каміння? Так тут всі думають! Каміння — і край! Тут один збирався навіть класти з нього комин. Я аж попалотнів, Ненсі. Комин міг зайнятися, і всі б дізналися, що це таке. Я переконав того чоловіка, що то надто крихкий матеріал. Тоді він вирішив зробити комин з мідної руди — чудової жовтої сорокапроцентної руди! В нашій землі цієї руди стільки, що можна нажити незліченні багатства! Я страшенно перелякався, коли той йолоп заходився споруджувати в своєму домі плавильню, сам того не підозрюючи. Це відкрило б йому підсліпуваті очі! А потім він надумав будувати той комин з залізної руди! Тут цілі гори залізної руди, Ненсі, цілісінькі гори! Я не міг ризикувати. Я ходив за ним назирці, ходив, як тінь, не залишав його ні на хвилину, поки він не збудував комин з глини та дрюччя,— так, як всі роблять в цій глухій норі. Соснові ліси, пшеничні лани, кукурудзяні поля, залізо, мідь, вугілля — почекай тільки, поки буде прокладено залізницю та з'являться пароплави. Ми цього вже не побачимо, Ненсі, ні, ні, ніколи, люба моя. Нам судилося жити, здобувати шматок хліба тяжкою працею, бідувати. Для нас немає надії, немає порятунку. Але діти наші їздитимуть залізницею, Ненсі, і житимуть, мов королі. Коло них упадатимуть, їм кланятимуться. Імена їхні будуть відомі всій країні. Боже, боже мій! Чи ж повернуться вони колись на старе місце — залізницею або пароплавом,— щоб сказати: «Хай куток цей буде недоторканим, а хатина — священною, бо тут наші батько й мати страждали заради нас, думали про нас, заклали міцні, як камінь, підвалини нашого майбутнього».

— Яке в тебе щире й благородне серце, Сай Хокінс! Як я пишаюся тим, що я дружина такого чоловіка! — Тут

в неї аж сльози виступили на очах.— Обов'язково поїдемо в Міссурі. Тобі тут не місце серед цих дурнів. І ми знайдемо якийсь кращий притулок, де будемо серед собі рівних, де слова твої розумітимуть і не дивитимуться на тебе, витріщивши очі, немов ти говориш чужою мовою. Я піду за тобою куди хочеш, хоч на край світу. Краще мені згинути з холоду й голоду, ніж дивитися, як марно хиріє тут твій розум.

— Ці слова гідні тебе, моя люба. Але ми не голодуватимемо, Ненсі! Зовсім ні. Я щойно одержав листа від Бераї Селлерса. Лист, який... ось я тобі прочитаю кілька рядків з нього!

Він вибіг з кімнати. Усміхнене обличчя Ненсі зразу ж посмутніло. На ньому з'явився вираз стурбованості та розчарування. Її обсіли тривожні думки. Вона нічого не казала, просто сиділа, склавши руки. Час від часу вона стискала їх, потім рознімала, починала постукувати пальцями об пальці, зітхала, кивала, усміхалася, хитала головою. Ця пантоміма красномовно передавала невпословлений монолог, що прозвучав би приблизно так:

— Так, осьього саме я й боялася. Берая Селлерс хотів допомогти нам розбагатіти в Вірджинії— і мало не зруйнував наше господарство; нам довелось переїхати до Кентуккі і починати все з самого початку. Допомогавав нам розбагатіти в Кентуккі— і зробив з нас старців. Ми мусили переїхати сюди. Після цього намагався допомогти нам розбагатіти тут— і майже все звів нанівець... Він чесний, наміри в нього найкращі в світі, але боюся, ох, боюся, що він надто легковажний. Плани в нього блискучі, він— великодушна людина, охоче ділиться своїми ідеями з друзями, але щоразу якась перешкода стає йому на шляху і все псує. Я завжди вважала, що це трохи химерна людина. Але я не картаю свого чоловіка! Я знаю, що коли Бераї спаде на думку щось нове, він і мертвого переконає. За десять хвилин він будь-кого напевне в свою віру, мабуть, і глухонімий захопить, побачивши, як горять його очі, як красномовно промовляють його руки. А що за голова! Там, у Вірджинії, він надумав потихеньку скуповувати невільників у Делаварі, Вірджинії та Теннесі, але з умовою, щоб тих негрів йому доставляли в Алабаму, де й одержать за них гроші. А тим часом сподівався добитися проведення закону, що забороняв би продаж негрів на Південь після певної дати,— такий

приблизно був у нього план. А скільки грошей можна було заробити на цьому! За негрів дали б учетверо більше. Він витратив усі гроші, добре-таки попрацював: їздити всюди йому довелося багато, і контрактував він силу-силенну негрів. Все йшло гаразд, але добитися проведення того закону йому не вдалося, і все пішло напівцець. А згодом він відшукав у Кентуккі якогось старого дивака, який вже двадцять два роки працював над винаходом вічного двигуна. Берая Селлерс відразу ж збагнув, що там не вистачає лише маленького коліщатка: прилаштувати його — і все буде гаразд. Я й тепер бачу, мов це було вчора, як він прибіг до нас опівночі, мов несамотий і грюкав у двері, аж поки ми не схопилися з ліжка, а потім зачинив двері на засув, поставив свічку в порожню бочку і почав розповідати пошепки. Було ясно як день, що все це обіцяло силу-силенну грошей. Нелегко було відкупити винахід у того старенького. А коли вони нарешті припасували те коліщатко, то виявилось, що знов чогось не вистачає, і все було марно — клята машина не працювала. І ту ідею, що захопила його тут, теж, як здавалося, можна було б здійснити. Вони з Саєм сиділи й працювали цілими ночами, спустивши занавіски, а я вартувала, щоб хтось із сусідів не підслухав. Він чесно вірив, що можна нажити великі гроші з тої чорної липкої рідини, що сочиться з берега там, де, як каже Сай, залягає вугілля. Він її сам очистив, поки вона не зробилась світлою, мов вода. І вона таки справді горіла, нема чого й казати. Гадаю, що в Цінціннаті теж могло зійти все гаразд з лампою, яку зробили за його замовленням. Селлерс запросив до себе повну хату агентів, щоб показати їм свій винахід, але коли він говорив, лампа вибухнула і мало всіх не повбивала. Я й досі не можу заспокоїтись, коли згадаю, скільки ми вгатили в це грошей... Шкода, дуже шкода, що Берая Селлерс тепер у Міссурі, хоч в свій час я раділа, що він туди поїхав. Цікаво, що він пише. Лист, звичайно, бадьорий. Він ніколи не занепадає духом, ніколи ніщо його не бентежить в житті; якби й були в нього турботи, він би їх просто не помітив. Для нього сонце завжди сходить ясне й чудове. Лише ніколи не буває в zenіті: зникне, щоб потім знову зійти. Цього Бераю не можна не любити: в нього такі добрі наміри, але як я боюся зустрітись з ним! Звичайно, він нас знову чимсь збаламутить! Ну добре, вдова Хопкінс пішла на-

решті... Цілий тиждень стовбичить, поки купить коток ниток чи обміняє міток пряжі. Тепер вже Сай принесе листа...

І він приніс.

— Мене затримала вдова Хопкінс. Ну й нудна жінка! Хоч у кого терпець урветься. Слухай, Ненсі, що пише Берая: «Відразу ж виїзди в Міссурі. Не барись, продавай усе за скільки дадуть, не чекай високих цін, приїзди, щоб лише не спізнився. Якщо треба, лишай все, приїзди з порожніми руками. Не шкодуватимеш. Земля тут чудова, родюча. Повітря таке чисте — кращого не знайдеш. В листі всього не написати. А народу тут щодня більшає. Їдуть звідусіль. У мене найграндіозніша ідея. Ти будеш моїм компаньйоном. Я беру в компанію всіх, хто був мені колись другом чи допомагав мені. Вистачить на всіх, ще й зостанеться! Проте — ані слова, навіть пошепки, тримай язик за зубами. Побачиш сам! Приїзди скоріше, поспішай, не барися!»

— Він все такий же, як був, Ненсі, все такий же, правда?

— Авжеж, в його голосі, здається, знову чути знайомі нотки. І ти... ти поїдеш, Сай?

— Поїду! Аякже, Ненсі! Це, звичайно, ризик, і досі нам, признатися, не дуже щастило, але що б там не сталося, старенька, діти будуть забезпечені. І за це вже слава богові!

— Амінь,— відповіла вона тихо й шанобливо.

І Хокінси виявили таку несподівану енергію та рішучість, що у приголомшених обідстаунців подих перехопило. Поспіхом попродавши все за чотири місяці, вони вирушили в таємниче невідоме, що лежало за межами теннесійських горбів.

РОЗДІЛ II

СКВАЙР ХОКІНС УСИНОВЛЯЄ КЛЕЯ

σςςτω:δην: ηςητρз:λλ: λαρσσ: ωαξ:
εδθзφσσ: λλλ λ: σφωτ:ωλн†: φξггλ:
φεεηεφσσ: ησσ: ωαξσσ: φαξαξ: 1

Третього дня надвечір, коли мандрівники саме починали думати про те, де б влаштуватися на ночівлю, вони раптом побачили в лісі рублену хату. Хокінс зупинив коні і ввійшов у двір. На порозі хати сидів хлопчик років десяти, затуливши руками обличчя. Хокінс підійшов ближче, гадаючи, що його кроки привернуть увагу хлопця, але той навіть не ворухнувся. Постоявши хвилинку, Хокінс сказав:

— Рано спати, хлопче: сонце ще не зайшло.

Хлопчик підвів голову; по його змученому личку текли сльози.

— Вибач, хлопчику, я не хотів тебе образити. Що трапилось?

Хлопчик ледве помітним рухом руки показав на двері і відсунувся, щоб дати Хокінсу пройти, потім знову закрив обличчя руками і став тихенько хитатись, немов горе його було таке тяжке, що його не можна висловити ні в стогонах, ні в скаргах та криках. Хокінс переступив поріг і опинився в убогій кімнатці. Сім-вісім літніх чоловіків та жінок скупчились навколо чогось посередині кімнати і, безшумно пораючись, пошепки розмовляли. Ски-

¹ Християни, які не мають власних дітей, мусять брати на виховання сиріт — хлопчиків і дівчаток — і виховувати їх, як власних дітей (ефіопськ.).

нувши капелюха, Хокінс наблизився. На двох табуретах стояла труна; сусіди тільки що поклали туди покійшицю— жінку з виснаженим лагідним обличчям; здавалося, що вона не вмерла, а тільки заснула. Одна стара жінка підійшла до дверей і сказала Хокінсу:

— Мати цього бідолахи. Вночі померла від гарячки. Ніяк не можна було її врятувати. Але для неї це й краще, набагато краще. Її чоловік та двоє діток померли навесні, і з того часу вона й на світ білий не дивилась, горе її вбило. Нічим вона не цікавилась, крім Клея, свого останнього синочка. Любила його без тями, як і він її. Вони жити не могли один без одного. Три тижні вона хворіла, і, повірте, цей хлопчик так клопотався, бігав по ліки, турбувався, щоб вона їх вчасно приймала, почами доглядав її й намагався підбадьорити,— ну просто наче доросла людина. А вночі, коли їй почало гіршати, вона все відвертала до стіни голову й нікого вже не впізнавала. Як заболіло моє серце, коли я побачила, що він виліз до неї на ліжко, припав до неї обличчям і так жалісно її кличе, а вона не може сказати йому ні словечка. Потім вона підвелася і розгублено подивилась навкруги. Побачила сина, голосно скрикнула і пригорнула його до грудей, і цілувала знов і знов, але це відібрало її останні слабкі сили, повіки її закрилися, руки впали, і вона вмерла, бідолашна... А Клей, він... ох, бідна сиріточка... я не можу про це говорити, несила мені про це говорити...

Клей, що був кудись зник, тепер знову повернувся, і сусіди шанобливо розступились, даючи йому дорогу. Він схилився над труною і мовчки заплакав. Простягнув руку, поправив матері волосся і ніжно погладив мертве обличчя. Поклав їй на груди кілька польових квіток, які тримав у другій руці, нахилився й довго цілував холодні губи. Після цього повернувся і, ні на кого не дивлячись, вийшов з хати. Стара жінка сказала Хокінсу:

— Вона дуже любила ці квіти. Щоранку він приносив їх матері, і вона завжди цілувала його. Прибули вони сюди звідкілясь з Півночі, вона тут вчителювала. А тепер невідомо, що станеться з бідним хлопчиком. Ні батька, ні матері, ні родичів. Нема до кого піти, нема кому подбати про нього.

Хокінс зрозумів. Всі допитливо дивились на нього, і він сказав:

— Друзі, хоч я й не який багатий, але не можу відвернутись від безпритульного сироти. Якщо хлопчик погодиться, я візьму його в свою сім'ю, піклуватимусь про нього і любитиму, мов рідного. Якби моя дитина була в біді, може, хтось інший так само подбав би про неї.

Один за одним люди підходили до Хокінса, міцно тиснули йому руку, і в їхніх очах можна було прочитати всю ласку, яку вони хотіли висловити.

— Оце справжня людина,— зауважив один.

— Хвилину тому ви були мені чужим, а тепер — мов рідний,— сказав інший.

— Це мов хліб, що за водою поплив: він повернеться в свій час,— сказала стара жінка, що раніше розмовляла з Хокінсом.

— Живіть в моїй хаті, аж поки будете тут,— запросив Хокінса один з чоловіків.— Якщо для всіх не вистачить місця, я з родиною ночуватиму на сіннику.

Трохи згодом, коли закінчували готування до похорону, містер Хокінс привів до фургона маленького сироту, розказав дружині все і запитав її, чи добре він зробив, взявши на себе і на неї нові турботи. Вона сказала:

— Якщо вважати, що ти поступив погано, Сай Хокінс, то цей твій поганий вчинок в день страшного суду заважить більше, ніж добрі вчинки багатьох інших людей. Для мене найвища похвала, що ти зробив це, не сумніваючись у моїй згоді. Чи я погоджуся?.. Йди до мене, бідна сирітко, я поділю з тобою твоє горе, й ми терпітимем його вдвох.

Вранці хлопчик прокинувся наче після важкого сну. Але поволі його переплутані думки прояснилися, і він пригадав свою велику втрату, дороге обличчя в труні, розмову з великодушним чужинцем, який обіцяв усиновити його. Пригадав і похорон, на якому дружина чужинця тримала його за руку біля могили, плакала разом з ним і втішала його. Пригадав, як вона вклдала його спати на ліжко в домі сусіда-фермера й умовляла говорити про своє горе, а потім, вислухавши, поцілувала й пішла... Після цього біль в його серці майже зник, і змучена душа нарешті заспокоїлась.

А тепер ця нова матір прийшла знову, допомогла йому одягнутися, причесала волосся, і мало-помалу відвернула його думки від тяжких подій вчорашнього дня, розповідаючи про майбутню чудову мандрівку і про невідомі

речі, які він побачить. Після сніданку вони вдвох пішли на могилу, де його серце відкрилось перед новим другом, і він просто й вільно говорив про ту, що була йому найдорожча за всіх.

Вони посадили на могилі троянди і розкидали по ній польові квіти. А потім, взявшись за руки, пішли звідти, залишивши покійницю спати тим довгим сном, що загоює всі сердечні рани й кладе край всім скорботам.

РОЗДІЛ ІІІ

ДЯДЬКО ДЕНЛ ВПЕРШЕ БАЧИТЬ ПАРОПЛАВ

Babillebabou! (disoit-il) voici pis qu'antan. Fuyons! C'est, par la mort bœuff Léviathan, descript par le noble prophète Moses en la vie du saint homme Job. Il nous avallera tous, comme pilules... Voy-le-cy! O que tu es horrible et abhominable!.. Ho, ho! Diable, Satanas, Léviathan! Je ne te peuz veoir, tant tu es ideux et détestable.

Rabelais, Pantagruel, кн. IV, розд. 33^a

Якою б повільною та неквапливою не здалась ця подорож-дорослим, але для дітей вона була дивом і насолодою, цілим чарівним світом; вони вірили, що в цьому світі живуть казкові таємничі карлики; велетні, різні духи,— все, про що розказували їм вечорами на кухні, при мерхтливому вогні каміна невірники-негри.

Через тиждень подорожі мандрівники зупинились коло занедбаного села, хати якого сповзали в ненажерливу Міссісіпі. Ріка вразила дітей надзвичайно. Завширшки з милою, вона здалася їм у сутінках цілим океаном, а неясна смуга дерев на тому березі була для них краєм сходулу, якого, звичайно, ніхто, крім них, ще не бачив.

Дядько Денл, негр сорока років, його дружина тітка Джінні, тридцяти років, молода міс Емілі Хокінс, молодий маса² Вашингтон Хокінс і молодий маса Клей, новий

¹ Бабілебабу! — сказав він.— Це ще гірше, ніж було тоді. Тікаймо! Щоб я провалився, якщо це не Левіафан, про якого пророк Мойсей каже в життєписі Йова. Він всіх нас проковтне, немов пілюлі... Ось він... Який же ти страшний і огидний!.. Ох-хо-хо! Диявол, Сатана, Левіафан! Не могу я дивитися на тебе,— такий ти гидкий-бридкий.— Ф. Р а б л е. Пантагрюель, кн. IV, розділ 33 (старофранц.).

² Перекручене слово «мастер» (панич), що вживається перед ім'ям хлопчика.

член сім'ї, влаштувавшись після вечері на колоді, милувалися чудовою рікою й розмовляли про неї. Зійшов місяць. Він плив у небі, продираючись крізь лабіринт розірваних хмарок. В його неясному сяйві темна вода помітно посвітлішала. Далеке ухання сови, гавкання собаки й приглушений плескіт річки лише підкреслювали глибоку тишу, що панувала навкруги.

Всі члени невеликого товариства, що зібралось на колоді, своєю простотою і недосвідченістю скидалися на дітей, і про ріку вони розмовляли по-дитячому. Велич і урочистість краєвиду викликали в них благоговійний жах: вони вірили в те, що повітря повне невидимих духів, які своїми крильцями викликають легкий вітрець. Розмова сама по собі зайшла про надприродне, і голоси лунали тихо та поважно.

Раптом дядько Денл вигукнув:

— Ой дітоньки мої, щось наближається!

Всі притулились один до одного, а серце в кожного так і затьохкало. Своім кістлявим пальцем дядько Денл вказував на річку.

Крізь тишу почулося глухе чмихання, яке доносилося з-за вкритого лісом мису, що був приблизно на відстані милі. Раптом блимнуло чиесь сердите полум'яне око, через воду пролягла ясна мерехтлива смуга. Чмихання ставало все гучнішим, а палаюче око все збільшувалось, розгоряючись лютіше й лютіше. З мороку виріс якийсь велетенський силует; з його рогів валили густі клуби диму, в якому подекли зірками спалахували іскри. Дим, клубочачись, зникав у темряві. Страхіття підпливало все ближче й ближче; ось його величезні боки заблищали вогнями, що відбивалися у воді й супроводжували потвору, наче почет з факелами.

— Що це? Ой, що ж це, дядечку Денл?

З великою урочистістю пролунала відповідь:

— Це сам господь бог! Падайте всі навколішки!

Не було потреби казати цього вдруге: в ту ж мить усі були на колінах. Загадкове чмихання все гучнішало, загрозливе сліпуче сяйво розливалось все дужче, і голос негра залунав у молитві:

— Великий боже, ми дуже грішні і знаємо, що варті й пекла, але, добрий боже, любий боже, ми ще не готові, ще не готові. Дай цим бідним дітям змогу виправитися, змилуйся хоч на цей раз, тільки на цей раз. Візьми ста-

рого негра, якщо тобі треба когось взяти. Добрий боже, любий боже, ми не знаємо, куди ти йдеш, і не відаємо, на кого ти націлився, але бачимо, як ти сунеш, як ти котиш у своїй вогняній колісниці, і знаємо, що на якогось бідолашного грішника чекає страшна кара. Але, добрий боже, ці діти не тутешні, вони з Обедстауна і нічогісінько не знають. Тобі ж це відомо, вони ж не відповідають за чужі гріхи. Любий боже, добрий боже, це ж несхоже на твоє милосердя, на твою жалість, на твою довготерплячу ніжну доброту: ти ж не будеш карати дітей, коли є стільки розбещених дорослих, що погрузли в гріхах — їх і треба б підсмажити в пеклі. О боже, змилуйся над малими дітьми, не відривай їх від рідних, змилуйся хоч на цей раз, покарай вже краще мене, старого. Ось тут я, боже, тут! Старий негр готовий на все. Старий...

Пароплав, світячи вогнями й збиваючи воду, порівнявся з ними; він був зовсім близенько — може, яких двадцять кроків від них. Раптом продувні клапани з великим шумом випустили пару, і це заглушило молитву. Дядько Денл, схопивши під пахви дітей, помчав у ліс; всі інші за ним. Але, засоромившись свого вчинку, він зупинився в темряві й загукав — щоправда, не зовсім гучно:

— Я тут, господи, ось тутечки!

Коротка, напружена хвилина невідомості — і, на велике загальне здивування й радість, стало ясно, що господь бог пішов геть, бо жахливі звуки почали віддалятися.

З дядьком Денлом на чолі всі обережненько вирушили на розвідку до залишеної колоди. Таки вірно, господь саме завертав за мис недалеко від них, і поки вони дивилися йому вслід, мерехтливі вогні зникали, і чмихання, поступово стихаючи, остаточно замовкло.

— Ух! Ну є ж такі, що кажуть, ніби молитва не допомагає! Хотів би я знати, де б ми були тепер, якби не моя молитва! Ото ж то й воно! Ото ж то й воно!

— Дядечку Денл, і ви насправжки гадаєте, що це молитва нас врятувала? — спитав Клей.

— Гадаю? Наче я цього не знаю! Де були твої очі? Чи ти не бачив, як господь ішов на нас — чу-чу-чу? А як було страшно! Хіба він так поводитьсь, коли його ніщо не дратує? Хіба ж він не дивився просто на нас, хіба не простягав до нас руки? Чи ти гадаєш, що він так і відпустив би нас, якби його хтось не попросив? Ой, ні, ні!

— А ви, дядечку, думаете, він нас помітив?

— Та господь з тобою, дитинко! Хіба ж я не бачив, як він дивився на нас?

— А ви не злякались, дядечку Денл?

— Ні, сер! Коли людина щиро молиться, вона не знає страху: нічого не може з нею статися!

— А чому ж ви тоді побігли?

— Ну, я... я... маса Клей, коли людину опановує дух божий, вона не знає, що творить, нічого не знає, сер! Йй можна голову відірвати — вона цього й не помітить. Ось були іудейські діти, що пройшли крізь вогонь; вони дуже таки обгоріли, звичайно ж обгоріли, але й не помітили цього і відразу ж зцілилися; якби то були дівчатка, вони б, може, й звернули увагу, що в них вже немає довгих кіс, але опіків і вони не відчували б.

— Не знаю, але, може, там були й дівчатка. Гадаю, що були.

— Ну, маса Клей, ви ж самі знаєте, що дівчат не було. Іноді не розбереш, чи ви кажете те, що й думаете, чи те, чого не думаете, бо у вас воно виходить однаково.

— Але звідки ж мені знати, були то хлопці чи дівчата?

— Господи боже! Маса Клей, та хіба ж у біблїї про це не сказано? Хіба ж там не написано, що то були «іудейї»? Якби то були дівчатка, було б сказано «іудейки!» Ох, є ж такі люди, що вміють читати, але не звертають уваги на те, що саме вони читають.

— Ну, дядечку Денл, гадаю, що... Ой, а он ще один на річці! Не може ж їх бути два!

— Оце вже нам кінець! Тепер нам кінець, це певно! Їх не два, маса Клей: це той самий! Господь може з'явитися скрізь в ту ж мить. Боже мій, як б'є вогонь, як шугає дим! Господь не жартує, серденько. Він повертається, наче щось забув. Ходімо, діточки, вам час відпочивати. Йдіть, ідіть, а старий дядько Денл піде до лісу помолиться. Старий негр зробить все, що може, щоб знову вас врятувати.

І він таки пішов у ліс молитися. Але зайшов так далеко, що й сам не був певний, чи міг бог його почути, проходячи мимо.

РОЗДІЛ IV.

СКВАЙР ХОКІНС ПЛИВЕ ПАРОПЛАВОМ ПО МІССІСІПІ

...По-сьоме, вирушаючи в дорогу, він повинен примиритись із богом, віддати свої борги, якщо їх має, широко помолитись богові, щоб послав йому добру путь і охороняв його від небезпеки, а якщо він *sui juris*¹, то повинен скласти духівницю і розважливо уладнати всі свої справи, бо багато з тих, хто їде в далекі країни, не повертаються додому. (Цю добру й благочестиву пораду дав Мартін Зейлер в «Аподемичних канонах», вміщених на початку його ж книги «Путівник по Іспанії та Португалії»).

Лей, «Міркування про подорож», стор. 22.

Рано-вранці сквайр Хокінс з родиною та двома невольниками сіли на маленький пароплав; задзвонив дзвін, прийняли шхоню, і судно вирушило вгору річкою. Навіть і дізнавшись, що потвора, яка минулої ночі здалася їм володарем неба й землі, зроблена людськими руками, ні діти, ні невольники не відчували себе набагато краще. Вони здригались від ляку кожного разу, як водомірні крани сердито сичали, й трусилися з голови до п'ят, коли гриміли продувні клапани. Тремтіння судна та хлюпання коліс доводило їх до розпачу.

Але, звичайно, вони скоро звикли до цього. Страх пройшов, і подорож відразу стала для них чудовою пригодою, казковою романтичною мандрівкою, здійсненням найяскравіших мрій. Цілими годинами вони сиділи в тіні

¹ Досяг повноліття (лат.)

² Едвард Лей (1602—1671) — англійський громадський діяч і письменник.

штурманської рубки на верхній палубі й дивились на річку, що, звиваючись, іскрилася в сонячному сяйві. Іноді пароплав борючись з течією на самій середині річки. Іноді наближався до мису з стоячою водою або сприятливою течією і проходив так близько від берега, що густе нависле гілля верб вимітало палубу й посипало її листям. Відпливаючи від цих місів, пароплав кожні п'ять миль перетинав ріку, уникаючи сильної течії на зовнішній дузі завороту. Іноді він зачіпав високу піщану міліну посередині потоку, випадково потрапляючи у мілководдя,— тоді розумне судно наче чуло небезпеку і одразу ж піниста смуга, що бігла з-під його носа, зникла, а великий гладкий вал підкочувався під пароплав, і в ту ж мить пароплав нахилився на бік, відштовхувався од мілини й тікав від небезпеки, немов зляканий звір. Щасливий був лоцман, якщо йому вдавалося випрямити пароплав і не дати йому врізатися носом у протилежний берег. Іноді судно наближалось до стіни високих дерев, немовби намагаючись пробитися крізь них, але зненацька з'являлась маленька щілинка, саме така, щоб пропустити пароплав, і він плів далі, продираючись вузькою протокою між островом і суходолом. В цій тихій воді він, здавалось, мчав, наче біговий кінь. Час від часу на невеликих галювинках виднілися маленькі рублені хатки. Неохайні жіпки й дівчата в полинялих платтях з напівшерстянки стояли біля дверей, або притулившись до стосу дров чи огорожі, і сонними очима дивилися на пароплав. Виходячи з протоки або перетинаючи ріку, пароплаву доводилось іноді потрапити на мілководдя. Тоді на носі ставав матрос і кидав лот, а судно сповільнювало хід і рухалось обережніше. Іноді пароплав зупинявся на хвилину біля пристані, щоб прийняти вантаж або пасажирів, а тим часом купка білих та негрів стояла на березі, сонно дивлячись на все і тримаючи руки в кишенях штанів: вони ніколи не виймали їх звідти,— хіба лише для того, щоб потягнутися. Тоді вони підіймали руки вгору, випростувались і з задоволенням піднімались навшпиньки.

Призахідне сонце перетворило всю річку на смугастий національний прапор, що переливався золотим, пурпурним та червоним кольорами. Згодом це сяйво померкло в сутінках, і лише казкові архіпелаги відбивали свою зелену бахрому в сталевому дзеркалі води.

Вночі пароплав тихо плив по пустинній річці. Лише де-не-де блимав вогник, нагадуючи про присутність людей. Миля за милю, ліга за лігою¹ стіною тяглися незаймані ліси, де ніколи не ступала нога людини і ніколи не лунали удари блюзнірської сокири.

Через годину після вечері зійшов місяць. Клей і Вашингтон піднялись на палубу, щоб знов помилуватися цим казковим царством. Вони бігали наввипередки, стовбичили коло дзвона, потоваришували з собаками, що сиділи на прив'язі під рятувальним човном, намагались подружитися з прив'язаним до флагштока похмурим ведмедем, перевертались на натягнутих леерах — одне слово, вичерпали всі розваги, можливі на палубі. Тоді вони стали заздро дивитися на штурманську рубку, і нарешті Клей відважився підійти до неї, а за ним обережненько і Вашингтон. Лоцман саме обернувся, щоб глянути на орієнтири за кормою, побачив хлопців і запросив їх увійти до рубки. Тепер їх щастя було повним. Затишний маленький будиночок, весь із скла, звідки відкривався чудовий краєвид, був для них тронем чарівника, і їхнє захоплення не мало меж.

Сівши на високій лаві, вони дивились вперед і бачили, як зникали порослі лісом миси, а з-за них випливали нові завороти ріки. Обернувшись, вони дивились назад і бачили, як сріблястий шлях поступово звужується й сходить нанівець в далечині. Раптом лоцман закричав:

— Йй-богу, он «Амаранта»!

Біля самої води, за кілька миль вниз по ріці, з'явилась червона цяточка. Лоцман узяв підзорну трубу, з хвилину уважно придивлявся, потім сказав, більше сам до себе:

— «Блакитне крило» це аж ніяк не може бути. Воно б нас не наздогнало. Б'юсь об заклад, що це «Амаранта».

Він нахилився над переговорною трубою і спитав:

— Хто у вас на вахті?

В трубі почувся глухий, не схожий на людський голос:

— Я, другий механік.

— Гаразд! Доведеться тобі попрацювати, Гаррі. «Амаранта» тільки-що обігнула мис і мчить, аж з шкури пнеться!

¹ Ліга — близько трьох миль.

Лоцман схопив віршовку, протягнувши на ніс корабля, і двічі сіпнув її. Почулися два різкі удари великого дзвона. З полуби хтось закричав:

— Гей, ви, допоможіть там із лотом з лівого борту!

— Ні, лот мені ні до чого,— сказав лоцман.— Іди сюди. Розбуркай старого, скажи йому, що йде «Амаранта». Та поклич ще й Джіма.

— Слухаю, сер!

Старим називали капітана — їх завжди так звать на пароплавах і кораблях. Джім — це був другий лоцман. Через кілька хвилин обидва летіли вгору по сходах в штурманську рубку, перестрибуючи через три східні відразу. Джім встиг надіти лише сорочку, а жилетка й куртка висіли у нього на плечі.

— А я тільки-що хотів лягти спати,— сказав він.— Де труба?

Він узяв її й подивився.

— На гюйсштоці немає фігурки яструба — це таки «Амаранта», клянусь богом!

Капітан довго й уважно вдивлявся вдалину, а потім сказав лише одне слово:

— Прокляття!

Вахтовий лоцман Джордж Девіс крикнув нічному дозорному:

— Який диферент?

— На два дюйми нижче ватерлінії, сер!

— Цього мало.

Тепер розкричався капітан:

— Поклич помічника! Хай викличе всю команду й перевантажить цукор наперед — щоб диферент був дюймів десять. Швидше!

— Слухаю, сер!

Внизу зчинилася метушня, долинули крики й тупотіння: стернувати стало важче, бо завантажували ніс.

Троє на штурманській рубці розмовляли короткими уривчастими фразами, тихо й стурбовано. Коли збудження їх зростало, то голоси ставали ще тихішими. Тільки-но один клав підзорну трубу, як її брав другий — все з тим же удавано-спокойним виглядом. І щоразу робив той самий висновок:

— Наздоганяє!

— Який тиск? — спитав капітан у трубку.

— Сто сорок два, сер! Але весь час більшає.

Пароплав напружувався, здригався й стогнав, немов поранений звір. Тепер за штурвалом стояли обидва лоцмани, скинувши жилетки й куртки й розхриставши сорочки. По їх щоках котився піт. Пароплав плив так близько від берега, що гілля верб обмітало поручні майже від носа до корми.

— Готуйсь! — прошепотів Джордж.

— Готово! — стиха відповів Джим.

— Давай!

Пароплав, мов олень, кинувся навскоси від одного берега до іншого. А тоді, притиснувшись до берега, продовжував свій шалений біг під самими вербами. Капітан опустил трубу.

— Боже, як швидко наздоганяє! Невже ми програємо?!

— Джиме,— сказав Джордж, дивлячись просто вперед і швидко виправляючи штурвалом найменше відхилення пароплава від курсу.— А чи не спробувати нам Протоку Вбивці?

— Ну, це вже ризик. Чи дуже був затоплений сьогодні водою тополевий корч на фальшивій косі нижче острова Бордмена?

— Лише по коріння.

— Ну тоді важко буде. Це значить, що на виході з Протоки Вбивці глибина шість футів, не більше. Якщо візьмемо правильний курс, то, може, й пройдемо. Варто спробувати. Вона на це не насмілиться,— сказав Джим, маючи на думці «Амаранту».

За хвилину «Борей» мчав немов у якомусь звивистому струмку, і вогні «Амаранти» в одну мить зникли. Тепер не чути було й слова: всі троє пильно дивилися вперед у темряву. Лоцмани уважно крутили штурвал то в один, то в другий бік, а пароплав мчав усе далі. Через кожні п'ятдесят кроків здавалось, ніби протока кінчається, але щоразу вона знову виникала за поворотом. Тепер вихід з неї був уже зовсім близько. Джордж тричі вдарив у дзвін, і два лотових одним стрибком опинились на своїх місцях; їхні загадкові вигуки відразу ж залунали в нічному повітрі, а два матроси на верхній палубі підхоплювали й повторювали їх:

— Дна не досяг!

— Глибина чоти-ри!

— Три з половиною!

- Три з чвертю!
- Глибина три-и-и!
- Два з половиною!
- Два з чвертю!

Девіс смикнув за віршовку, за іншу — і десь далеко внизу задзеленькали маленькі дзвоники. Швидкість пароплава зменшилась, засвистіла випущена пара, пронизливо заверещали запобіжні клапани.

- На мітці — два!
- Два-а без чверті!
- Вісім з половиною!
- Вісім футів!
- Сім з половиною!

Знову задзеленькали дзвоники, і колеса зовсім перестали крутитись. Жахливий свист пари майже заглушив усі інші звуки.

— Готуйсь! Зараз позмагаємось!

Джордж, скільки зміг, круто повернув штурвал і тримав його з усіх сил.

— Готово!

Пароплав здригнувся, немов затамувавши подих, а разом з ним завмерли й капітан та лоцмани. Потім «Борей» почав повертати праворуч, і очі у всіх заблищали:

— Ану, давай, давай! Не лови гав!

Штурвальне колесо почало крутитись так швидко, що й спиць не було видно, судно вирівняло курс і...

- Сім футів!
- Сі... шість з половиною!
- Шість футів! Шість фу...

Чирк! Судно зачепилося за дно. Джордж закричав у трубку:

— Повний хід! Давай чимдуж!

— Чу-чу-чу! — Випускні труби викинули вгору білі стовчи пари, «Борей» заскреготів, захитався, затремтів і рушив далі...

- Глибина два!
- Два з чвер...

— Бам-бам-бам! — Це означало, що лоти можна витягати.

І от уже пароплав мчить далі вздовж зарослого вербами берега, а з обох боків простягається срібна гладінь Міссісіпі.

«Амаранта» зникла!

— Ха-ха, хлопці, от так штуку втнули ж ми цього разу! — сказав капітан.

Але саме в цю мить позаду заблимав червоний вогник, і з гирла протоки виринула «Амаранта».

— Ну, бий мене сила божа!

— Джіме, що це значить?

— Зараз вам скажу. Пам'ятаєте, в Наполеоні до нас звертався Уош Хейстінгс, прохав, щоб ми його підвезли до Каїра, а ми не зупинились. Тепер він там у рубці навчає річкових черепах, як плавати в тихих водах.

— Ото ж воно й є! Коли я побачив, як «Амаранта» обходить середню косу біля Хог-Ай, я зрозумів, що в них у рубці не якийсь там тюхтій. Уош Хейстінгс... Ну, навряд чи хто знає річку краще від нього. Це справжній лоцман, такому лише й стояти в рубці,— із золотим галуном, в лайкових рукавичках та з брильянтовою шпилькою в краватці. З ним, старий, не пожартуєш!

— Ой, шкода, що я тоді не зупинився, шкода, що й казати!

«Амаранта» була вже в трьохстах кроках від «Борея» і все наближалась. Старий спитав через трубку:

— Який тиск зараз?

— Сто шістдесят п'ять, сер!

— Як з паливом?

— Сосну спалили, кипарису лишилась половина, тополю жере, мов пиріг!

— На палубі стоять бочки з живицею. Бери їх—і в топку! Потім розрахуємося!

І знов «Борей» летів уперед, здригався й скрипів ще дужче, ніж раніш. Але ніс «Амаранти» майже порівнявся з його кормою.

— Який тиск, Гаррі?

— Сто вісімдесят два, сер!

— Ламай бочки з беконом в передньому трюмі! Вали все в топку! Бери скипидар з корми! Поливай ним кожне поліно!

Пароплав тепер нагадував якийсь вулкан.

— Ну, а тепер як?

— Сто дев'яносто шість і ще піднімається! Вода дійшла до середнього скла. Більше не витримає! Посадив негра на запобіжному клапані.

— Добре! А як тяга?

— Краще й не треба! Коли негр кидає поліно в топку, його мало не виносить самого в трубу!

«Амаранта», виграючи дюйм за дюймом, усе наближалась, поки її гюйсшток не порівнявся з рубкою «Борея». Потім на місці гюйсштока опинились труби, а вона повзла далі й далі, аж поки не пішла колесо до колеса з «Бореєм»! Тут вони стикнулися бортами, зчепилися саме посередині залитої місячним сяйвом річки. З палуб обох пароплавів залунало громове «ура!». Матроси, галасуючи й розмахуючи руками, кинулись до поручнів, щоб подивитися, що трапилось. Від переміщення центра ваги судна накренились одне до одного, боцмани бігали, несамовито лаючись і намагаючись відігнати людей на середину палуби, а капітани, перехилившись через поруччя своїх рубок, махали кулаками з прокляттями й погрозами. Чорні клуби диму підіймалися з труб і закривали все навкруги, розсипаючи зливу іскр. Раптом прогриміли два пістолетні постріли, але обидва капітани відхилились назад неушкодженими; натовпи пасажирів відкотились від поручнів і розсіялись на всі боки, а крики й вереск жінок і дітей злились у нестерпний галас...

І тоді пролунав страшний удар, оглушливий тріск, і продірявлена «Амаранта» відокремилась від «Борея» й безпорадно попливла за течією.

Кочегари «Борея» вмить розчинили навстіж дверцята топки і почали лити туди воду, бо зупиняти машини під таким високим тиском було смертельно небезпечно.

«Борей» кинувся на допомогу потопуючому пароплаву — зняв мертвих, поранених і тих, хто не постраждав, — принаймні тих, до кого можна було дістатись, бо вся передня половина «Амаранти» перетворилася на безформну руїну, де лежали хрест-навхрест величезні труби, а внизу душ із дванадцять похованих за життя благали допомоги. Люди взялися за сокири й працювали щосили, щоб звільнити нещасних, а шлюпки «Борея» підбирали з ріки потопуючих.

Тепер з'явилась нова біда: на «Амаранті» виникла пожежа від зруйнованих топок. Ще ніхто ніколи не працював з таким ширим запалом, як ці сміливі матроси своїми сокирами. Але даремно. Вогонь неухильно прокладав собі шлях, незважаючи на зусилля команди. Полум'я палило одяг матросів, смалило волосся, відтискувало їх назад—фут за футом, дюйм за дюймом,— і пожеж-

ники похитнулись. Вони нанесли ворогові останній удар— і здалися.

Відступаючи, вони чули зойки людей, що лишилися на пароплаві.

— Не кидайте нас! Не залишайте! Допоможіть!

Один з нещасних закричав:

— Я Генрі Уорлі, тесля з «Амаранти». В Сент-Луїсі живе моя мати. Прошу вас не кажіть їй правди. Пожалуйте її! Скажіть, що я загинув відразу і навіть не знав, від чого, хоч богом клянуся, на мені немає жодної подряпини. Важко згоріти отак у клітці, коли такий чудовий світ зовсім поряд. Прощайте, хлопці, так чи інакше, а смерті нікому не минути!

«Борей» відійшов убік в безпечне місце, а палаюча «Амаранта» попливла вниз за течією, наче острів вогню, що крутився, здіймався і час від часу викидав клуби диму, спалахуючи все лютіше й підносячи свої блискучі язики все вище.

Час від часу чувся крик — це означало, що загинув ще хтось. Злощасне судно застряло на піщаній відмілині, і коли «Борей» завернув за мис і рушив далі, вогонь з палав так само шалено.

Спустившись до кают-компанії «Борея», хлопчики посахили жахливу картину. Одинадцять нещасних були вже мертві, а більше сорока ще стогнали, кричали та благали допомоги; біля двадцяти добрих самаритян ходили між них і робили, що могли, щоб полегшити їхні страждання: обмивали попечені обличчя й тіла лляною олією і вапняним розчином, вкриваючи ці місця бавовною, що надавало нещасним потворного, нелюдського вигляду.

Молоденький мічман-француз, років чотирнадцяти, лежав тяжко поранений не кажучи й слова, поки лікар із Мемфісу не наблизився, щоб його перев'язати. Тоді він спитав:

— Чи можу я одужати? Кажіть правду, не бійтеся.

— Ні... боюся, що ні...

— Тоді не гайте зі мною часу. Допоможіть тим, хто одужає.

— Але...

— Допоможіть тим, хто одужає! Я не дівчина. В моїх жилах кров одинадцяти поколінь солдатів!

Лікар, який сам колись служив у флоті, віддав честь юному герою і пішов далі.

Головний механік «Амаранти», мужній красунь, з величезним зусиллям підвівся,— це було жахливе видовище,— підійшов до свого брата, другого механіка, який не постраждав, і сказав:

— Ти був на вахті й керував машинами. Ти не послухав мене, коли я просив зменшити тиск. Візьми цю обручку, віддай моїй дружині і скажи, що я посилаю її через мого вбивцю. Разом з нею візьми і моє прокляття, щоб воно роздирало твоє серце сто років, які я бажаю тобі прожити!

Він зірвав з пальця обручку разом з м'ясом і шкірою, шпурнув її додолу і впав мертвий.

Але годі про це...

В найближчому великому місті «Борей» звільнився від свого страшного вантажу, що на той час складався з тридцяти дев'яти пораних і двадцяти двох мертвих, передавши його у дбайливі руки добровольців з гарячими південними серцями. Передано було також список в дев'яносто шість імен — тих, що зникли без вісті: погонули або згоріли під час катастрофи.

Було призначено слідчу комісію, яка після належного обговорення й дізнання винесла неминучий в Америці вердикт, до якого ми так звикли протягом усього життя: «Винних не знайдено»¹.

¹ Епізод вибуху не вигаданий. Все трапилось саме так, як тут розказано. (Прим. авторів).

РОЗДІЛ V.

ЛОРА ВАН БРАНТ СТАЄ ЧЛЕНОМ СІМ'Ї ХОКІНСІВ

دوغزې كهي اتهاري بهن چې كهر رڼاري پارويندا نسي¹

Il veut faire sécher de la neige au four
et la vendre pour du sel blanc².

«Борей» відчалив від берега і продовжував плисти вгору по Міссісіпі. Життєвий досвід Хокінсів збагатився: протягом останньої доби вони спостерігали людські страждання і, не шкодуючи зусиль, намагалися полегшити їх. Вони стали багатшими й ще в одному відношенні. Під час метушні, що зчинилася після вибуху, загальну увагу привернула маленька чорноока дівчинка років п'яти, перелякана й заплакана, що протиснулась крізь натовп до кают-компанії, кличучи батька й матір. Але ніхто не озивався. Щось в обличчі містера Хокінса привабило дівчинку, вона підійшла і, уважно придивившись, притулилась до нього. А містер Хокінс приголубив дитину, заспокоїв її і пообіцяв знайти її рідних. Потім він привів дівчинку у каюту до своїх дітей, наказав їм бути ласкавими до неї (всі дорослі доглядали поранених) — і відразу ж взявся за розшуки.

Весь день Хокінс з дружиною розпитували, кого могли, хоч, власне, вже й не сподівалися успіху. Їм вдалося дізнатись, що дівчинка та її батьки сіли на пароплав у Новому Орлеані, приїхавши туди з Куби, що походять

¹ А меншу дочку привезли вони додому і там її виховували (сіндхі)

² Спритна людина і сніг продасть за сіль (франц.).

вони з приатлантичних штатів, що їхнє прізвище — Ван Брант, а дівчинку звать Лорою. Це було все. З часу катастрофи ніхто не бачив її батьків. Дитина поводитись як справжня маленька леді; на ній було таке гарне й елегантне платтячко, якого місіс Хокінс зроду не бачила.

Минула не одна година, і дівчинка в розпачі жалібно плакала, кличучи матір. Хокінсам здавалось, що навіть стогін та крики покалічених не так крають їм серце, як горе цього маленького безпорадного створіння. Вони намагалися заспокоїти дитину; жаліючи, вони полюбили її, та й не можна було її не полюбити: вона так горнулась до них, обіймала за шию й заспокоювалась, лише дивлячись в їхні співчутливі очі та слухаючи слова розради. В обох не виходила з голови одна думка — вона все частіше, все настирливіше нагадувала про себе, але обоє не поспішали про це говорити. Нарешті зволікати було вже нікуди. Пароплав причалив, і мертвих та поранених почали зносити на берег. Втолене дівча спало на руках у місіс Хокінс. Містер Хокінс мовчки стояв біля них. Його очі зустрілися з очима дружини, потім обоє подивились на дитину, яка саме заворушилась і щільніше притулилась до місіс Хокінс. Обличчя дівчинки було спокійне й задоволене, і це зворушило материнське серце доброї жінки. І коли її очі знов зустрілися з очима чоловіка, відповідь на питання, що мучило обох, була знайдена.

З того часу, як Хокінси почали свою подорож, «Борей» пройшов уже миль з чотириста. І ось нарешті перед ними з'явилась довга шеренга пароплавів, що стояли на пристані один поруч одного — неначе сардини в коробці, — а далі височіли куполи, шпилі, різноманітні споруди міста, над якими величезною парасолькою навис чорний дим. Це був Сент-Луїс. Хокінсові діти гралися на штовмовому містку, а батьки сиділи у затишку, раз у раз закликаючи їх до порядку, але не дуже сумуючи, якщо заклики були й марні.

— Вони варті всього цього клопоту, Ненсі!

— Навіть і більшого, Сай!

— Авжеж. Ти, певно, не віддала б жодного з них ні за які гроші?

— Навіть за всі, скільки їх не є в банку, Сай!

— І я теж. Хоч ми й не багачі, але ж ти не шкодуєш... ти не заперечуєш, що наша сім'я збільшилась на дві особи?

— Звичайно, ні. Бог подбає про всіх нас.

— Амінь. Отже, ти й з ними б не розлучилася? Ні з Клеєм, ні з Лорою?

— Ні за що в світі! Я люблю їх так само, як і своїх. І, здається, вони пестять та голублять мене навіть більше, ніж рідні. Яюсь прогонуємо всіх, Сай.

— Все буде гаразд, старенька. Я б не побоявся усинувити й тисячу дітей, якби схотів, бо ми ж маємо ту землю в Теннесі, а цього досить, щоб прогонувати хоч армію дітей. Цілу армію, Ненсі! Ми з тобою не доживемо до цього, але наші діти доживуть. Обов'язково. Колись вони будуть «багата міс Емілі Хокінс» і «заможна міс Лора Ван Брант Хокінс», «високоповажний Джордж Вашингтон Хокінс, мільйонер» і «губернатор Генрі Клей Хокінс, мільйонер»! От як їх називатимуть! Не турбуйся за наших дітей, Ненсі, анітрохи не турбуйся! З ними все гаразд. В тому маєтку, Ненсі, море грошей, ні, не море — океан, от їй-богу!

Діти на хвилину припинили гру і підійшли послухати дорослих. Хокінс спитав:

— Вашингтоне, синку, що ти робитимеш, коли будеш одним з найбагатших людей у світі?

— Не знаю, тату. То я думаю, що полечу на повітряній кулі, то — що куплю багато-пребагато книжок і тоді набуду собі скільки захочу флюгерів та водяних коліс. А деколи — що в мене буде машина, як та, що ви колись купили з полковником Селлерсом. А іноді думаю... ну, не знаю справді, я ще не певний... Може, перш за все прибуду пароплав!

— Ти, хлопче, такий же, як і був: усе вагаєшся, не знаєш, за що схопитись. А ти що робитимеш, Клей, коли станеш одним з найзаможніших людей у світі?

— Не знаю, сер. Моя мати — та інша, яка померла, — завжди мені казала, щоб я працював і не надіявся розбагатіти, тоді я й без статків не знатиму горя. Тож я гадаю: краще мені почекати, коли вже буду багатим. Тоді я знатиму, чого мені хочеться, а тепер я ще цього не знаю, сер.

— Обережна голівонька! Губернатор Генрі Клей Хокінс — ось ким ти колись будеш, Клей. Мудра, розважлива голівонька! Ну, а зараз біжіть всі гратися. Першокласний товар, Ненсі, як кажуть обедстаунці про своїх свиней.

Хокінси пересіли на менший пароплав, на якому пливли ще сто тридцять миль вгору по Міссісіпі, і в сутінках одного погожого жовтневого дня висадились в убогому селі, безладно розкиданому на березі Міссурі.

Наступного ранку вони запрягли коней у фургон і їхали два дні в глиб країни майже бездоріжними безлюдними лісами. І коли, кажучи фігурально, нарешті розбили свій намет, то досягли мети своїх сподівань — своєї нової домівки.

На узбіччі багнистого шляху стояв повенький одноповерховий рублений будинок. То була крамниця. Недалеко від неї скупчилося ще десять-дванадцять нових і старих хатин. У сумних присмерках згасаючого дня це місце здавалось досить непривітним. Два чи три юнаки без курток сиділи перед крамницею на ящику з-під бакалей, ножами відколювали від нього трісочки, били по ньому своїми величезними чобітьми і влучали в ціль тютюною жуйкою. Кілька негрів в лахміттях стояли, спершися об стовпи навісу, і з лінивою цікавістю стежили за прибуттям наших мандрівників. Незабаром усі підійшли ближче до фургона Хокінсів і зупинилися; засунувши руки в кишені та переступаючи з ноги на ногу, вони з насолодою дивилися на новоприбулих. Помахуючи хвостами, прибігли бродячі собаки і стали пришокуватися до Хокінсового пса. Мабуть, їм щось не сподобалось, бо вони одразу ж загризлися з ним. Це могло б захопити присутніх, але сили були надто нерівні, і не можна було сподіватися цікавого бою. Отже, гризню припинили, і чужий собака, підібгавши хвоста, шмигнув під фургон. Нечепурні негритянки, дівчата й жінки, надійшли з відрами, якими вони вправно балансували на голові, і теж приєдналися до товариства, витріщивши очі. Напіводягнені білі хлопчики й негрєнята, на яких не було нічого, крім сорочечок, поприходили звідусіль і стояли, зціпивши руки за спиною, беручи й собі участь в оглядинах. Всі інші мешканці покинули свою роботу і вже збирались підійти, як раптом якийсь чоловік, проштовхуючись крізь натовп, закричав, аж загорлав, з запалом потискуючи руки новоприбулим:

— Ну хто б міг повірити! Чи це справді ви? Поверніться! Вище голови! Хочу на вас добре надивитись! Ну й ну! Кажу вам — це так добре, що й не віриться. Боже, до чого ж я радий вас бачити! Аж на серці приємно,

коли дивлюсь на вас. Ще раз руку! Знов потиснемо! Ой боже, боже! Що скаже дружина? Так, так, справді, я одружився лише минулого тижня — чарівне, просто чарівне створіння, найблагородніша з жінок... Вам вона сподобається, Ненсі! Сподобається? Та побий мене боже — ви її полюбите, будете її обожнювати, ви з нею станете як сестри! Ну й ну! Дайте мені ще на вас подивитись! Такі ж, як і раніше... Її-богу, лише сьогодні вранці жінка сказала: «Полковнику», — вона завжди мене кличе полковником, ніяк не можу відучити, — так вона каже: «Полковнику, у мене передчуття, що хтось має приїхати!» І ось ви приїхали, а я ж ніяк на вас не чекав. Ну, тепер вона вважатиме себе за пророчицю. Та хай мене повісять, коли і я так не думаю. А ви ж знаєте, прислів'я каже: «Немає країни, яка б не пишалась своїм пророком». Боже милостивий, ось і діточки. Вашингтоне, Емілі, хіба ви мене не впізнали? Ну поцілуйте ж мене! Ох, як багато в мене для вас цікавого: поні, корови, собаки — все, що тільки може потішити дитяче серце... і... а це хто такі? Чужі дітки? Ну, тут ви не будете чужими, ось побачите. Зробимо так, що вам тут буде справжній дім, неначе ви іншого ніколи й не знали. Зробимо, ось побачите. А тепер я забсру вас до себе. Тут, у цьому селищі, я не дозволю вам ні жити, ні харчуватись ніде, крім у мене. Я тільки хочу, щоб ви почували себе в нас затишно, як удома, — лягайте й відпочивайте! Чуєте? Гей, Джім, Том, Піт, Джек! Хутчій сюди! Одведіть коней до мене додому, поставте фургон у дворі, коней під навіс та вкиньте їм сіна й вівса, скільки з'їдять! Що? Немає ні сіна, ні вівса? Ну то дістаньте десь, хай запишуть на мій рахунок. Нуте, мерщій, в шеренгу шикуйсь! Ліве плече вперед! Раз, два — вперед марш!

І полковник вирушив першим, посадивши Лору собі на плечі; підбадьорені та дуже вдячні, новоприбулі вмить підвелися, незважаючи на втому, і пішли за ним.

Незабаром вони вже сиділи коло старосвітського вогнища, в якому палали великі колоди. Хоч в кімнаті було й тепло, але, незважаючи на це, треба було топити, щоб приготувати вечерю. Ця кімната була відразу і спальнею для всієї родини, і вітальнею, і бібліотекою, і навіть кухнею. Хазяйновита дружина полковника весь час сновигала туди й сюди з горщиками та кастрюлями в руках і, сповнена щастя, захопленими очима поглядала на чо-

ловіка. Коли вона нарешті постелила скатертину і поставила на стіл гарячі кукурудзяні коржі, смажену курятину, бекон, скотини, каву й різні сільські ласощі, полковник Селлерс припинив свою гучну балаканину й урочисто прочитав передобідню молитву, але потім знову загорлав щосили і кричав, аж поки гості не понаїдалися досхочу. А коли новоприбулі піднялись по драбині на другий поверх, чи то пак на горище, і полягали на м'яких перинах, місіс Хокінс не могла не сказати:

— Щоб його, того Селлерса! Мені здається, він став ще більш несамовитим, ніж був. Проте хіба ж можна його не любити? Якби хто й захотів погано до нього поставитись, то не зміг би — досить тільки глянути йому в вічі та послухати його, як забудеш про все.

За тиждень-два Хокінси влаштувалися в новому рубленому будинку і відчули себе наче вдома; діти пішли до школи — принаймні тоді це вважалося за школу. Там ці ніжні паростки роду людського проводили щодня вісім-десять годин, щоб завчити з книжок незрозумілу нісенітницю і потім механічно відтарабанити її, наче папуги. Після такої науки постійно боліла голова, хоч учень міг читати й важкі слова без зупинки і навіть не передихнувши. Хокінс перекупив сільську крамницю, можна сказати, за мізерію, але прибутки від неї були, правду кажучи, теж мізерні.

«Чудова спекуляція», на яку натякав у листі полковник Селлерс, полягала в тому, щоб розводити мулів для продажу в південні штати. На цьому, здавалось, можна було багато заробити. Молоді мули коштували дешево, утримувати їх теж було неважко, і Хокінс з охотою погодився вкласти в справу свої невеликі заощадження, а догляд за тваринами доручити Селлерсу і дядьку Денлу.

Все було гаразд. Справи потроху пішли на краще. Хокінс навіть збудував собі новий двоповерховий будинок та ще й з громовідводом. Люди приходили здалеку дивитися на це диво. Але вони знали, що громовідвід притягає блискавку, і тому далеко обходили це місце під час грозовиці, бо добре розумілися в стрільбі й були певні, що з відстані в півтори милі блискавка зможе влучити в таку малу жердину не частіше, ніж один раз із ста п'ятдесяти.

Хокінс обставив свій дім меблями з сент-луїського магазину, і слава про їх пишність поширилась далеко між людьми. Навіть килим у вітальні був із Сент-Луїса, хоч решту кімнат прикрашали доріжки місцевого виробу. Хокінс перший збудував навколо свого будинку дощаний паркан, прикрасивши тим селище; він навіть побілів його. На вікнах були клейончаті занавіски з малюнками таких чудових замків, яких ніде в світі, крім на занавісках, і не побачиш. Він радів від того захоплення, яке викликали у всіх згадані чудеса, але в той же час думав, посміхаючись, які вони жалюгідні й дешеві у порівнянні з тими, що оздоблять розкішний дім Хокінсів у майбутньому, коли теннесійські землі принесуть свій справжній плід. Навіть Вашингтон якось сказав, що коли маєток в Теннесі буде продано, вони з Клеєм теж заведуть у себе в кімнаті такий магазинний килим, як у вітальні. Це сподобалось Хокінсу, але збентежило його дружину. Вона не вважала за розумне покладатися так безоглядно на теннесійські землі, зовсім не дбаючи про роботу.

Хокінс одержував щотижня філадельфійську і двічі на тиждень сент-луїську газету — майже єдині газети, що потрапляли до їх містечка, хоч «Журнал для жінок» мав там добрий попит і деякі з авторитетних місцевих критиків вважали його за зразок красного письменства. Не зайве нагадати, що ми пишемо про часи, які минули років двадцять або тридцять тому. У цих двох згаданих газетах і полягав секрет все зростаючого успіху Хокінса. З них він дізнавався про стан урожаю на Півдні та на Сході і тому знав за тижні і навіть місяці раніше за інших, на що може бути попит, а на що попиту не буде. Незабаром його почали вважати за надзвичайно удачливу людину. Мешканцям містечка і на думку не спадало, що розумна голова добре помагала тій удачі.

Титул «сквайр» став знову вживатися поруч з прізвищем Хокінса, але ненадовго. Бо з ростом його популярності й статків «сквайр» непомітно поступився місцем перед «суддею», і можна було сподіватися, що згодом він перетвориться в «генерала». Всі шановні люди, які приїздили в селище, не обминали хокінсових хоромів, гостюючи в «судді».

Незабаром Хокінс подружився з своїми сусідами. То були незграбні, неосвічені і навіть не дуже працюючі

люди, але все ж чесні та щирі, і їх доброчесне життя викликало повагу. Вони відзначались палким патріотизмом, може, й по-старомодному пишались своїм національним прапором і обожнювали батьківщину. Вони платили вічною ненавистю тому, хто заплямував національну честь, і все ще кляли Бенедикта Арнольда¹, немов він був їхній особистий друг, який зрадив їм десь із тиждень тому.

¹ Бенедикт Арнольд (1741—1801) — американський генерал часів війни за незалежність, зрадник.

РОЗДІЛ VI.

ЧЕРЕЗ ДЕСЯТЬ РОКІВ. ЛОРА — ЮНА КРАСУНЯ

十年 前 事 幾 翻 新

Mesu eu azheĩashet
Washkebemâtizitâking,
Nâwuj beshegandâguzé
Manwâbegônig edush wen.

*Oibwa Nuguwioshüng, стор. 78**

Ми пропускаємо десять років, і тому в житті наших героїв доводиться відзначити деякі зміни.

Суддя Хокінс і полковник Селлерс за цей час двічі або й тричі нажили й втратили невеликі капітали і тепер саме перебувають у злиднях. У Селлерса дві пари близнят та й ще четверо дітей. В родині Хокінса — шість своїх дітей і двоє всиновлених. В щасливі часи, коли доля всміхалася батькам, старші діти вчилися в кращих школах Сент-Луїса, а в скрутні — залишалися дома.

Ні дітям Хокінса, ні їхнім знайомим ніколи й на думку не спадало, що одна з дівчат була чужа їм по крові й походженню. Щоправда, Лора й Емілі були несхожі між собою, але таке трапляється в багатьох сім'ях. Дівчата зростали, як сестри, а в час катастрофи на Міссісіпі були надто малі, щоб пам'ятати, яка подія з'єднала їхні долі.

¹ Події десятирічної давності — як часто вони здаються свіжими! (*Китайськ.*)

² Юність горда розквітає
На виду у всіх красою
Краще від квіток весняних,
Краще навіть від троянди.— «Пісня од жибеїв» (*мовою індійців чіппевеїв*).

І все ж таки, той, хто знав би таємницю походження Лори й побачив би дівчинку, коли їй було років дванадцять-тринадцять, мабуть, зрозумів би, чим вона більш чарівна за свою шкільну подругу.

Філософи сперечаються, що саме приваблює нас у безтурботній школярці: чи майбутня жінка, яка виросте з дівчини, чи просто більш природні чари безжурної дитини. Хоч Лора в дванадцять років уже обіцяла стати красунею, вона про це аж ніяк не думала. Жодного разу. Її голівка була зайнята більш важливими питаннями. До свого простого шкільного платтячка вона вже навчилась додавати такі таємничі маленькі прикраси, як банти та сережки, і серйозно радилася про них з своїми дорослими подругами.

Коли літнього дня вона легко й граціозно йшла вулицею, засунувши маленькі ручки в прикрашені стрічками кишені фартушка та злегка розставивши лікті, а вітрець то опускав їй на очі, то здіймав просто над лобом широкі криси солом'яного капелюшка, коли на її чарівному безжурному личку з'являлася посмішка, а від усієї фігурки віяло певинністю й чистотою, які властиві цьому щасливому вікові,— справді, це могло зогріти найхолодніше серце і втішити та підбадьорити найсумніше.

Свавільна і щедра, вибачлива і владна, любляча і необачна — словом, надзвичайно чарівна — така була Лора в ці роки. Якби вона такою й залишилась, то цю книгу не довелося б і писати. Але за ці декілька років, що до їх кінця ми тепер підходимо, років, протягом яких суддя Хокінс пережив стільки випробувань, Лора стала майже дорослою жінкою.

Коли суддя Хокінс збанкрутував уперше, до нього з'явився добрий ангел у вигляді звичайної людини й запропонував тисячу п'ятсот доларів за землю в Теннесі. Місіс Хокінс радила погодитись. Спокуса була велика, але суддя витримав її. Він сказав, що це земля їхніх дітей і він не може вкрасти в них майбутні мільйони ради такої мізерної суми.

Коли його спіткала нова катастрофа, з'явився інший добрий ангел і запропонував три тисячі доларів. Хокінс був у такому глибокому розпачі, що дозволив дружині умовити себе скласти запродажну. Та коли він побачив своїх бідно одягнених дітей, він відчув себе зрадником і відмовився її підписати.

Тепер Хокінсу знову було скрутно, ще скрутніше, ніж будь-коли. Він цілі дні ходив по кімнаті, а вночі майже не спав. Йому було сором признатися навіть самому собі, що в нього на думці була зрада: він вирішив, нарешті, продати землю. Місіс Хокінс увійшла в кімнату. Він не сказав ні слова, але відчував себе таким винним, наче вона спіймала його на якомусь ганебному вчинку.

— Сай, я не знаю, що нам робити. Діти так одягнені, що їм не можна показатись на люди. Але це ще не найбільше лихо. В нас майже немає чого їсти.

— Що ж, Ненсі, піди до Джонсона...

— Авжеж, до Джонсона! Коли в нього не було жодного друга в світі, ти допоміг йому забагатіти. І ось маеш: він живе в нашому прекрасному будинку, а ми — в його жалюгідній халупі. Він уже натякав нашим дітям, щоб вони не приходили до нього в двір гратися з його дітьми. Це можна легко стерпіти, бо не такі вони люди, щоб з ними знатися, і не це мене бентежить; але сьогодні вранці я послала Френкі до нього по борошно, а він сказав хлопчику, що наш рахунок уже надто великий. Більше він нічого не казав, але й борошна не дав, відвернувся й заговорив із дівчатами Харгрев, що торгувалися з ним за якусь там тканину.

— Ненсі, це нечувано!

— І я так думаю, Сай! Я мовчала, поки могла. Справи ж гіршають і гіршають кожного дня. Я так змучилась, що й з дому не виходжу. В тебе теж досить клопоту, тож я й не хотіла казати тобі ні слова — і тепер би не сказала, тільки справи вже такі погані, що я не знаю, що й робити, до кого звернутись.

Вона не витримала — закрила обличчя руками й заплакала.

— Не плач, моя люба... І хто б міг подумати таке про Джонсона! Я опинився в скрутному становищі, не знаю, що й робити. Тепер, якщо хтось запропонує мені три тисячі — о, якби тільки хтось дав три тисячі доларів за землю в Теннесі...

— Ти б її продав, Сай? — спитала місіс Хокінс схвильовано.

— Ще й як!

В одну мить місіс Хокінс вилетіла з кімнати. За хвилину вона повернулася із якимось незнайомцем, що мав дуже діловий вигляд. Вона запросила його сісти й зали-

шила їх. Хокінс подумав: «Хіба ж можна людині втрачати віру? Коли настає найчорніша година, провидіння завжди допомагає; чи мав колись який-небудь бідолаха таку вчасну допомогу, як я оце зараз. Якщо цей благословенний чоловік дасть хоч тисячу — я обійму його, як брата».

Незнайомець сказав:

— Мені відомо, що ви маєте сімдесят п'ять тисяч акрів землі в Східному Теннесі. Щоб не гаяти часу, я, не зволікаючи, перейду до суті справи. Я агент металургійної компанії, і вона уповноважила мене запропонувати вам за цю землю десять тисяч доларів.

Серце Хокінса забилося сильніше. Він ледве стримався, щоб не закричати від радості. Першим його поривом було вигукнути: «Згоден! І благослови боже вашу металургійну компанію!» Але здавалось, щось промайнуло в його думці, і його вже відкриті уста не вимовили ні слова. Ентузіазм у нього в очах погас і змінився замисленим поглядом. Вагаючись, він сказав нерішучим тоном:

— Ну, я... цього, здається, не досить. Це... це дуже цінна земля, дуже цінна. Там повно залізної руди, сер, повнісінько! І міді, й вугілля — всього, всього, що ви можете уявити. Дайте подумати хвилинку — що ж його вирішити... Так, я згоден продати лише право видобувати залізну руду, і це за п'ятнадцять тисяч доларів готівкою, з тим, щоб я став компаньйоном і одержав половину прибутків, або акцій, як ви кажете. Я зараз не беру участі ні в яких справах і можу допомогти в управлінні підприємством. Ну що ви на це скажете?

— Що ж, я тільки агент інших людей, моїх друзів, мені навіть не платять за послуги. Правду вам сказати, я намагався переконати їх не встрявати в цю справу і звернувся до вас з цією пропозицією відверто, без манівців, з надією, що ви відмовитесь. Людина майже завжди відмовляється від першої пропозиції, яка б вона не була. Але я виконав свій обов'язок і з задоволенням передам їм те, що ви сказали.

Він збирався встати. Хокінс сказав:

— Заждіть хвилинку.

Хокінс знову почав думати. Зміст його думок був такий: «Це хитрун, ще й дуже великий хитрун. Мені не подобається його відвертість, такий навмисне відвертий ділок — хитра лисиця, ой яка хитра лисиця! Він сам і є

металургійна компанія, ось хто він такий! І він таки хоче купити цю землю. Я ще не такий сліпий, щоб цього вже не бачити. Як же, він не хоче, щоб компанія починала цю справу — чудово, справді чудово! Брехня! Він повернеться сюди завтра, неодмінно, і згодиться на мої умови. Згодиться? Б'юсь об заклад, що йому кортить погодитись зараз же. Проте мені треба добре подумати, як діяти. Що викликало таке раптове захоплення залізом? Бажав би я знати: звідки дме вітер? Ясно одне: тут відбувається щось незвичайне.— Хокінс збуджено підвівся й почав ходити туди й сюди, розмахуючи руками.— З цим залізом починається щось грандіозне, в цьому нема жодного сумніву, а я тут сиджу, як щур, і нічого про це не знаю. Боже великий! Я мало не спіймався в пастку! Оцей шахрай міг би захопити мене зненацька, розорити мене! Але я не спіймався, і ручуся, що не встряну в...»

Він зупинився і, повернувшись до незнайомця, сказав:

— Я зробив вам пропозицію, ви її не прийняли, і я хотів би, щоб ви вважали, що я її й не робив. А зрештою, моє сумління не дозволяє мені... Змініть, якщо хочете, суму, що я назвав, на тридцять тисяч доларів, і передайте мою пропозицію компанії: я не зламаю свого слова, навіть під загрозою смерті.

Незнайомця це, здається, наскільки, і на його обличчі досить ясно відбилосся здивування, але Хокінс нічого не помітив. Взагалі навряд чи він що-небудь помічав або знав, що робить. Незнайомий вийшов. Хокінс кинувся в крісло. Він роздумував кілька хвилин, потім злякано подивився навкруги й кинувся до дверей.

— Пізно, пізно! Вже пішов! Ой, дурень я, вічний дурень! Тридцять тисяч! Ослисько ж я! І чому я не сказав п'ятдесят тисяч!

Він розкуйовдив руками волосся, сперся ліктями об коліна і почав гоїдатись з відчаю туди й сюди. Рада й весела, місіс Хокінс заскочила в кімнату.

— Ну, Сай, як справи?

— Ет, хай йому сто чортів, Ненсі! Я таки прогадав!

— В чім річ, Сай, ради бога?

— В чім-річ, питаєш? Усе втрачено!

— Що таке? Та кажи ж швидше! Не тягни, бо не витримаю. Купив він чи ні, нарешті? Пропонував хоч що-небудь?

— Чи пропонував? Він давав десять тисяч за нашу землю і...

— Слава тобі, господи! Нарешті ти на нас зглянув-ся!.. Але чому ж ти кажеш, що все втрачено, Сай?

— Ненсі, невже ти гадаєш, що я згодився на таку безглузду пропозицію? Ні! Дякувати богам, я не такий простак! Я в одну мить розгадав їхні плани. Це величезна спекуляція на залізі. Тут мільйони й мільйони! А я, дурень, сказав йому, що продаю половину всієї руди за тридцять тисяч! Ні, коли він повернеться, то я не дам її йому й понюхати менше ніж за чверть мільйона, і ні на цент менше!

Місіс Хокінс пополотніла і розпачливо подивилась на нього.

— Ти пропустив таку нагоду? Ми в такій страшній скруті, а ти не міг його затримати! Ні, не може цього бути, не може!

— Пропустив нагоду? Слухай, жінко, ти гадаєш, він не знає, що робить? От побачиш, він завтра ж повернеться!

— Ні, Сай, ніколи, ніколи він не повернеться! І я не знаю, що станеться з нами... що тільки станеться з нами!

Тінь тривоги впала на обличчя Хокінса. Він сказав:

— Ну, Ненсі, ти... ти сама не віриш в те, що говориш.

— Не вірю, кажеш? Я знаю це, Сай. І ще й те знаю, що ми не маємо ні цента, а відмовились від десяти тисяч доларів.

— Ненсі, ти мене лякаєш. Хіба міг би цей чоловік... хіба ж можна, щоб я... А щоб я пропав, коли сам не бачу, що пропустив нагоду! Та не сумуй, Ненсі, не сумуй! Я зараз же піду за ним. Я візьму, візьму... ой, який же я дурень... візьму, скільки б він не давав!

Він щодуху вибіг з дому. Але незнайомця вже піде не було. Ніхто не знав, звідки він прийшов і куди пішов. Хокінс поволі повертався додому, сумно й безнадійно придивляючись до зустрічних. Він занепав духом і в думці весь час знижував ціну на свою землю. Коли, нарешті, він ступив на поріг свого будинку, сума, в яку він її оцінив, дорівнювала п'ятистам доларам: двісті зразу ж, решту в розстрочку на три роки, рівними частинами і без ніяких процентів.

Невеселі зібралися Хокінси ввечері біля каміна. Зійшлися усі діти, крім Клея. Містер Хокінс сказав:

— Вашінгтоне, ми, очевидно, розорені, ми безнадійно заплутались. В мене вже нема ніяких сил. Не знаю, що робити,— я ще ніколи не був у такому становищі, ніколи не бачив усе таким безпросвітним. Треба прогодувати стільки ротів! Клей на роботі; тепер ми мусимо розлучитись — на деякий час — і з тобою, мій хлопче. Але це буде ненадовго: земля в Теннесі...

Він зупинився і відчув, що червоніє. На хвилину настала тиша, а потім Вашінгтон, худорлявий юнак із мрійними очима, років двадцяти двох — двадцяти трьох, сказав:

— Якби полковник Селлерс приїхав, я б поїхав з ним і залишився у нього, поки не продамо землю в Теннесі. Він часто запрошував мене, ще відтоді, як переїхав до Хокаю.

— Боюсь, що він уже не приїде, Вашінгтоне. Як я чув,— не від нього, звичайно, а від інших,— його справи не набагато кращі за наші, а сім'я у нього теж чимала. Може, він і знайде щось для тебе, але спробуй сам дістатись до нього, Вашінгтоне,— це ж лише тридцять миль.

— Але як, тату? Туди ж навіть поштові карети не ходять.

— А якби й ходили... На це треба гроші. Хоч вони їздять з Суонзі, за п'ять миль звідси, проте дешевше дійти пішки.

— Тату, вони ж вас знають і, якщо ви напишете, то підвезуть мене в поштовій кареті в кредит. Напишіть... попросить їх...

— А ти б сам не написав, Вашінгтоне? Адже це ж тобі їхати, а не мені. А що ти робитимеш у Хокаї? Може, закінчиш свій винахід, як виготовляти матове скло?

— Ні, сер, я від цього вже відмовився. Я майже напевно знаю, що міг би його закінчити, але це така марудна справа, що я її кинув.

— Оцього я й боявся, синку. Тоді, гадаю, ти здійсниш свій задум щодо забарвлення курячих яєць особливим кормом для курей?

— Ні, сер. Здається, я вже знайшов потрібну суміш, але, на жаль, кури від неї дохнуть, тому я поки що залишив і це, хоч, може, й знову повернуся до цього, коли навчуся робити кращу суміш.

— Але що ж ти хочеш робити зараз? Чи нічого?

— Ні, в мене є аж три-чотири ідеї, і всі вони непо-

гані, і все можна зробити, тільки все це нудно й потребує грошей. Але як тільки продамо землю...

— Емілі, ти щось хотіла сказати? — запитав Хокінс.

— Еге, сер. З вашого дозволу я поїду до Сент-Луїса. Так буде на один рот менше. Місіс Бакнер давно вже мене кличе.

— Але за які ж гроші, доню?

— Ну, гадаю, вона позичить, якщо ви напишете, і навіть почекає боргу, аж поки...

— Ну, Лоро, а тепер послухаємо тебе, дівчинко.

Емілі й Лора були майже одніолітки. Обом уже сповнилось по сімнадцять. Гарненька, синьоока та білява, Емілі була соромлива, мов дитина. Лора ж була дещо гордовитою й здавалась більш дорослою. Тонкі, немов виточені риси її обличчя, карі очі та чорні коси, що підкреслювали блідість її лица — все це робило її не просто гарненькою, а справжньою красунею.

Вона сказала:

— Я теж поїду до Сент-Луїса, сер. Я зумію дістатись туди. Вже знатиму як. Я й собі дам раду і зроблю, що зможу, щоб допомогти іншим.

Вона сказала ці слова з гідністю принцеси. Місіс Хокінс гордовито всміхнулась, поцілувала її й зауважила з ніжним докором.

— Так моя донечка хоче залишити наш дім і заробляти на себе? Ти завжди така — рішуча та мужня, — але, гадаю, в нас не такі вже погані справи і до цього не дійдеться.

Очі дівчини засвітились любов'ю від материної ласки. Але відразу ж вона випросталась, склала свої білі руки на колінах і неначе перетворилась на прекрасну крижану статую. Собака Клея висунув з-під столу рудого носа, щоб звернути на себе Лорину увагу і нарешті добився свого. Жалібно заскавчавши, він сховався під стіл, та Лора навіть не глянула в його бік.

Колись незадовго до цього суддя Хокінс написав Клею, щоб він повернувся додому, бо треба порадитись в родинних справах. Клей приїхав наступного вечора після цієї розмови, і вся сім'я захоплено вітала його. Він привіз таку потрібну на той час допомогу: близько двохсот доларів, заощаджених ним за півтора року. Для Хокінсів, які ніколи не відчаювались по-справжньому, це був промінь світла, що віщував ясний день.

А вранці вся сім'я вже була на ногах, виряджаючи в дорогу Вашингтона, який сидів осторонь, заглибившись у мрії. В час прощання особливо легко було помітити, як ніжно всі його люблять і як важко їм розлучатися з ним, хоч це траплялось і раніше, коли він від'їжджав в школу до Сент-Луїса. Вони звикли брати на себе клопіт, мов це так і треба. Отож і тепер коня з візком найняв Клей, і, коли закінчилось прощання, він же забрав багаж Вашингтона і поїхав разом із цим вигнанцем у Суонзі.

Там він сплатив за проїзд, посадив Вашингтона в поштову карету й попрощався, а, повернувшись додому, доповів про все, як виконавчий комітет перед законодавчими зборами.

Клей залишився вдома ще на декілька днів. Він часто обмірковував з матір'ю грошові справи, з батьком же розмовляв про це лише один раз. Він знайшов у ньому зміни, які виклика́ли тривогу: далися взнаки роки злигоднів, кожне банкрутство підкошувало Хокінса, вбиваючи його віру, а останні невдачі, здавалось, остаточно зруйнували його надії й прагнення. Він більше не мав проєктів, не складав планів — життя зломило його зовсім. Він був виснажений і втомлений. Запитавши Клея про його справи й сподіванки на майбутнє і дізнавшись, що справи хлопця йдуть досить добре, а перспективи ще кращі, він дуже легко погодився на підтримку від сина.

— Не спускай з уваги бідолаху Вашингтона, — сказав він Клею, — допомагай йому, чим тільки зможеш.

Менші діти також, здавалось, забули про всі турботи і прикrostі й залюбки чекали, що Клей буде їх утримувати. Не пройшло й трьох днів, як у сім'ї панували загальний спокій та безтурботність. Сто вісімдесят чи сто дев'яносто доларів Клея зробили чудо. Сім'я була тепер така задоволена й безжурна, наче вона справді розбагатіла. Ще добре, що грошима розпоряджалась місіс Хокінс: інакше цієї суми вистачило б дуже ненадовго. Добре також, що й боргів було небагато: Хокінс завжди дуже боявся позичати.

Коли Клей попрощався з рідними і вирушив знову працювати, він добре знав, що тепер уся батькова сім'я буде на його плечах. Але він не журився з цього, бо пам'ятав, що батько все життя любив його і нічого для нього не шкодував, а тепер, коли сувора доля зламала дух старого, працювати для нього мусило бути не мукою,

а радістю. Менших дітей від самого народження привчали в усьому покладатись на когось. Їх ніколи не вчили робити щось для себе і, очевидно, їм тепер і на гадку не спадало подумати про це. Що ж до дівчат, то їм ні в якому разі не дозволяли заробляти на життя: Хокінси, мовляв, з Півдня, аристократи, і якби хто в сім'ї хоч натякнув на щось подібне, на нього дивилися б як на божевільного. Виняток становила хіба що тільки Лора.

РОЗДІЛ VII

ПОЛКОВНИК СЕЛЛЕРС ПЛАНУЄ, ЯК НАЖИТИ ГРОШІ

Via, Pecunia! ¹. Коли немає грошей,
Коли вони втекли, померли, знов я
Дістану їх, звернувшись до горілки!
Ніколи шкодувати я не буду,
Аж поки є вино на дні барильця.
А ти роби, що хочеш. З павугиння,
З пилюки можеш карбувати монету!
Примушуй яйця вовною укритись,
З костей трава нехай тобі росте.
Все спробуй — може, знов забагатієш.

Бен Джонсон

Поштова карета вітром помчала з Суонзі, везучи Вашингтона Хокінса з його надіями. Весело заспівав ріжок, і половина жителів міста кинулась до вікон та дверей. Але тільки-но виїхали за околицю, як поїхали повільніше, і коні ледве-ледве чвалали, аж поки не з'явилося перед очима нове селище. Тоді знову весело заспівав ріжок, і знов карета помчала щодуху. Так вони й їхали від зупинки до зупинки. Тому діти в ті часи уявляли, що поштові карети завжди летять, як вітер, і ріжок завжди грає. Так само як і те, що пірати йдуть у бій неодмінно в святковому одязі, з чорним прапором в одній руці і з пістолетом у другій — адже так їх зображали на малюнках. Пізніше, коли з роками приходили мудрість та розчарування, ці ілюзії зникали. Поштова карета виявлялась жалюгідним, прозаїчним екіпажем, що неквапливо суне по безлюдних дорогах, пірат — коли він не на малюнку — лише обшарпанним, зовсім не романтичним бандитом.

Надвечір карета урочисто вїхала в місто Хокай — як і належало, з великим гуркотом, бо для центрального

¹ Гегь, грошіл (*Лат.*)

Міссурі Хокай досить великий пункт. Вашінгтон виліз із екіпажа натруджений, втомлений та голодний і не міг дати собі ради, що йому робити далі. Проте ці труднощі зникли відразу ж. На станцію щодуху примчав полковник Селлерс. Трохи відсапавшись, він заговорив:

— Господи, який же я радий бачити тебе, Вашінгтоне! Себе не пам'ятаю з радощів, хлопче. Я одержав твого листа і весь час тебе чекав. Почув ріжок карети, але в мене був один чоловік, ніяк не міг його спекатися, він розпочав грандіозний бізнес і хоче, щоб я теж вклав деякий капітал. І я тобі скажу, хлопче, це таки непогана справа, зовсім непогана. Ні, залиш свої речі, я про них подбаю. Гей, Джеррі, ти вільний зараз? От і добре, бери на плечі ці трофеї та йди за мною. Ходімо, Вашінгтоне. Боже милий, який же я радий тебе зустріти! Жінка та діти просто дочекатись тебе не можуть! Ну й виріс же ти, нівроку, вони тебе й не впізнають! Чи дома у вас всі здорові? Це добре, я дуже радий! Ми весь час збиралися до вас приїхати, але в мене надто багато справ, і нікому їх довірити, ось так все й відкладаємо. А в тих справах ціле багатство! Боже мій, в цій країні гроші хоч лопатою гребти! Аж ось і наш дім. Тут і живе династія Селлерсів. Кидай речі коло дверей, Джеррі. Розумієш, Вашінгтоне, цей Джеррі — найчорніший негр в штаті, але серце в нього добряче, дуже хороший він хлопець. Тспер, гадаю, тобі треба дати десять центів, Джеррі. Так, так, коли людина працює для мене, коли людина... в іншій кишені, мабуть... коли людина... а бий тебе сила божа, де ж мій гаманець? Коли... але це ж таки дивно... ага, згадав, напевно, залишив у банку! Йй-богу, і чекову книжку теж там залишив... Поллі каже, що мені треба няньку... Ну все одно. Дай мені десять центів, Вашінгтоне, коли в тебе є... ага, спасибі. Ну, а тепер іди собі геть, Джеррі, бо коли ти поруч, темніє принаймні на півгодини раніш. Непоганий жарт, непоганий! Ось він, Поллі! Діти, Вашінгтон приїхав! Ану-бо, не проковтніть його! Ласкаво прошу тебе, хлопче, до господи, що горда дати притулок синові найкращої в світі людини. Сай Хокінс — мій добрий друг, і, здається, я можу сказати, що коли в мене було щось гарне в перспективі, я завжди залучав його до бізнесу, при тому з радістю і охотою. Я залучив його до тої цукрової спекуляції. Грандіозний мав бути бізнес, тільки ми надто зволікали з продажем.

Що й казати, це була правда: саме оте «зволікання» і зруйнувало обох; найприкріше ж було те, що ніколи раніш вони не вкладали ні в що стільки грошей. Попередній Селлерсів «бізнес» з продажем мулів у Новий Орлеан приніс йому неабиякий зиск. Якби полковник не встряв у той цукор, а повернувся додому і далі займався мулами, це було б мудрим вчинком. На жаль, йому вдалося вбити двох зайців одним пострілом, тобто він «убив» свою спекуляцію на цукрі, вичікуючи високих цін, аж поки не довелося продати за найнижчу, а ця катастрофа, в свою чергу, «вбила» мула, що зніс золоте яйце (це, звичайно, фігуральний вислів, так його і треба розуміти). Селлерс повернувся додому бадьорий, але з порожнім гаманцем, і бізнес з мулами перейшов до інших рук. Шериф пустив майно Хокінсів з аукціону, і серця Хокінсів стікали кров'ю, коли дядько Денл з дружиною потрапили до работорговця. Їх повезли на Південь, і Хокінси їх більше й не бачили. Їм здавалось, ніби продали у рабство їхню рідну плоть і кров.

Вашінгтону дуже сподобався Селлерсів дім. Це був двоповерховий цегляний будинок з мансардою, далеко красивіший за сусідні будинки. Зграя маленьких Селлерсів урочисто ввела юнака до вітальні, а батьки, обнявшись, йшли слідом.

В родині Селлерсів всі одягалися бідно, але дешевий і добре вже поношений одяг був чистий і охайний. Полковників циліндр хоч і лиснів від численних чисток, але виглядав так, начебто його тільки-но куплено. Інші частини його туалету також втратили ворсу та залиснілися, але мали цілком пристойний вигляд. В кімнаті було досить темно і відчувалася прохолода вечірнього повітря. Селлерс сказав:

— Скидай пальто, Вашінгтоне, сідай ближче до грубки та будь як вдома — вважай, що над тобою рідний дах, хлопче, а я зараз розпалю вогонь. Засвіти лампу, Поллі, хай буде трохи веселіше. Я такий радий бачити тебе, Вашінгтоне, наче був згубив тебе сто років тому, а тепер знайшов!

Полковник підніс запаленого сірника до маленької грубки, зачинив дверцята й підпер їх кошубою, бо завіси вже відмовлялися служити. В дверцята було вставлено маленький слюдяний квадратик, який зажеврив тьмяним

сяйвом. Місіс Селлерс засвітила дешеву лампу під недоладним абажуром, яка трохи розсіяла сумну темряву, і всі зібрались біля її світла, включивши до свого товариства й грубу.

Діти так і лізли на Селлерса, голубили та пестили його, і він щиро відповідав їм тими ж пестощами. З-під тих ноженят, рученят та личок полковника важко було й побачити, але голос його пробивався крізь сміх та щебетання, і невтомний язик працював весело та безугавно. Коло нього сиділа з своїм плетінням його дружина, і з щасливим, гордим виглядом слухала його, як слухають оракулів або святе письмо. Згодом діти заспокоїлися й теж заслухалися; притулившись до батька й спершись ліктями на його коліна, вони ловили кожне слово, наче то була чудесна музика.

Засмальцьована стара канапа під стіною, кілька напівзламаних стільців, маленький стіл, на якому стояла лампа, покалічена грубка — оце і все, що було в кімнаті. На підлозі не було килима, на штукатурці стін лишилися квадратні плями, які свідчили про те, що за кращих часів там висіли картини. На камінній полиці не було жодних прикрас, якщо не вважати за прикрасу годинника, який, коли бив, то помилявся не менш як на п'ятнадцять ударів; доходячи до двадцять другої хвилини будь-якої години, стрілки його зчіплювались і так і йшли далі разом.

— Незвичайний годинник! — сказав Селлерс, підводячись, щоб накрутити його. — Мені за нього давали... ну, ти й не повіриш, скільки мені за нього давали. Старий губернатор Хейгер каже мені при кожній зустрічі: «Ну ж бо, полковнику, скажіть вашу ціну. Я неодмінно хочу купити цей годинник!» Але, бий мене сила божа, це все одно, що продати дружину. Як я вам казав... Ану, тихше! Зараз він дзвонитиме! Його все одно не перекричиш... доводиться просто мовчати й терпляче чекати, поки він кінчить... Ну добре, як я казав, коли... О, знову починає! Дев'ятнадцять, двадцять, двадцять один, двадцять два, двадцять... ага, все! Так... Як я вам казав, старий суддя... та ну дзвони собі на здоров'я, не звертай на мене уваги. Ну як тобі подобається цей дзвін? Такий гучний, бадьорий! Він і мертвого може розбудити. Спати? Ну, це все одно, що заснути на фабриці, де виготовляють грім. Тільки послухай! Він віддзвонить сто п'ятдесят разів,

не зуляняючись, от побачиш. Другого такого годинника не знайдеш у всьому світі.

Вашінгтону здавалось, що й справді не знайдеш, бо такий гуркіт міг хоч кого довести до відчаю. Проте Селлерси—всі, як один,— очевидно, слухали його з радістю, і чим енергійніше видзвонював годинник, чим нестерпніший був той гуркіт, тим більше зачаровані вони були. Коли нарешті настала тиша, місіс Селлерс повернула до Вашінгтона обличчя, яке сяяло дитячою гордістю, і сказала:

— Він дістався йому від бабусі.

І погляд, і інтонація ясно говорили, що вона чекає від хлопця захоплення та здивування, і тому Вашінгтон сказав те, що спало йому на думку:

— Справді?

— Так, справді! Хіба не так, тату? — скрикнув один з близнюків.— Мені вона доводилась прабабкою і Джорджеві теж, правда, тату? Ми її ніколи не бачили, але сестричка бачила, коли була ще немовлям. Правда, сестричко? Вона її бачила разів сто. Прабабуся була зовсім глуха, а тепер вже померла, правда, тату?

Говорячи всі разом, безладно, інші діти теж почали розказувати, що знали про покійницю. Зчинився страшенний гармидер, і ніхто навіть не спробував їх угамувати. Нарешті головний близнюк вийшов переможцем, заглушивши весь гамір.

— А тепер це наш годинник. У нього всередині коліщата і така штука, що весь час пурхає, коли він дзвонить, правда ж, тату? Прабабка вмерла, коли нас іще й на світі не було. Вона була баптисткою, вся в бородавках. От запитайте батька, якщо не вірите! У неї колись був дядько, так він був лисий та припадочний! А нам він не дядько, не знаю, ким він нам доводиться, мабуть, якийсь родич. Батько бачив його тисячу раз, так же, тату? У нас колись було теля, що їло яблука та жувало кухонні рушники, як не знаю що. Якщо ви тут житимете, побачите багато похоронів! Чи так, сестричко? Ви бачили коли-небудь пожежу? А я бачив! Одного разу ми з Джімом Террі...

Тут знову заговорив Селлерс, і буря вщухла. Він почав розказувати про грандіозну спекуляцію, в яку думав вкласти деякі гроші, таку спекуляцію, що до нього навіть з Лондона приїздили банкіри радитися... Незабаром він

уже будував сяючі піраміди з доларів, і під впливом його красномовства Вашінгтон відчув себе багатцем. Але холод все ж давався взнаки. Вашінгтон присунувся майже впритул до грубки, проте не міг себе перекопати, що відчуває хоч найменше тепло. А слюдяне віконце весь час жевріло тихенько та ясенькò. Він спробував підсунутись ближче до грубки — як зачепив коцюбу, що підпирала дверцята, і вони впали на долівку. Виявилось, що в грубці не було нічого, крім запаленої лойової свічки!

Бідний юнак почервонів і ледве не вмер від сорому. Але полковник збентежився лише на одну секунду, а потім знову почав говорити:

— Моя власна ідея, Вашінгтоне, геніальна ідея. Ти напиши про це батькові, не забудь написати! Довелось мені якось-то читати статті в деяких європейських наукових журналах — мій приятель, граф Фюж'є, надіслав їх мені; він взагалі шле мені різні речі з Парижа, він дуже високої думки про мене, той Фюж'є. Ну, то я дізнався, що Французька академія вивчає властивості тепла. Там прийшли до висновку, що це не провідник, чи щось подібне, і, звичайно, вплив його має бути смертоносним для нервових осіб з легкозбудливим темпераментом, особливо, коли у них є нахил до ревматизму. Боже мій, я в одну мить зблгнув, у чому тут справа, і сказав: «Геть всі вогні!» Тепло — це повільні тортури та вірна смерть. Моя ідея ось у чому — нам потрібна видимість тепла, а не саме тепло. Але як же цього досягти? Я замислився, посушив собі голову днів зо два — і ось маєте! Ревматизм? В цій хаті захворіти на ревматизм так же неможливо, як примусити заговорити мумію. Свічка в грубці з прозорими дверцятами — ось що врятувало нашу родину! Неодмінно напиши про це своєму батькові, Вашінгтоне. І скажи йому, що це моя ідея. Хоч я й не більш гонористий, ніж інші, але людині властиво прагнути деякої слави за свої відкриття — така вже людська натура.

Вашінгтон, у якого губи вже посиніли від холоду, сказав, що неодмінно напише, але сам собі подумав, що ніколи в житті він не підтримав би таку нісенітницю. Він намагався перекопати себе, що винахід полковника корисний для здоров'я, і це йому трохи й вдалося. Але він так і не переконав себе, що краще бути здоровим, але страждати від холоду, ніж жити в теплі, але хворіти на ревматизм.

РОЗДІЛ VIII.

ПОЛКОВНИК СЕЛЛЕРС ЧАСТУЄ ВАШІНГТОНА ХОКІНСА

Коли нема чим частувати гостя —
Замало страв м'ясних, вина не досить,
То можна час з прнемністю провести
За чесною розмовою...

«Книга Ввічливості»

М а м м о ш: Заходьте, сер. На берег Novo Orbe¹
Ви прибули, і перед вами — Перу,
А там, у далині, Офір багатий,
Копальні Соломона золоті.

Бен Джонсон, «Алхімік»

Вечеря у полковника Селлерса була не з розкішних — принаймні так здавалося спочатку, але незабаром це враження зникло, поступившись місцем справжньому захопленню. Те, що Вашингтон з першого погляду прийняв за звичайнісіньку картоплю, скоро обернулось на сільськогосподарський продукт, на який треба дивитись із благоговінням, бо, як виявилось, вирощено його було за морем, на герцогському городі, та ще й при постійному нагляді самого герцога, який і надіслав його Селлерсу. Хліб був з такої кукурудзи, що росла тільки в одній єдиній, особливо сприятливій для цього місцевості, і тільки поодинокі щасливчики могли її зібрати. Бразильська кава, яка здалася була Вашингтонові огидною на смак, відразу покращала після пояснення, що пити її треба не поспішаючи, смакуючи кожний ковток, — тільки так її й можна оцінити як слід. Ця кава була, мовляв, з приватних запасів одного бразильського аристократа... як пак його там... Язик полковника був наче чарівна паличка, яка перетворювала сушені яблука на фіги, а

¹ Нового Світу.

воду на вино так само легко, як і халупу на палац, а теперішні злидні в майбутнє багатство.

Вашінгтон ліг спати в холодне ліжко в кімнаті, де й килима не було на підлозі, а ранком прокинувся в палаці. Палац, щоправда, існував недовго, лише поки Вашингтон протирав очі та очуновав, а потім палац зник, і хлопець зрозумів, що то натхненна полковникова розмова вплинула на його сновидіння. Звечора він був дуже втомлений і тому трохи заспав. Зайшовши до вітальні, він одразу помітив, що старої канапи там уже немає, зате коли вони сіли снідати, полковник кинув на стіл шість-сім однодоларових банкнотів, перелічив їх і сказав, що цього трохи не вистачить, доведеться, мабуть, піти до свого банкіра. Потім поклав долари в гаманець з байдужістю людини, яка звикла до грошей. Сніданок був не кращий за вечерю, але господар своїми словами перетворив і його на східний бенкет. Між іншим, він сказав:

— Вашінгтоне, любий мій, я хочу подбати про тебе. Я підшукав тобі вчора посаду, але зараз не про це мова. То так, аби лише сяк-так на харчі вистачило, просто на хліб та масло. Коли я кажу, що збираюсь подбати про тебе, я маю на увазі зовсім інше. Я хочу дати тобі змогу нажити стільки грошей, що ти не знатимеш, що з ними робити. Ти житимеш недалеко звідси, щоб можна було тебе зразу смикнути, коли щось трапиться. Я маю на думці кілька величезних операцій, але мовчу собі — ні пари з уст. У мене є досвід, я не хочу базікати, щоб ніхто не міг піддивитися карти та розгадати нашу маленьку гру. Але на все свій час, Вашінгтоне, на все свій час. Сам побачиш. Ось хоч би ця багатообіцяюча операція з кукурудзою. Деякі ділки з Нью-Йорка бажали б залучити мене до неї — закупити все на пні, а потім коли кукурудза достигне, командувати ринком. Я тобі скажу — це неабищо. І грошей треба зовсім небагато: два чи два з половиною мільйони вистачить. Я ще не дав остаточної згоди — нема чого поспішати — знаєш, чим я байдужіший, тим дужче вони до мене липнуть. Потім є ще спекуляція на свинях — ще грандіозніша. У нас тут дехто працює тишком-нишком, — тут він заговорив надзвичайно виразно, — щоб законтракувати все поголів'я свиней у фермерів на всьому Заході та Північному Заході. А тим часом агенти тихенько збирають замовлення од відповідних фабрик. Ось бачиш, якщо ми візьмемо до своїх рук

усіх свиней та всі бойні так, що ніхто про це не знатиме,— ф'ю! — тоді в нас буде стільки грошей, що не забереш і на три пароплави. Я зацікавився цією справою, підрахував усі шанси за і проти, і хоч я поки що хитаю головою, вагаюся та все обмірковую, але я вже вирішив: якщо капіталу в шість мільйонів вистачить, то на цього коника і треба ставити. Кажу тобі, Вашингтоне... Але навіть якщо говорити — кожному ясно, що тут можна нажити грошей з Атлантичний океан та ще й з усіма бухтами й затоками. Та є в мене ще кращий план, ще грандіозніший!..

— Але ж, полковнику, бути того не може, щоб вам хотілось чогось більшого,— сказав Вашингтон, і очі його запалали. — Ох, як би я хотів разом з вами взяти участь в якому-небудь з ваших починань! Який жаль, що в мене нема грошей! Наді мною тяжать злидні, не дають підвести голови, скували мене, мов кайданами, а тут такі грандіозні можливості! Жахлива річ бути бідним! Не відмовляйтеся від цих чудових ідей,— навіть я бачу, що вони можуть принести багатство. Не відмовляйтесь від них ні для чого кращого, адже цього кращого, може, й не буде. Я б не відмовився, полковнику, я б тримався їх якнайдужче. Шкода, що батько вже не такий, як був колись. Ніколи в житті не було в нього подібних можливостей. Ні, полковнику, нічого кращого вам не вигадати, це просто неможливо!

Ніжна співчутлива усмішка заграла на вустах полковника, і він нахилився над столом з таким виглядом, ніби казав: «Ось я тобі ще не таке покажу!» І він зробив це дуже легко:

— Та ну, Вашингтоне, хлопче мій, це ж дрібниці. Ці операції здаються значними лише новакові, а для людини, що протягом усього життя звикла до великих справ — пхе! — ними можна потішитися на дозвіллі, аби тільки не сидіти без діла. Ось послухай, я тобі розкажу, що ми, ветерани комерції, звемо бізнесом. От, наприклад, пропозиція Ротшільдів... Але, розумієш, це має залишитися між нами...

Вашінгтон нетерпляче кивнув три-чотири рази, а його палаючі очі говорили: «Так, так, далі, я розумію...»

— ...Бо я ні за що не хочу, щоб про це хтось довідався. Вони пропонують мені потихеньку разом з ними — їх агент був у мене в цій справі тижнів зо два тому — разом

в них (тут він перейшов на багатозначний шепіт) скупити нишком-тишком сто тринадцять банків, що займаються аферами в штатах Охайо, Індіана, Кентуккі, Іллінойс та Міссурі. Зараз папери цих банків знецінені, їх можна купити в середньому за сорок чотири проценти номіналу — закупити їх усі, а потім раптом випустити кота з мішка! Фью! І оком не встигнеш змигнути, як ці папери неймовірно підіймуться в ціні. Ця операція дасть мільйонів сорок прибутку, ні на долар менше!

Красномовна пауза, поки Вашингтон охопить зором це блискуче видіння.

— Ну де тепер твої свині? Любий мій недосвідчений хлопчику! Ми просто сядемо на ганку і будемо торгувати банками вроздріб, немов сірниками!

Вашіngтон нарешті перевів дух і сказав:

— Ох, це ж просто чудово! І чому нам таке не траплялось, коли батько ще був молодий? А що можу зробити я? Доля наче навмисне глузує з мене. А я можу тільки безпорадно стояти й дивитись, як інші збирають чудовий урожай.

— Нічого, Вашингтоне, не турбуйся. Я про тебе подбаю. Є багато можливостей. Скільки в тебе грошей?

Чи міг Вашингтон не почервоніти, коли перед лицем стількох мільйонів йому довелось визнати, що у нього лише вісімнадцять доларів за душею!

— Ну нічого, не треба занепадати духом! Декому доводилось починати й з меншого. У мене є плани, які можуть розвинути у щось вигідне для нас обох — але на все свій час. Тримай гроші при собі та ще й додавай до них. Я влаштую тебе так, що твій капітал буде рости. Знічев'я я тут робив деякі експерименти над одним препаратом проти захворювання очей, одержав свого роду еліксир: на дев'ять десятих вода, а на одну десяту — ліки, що коштують не більш як долар за бочку. Я все ще експериментую. Мені не вистачає лише одного інгредієнта, ніяк не можу натрапити на нього, а з аптекарем я, звичайно, про це не хочу говорити. Все ж справа посувається, і ось побачиш, через кілька тижнів по всій країні кричатимуть про славновісні ліки Бераї Селлерса: «Цілющий імперський східний еліксир для очей! Спасіння для хворих очей! Чудо медицини нашого віку!» Маленька пляшечка — п'ятдесят центів, велика — долар. Собівартість маленької — п'ять центів, великої — сім. За

перший рік продамо, скажімо, не менш як десять тисяч пляшок в Міссурі, сім тисяч — в Айові, три тисячі в Арканзасі, чотири тисячі в Кентуккі, шість в Іллінойсі і, скажімо, двадцять п'ять тисяч по інших штатах. Всього п'ятдесят п'ять тисяч пляшок. Чистого прибутку за якнайскромнішими підрахунками не менше двадцяти тисяч доларів. Це якнайменше. Щоб виготовити перші дві тисячі пляшок, треба буде приблизно доларів сто п'ятдесят. Ото й всього, а після цього гроші так і потечуть у кишеню. На другий рік продамо двісті тисяч пляшок. Чистого прибутку, скажімо, сімдесят п'ять тисяч доларів, а тим часом в Сент-Луїсі будуватиметься велика фабрика, що буде коштувати приблизно сто тисяч доларів. На третій рік ми легко продамо мільйон пляшок в Сполучених Штатах...
— Просто чудово! — вигукнув Вашингтон.— Давайте відразу ж візьмемось! Давайте!..

— ...Один мільйон пляшок у Сполучених Штатах, що дасть прибутку принаймні триста п'ятдесят тисяч доларів — і тільки тоді настане час братися за справжній бізнес.

— Справжній бізнес! Хіба ж триста п'ятдесят тисяч за рік — це ще не справжній?..

— Дурниці! Яка ти, Вашингтоне, дитина, простодушна, недалекоглядна, невимоглива, невинна дитина! Бідний мій сільський незнайко! Став би я клопотатися та турбуватися через ті крихітки, які можна зібрати тут, в Штатах? Хіба ж я схожий на людину, яка... хіба моє життя дає підстави вважати, що я буду порпатися в дрібницях, задовольнюся тим, що й звичайне людське стадо, яке бачить не далі свого носа? Ти ж знаєш, що я не такий, не можу бути таким! Тобі треба б знати, що коли я витрачаю свій час і свої здібності на патентовані ліки, значить, це такі ліки, що розійдуться по всьому світу! Їх купуватимуть всі народи, що живуть на землі! Хіба ж Америка — та країна, в якій варто розповсюджувати мою примочку для очей? Боронь боже! Це просто пустеля, якою треба пройти, щоб добратися до справжнього ринку! Авжеж, Вашингтоне, на Сході людей стільки, як піску в пустелі. Там на кожній квадратній милі борсаються тисячі й тисячі людей, і в кожного без винятку — офтальмія! Для них це найзвичайнісінька річ, все одно, що ніс на обличчі або гріх на душі. Вони з цим народжуються, живуть, а коли вмирають, це, може, єдине, що

залишається після них. Три роки поторгувати на Сході, і який буде результат? Головна наша контора буде в Константинополі, допоміжні — в Індії, фабрики та склади — в Каїрі, Ісфагані, Багдаді, Дамаску, Єрусалимі, Ієдо, Пекіні, Бангкоку, Делі, Бомбеї та Калькутті! А прибуток наш щороку — ну, бог його знає, скільки це буде мільйонів!

Вашінгтон був засліплений, приголомшений — думки і почуття його блукали тепер по тих далеких заокеанських країнах, і злива грошей — в монетах та банкнотах — дзвеніла та пурхала перед ним. Йому здавалось, ніби він дуже довго кружляв на місці, а коли раптом зупинився, то перед ним ще все йшло обертом у хаотичному танку. Але помалу все стало на своє місце: Селлерси набули свого звичайного вигляду, бідна кімната втратила блиск, стала такою самою, як і раніше. Тоді знову до юнака повернувся голос — він став благодіяти Селлерса лишити все і прискорити справу з еліксиром для очей. Він витяг свої вісімнадцять доларів і намагався нав'язати їх полковникові, умовляв його, навіть благав узяти ті гроші, але полковник не захотів, сказавши, що капітал йому не потрібний, поки примітка не буде готова (з властивою йому пишномовністю він називав ці вісімнадцять доларів капіталом). Він обіцяв, що звернеться по гроші, як тільки закінчить роботу над удосконаленням ліків, і Вашінгтонові стало легко на серці. До того ж, Селлерс дав приємну обіцянку нікого більше не залучати до справи.

На той час, як встали з-за столу, юнак мало не мовився на Селлерса. Вашінгтон був одним з тих, чиї надії сьогодні літають високо в небі, а завтра падають у чорну безодню. Зараз він ширяв у високості. Полковник запропонував показати йому місто та познайомитися з посадою, яку він підшукав для свого молодого друга. Але Вашінгтон попросив його зачекати кілька хвилин, поки він напише додому листа, бо людям його вдачі властиво віддавати всі сили сьогоднішнім справам і забувати про те, що захоплювало їх учора. Він побіг нагору і написав матері гарячого, повного ентузіазму листа про свиней та кукурудзу, банки та еліксир для очей, ще й до кожного проекту додав по кілька мільйонів. Він писав, що ніхто не може собі уявити, яка то людина полковник Селлерс. Коли ж нарешті це стане очевидним для всіх,

люди аж роти порозкривають від здивування. Закінчив він листа так:

«Отже, не турбуйтеся, мамо, скоро у вас буде все, що хочете, і навіть більше. Ви ж не можете подумати, щоб я що-небудь пожалів для вас. Ці гроші будуть не для самого мене — для всіх нас. Ми поділимо їх порівну, і кожному дістанеться далеко більше, ніж він зможе витратити. Розкажіть про це батькові, тільки обережно, ви ж самі розумієте чому. Розкажіть йому обережно. Доля була жорстокою до нього, тепер він такий зневірений у всьому, що блискучі новини можуть пошкодити йому навіть більше, ніж погані. До поганих він звик. Сумно навіть подумати, як мало чув він у своєму житті добрих новин. Розкажіть Лорі, розкажіть усім дітям. Напишіть Клеєві, якщо він не з вами. Йому можна написати, що які гроші я б не нажив, він може користуватись ними, як своїми власними! Він знає, що це так. Немає потреби присягатися, щоб він повірив. До побачення, і не забувайте, що я вам кажу: хай легко буде у вас на душі, бо наші знегоди майже скінчилися».

Бідний юнак, він не знав, що мати заплакала над його листом слізьми любові та співчуття і ознайомила інших лише з його загальним змістом, віддаючи перевагу висловам любові до всіх та не дуже зупиняючись на Вашингтонових перспективах і проектах. Йому й на думку не спадало, що цей радісний лист завдасть їй стільки горя і замість того, щоб принести спокій та благословити її мирний сон, він ще більше її засмутить, і вона й вночі не буде спати та все тільки, зітхаючи, думати про нерадісне майбутнє.

Коли Вашингтон закінчив листа, вони з полковником пішли прогуляться і по дорозі полковник розказав юнакові про його майбутню посаду. Вашингтон мав працювати клерком в конторі земельного агента. І відразу ж зрадлива уява хлопця забула про магічний еліксир і повернулася до теннесійських володінь. Блискучі можливості угіддя так заволоділи його думками, що йому важко було слухати й розуміти полковникові розмови. Він дуже радів, що йому доведеться працювати в конторі земельного агента: адже тепер його кар'єра забезпечена.

Полковник тим часом розказував йому, що генерал Босуел — людина заможна, що справи його йдуть якнайкраще, що робота у Вашингтона не буде важкою, що він

одержуватиме сорок доларів на місяць, жити й харчуватись буде в генерала і це все одно, що зайвих десять доларів, навіть краще, бо так добре йому не жилося б навіть у «Міському готелі», а в готелі йому довелось би платити п'ятнадцять доларів на місяць, якщо наймати добру кімнату.

Генерал Босуел був у себе в конторі, в комфортабельному кабінеті, де було багато карт по стінах і на вікнах, і якась людина в окулярах розмічала ще одну карту, поклавши її на довгому столі. Контора була на головній вулиці. Генерал прийняв Вашінгтона з люб'язною, але стриманою ввічливістю. Юнакові сподобався його вигляд. То був поважний, елегантно зодягнений чоловік, що для своїх п'ятдесяти років виглядав досить добре. Полковник залишив їх самих. Трохи порозмовлявши з Вашінгтоном про майбутні конторські обов'язки юнака, генерал лишився задоволений його знаннями (теоретично Вашінгтон був непогано підготовлений на бухгалтера, а практичний досвід мав скоро підсилити теорію). Настав час обіду, і вони удвох пішли до будинку генерала. Несвідоме почуття такту підказувало юнакові не йти позаду генерала, але в той же час і не зовсім поряд з ним, бо поважність та стриманість манер старого джентльмена не спонукали до фамільярності.

РОЗДІЛ ІХ

СКВАЙР ХОКІНЄ УМИРАЄ, ЗАЛИШИВШИ ЗЕМЛЮ ДІТЯМ

Quando ti veddi per la prima volta,
Parse che mi s'aprisse il paradiso,
E venissano gli angioli a un per volta
Tutti ad apporsi sopra al tuo bel viso,
Tutti ad apporsi sopra il tuo bel volto;
M'incatenasti, e non mi so'anco sciolto.

J. Caselli, Chants popul de l'Italie

Yvmohmi hoka, himak a yakni ilvppvt immi ha chi ho...²

—Tajma kittörnaminuf innèziungnaerame, isikkaene sinik-
bingmum illièj, annerningaerdlunilo siurdliminut piok.

*Mos. Agl- Siurdl, 49, 33**

Ідучи вулицею, Вашингтон мріяв. Його думки гарячково перелітали від зерна на свині, від свиней на банки, від банків на примочку для очей, від примочки на теннесійські землі, лише на мить зупиняючись на кожній з цих химер. Все довкола було наче в тумані, і він лише напівсвідомо відчував, що поруч із ним генерал.

Нарешті вони прийшли до найкрасивішого будинку в

¹ Тебе лиш запримітив — де не взявся
Переді мною рай, і я побачив
Небесних ангелів багато, й всі вони
В нічній тиші зліталися до тебе
І пурхали вгорі над голсвою.
І я в кайданах — назавжди з тобою.

І. К а с е л л і. Італійські народні пісні (італ.).

² Розподіли цю землю для дев'яти поколінь (*мовою індіійців чоктау*).

³ І закінчив Іаков заповіт синам своїм, і поклав ноги свої на постіль, і помер, і приклався до народу свого.— Перша книга Мойсея, Буття, 49, 33 (*мовою греландських ескімосів*).

місті. Там жила родина Босуелів. Вашингтона представили місіс Босуел, і його уява вже була готова знову поплинути в туманну країну надхмарних замків, коли до кімнати ввійшла чарівна дівчина, років шістнадцяти-сімнадцяти. Це видіння враз витіснило у нього з думок блискучий мотлох фантазій. Уже не раз чарувала його жіноча краса, не раз доводилось йому губити своє серце, траплялося навіть, що він залишався вірним одній коханій протягом кількох тижнів, але ніколи ще не зазнавав він такого раптового захоплення.

Всю другу половину дня він тільки й думав про Луїзу Босуел, і її образ вживався йому навіть на сторінках гресбухів. Він раз у раз ловив себе на тому, що згадує, яка вона була прекрасна, коли він уперше побачив її, як схвилював його її голос, коли вона заговорила, і здавалось, саме повітря, яким вона дихала, було сповнене чар. Блаженно спливали в таких мріях післяполудневі години, і все-таки вони здавались Вашингтонові вічністю — так хотілось йому знову побачити дівчину. Минали дні. Вашингтон віддався любовному захопленню з властивою йому безоглядністю й нерозважливістю. Згодом йому почало здаватися, що її прихильність до нього все зростає, хоч і не бурхливо, але досить помітно. Його залицяння до Луїзи трохи непокоїло її батьків. Вони стали обережно застерігати дівчину, не вдаючись у подробиці і не згадуючи нікого особисто, про те, яку вона зробить помилку, одружившись із чоловіком, що не зможе її утримувати.

Вашінгтон здогадувався, що нестаток грошей може правити за перешкоду, хоч би й не згубну, для його надій. Бідність стала для нього мукою, перед якою відійшли у тінь колишні страждання. Тепер він жадав багатства, як ніколи раніш.

Разів зо два Вашингтонові довелось обідати у Селлерсів. Його дуже збентежило й засмутило те, що меню у полковника погіршало і кількісно, і якісно: певно, інгредієнт, якого бракувало в еліксирі, усе ще не був знайдений. Правда, Селлерс кожного разу пояснював, що ці зміни в сімейній дієті робились за призначенням лікаря або ж за порадою якоїсь наукової статті, що її недавно прочитав сам полковник. Хоч інгредієнта й досі не вистачало, проте, якщо вірити словам полковника, він його мав уже ось-ось відкрити.

Кожного разу, коли Берая Селлерс приходив до земельної контори, серце Вашингтона починало битись сильніше, і очі спалахували надією, але виявлялось, що полковник всього лише почув про якусь грандіозну, але непевну земельну спекуляцію. Проте він завжди запевняв, що відкриття необхідного інгредієнта ближче, ніж будь-коли, і можна навіть назвати день і годину, коли нарешті його труди увінчає успіх. Тут серце Вашингтона знову завмирало, і з грудей виривалось важке зітхання.

Одного дня Вашингтон одержав листа, в якому повідомлялося, що суддя Хокінс уже два тижні нездужає, і лікарі визнали його хворобу небезпечною. Вашингтону слід було їхати додому. Ця звістка засмутила його, бо він любив і поважав батька. Горе юнака зворушило Босуелів, навіть генерал трохи подобришав і сказав йому кілька підбадьорливих слів. Уже це було для нього розрадою, але коли Луїза потиснула йому на прощання руку, кажучи: «Не втрачайте надії, все буде гаразд, я знаю, що все буде гаразд»,— нещастя здалось йому благословінням, і на очі навернулися сльози палкого кохання та вдячності. Коли дівчина це побачила, на її очі теж набігли сльози. Вашингтон ледве стримував радість, яка хлинула в його душу, тільки-но вщерть переповнену сумом.

Всю дорогу додому він плакав своє горе й пишався ним. Він уявляв собі, яким він мусить ввижатися Луїзі: благородним, відважним юнаком, що мужньо й терпляче зносить жахливу біду і готується зустріти випробування, як личить тому, хто вже звик до жорстоких невдач і безжалісних ударів долі. Ці думки доводили його до сліз, він плакав ще з більшим відчаєм, ніж раніш, і йому хотілось, щоб вона могла побачити його страждання тепер.

Не було нічого особливого в тому, що Луїза, замріяна й неуважна, стояла увечері біля столика в своїй спальні і недбало писала на аркушику паперу слово «Ваші́нгтон». Важливішим було те, що, написавши це слово, вона зразу ж витирала його і пильно приглядалась до витертого: чи не зможе хто вгадати, що було написано,— потім все закреслила і нарешті, незадоволена й цим, кинула напір у вогонь.

Приїхавши додому, Вашингтон одразу ж побачив, як тяжко хворий його батько. Містер Хокінс лежав у затем-

неній кімнаті, хрипло дихаючи, іноді стогнав. В домі ходили навшпиньках, говорили пошепки,—все це було сповнено трагічного значення. Місіс Хокінс і Лора не відходили од ліжка хворого уже третю або четверту ніч. На день раніше Вашингтона приїхав Клей і теж приєднався до них. Містер Хокінс не хотів бачити нікого, крім них, хоча давні друзі не раз пропонували свої послуги. Тепер кожен чергував біля нього по три години і вдень і вночі. Лора з матір'ю помітно втомились, але жодна з них не погоджувалась ні на хвилину передати свої обов'язки Клею. Одного разу він рискнув не розбудити Лору після дванадцятої години ночі, але вдруге не насмівся на це: коли він спробував виправдатися, вона відповіла таким докором, що йому стало ясно: дозволити їй спати, коли вона може доглядати хворого батька, значить вкрасти найдорогоцінніші для неї хвилини. Він зрозумів, що ці чергування були для неї не тягарем, а почесним обов'язком. Він помітив також, що коли годинник почав бити дванадцяту, батькові очі нетерпляче звернулись до дверей. Двері відчинились не одразу, нетерпіння змінилось тугою, яка перейшла в радісне задоволення, як тільки з'явилась Лора. Коли Клей почув слова батька, Лорині докори здалися йому зайвими.

— Клей хороший, і ти втомилась, бідна дитинко, але я так скучив за тобою!

— Клей нехороший, тату, бо він мене не покликав. Я не зробила б так із ним. Як ти, Клею, міг так зробити зі мною?

Клей просив пробачення і обіцяв більше ніколи не ламати слова. Лягаючи спати, він сказав собі: «Яка стійка у неї душа! Не треба натякати нашій принцесі, що вона нездібна до справи, до якої береться. Дуже помиляється той, хто думає зробити їй цим послугу. Раніше я не знав того, що знаю тепер: якщо хочеш їй догодити, то не треба їй допомагати, коли вона вибивається з моці задля тих, кого любить».

Минув тиждень, а хворому дедалі гіршало. Нарешті настала та зимова ніч, що мала покласти край його мукам. Темрява густішала, падав сніг, жалібно завивав вітер навколо будинку, стрясаючи його різкими поривами. Лікар востаннє відвідав хворого і пішов, сумно сказавши найближчому другові сім'ї, що йому вже більше нічого тут робити. Такі слова завжди почує той, кому їх

чути не треба, і це на смерть убиває напівсвідому надію, яка ще залишалась. З столика біля ліжка хворого познімали пляшки з ліками, все було прибрано, як годиться, щоб зустріти велику подію. Хворий лежав із заплющеними очима, майже не дихаючи. Близькі сиділи поруч і витирали піт з його чола. Мовчазні сльози текли по їхніх обличчях. Глибоку тишу порушували тільки ридання дітей, що зібрались коло ліжка.

Було близько півночі. Містер Хокінс прокинувся від дрімоти, оглянувся і хотів заговорити. Лора підняла йому голову. В очах його світилось щось подібне до колишнього вогню, але коли він нарешті заговорив, голос його було ледве чути.

— Жінко, діти, підійдіть ближче, ближче! Все темнішає... Дайте мені побачити вас усіх, ще раз...

Присутні тісніше оточили ліжку, вже не стримуючи сліз і ридань.

— Залишаю вас у жорстоких злиднях. Я був таким нерозважливим... таким короткозорим. Але будьте мужні! Кращі дні недалеко... Не забувайте про землі в Теннесі! Будьте обережні! В них ваше майбутнє... Ваше щастя... Мої діти ще виб'ються в люди, будуть серед кращих у країні. Де папери? Цілі у вас папери? Покажіть їх... покажіть їх мені!..

Від великого збудження голос хворого набув сили, і останні слова він вимовив майже вільно. Напружившись, він сам підвівся й сів у ліжку. Але очі його нараз згасли, і він, знеможений, упав назад. Принесли папери і поклали перед ним. На його обличчі промайнула усмішка задоволення. Хокінс заплющив очі, ознаки близької смерті ставали все яснішими. Деякий час він лежав нерухомо, потім зненацька підвів голову й оглянувся навкруги, як людина, що вдивляється в тьмяне, неясне світло. Він пробурмотів...

— Пішли? Ні... я бачу вас... ще. Це... це... кінець. Але ви... ви... забезпечені... Тен...

Голос його перейшов у шепіт, увірвався на половині слова. Схудлі пальці почали перебирати простирадло, що віщувало близький кінець. Через деякий час нічого не стало чути, крім плачу осиротілих близьких у кімнаті та завивання вітру надворі. Лора нахилилась і поцілувала батька в губи саме тоді, як він зітхнув востаннє. Вона не ридала, не кричала, а мовчки плакала. Потім

закрила мертві очі, склала небіжчикові руки на грудях, шанобливо поцілувала його чоло, натягнула простирadlo на обличчя, одійшла набік і сіла. Здавалось, ніщо в житті її вже не цікавить, ні радощі та горе, ні події та прагнення. Клей припав обличчям до ковдри. Коли інші діти й мати зрозуміли, що це справді кінець, вони кинулись в обійми одне одному і віддалились безмежному відчаю.

РОЗДІЛ Х

ВІДКРИТТЯ ЛОРИ. БЛАГАННЯ МІСІС ХОКІНС

— Okarbigàlo: «Kia pannigátit? Assarsara! uamnut neysoïngoarna...»

Mo. Agleg. Siurdl, 24, 23¹

Nootah nuttaunes, natwontash,
Kukkeihtash, wonk yeuyeu
Wannanum kummissinninumog
Kah Koosh week pannuppu².

—La Gianetta rispose: Madama, voi dalla povertà di mio padre togliendomi, come figliuola cresciuta m'avete, e per questo agni vostro piacer far dovrei.

*Boccaccio, Decam., Giorno 2. Nov. 8**

Минуло всього лише два чи три дні після похорону, коли сталась подія, що мала змінити все Лорине життя і вплинути на формування її характеру.

Майор Лекленд був колись значною фігурою в штаті — це була людина надзвичайно освічена і з величезними природними здібностями. Був час, коли він користувався загальною повагою та довір'ям. Але кінець кінцем з ним сталося нещастя. Коли його втретє обрали до кон-

¹ Мовив: «Чия ти дочка? Скажи мені...» — Перша книга Мойсея, Буття, 24, 23 (мовою гренландських ескімосів).

² Слухай, дочко, мене уважно,

Слухай лиш мене одного:

Ти забудь будинок батьків,

Край свій рідний, рідну-мову (мовою массачузетських індіців).

³ Джанетта відповіла: «Пані, ви взяли мене в мого батька, виховали мене, мов рідну, і за це я повинна годити вам чим лише зможу.— Б о к к а ч о. Декамерон, день 2, новела 8 (італ.).

гресу і ось-ось мали вибрати до сенату, — а тоді це вважалося за вершину земних можливостей, — він піддався спокусі: йому не вистачало грошей, щоб викупити з застави маєток, і він продав свій голос. Про це дізнались, і його спостигла швидка кара. Ніщо не могло повернути йому втраченого довір'я виборців, ніщо не могло допомогти — він був заплямований навіки. Перед ним зачинилися усі двері, люди цуралися його. Він прожив довгі роки у похмурому відлюдді, час від часу п'ючи-гуляючи, поки нарешті смерть не звільнила його від усякого лиха. Поховали його невдовзі після містера Хокінса. Вмер він так само, як і жив останні роки, — самотнім, без друзів. Родичів у нього не було, а якщо й були, то вони його зреклись. У небіжчика були знайдені деякі папери, з яких виявилось те, чого ніхто й не підозрівав, а саме, що Лора не була дочкою містера і місіс Хокінс.

Пішли різні чутки. Із згаданих паперів можна було дізнатись лише про те, що Лорині батьки невідомі. Але це не зупиняло кумась, навпаки, тільки підохочувало їх. Вони додавали безліч подробиць, самі заповнювали всі пропуски. І в селищі заговорили про загадкове походження Лори і про її минуле. Хоч усі теорії були несьхожі одна на одну, проте всі були однаково детальні, таємничі й цікаві і доводили одне: народження дівчини пов'язане з чимось підозрілим, щоб не сказати просто ганебним.

Лора почала відчувати на собі зневажливі холодні погляди, їй не дивилися в вічі, кивали на неї й мало не показували пальцями. Все це надзвичайно дивувало її. Нарешті деякі плітки дійшли й до неї, і вона все зрозуміла. Гордість її була уражена. Спочатку вона просто здивувалась і нічому не повірила. Потім хотіла спитати матір, чи є в цьому хоч слово правди, та, подумавши, вирішила стриматися. Вона дізналася, що в паперах майора Лекленда згадувалось його листування з суддею Хокінсом, і того ж дня вирішила, як діятиме.

Вечері Лора почекала у себе в кімнаті, поки все затихне, а потім крадькома пробралась на горище і почала шукати. Вона довго рилася в скринях, набитих запліснявілими діловими паперами — вони її не цікавили, — поки нарешті не натрапила на кілька пачок листів. На одній було написано «Приватні». В ній вона знайшла те, що шукала. Вибравши сім-вісім листів, вона почала жадібно їх читати, не звертаючи уваги на холод.

Судячи по датах, листи були написані п'ять-сім років тому. Всі вони були від майора Лекленда до містера Хокінса. В них ішлося головним чином про те, що хтось з східних штатів запитував майора про загублену дитину та її батьків і висловлював догадку, чи це, бува, не Лора.

Очевидно, кількох листів не вистачало, бо ніде не називалось ім'я того, хто вів розшуки. В одному листі між іншим згадувався «джентльмен з приємним обличчям та аристократичними манерами», немов і автор листа, і адресат звикли говорити про нього й без зайвих слів розуміли, про кого йде мова.

В одному листі майор погоджувався з думкою містера Хокінса, що згаданий джентльмен пішов по правильному шляху, але водночас визнавав і те, що краще нічого про це не говорити, поки не буде більш переконливих доказів.

В іншому листі згадувалось, що «бідолаха страшенно розхвилювався, побачивши Лорин портрет, і твердив, що то, певно, вона».

Ще в одному листі майор писав:

«Здається, він зовсім самотній на світі і ні про що інше не думає. Якщо його сподівання не справдяться, боюся, що це його вб'є. Я переконав його почекати трошки і поїхати зі мною на Захід».

А ще в іншому листі було таке:

«Один день йому краще, а другий — гірше; він часто марить. За останні дні в ньому розвинулась одна особливість, що дуже вражає його сиділок, але, може, вам це не здається таким уже дивним, коли вам доводилось читати медичну літературу. Справа в тому, що коли він марить, то до нього повертається втрачена пам'ять, а коли опритомніє, пам'ять знов залишає його. Так само як старий канадець Джо, який, хворіючи на тиф, марив на французькому діалекті, яким розмовляв у дитинстві, але зразу ж забував його, коли розум прояснювався. У нашого бідахи спогади обриваються на подіях ще до моменту вибуху пароплава. Він пам'ятає лише, що їхав річкою з дружиною та дочкою, і в нього залишилось туманне враження, що були мов якісь перегони. Він не може згадати назви пароплава, яким їхав, з його пам'яті випали події приблизно одного місяця, а може, й більше. Я йому, звісно, не хотів підказувати. Але тепер, під час марення, все повертається до нього: назви пароплавів, уся картина

вибуху, так само як і деталі його дивного порятунку, — тобто до тої хвилини, коли до нього підплив човен (він весь час тримався за ліве колесо палаючого пароплава), і якась колода звалилась йому на голову. Але про його чудесне врятування я напишу докладно завтра або післязавтра. Звичайно, лікарі нізачо не дозволяють мені сказати йому, що наша Лора справді його дочка — це ми зробимо пізніше, коли він одужає. Лікарі запевняють, що хвороба нічим йому не загрожує, і він скоро буде здоровий. Але вони настоюють на тому, щоб він зробив невелику подорож, коли йому покращає, радять поїхати кудись морем і гадають, що його можна буде умовити на це, тільки не треба йому нічого розказувати, лише пообіцяти показати Лору відразу, коли повернеться».

В останньому листі було написано: «Нічого не розумію; таємниця лишається такою ж темною, як і була: я шукав його скрізь, розпитував геть усіх, але даремно. Усякі сліди зникають у готелі в Нью-Йорку. З того часу й до сьогодні я не маю про нього ніяких відомостей. Навряд чи він міг поїхати пароплавом, бо його ім'я не зареєстроване в жодній пароплавній конторі — ні в Нью-Йорку, ні в Бостоні, ні в Балтіморі. Добре, що ми нікому нічого не говорили. Лора, як і раніше, має вас за батька, і для неї буде краще, якщо ми назавжди забудемо про це.

Це було все. Коли Лора звела до купи випадкові зауваження, на які вона ще подекуди натрапляла, вона склала собі неясний образ чоловіка років сорока трьох—сорока п'яти, приємного на вигляд, з темними очима й темним волоссям, що трохи шкутильгав на одну ногу, на яку саме — не згадувалось. І ця невиразна тінь повинна була замінити їй батька. Вона дуже ретельно шукала листів, яких бракувало, але їх не було. Мабуть, їх спалили. Лора не сумнівалась, що і знайдені листи загинули б, якби містер Хокінс не був таким неуважливим мрійником: певно, коли надійшли ці листи, думки його були зайняті якимсь новим грандіозним планом.

Лора довго сиділа з листами на колінах, замислившись і не помічаючи, як її дедалі дужче проймає холод. Вона почувала себе так, наче довго йшла якимсь шляхом, сподіваючись вийти, куди слід, а замість того заблукала й опинилась надвечір на березі річки. Моста не

було, а протилежний берег, якщо він взагалі існував, потонув у темряві. «Якби ж то я знайшла ці листи хоч місьця тому! — думала вона.— А тепер мертві забрали свою таємницю в могилу...» Безутішний сум оповив серце дівчини, а в грудях наростало глухе почуття образи. Яка вона нещасна!

Лора була саме в тому романтичному віці, коли дівчина, дізнавшись, що її походження оповито таємницею, знаходить в цьому приємну тугу, яка приносить сумну втіху; ніщо інше не може з цим зрівнятися. Хоч їй і не бракувало глуду, проте вона була лише людиною, а людині властиво мати десь на споді душі крихітку романтичності. Протягом усього життя людина в глибині душі уявляє себе героєм, але з роками одні кумири втрачають свою велич, і їх місце заступають інші, які здаються більш достойними.

Тяжкі дні й ночі чергування біля хворого, виснажливе горе у поєднанні з глибокою депресією, що виникла від несподіваної бездіяльності, зробили Лору надзвичайно сприйнятливою до романтичних вражень. Тепер вона була героїнею, у якої десь-то був таємничий батько. Вона не була певна, чи справді хоче його знайти і тим усе зіпсувати. Але, йдучи за романтичними традиціями, треба було хоч почати розшуки. І Лора вирішила зробити це при першій нагоді. А тепер їй спало на думку — поговорити з місіс Хокінс. І місіс Хокінс, як завжди в таких випадках, у ту ж мить з'явилась поруч.

Вона сказала Лорі, що знає все: знає, що Лора дізналась про таємницю, яку містер Хокінс, старші діти, полковник Селлерс і вона зберігали так довго і так ретельно; вона заплакала, кажучи, що тепер, як почались нещастя, їм кінця не буде: дочка розлюбить її, а це збавить їй віку. Її горе справило на Лору таке враження, що дівчина на хвилину забула про свої жалі, співчуваючи розпачу матері. Нарешті місіс Хокінс стала благати:

— Скажи ж мені хоч слово, моя донечко, не залишай мене! Забудь все це, назви мене знову матір'ю. Я ж тебе так довго любила, а в тебе немає іншої матері. Перед лицем бога я твоя мати, і ніщо не може забрати тебе від мене!

Перед цим благанням упали всі перешкоди, і Лора обняла місіс Хокінс.

— Ви моя мати і завжди нею будете! — вигукнула вона.— Все залишиться так, як було, і ні ці дурні плітки, ні щось інше не розлучить нас і не примусить розлюбити одна одну!

Будь-яке почуття відчуження між Лорою і місіс Хокінс зникло. Навпаки, їх взаємна любов здавалась навіть більшою ніж будь-коли. Вони зійшли вниз, посідали коло каміна і довго й серйозно говорили про Лорине минуле та листи. Виявилось, що місіс Хокінс нічого не знала про листування між її чоловіком та майором Леклендом. Обереігаючи спокій дружини, містер Хокінс не хотів турбувати її цією історією.

Коли Лора нарешті пішла спати, на душі в неї було спокійно, а хвороблива романтична туга майже залишила її. Наступного дня дівчина була тиха й замислена, але це не викликало жодних зауважень, бо всі теж сумували від того, що помер містер Хокінс. Клей і Вашингтон залишились, як і раніше, ніжними й люблячими братами. Молодші діти тільки тепер дізнались про велику таємницю, але і їх любов не зменшилась від цього відкриття.

Можливо, якби плетуни заспокоїлись, все потроху повернулось би на свої місця, і таємниця народження Лори втратила б в її очах усе романтичне очарування. Але вони не могли й не бажали заспокоїтись. День у день вони заходили до Хокінсів, мов висловити співчуття, а самі намагалися вивідати, що могли, від матері або дітей, навіть і не здогадуючись, які нетактовні всі ці розпити. Вони ж, мовляв, не роблять нічого поганого: вони тільки хочуть знати! Мешканці маленьких селищ завжди хочуть усе знати...

Така настирливість бентежила Хокінсів, і це, звичайно, правило за переконливий доказ: «Якби з народженням їхньої принцеси і справді було все гаразд, чому б Хокінсам не розказати всього? Чому вони так чіпляються за цю неймовірну історію, нібито підібрали дитину після якогось вибуху на пароплаві?»

Через ці невпинні переслідування Лора знов хворобливо замкнулась у собі. Вночі вона згадувала всі натяжки, наклепи та злісні здогадки, що їх чула протягом дня. Вона не могла не думати про них: сльози обурення застиляли очі, і час від часу в неї виривалися гнівні

вигуки. Згодом дівчина заспокоювалась і, шукаючи розради у зневазі, говорила сама до себе:

— Та хто вони, зрештою, такі? Бидло! Хіба мене обходить, що вони думають про мене? Хай базикають, я не принижу себе тим, щоб звертати на них увагу. Я б зненавиділа... Дурниці. Ніхто з тих, хто дорогий мені, або кого я поважаю, здається, не змінив до мене ставлення.

Вона, може, справді гадала, що має на увазі багатьох, проте це було не так: вона думала лише про одного. І на серці у неї теплішало. Але якось одна її подруга випадково почула розмову, яку ми наводимо нижче, і, звичайно, переказала її Лорі.

«— Нед, ти, кажуть, більше туди не ходиш? Це правда?»

— Ну що ж, не ходжу. І, повір, не тому, що не хочеться, і не тому, що для мене важить, ким там був чи не був її батько. Але ж ці плітки, плітки, плітки... Я вважаю, що вона чудова дівчина, чудова в усіх відношеннях, і ти так би думав, коли б знав її так само добре, як знаю я. Але, розумієш, як воно буває, коли про дівчину починають говорити? Для неї це кінець, тепер їй ніколи не дадуть спокою».

На це Лора відповіла:

— Отже, коли б не трапилось цієї неприємності, я б мала щастя бути предметом ласкавої уваги з боку містера Неда Терстона? Він непоганий собою і має, скільки мені відомо, успіх, до того ж, походить з однієї з кращих сімей нашого містечка. Чула я також, що він заможний: ось уже рік, як лікарює і за цей час мав двох хворих. Ні, здається, трьох. Так, їх було троє. Я була на їх похоронах. Ну що ж, не я перша, не я й остання: іншим теж доводилось розчаровуватися в своїх сподіванках. Лишайся на обід, Маріє, у нас сьогодні сосиски. Крім того, мені хотілося б поговорити з тобою про Хоккай. Обіцяй, що відвідаєш нас, коли ми туди переїдемо!

Але Марія не залишилася. Вона прийшла, щоб разом з Лорою романтично пролити сльози над зрадою її коханого, а ця бездушна дівчина, не розуміючи всієї глибини свого горя, думає про сосиски!

Та тільки-но Марія пішла, Лора гнівно тупнула ногою і сказала:

— Боягуз! Невже всі книжки брешуть? А я гадала, що він буде моїм відважним і благородним захисником,

стоятиме за мене проти всіх ворогів, знищить всі ці плит-ки. Жалюгідний хробак, хай повзе, куди хоче! Я таки справді починаю зневажати весь світ...

Вона замислилась. Тоді мовила:

— Якщо колись щастя усміхнеться, і буде в мене можливість — о, тоді я...

Але, мабуть їй забракло достатньо виразних слів, щоб закінчити цю думку.

Лише згодом вона сказала:

— Ну що ж, я рада, що все так вийшло. Та я його ніколи й не любила.

А потім, зовсім несподівано, заплакала і ще з більшим обуренням тупнула ногою.

РОЗДІЛ ХІ

ЗВАНИЙ ОБІД. ПРОСТА ІЖА І БЛИСКУЧІ НАДІІ

ずらふふあむどへらく¹

Минуло два місяці, і Хокінси оселились у Хокаї. Вашингтон, як і раніше, служив у земельній конторі. Коли Луїза була ласкава до нього, він злітав на сьоме небо, коли ж вона здавалась байдужою — падав у чорну безодню, бо байдужість або неухважність могли означати лише те, що її думки зайняті кимсь іншим. Після того як Вашингтон повернувся до Хокаю, полковник Селлерс кілька разів запрошував його на обід, але Вашингтон без будь-якої особливої причини відмовлявся. Без будь-якої особливої причини, крім одної, про яку йому не хотілось говорити: він не міг провести дня без Луїзи. Якось він згадав, що полковник давненько вже не повторював свого запрошення. Чи не образився він? І Вашингтон вирішив піти того ж таки дня і зробити полковникові приємний сюрприз. Це була непогана думка, тим більше, що Луїза не вийшла снідати, що вразило його в самісіньке серце. Хай і вона тепер помучиться, хай відчує, як це боляче.

Селлерси саме сідали до столу, коли Вашингтон ошелешив їх своїм сюрпризом. На якусь мить полковник розгубився і зніяковів, а місіс Селлерс так і прикипіла до місця. Але тієї ж хвилини глава сім'ї отямився і привітно вигукнув:

— От і гаразд, хлопче, от і гаразд! Завжди радий тебе бачити, завжди радий почути твій голос і потиснути тобі руку. Не чекай спеціальних запрошень, це зайві це-

¹ Він їсть, але від їжі не має ніякої насолоди (японськ.).

ремонті між друзями. Приходь, коли можеш, приходь якнайчастіше. Чим частіше, тим краще. Ти нам зробиш велику приємність, Вашингтоне, от і моя старенька скаже те ж саме. Ми прості люди, без претензій, ти ж знаєш. Це тільки скромний сімейний обід, але який би він не був, друзі завжди бажані гості, думаю, ти й сам це знаєш, Вашингтоне. Біжіть, діти, біжіть! Лафайет¹, хіба ти не бачиш, що робиш? Ти ж наступив киці на хвіст. Ну-бо, ну-бо, Родерік Дху, хіба ж хороші хлопчики виснуть на фалдах у джентльменів? Ти не звертай на це уваги, Вашингтоне, він пустун, але не капосник. Діти завжди діти, знаєш... Сідай коло місіс Селлерс, Вашингтоне. Ай-ай, Маріє-Антуанетто, віддай братику виделку, ти ж старша за нього!

Вашінгтон дивився на приготовлений бенкет і думав, чи не збожеволів він. Так оце і є «скромний сімейний обід»? Невже те, що стоїть на столі і є обідом? Скоро з'ясувалося, що то справді був обід, і на столі було все. Обід складався з чистої свіжої води у великій кількості та миски сирої ріпи — більш нічого.

Вашінгтон крадькома глянув на місіс Селлерс і гірко пошкодував, що так збентежив її своїм приходом. Обличчя у бідної жінки було червоне, в очах стояли сльози. Вашингтон не знав, що робити. Краще було б йому зовсім не приходити сюди, ніж бути свідком цих жорстоких злиднів і завдати болю серцю бідної маленької жінки та викликати краску сорому на її щоках. Але він був тут — нічого не зробиш! Полковник Селлерс, з веселим виглядом засукавши рукава, неначе кажучи: «Ну, а тепер до поживної їжі!» — схопив виделку, помахав нею в повітрі і почав, мов гарпуном, діставати ріпу й розкладати по тарілках, що стояли перед ним.

— Дай, я тобі покладу, Вашингтоне. Лафайете, передай-но тарілку Вашингтонові. Так, хлопче, так, справи за-

¹ За тих давніх часів у родинах середнього кола дітей часто називали на честь найбільш шанованих літературних або історичних кумирів. Навряд чи можна було знайти сім'ю, принаймні на Заході, в якій би не було свого Вашингтона або ж Лафайета, Франкліна і ще шести-восьми славнозвісних імен з Байрона, Скотта або біблії — аби тільки вистачало нащадків. Відвідати таку родину було однаково, що опинитись перед цілим збором великих людей та легендарних героїв усіх епох. Людину незвичну це просто приголомшувало, а то й навівало на неї благоговійний жах. (Прим. авторів)

раз покращали, це я тобі просто скажу. Бізнес... Боже мій, тут скрізь повно грошей! Є тут у мене одна маленька операція, я б від неї ні за які гроші не відмовився... Гірчиці чи перцю?.. Ні? Що ж, маєш рацію, маєш рацію! Дехто любить гірчицю до ріпи, але... Ось, наприклад, барон Понятовський. Боже, ото знала людина, як жити! Справжній росіянин, знаєш, росіянин до самих кісток. Я завжди кажу дружині: нема кращого співтрапезника, ніж росіяни. Так от барон бувало говорив: «Беріть гірчицю, Селлерс, покуштуйте з гірчицею — бо не знати-мете, що таке ріпа, якщо будете їсти її без гірчиці». Але я завжди відповідав йому: «Ні, бароне, я людина проста, мені потрібна проста їжа. Берая Селлерс не визнає присмак, він споживає їжу в її натуральному вигляді!» І справді, адже розкішні страви тільки шкодять здоров'ю, запевняю тебе! Так от, Вашингтоне, є тут у мене одна маленька операція, яка... Візьми ще води! Бери сам, не церемонься, води вистачить! Смачно, еге ж? Ну, а як тобі подобається цей овоч?

Вашінгтон сказав, що ніколи в житті не їв смачнішої ріпи. Він не додав, що терпіти не може навіть варену ріпу, а сира йому просто огидна. Ні, про це він мовчав і, прирікаючи на загибель свою душу, продовжував вихвалити ріпу.

— Я так і думав, що тобі сподобається. Придивись-но до неї як слід, вона варта цього. Бачиш, яка кріпка та соковита? Тут, у цих краях, такої не вирощують. Вона з Нью-Джерсі, я сам вивіз її звідти. Та й дорога ж вона! Але, побий мене сила божа, я завжди вважав, що споживати треба все найкраще, скільки б це не коштувало,— так воно, кінець кінцем, економніше. Це «ранній мальколм». Цей сорт росте лише в одній місцевості, і постачання завжди відстає від попиту. Візьми ще водички, Вашингтоне, з цим овочем треба багато пити, так всі лікарі кажуть. Де ріпа на столі, туди, хлопче, ніколи не завітає чума!

— Чума? Яка чума?

— Отакої! Яка чума! Ну, азіатська чума, що майже повністю спустошила Лондон два віки тому.

— Але яке це має відношення до нас? Скільки я знаю, тут немає чуми.

— Тсс! Я таки проговорився! Ну, нічого, не кажи тільки нікому. Може, мені й не треба було говорити, але

рано чи пізно про це все одно дізнаються, нічого не поробиш. Старий Мак Дауелс не хотів би, звичайно, щоб я... але... хай буде так! Я тобі розкажу — і край! Бачиш, був я в Сент-Луїсі і випадково натрапив на старого доктора Мак Дауелса. Він дуже високої думки про мене, цей доктор. Він з тих, що зайвого слова не скажуть, та воно й зрозуміло: адже його ім'я відомо всьому світу. Він мало кого вшановує своїм довір'ям, але, боже мій, зі мною він наче з рідним братом. Коли я буваю у Сент-Луїсі, він не дозволяє мені зупинитись у готелі, каже, що тільки моє товариство йому приємне. Не знаю, може, це й справді так. Я не люблю звеличувати себе й хвалитися, хто я, що можу і що знаю, але тут, серед друзів, я не від того, щоб віддати собі належне. Мабуть, я і справді краще обізнаний в науках, ніж теперішній пересічний учений. Так от, кілька днів тому він під великим секретом відкрив мені таємницю про оту саму чуму. Розумієш, вона швидко насувається на нас, іде з Гольфстрімом, як і взагалі всі ці епідемії, і місяців через три закружляє по всій країні, наче смерч! І кого вона тільки торкнеться, той може наперед писати духівницю та замовляти собі домовину. Розумієш, вилікувати цю хворобу неможливо, але їй можна запобігти. Як? Споживаючи ріпу! Ось як! Ріпу та воду. Ніщо в світі з цим не зрівняється, каже старий Мак Дауелс. Просто наповнюй шлунок ріпою та водою двічі або й тричі на день — і можеш сміятися собі з чуми. Але нікому про це ні слова! Обмеж себе цією дієтою, і все буде гаразд! Мені було б дуже прикро, якби старий Мак Дауелс дізнався, що я про це комусь розповів. Він втратив би до мене повагу... Візьми ще водиці, Вашингтоне, чим більше питимеш води, тим краще. Дай я тобі ще покладу ріпи. Ні, ні, не відмовляйся! Отак! Їж! Вона дуже поживна — всі медичні книжки це твердять. Треба просто з'їдати від чотирьох до семи чималеньких ріп за раз і випивати півтори пінти або навіть кварту води, а потім тихенько сидіти години зо дві, хай собі перешумує. І наступного дня почуватимеш себе як задріливий півень...

Минуло хвилин п'ятнадцять-двадцять, а полковник все ще не переставав базікати. Він уже встиг нажити величезні капітали на кількох загадкових «операціях», розпочатих ним минулого тижня, і тепер високо ширяв у блискучих мріях, породжених його багатообіцяючими

експериментами над примочкою для очей. Вашингтон мусив би слухати з захопленням, але не міг, бо дві речі турбували його розум і відвертали увагу: по-перше, на своє превелике збентеження та сором, він відкрив, що, дозволивши покласти собі другу порцію ріпи, він з'їв долю голодних дітей. Йому цей жахливий овоч не був потрібний, він його не хотів. Побачивши їх засмучені обличчя, коли вони попросили ще, а дати було нічого, він прокляв себе за дурість і від усього серця пожалів бідних зголоднілих малюків. По-друге, його почав турбувати різкий біль у шлунку. Біль дедалі дужчав, ставав усе нестерпнішим. Очевидно, ріпа «шумувала». Вашингтон силкувався сидіти спокійно, скільки міг, але зрештою муки здолали його.

Він підвівся, не чекаючи кінця полковникових просторікань, і послався на те, що обіцяв бути в іншому місці. Полковник провів його до дверей, присягаючись використати всі свої можливості, щоб дістати для нього «раннього мальколму». Він настоював, щоб Вашингтон заходив без усяких церемоній, на що бог пошле, кожного разу, як буде можливість. Вашингтон був щасливий, коли нарешті остаточно розпрощався і відчув себе вільним. Він одразу ж попрямував додому.

Цілу годину Вашингтон промучився в ліжку і за цю годину мало не посивів; та от нарешті його оповив благословенний спокій, і серце йому сповнилося вдячністю. Знесилений і млосний, він перевернувся на бік, прагнучи відпочинку та сну. І вже на грані несвідомості глибоко зітхнув і сказав сам до себе, що колись він уже прокляв полковників запобіжний засіб від ревматизму, а тепер хай собі буде чума, якщо її вже не минути,— він, Вашингтон, ніколи не стане вживати таких запобіжних засобів. І коли комусь знову спаде на думку спокусити його ріпою та водою, хай той сам помре наглою смертю.

Може, тієї ночі Вашингтонові щось і снилося, але сну його не порушував жоден потойбічний дух. А тим часом далеко на сході країни починалися події, яким через кілька років судилося дуже серйозно вплинути на долю сім'ї Хокінсів.

РОЗДІЛ XII

ГАРРІ ТА ФІЛІП ІДУТЬ НА ЗАХІД ПРОКЛАДАТИ ЗАЛІЗНИЦЮ

Todtenbuch, fol. 17. v.

— О, нажити капітал досить легко,— сказав Генрі.

— Я починаю думати, що не так воно легко, як здається,— відповів Філіп.

— Ну чому ти не візьмешся за якусь справу? З бібліотеки Астора ти ніколи нічого путнього не викопаш.

Якщо існує на світі місце, де взятись за будь-яку справу здається дрібницею, то це Бродвей весняним ранком, коли йдеш в напрямку Сіті й бачиш перед собою довгі ряди магазинів-палаців. Раз у раз крізь легкий туман, що навис над нижньою частиною міста, бовваніють шпилі високих будинків, а довкола розлягається го́мін та гуркіт безперервного вуличного руху.

Для молодого американця тут, як і скрізь, відкриті незчисленні шляхи до багатства; йому здається, що саме повітря кличе його вперед, і широкий обрій вабить надією на успіх. Єдине утруднення це вирішити — що ж його обрати. Можливо, він витратить цілі роки, кидаючись то сюди, то туди, перш ніж віддати всі сили на досягнення єдиної мети. Його не зв'яже влада традицій. Він прагне зійти з батьківського шляху і прокласти свій власний.

Філіп Стерлінг часто говорив, що у нього в голові є добра дюжина грандіозних проектів. Якби він міг серйозно попрацювати над деякими з них років із десять, він став би багатою людиною — так принаймні йому здава-

¹ Підготування на Заході. Шляхи Заходу.— «Книга мертвих», 141, 17, (египетськ.).

лось. Він хотів би розбагатіти, дуже хотів би, але з незрозумілих причин не наважувався взятись за якусь певну роботу. Гуляючи по Бродвею, зливаючись з його бурхливим виром, він завжди почував себе наче захмелілим від навколишньої розкоші і несвідомо ступав еластичною ногою заможної людини.

Це почуття охоплювало його особливо гостро, коли в антракті модної комедії він сидів у переповненому театрі (Філіп був надто молодий, щоб пам'ятати ложі старого театру на Чемберс-стріт, де виступав із своєю веселою бешкетливою трупною серйозний Бертон), де безладно тирликав, грюкав і сурмів оркестр. Тоді світ здався Філіпу повним можливостей, і він з радістю почував себе здатним завоювати все що завгодно.

Можливо, причиною цього було те, що на сцені так легко все дається, і добротність неодмінно дістає нагороду наприкінці третього акту; можливо, причиною цьому було сліпуче театральне світло, або гомін жвавих розмов під час антрактів: можливо, єдиною причиною була юність, але чомусь Філіп саме у театрі найбільше вірив у життя і в свою легку перемогу.

О, чарівна ілюзія рум'ян, мішури та шовкових убрань, дешевого почуття та пишномовних діалогів! Хіба не завжди чарує нас гра на скрипці—натертій каніфоллю смичок? Хіба не всім нам подобається сентиментальний герой п'єси? От він крадеться з-за правої куліси, вичікуючи нагоди, щоб викрасти гарненьку дружину багатого тирана-сусіда з картонного котеджу біля лівої куліси. І коли він наближається до рампи, щоб зухвало кинути публіці: «Той, хто торкнеться жінки не з добрими намірами...»,— хіба не губиться закінчення фрази в сплесках?

Філіпу жодного разу не пощастило почути, що ж саме станеться з чоловіком, який торкнеться жінки не з добрими намірами, проте пізніше він дізнався, що жінку, яка торкнеться чоловіка з будь-якими намірами, присяжні завжди виправдають.

Хоча Філіп Стерлінг сам того не знав, йому, власне кажучи, було потрібне не тільки багатство, але й щось інше. Цей скромний юнак не відмовився б, якби слава сама прийшла до нього за якусь видатну працю: може, за написання книги, може, за вміле керівництво впливовою газетою або за участь у відважній експедиції, подіб-

ній до експедиції лейтенанта Стрейна¹ або доктора Кейна². Він не міг вирішити, що б йому вибрати. Іноді йому здавалось, що добре було б стояти на високій кафедрі і смиренно проповідувати євангеліє, закликаючи до каєття. Він навіть подумував, чи не присвятити своє життя благородній місіонерській діяльності в якійсь забутій богом країні, де ростуть фінікові пальми і мелодійно щебече соловейко, а коли той відпочиває, то співає бюль-бюль³. Якби він вважав себе гідним, він, можливо, приєднався б до товариства юнаків з богословської семінарії, що, готуючись до пасторського сану, знайомились із нью-йоркськими спокусами.

Філіп був родом із Нової Англії і закінчив Йельський університет. Не все, чого він навчався в цьому шановному закладі, збереглося в його пам'яті, зате він засвоїв деякі речі, що не входили до програми. В їх числі було дуже добре практичне знання англійської мови і неабияке знання літератури. Він міг непогано проспівати пісню — не в лад з акомпанементом, звичайно, зате з натхненням. Міг без підготовки виголосити запальну промову в аудиторії, в клубі дебатів, або навіть стоячи на паркані чи на ящику з-під галантерейного краму. Він міг підтягтися на одній руці і робити «сонце» в гімнастичному залі, умів добре бити лівою рукою на рингу, міг веслувати, як професіонал, і вигравав у гребних змаганнях. Апетит він мав добрий, вдачу — життєрадісну, сміх — дзвінкий та щирий. У нього було каштанове волосся, карі, широко розставлені очі, широке, але не високе чоло і свіже, привабливе обличчя. Зросту він був шести футів, плечі мав широкі, ноги довгі, ходу еластичну. Він був із тих здібних хлопців, що входять у світ з невимушеним виглядом і звичайно притягають загальну увагу, в якому б товаристві вони не опинились.

Закінчивши коледж, Філіп, за порадою друзів, почав студіювати право. Воно подобалось йому як наука, але зіткнувшись з практичною діяльністю, він не міг знайти жодної справи, яка здалась би йому вартою того, щоб звертатися з нею до суду. Коли клієнт зупинявся поба-

¹ Айзек Стрейн (1821—1857) — американський морський офіцер та географ, дослідник Центральної та Південної Америки.

² Ілайша Кейн (1820—1857) — американський дослідник Арктики

³ Співучий дрізд.

лакати з новим клерком у приймальні юридичної контори, Філіп незмінно радив улагодити справу — однаково як, аби улагодити, — на превелике незадоволення патрона, який вважав, що суперечки між двома особами можна розв'язати лише через законні процедури з належним гонораром адвокатів. До того ж, Філіп терпіти не міг переписувати судові скарги і був певний, що порпання в усіх отих «беручи до уваги» та «вищезгаданих» і життя, присвячене юридичній казуїстиці, були б просто-таки нестерпними.

Отже, «беручи до уваги», все це, але не так як «вищезгадано», його перо почало писати щось зовсім інше. В одну нещасливу годину дві або три його статті були прийняті в першорядні журнали — по три долари за сторінку — і Філіп збагнув: його покликання — література! Немає в житті блаженнішої хвилини, ніж та, коли молода людина відчує себе покликаною до безсмертних лав майстрів літератури. Це найблагородніший прояв честолюбства, — шкода тільки, що здебільшого воно ґрунтується на піску.

В той час, який ми описуємо, Філіп приїхав до Нью-Йорка робити кар'єру. Він гадав, що з його талантом йому неважко буде дістати посаду редактора в одній із столичних газет. На газетній справі він, правда, не розумівся і не мав хоч би найменшого уявлення про публіцистику. Він знав, що непридатний і для технічної роботи в другорядних відділах, але був певен, що міг би дуже легко писати передові статті. Буденна робота в редакції була йому надто огидна і, крім того, нижча за його гідність людини з вищою освітою і визнаного журналіста, що має успіх. Він хотів починати з найвищого щабля.

На свій великий подив, він дізнався, що всі посади в редакціях заповнені, завжди були й будуть заповнені. Виявилось, що газетним видавцям потрібні не генії, а тільки ті, хто робить важку чорну роботу. Тому Філіпові не залишалось нічого іншого, як ретельно читати книжки в бібліотеці Астора, виношувати плани творів, що мали колись привернути загальну увагу, і плекати свій талант. Він не мав досвідчених друзів, які б порадили йому відвідати Доркінгський конвент, який саме тоді засідав, написати нарис про чоловіків та жінок, що виступали з трибуни, віднести його до редактора «Щоденної виноградної лози» і постаратись одержати найбільше за рядок.

Якось друзі, що вірили в нього, запропонували йому взяти на себе видання провінціальної щоденної газети, і він пішов порадитись з містером Грінго — тим самим, що кілька років тому видавав «Атлас».

— Звичайно, погоджуйтесь,— сказав Грінго.— Погоджуйтесь на все, що пропонують. Чому б ні?

— Але вони хочуть, щоб я зробив цю газету опозиційною.

— То й зробіть, ця партія матиме успіх, наступний президент буде вибраний від цієї партії.

— Я в це не вірю,— рішуче заперечив Філіп.— Вони принципово помиляються і не повинні мати успіху. Не розумію, як я можу домагатися того, у що не вірю.

— Справа ваша! — трохи зневажливо кинув Грінго, одвертаючись від нього.— Але якщо ви будете працювати в літературі й журналістиці, ви швидко зрозумієте, що не можна дозволяти собі бути таким сумлінним.

Але Філіп дозволив собі таку розкіш: він написав своїм друзям листа, в якому дякував їм і відмовлявся від пропозиції, посилаючись на те, що їхні політичні плани неодмінно проваляться. Він повернувся до своїх книжок і став ждати, поки випаде слушна нагода із гідністю звійти в літературний світ.

Одного ранку, коли терпець Філіпа вже вичерпувався, він прогулювався по Бродвею з Генрі Браерлі. Він часто проводив Генрі на Брод-стріт до так званої «контори», куди той регулярно щодня ходив (або ж удавав, ніби ходить). Навіть і для випадкового знайомого було зрозуміло: Генрі — людина ділова, яка віддає весь свій час дуже важливим таємничим операціям. У будь-яку мить його могли зненацька викликати до Вашингтона, Бостона, Монреалю або навіть Ліверпуля. Правда, цього ніколи не траплялось, але ніхто не здивувався б, почувши коли-небудь, що він поїхав до Панами чи Пеорії або став власником комерційного банку.

Філіп і Генрі, як колишні товариші по школі, близько знали один одного і проводили разом чимало часу. Жили вони на Дев'ятій вулиці, в пансіоні, що мав честь стати притулком ще для кількох юнаків такої самої вдачі, які потім пішли різними шляхами — одні до слави, інші — до невідомості.

Саме під час тієї ранкової прогулянки, про яку ми щойно згадали, Генрі Браерлі раптом сказав:

— Філіпе, чи не хотів би ти поїхати до Сент-Джо?

— Я залюбки поїхав би,— відповів Філіп.— Але для чого?

— О, це грандіозна справа! Ми їдемо туди цілою компанією: залізничники, інженери, підрядчики. Ти знаєш, мій дядько — визначна людина в залізничній справі. Я певен, що мені вдасться і тебе влаштувати, коли хочеш.

— Але що я там робитиму?

— Ну я, скажімо, їду як інженер. Ти теж можеш.

— Я не відрізняю паровоза від тачки.

— Працюватимеш геодезистом чи будівельником. Для початку можеш носити рейки і записувати проміри. Це неважко, я тобі покажу. Ми візьмемо з собою Траутвайна і ще деякі книжки.

— Гаразд. Але що це дасть? Для чого це все?

— Невже ти не розумієш? Ми прокладаємо трасу, розвідуємо, де хороша земля, заносимо її на план, позначаємо, де мають бути станції, скуповуємо земельні ділянки... Це дуже прибуткова справа. Працювати нам доведеться недовго.

— Коли ви їдете? — трохи помовчавши запитав Філіп.

— Завтра. Чи не надто скоро?

— Ні, не в цьому річ. Я вже півроку ладен поїхати, куди завгодно. Правду кажучи, Генрі, мені остогидло пробиватись туди, де мене не хочуть, і я згоден попливти за течією й побачити, де можна пристати. Будемо вважати, що це сама доля,— все так несподівано...

Обидва юнаки, захоплені своїми планами, рушили на Уолл-стріт, до контори дядька Генрі й побалакали з цим спритним ділком. Дядько добре знав Філіпа, йому подобався щирий ентузіазм юнака, і він охоче погодився випробувати його здібності. Недовго думаючи, як це роблять у Нью-Йорку, було вирішено, що наступного ж ранку вони виїдуть на Захід разом з іншими.

По дорозі додому наші шукачі пригод накупили книжок з інженерної справи, прогумовані костюми, які, на їх думку, мали стати їм у пригоді в тих віддалених і напевне вогких краях, та ще силу-силенну нікому не потрібних речей.

Ніч минула в турботах: укладали чемодани, писали листи — Філіп не хотів братися за таку важливу спра-

ву, не повідомивши своїх друзів. «Якщо вони й не схвалять мого вчинку,— подумав він,— я свій обов'язок виконав». Щаслива молодість, що готова за годину зібратись і вирушати хоч на край світу!

— Між іншим,— гукнув Філіп до Генрі з своєї спальні.— А де той Сент-Джо?

— Та десь у Міссурі. Здається, на кордоні штату. Подивись на карті!

— Бог з нею, з картою. Скоро побачимо самі. Я просто подумав, чи не надто це близько.

Насамперед Філіп написав довгого листа матері, сповненого любові й райдужних сподівань. Він не хотів докучати їй діловими подробицями, але натякав, що не за горами той день, коли він повернеться до неї з невеличким капіталом, який буде їй непоганою підтримкою на старість.

Дядькові Філіп написав, що погодився на пропозицію однієї нью-йоркської фірми і їде до Міссурі в земельних та залізничних справах, які дадуть йому життєвий досвід, а можливо, і чималий зиск. Він певен: дядечко зрадіє, коли дізнається про те, що його племінник нарешті присвятив себе практичній діяльності.

Останній лист Філіпа був до Рут Боултон. Можливо, він більше ніколи не побачить її: він вирушає шукати щастя. Він добре знає, яке небезпечне життя на кордоні: дикунські звичаї тамтешнього населення, індієці, що ховаються в засідках, згубна пропасниця. Але для людини, яка вміє дати собі раду, не існує небезпек. Чи дозволить вона час від часу писати їй і розповідати про своє життя? Якщо він повернеться багатим, можливо... Якщо він зазнає поразки або не повернеться зовсім — що ж, може, це й на краще. Проте ні час, ні віддаль не примусять його забути її. Він не прощається, а лише каже до побачення.

Ледь зайнявся світанок теплого весняного дня, задовго до того, як жителі Нью-Йорка сіли снідати, коли набережні столиці були ще оповиті легким серпанком. Наші молоді шукачі пригод рушили до залізничної станції Джерсі Сіті, щоб розпочати довгу, сповнену несподіванок подорож на Захід, і шлях їм лежав, за влучним висловом одного вже забутого письменника, по тріснутих рейках і хистких шпалах.

РОЗДІЛ XIII

ПОЛКОВНИК СЕЛЛЕРС ВІТАЄ ЮНАКІВ У СЕНТ-ЛУІСІ

Про що б він не замислив говорити,
Слова його, добірні та доречні,
Картини малювали, і здавалось,
Що бачиш речі, а не чуєш мову.

Кекстон. «Книга Ввічливості», 1, 343—346

Серед мандрівників, з якими вирушили в путь наші юнаки, був також Даф Браун, відомий залізничний підрядчик, пізніше не менш відомий конгресмен. То був кремезний грубувато-добродушний бостонець, завжди чисто виголений, з важкою щелепою та низьким чолом — взагалі людина цілком приємна, якщо не ставати на її шляху. Він мав також і урядові підряди на спорудження митниць та судноремонтних верфів від Портленда до Нового Орлеана, а також примудрявся здобувати від конгресу стільки золота, скільки важило каміння, що він його постачав на будівництво. Разом з ним їхав і Родні Шейк, елегантно зодягнений, елейний, солодкомовний нью-йоркський маклер, що мав неабиякий вплив як на біржі, так і в церковних справах і був незмінним компаньйоном Дафа Брауна в будь-якому починанні, що потребувало рішучості та спритності.

Важко було б знайти приємніше товариство: з такою легкістю позбулися ці люди штучних обмежень пуританської суворості, з такою добродушною терпимістю ставилися вони до всього світу. Всіляка розкіш була для них доступна — грошей вистачало, і не було сумніву, що таке буде й далі і що кожний розбагатіє без особливих зусиль. Навіть Філіп скоро пройнявся загальним настроєм, а Гаррі — так той взагалі не мав ніякої потреби в такому стимулі: говорячи про гроші, він і так називав лише шестизначні цифри. Для цього чарівного хлопця так само

природним здавалося бути багатим, як для більшості людей — бідними.

Незабаром старші з мандрівників відкрили те, що раніше чи пізніше відкривають усі, хто їде на Захід,— питна вода там поганої якості. Мабуть, вони на своє щастя відчули це наперед, бо всі мали з собою в фляжках бренді, щоб поліпшувати місцеву воду, і, посуваючись на захід, весь час робили досліди, підмішуючи невелику частину цієї небезпечної рідини до того, що було в них у фляжках. Вони, безсумнівно, робили це лише тому, що побоювались отруїтися, і таким чином щодня рятували собі життя. Згодом Філіп дізнався, що тверезість, суворе дотримання неділі та поважні манери — поняття географічні, і, вирушаючи в дорогу, їх звичайно залишають удома.

Наші мандрівники затрималися в Чикаго досить довго, щоб переконатись, що вони могли б там нажити багатство тижнів за два,— але чи варто витратити на це час? Захід приваблював їх більше,— чим далі поїдуть, тим ближче багатство. До Альтона вони дістались залізницею, а там, бажаючи різноманітити подорож та подивитись на річку, пересіли на пароплав, яким і допливли до Сент-Луїса.

— Хіба ж не чудово? — скрикнув Генрі, випурхнувши з перукарні й вальсуючи по палубі — раз-два-три, раз-два-три — чисто виголений, зачесаний, надушений, елегантний, як завжди.

— Що чудово? — спитав Філіп, дивлячись на нудну, одноманітну пустелю, повз яку плив пароплав, здригаючись та чмихаючи.

— Як що? Все! Це ж грандіозно, щоб ти знав! Я б не віддав цього, навіть хоч би мені гарантували і сто тисяч готівкою через рік.

— Де містер Браун?

— В салоні, грає в покер з Шейком і з тим довголоосим у смугастих штанях, що виліз на пароплав, коли східці вже наполовину були забрані. З ними ще отой здоровило — делегат конгресу від Заходу.

— Він такий статечний, той делегат, одні чорні баки чого варті! Справжній політичний діяч з Вашингтона! Ніколи не думав, що він сяде за покер.

— О, він каже, що грають вони лише по п'ять центів, просто щоб було цікавіше.

— Все ж мені здається, що членові конгресу не личить прилюдно грати в покер на пароплаві.

— Дурниці, треба ж якось-то згаяти час! Я й сам був підсів, але не мені грати з такими чемпіонами. Делегат мов усе в твоїх картах бачить. Закладаюся на сто доларів, що він в'їде на своєму покері просто в сенат Сполучених Штатів, коли його територія доросте до цього. Нахабства у нього вистачить.

— У всякому разі, відкашлюється він так серйозно й вдумливо, немов справжній державний діяч,— додав Філіп.

— Гаррі,— сказав він, помовчавши,— навіщо ти одяг ці великі чоботи? Ти що, думаєш добиратися до берега вбрід?

— Я їх розношую.

Справа в тому, що Гаррі вирядився в одяг, який вважав найбільш підходящим для нової країни, і тепер виглядав, як щось середнє між бродвейським денді та мешканцем лісової хащі. Синьоокий, рум'яний, з шовковистими бакенбардами, кучерявим каштановим волоссям, Гаррі був красунь, наче модна картинка. Зараз на ньому був фетровий капелюх, коротка візитка, низько вирізаний жилет, з-під якого виднілася білосніжна сорочка, шкіряний пояс і добре начищені високі чоботи з м'якої шкіри. Вони були вищі за коліна, і їх доводилось прив'язувати до пояса шнурком, щоб не спускались. Легко-важний юнак пишався цими блискучими чоботами, що обтягували його стрункі ноги, і пояснював Філіпу, що в преріях такі чоботи будуть чудовим захистом проти гримучих змій, які ніколи не кусають людину вище колін.

Коли наші мандрівники виїжджали з Чікаго, навкруги все ще виглядало по-зимовому. Коли ж вони висадилися в Сент-Луїсі, був справжній весняний день, співали пташки, персикові дерева в міських скверах сповнювали повітря ніжними пахощами, і в шумі та метушні на довгій набережній відчувалося збудження, що так гармоніювало з світлими надіями юнаків.

Вся компанія пішла до готелю «Південний», де так добре знали великого Дафа Брауна, що навіть клерк з контори готелю поводився з ним шанобливо. Мабуть, йому імпонували в Брауні певна вульгарна хвастовитість та зухвалість, властиві багатій людині,— саме те, що викликала в клерка захоплення.

Молодикам сподобався готель, а так само й місто. Звичаї там були дуже прості і дуже гостинні. Їх, мешканців східних штатів, багато що вражало. Перш за все тут палили просто на вулицях. Можна було відверто, не соромлячись, «вихилити по одній», якщо тільки хотілось або хтось частував. Ніхто й не думав, що цю звичку треба приховувати або чим-небудь її виправдовувати. Прогулюючись увечері, вони бачили, що люди сидять на ганках своїх будинків, чого ніколи не зустрінеш у північному місті. Перед деякими готелями та барами тротуари були заставлені стільцями та лавками. «На паризький манір»,— сказав Гаррі. На них в теплі весняні вечори сиділо безліч людей і безупинно палили. В повітрі тільки й чути було, що дзенькіт склянок та стукіт більярдних куль. Чи не чудово!

Гаррі зразу ж зрозумів, що його костюм для лісу в Сент-Луїсі буде непотрібний; навпаки, щоб не осоромитися перед місцевими франтами, йому довелося використовувати всі ресурси свого гардеробу. Правда, це не становило особливих труднощів, бо при будь-яких обставинах нє одежі красила Гаррі, а він одягу. Їм довелося затриматися в Сент-Луїсі, і Гаррі сказав Філіпу, що він не буде гаяти тут часу. Він і не гаяв. Кожний трудолюб мав би велику насолоду, коли б побачив, як наш юнак уставав зранку, старанно одягався, неквапливо снідав, спокійно викурював сигару, а потім ішов до своєї кімнати, щоб «попрацювати». Вигляд у нього був серйозний та заклопотаний, одначе життєрадісний.

Там Гаррі скидав сюртук, знімав краватку, закочував рукава, зачісував перед дзеркалом свої кучері, тоді виймав технічний довідник, готовальню, папір для креслення, міліметрівку, відкривав таблицю логарифмів, розчиняв туш, гострив олівці і сідав до столу «профілювати дорогу», цілком певний, що досконало засвоєє інженерну справу. Половину дня він витрачав на різні підготування, але ніколи не зробив жодної спроби розв'язати якусь технічну задачу, бо не мав найменшої уяви, як користуватись логарифмами або «профілювати». Закінчивши заняття, він počував цілковите задоволення і був певний, що сьогодні добре попрацював.

Філіп скоро побачив, що де б Гаррі не знаходився — чи в кімнаті готелю, чи в палатці,— він завжди був той самий. В таборі він, бувало, одягне найелегантніший ко-

стюм, який тільки у нього був, начистить чоботи, розкладе перед собою роботу, і якщо на нього хто-небудь дивиться, то «працює» з годину або й більше, насупившись і щось мугикаючи собі під ніс. Коли ж цілий назовп сільських роззяв стояв та лупав на нього очима — більшої насолоди йому й не треба.

— Бачиш,— сказав він колись вранці Філіпу, сидячи в готелі за «роботою»,— я хочу опанувати теорію, щоб мати змогу контролювати інженерів.

— А я думав, ти сам збираєшся бути інженером...— зауважив Філіп.

— Не дуже-то збираюсь. Є дещо краще. Браун і Шейк мають або матимуть під своїм повним контролем усю лінію Солт-Лік—Пасіфік, а це сорок тисяч доларів за милю траси через прерії та ще й доплата за виймання твердого ґрунту, а, можеш бути певен, твердий ґрунт буде майже скрізь. Крім того, в їхнє розпорядження поступає кожна друга секція на цій лінії. Тут пахне мільйонами, і я буду субпідрядчиком будівництва на перших п'ятдесяти милях. А це, будь певен, непогана річ!

Знаєш, що б я тобі порадив, Філіпе,— говорив він далі в пориві великодушності.— Якщо я не зможу зробити тебе своїм компаньйоном, то ти поїдеш з інженерами. Тоді відразу ж забивай стовпа там, де будуватимуть станцію, купуй землю у фермера, поки він ні про що не дізнався, і ми з тобою заробимо на цьому сотню-другу. Я дам тобі грошей, щоб заплатити за землю, а ти потім продаватимеш ділянки. Шейк обіцяв дати мені заробити тисяч десять доларів на цих операціях.

— Але ж це дуже велика сума!

— Почекай, скоро і ти звикнеш мати справу з такими грішми. Я сюди поїхав не для дрібниць. Мій дядько хотів, щоб я залишився на Сході і служив у Мобайльській митниці¹, вів би її справи у Вашингтоні. Він казав, що спритний юнак може нажити на цьому неабиякий капітал, але я визнав за краще рискнути й приїхати сюди. Чи я тобі казав, що Бобет і Феншоу пропонували мені посаду довіреного клерка у них в конторі, з платнею в десять тисяч доларів на рік?

— Чому ж ти не погодився?— спитав Філіп, якому раніше платня в дві тисячі здалась би цілим багатством.

¹ М о б а й л — графство в штаті Алабама.

— А навіщо погоджуватись? Краще бути незалежним,— байдуже відказав Гаррі.

Через кілька днів після того, як Філіп і Гаррі оселились у готелі «Південний», вони познайомились з дуже приємним джентльменом, якого вже не раз бачили в коридорах готелю і іноді навіть перекидалися із ним слівцем. Він мав поважний вигляд і був, певно, значною персоною.

↳ Раптовий перехід з випадкового знайомства на ближчі стосунки відбувся за ініціативою того самого джентльмена, і сталося це так. Одного вечора, зустрівши наших юнаків у вестибюлі готелю, він спитав їх, котра година, а потім додав:

— Вибачте мені, джентльмени, ви вперше в Сент-Луїсі? А-а, так, так. Певно, із східних штатів? Звичайно, звичайно. Я сам звідти, з Вірджинії. Моє ім'я Селлерс, Бера Селлерс. А, до речі, ви сказали, що з Нью-Йорка? Пригадую — з тиждень або два назад я познайомився з двома джентльменами з вашого штату — дуже відомі люди, громадські діячі. Ви їх безперечно знаєте. Почекайте, почекайте. Просто цікаво — забув їхні прізвища. Знаю, що з вашого штату, бо пам'ятаю, що після того мій старий приятель губернатор Шекльбі сказав мені — чудова людина, той губернатор, один з найкращих синів нашої країни,— так він сказав мені: «Полковнику, як вам сподобалися ці нью-йоркські джентльмени? Таких в світі небагато, полковнику Селлерс»,— сказав він. Так, так, він говорив «нью-йоркські»... Я це дуже добре пригадую. А от прізвищ ніяк не можу згадати. Але байдуже... Ви тут зупинились, джентльмени? У «Південному»?

Юнаки хотіли вже в розмові з ним назвати його «містером», але коли настала черга їм говорити, з їх уст мимоволі злетів титул «полковник».

Вони підтвердили, що живуть у «Південному», і що, на їх думку, це дуже добрий готель.

— Так, так, «Південний» — хороший готель. Хоч сам я завжди зупиняюсь у старовинному аристократичному «Плантаторі». Ми, джентльмени з Півдня, як знаєте, не любимо змінювати своїх звичок. Я завжди зупиняюсь там, коли приїжджаю з Хокаю. Мої плантації в Хокаї, трохи на північ звідси. Вам би слід побувати в «Плантаторі».

Філіп і Гаррі сказали, що з радістю відвідають колись такий славетний готель.

— От де було весело,— сказав Філіп,— коли дуелі відбувались за табльдотом і кулі літали через стіл!

— Можете мені повірити, сер, це надзвичайно комфортабельний готель. Може, трохи погуляємо?

І всі три пішли неквапливо по вулиці. Полковник весь час розважав юнаків розмовою, невимушено і по-дружньому, з ширістю, що викликала довір'я.

— Еге ж, сам я народився і виріс в східних штатах, але добре знаю Захід. Це великий край, джентльмени. Найкраще місце для того, щоб енергійному юнаку нажити капітал. Досить лише нагнутися й підібрати... так, так, нагнутися й підібрати капітал з-під ніг. Майже щодня я відмовляюсь від чудових можливостей, бо я надто зайнятий. Весь мій час іде на управління власним маєтком. То ви тут уперше? Придивляєтесь, за що б узятися?

— Так, поки що придивляємось,— відповів Гаррі.

— Ось ми й прийшли. Ви, певно, краще б посиділи тут, ніж іти в мої кімнати? Я теж. Так, кажете, придивляєтесь, за що взятись? — Очі полковника заблищали.— Ага, так, так. Тут у нас повно можливостей, але єдине, що нам потрібне — це капітал! Прокладіть сюди рейки, і землі ціни не складеш. Біля підніжжя божого трону нема більш багатих земель, ніж ті, що лежать на захід від нас. Якби мій капітал був вільний, я б його вклав у цю землю і зібрав би мільйони.

— Ваш капітал, певно, вкладений в основному у ваші плантації? — спитав Філіп.

— Як би вам сказати... Частково, сер, частково. Я приїхав сюди в зв'язку з однією маленькою операцією. Так собі, побічна справа, не більше. Між іншим, джентльмени, пробачте за вільність, але звичайно я в цей час...

Полковник зробив паузу, але його нові знайомі ніяк на це не реагували, і він вирішив пояснити натяк:

— Я намагаюся дотримуватись певної години: в цьому кліматі інакше не можна.

Коли навіть і такий відкритий прояв його гостинних намірів лишився незрозумілим, полковник ввічливо додав:

— Джентльмени, чи не хотіли б ви чогось випити?

Полковник Селлерс повів гостей на Четверту вулицю, у ресторан на першому поверсі, і юнаки прилучилися до місцевих звичаїв.

— Не це,— сказав полковник бармену, який посунув до них пляшку поганого, явно кукурудзяного віскі,— так, немов цим вином він частував полковника не вперше.— Не це,— і полковник махнув рукою.— Дайте он ту пляшку отарда. Так, так. Ніколи не вживайте напоїв поганої якості, джентльмени, особливо ввечері та ще й в цьому кліматі!.. Оце інша річ! Будьмо здорові!

Тут гостинний джентльмен вихилив свою чарку і, зауваживши, що воно, звичайно, не зовсім те, що треба («Коли в тебе власний погріб, до якого ти звик, то стаєш надто вередливий щодо напоїв»), попросив принести сигари. Ті, що їх приніс бармен, йому не сподобались. Він відштовхнув коробку і замовив якісь особливі «гавани» — кожна сигара в окремій упаковці.

— Я курю лише цю марку, джентльмени. Вони трохи дорожчі, але, поживши в нашому кліматі, ви зрозумієте, що краще не заощаджувати грошей на такій дрібниці, як сигари.

Подавши такі цінні поради, полковник із задоволенням запалив ароматну сигару, а потім недбало засунув пальці в праву кишеню жилетки. Але нічого там не знайшов і з тінню легкого розчарування на обличчі почав мацати в лівій кишені. Не знайшовши і там нічого, він серйозно і розгнівано подивився навколо, схвильовано похлопав себе по правій кишені штанів, потім по лівій і вигукнув:

— Боже ж мій, боже, яка прикрість! Яка досада! Ніколи з мною такого не було! Забув бумажник. Ага! Ось, здається, щось знайшов! Ні, хай йому біс, це квитанція!

— Дозвольте мені,— сказав Філіп, виймаючи гаманця, бо помітив, що полковник і справді збентежений.

Полковник заприсягався, що про це не може бути й мови, і промурмотів бармену, щоб той «почекав», але продавець хмільних напоїв нічого не відповів, і Філіпові випала честь заплатити за дороге частування. Полковник Селлерс весь час вибачався і обіцяв, що «наступного разу, наступного разу» частуватиме вже він.

Берая Селлерс попрощався з своїми друзями і, побачивши, що вони пішли, пішов і собі, але не в готель «Плантатор», а в далекий квартал міста, до свого приятеля, в якого він жив на квартирі.

РОЗДІЛ XIV

В, ФІЛАДЕЛЬФІЇ НА СЦЕНІ З'ЯВЛЯЄТЬСЯ РУТ БОУЛТОН

Pulchra duos inter sita stat Philadelphia rivos;
Inter quos duo sunt millia longa viæ.
Delawar his major, Sculkil minor ille vocatur;
Indis et Suevis notus uterque diu.
Hic plateas mensor spatiis delineat æquis,
Et domui recto est ordine juncta domus.

*T. Makin*¹

Vergin era fra lor di già matura
Verginità, d'alti pensieri e regi,
D'alta beltà; ma sua beltà non cura,
O tanta sol, quant' onestà sen fregi.

*Tasso*²

Лист, що його Філіп Стерлінг написав Рут Боултон того вечора, коли вирішив податися на Захід шукати долі, застав цю молоду леді в домі її батька в Філадельфії. То була одна з найкращих вілл на околиці цього гостинного міста, чи не найбільшого в світі за територією. Воно не стало столицею країни, мабуть, лише тому, що смуга кемден-ембойських пісків відгородила його від Атлантичного океану. Це місто, добробут якого хоч і поволі, але невпинно зростає. На його гербі можна було б

¹ Лежить Філадельфія — місто, прекрасне собою,
Між річками, що їх розділяють дві милі.
Більшу з них Делавар, а меншу Скалкіл називають;
Індійцям ї свемам обидві відомі ще здавна.
Широкі вулиці йдуть тут рівно та прямо,
Рядами прямими будинки тісняться вздовж вулиць.
Т. Мейкін (лат).

² Високі думки та правила строгі
Для дівчини були прикрасою,
Але сама вона скромність та честь
Вище парядів ставила.

Тассо (італ.).

зобразити неквапливу черепаху, того найсмачнішого терапіна¹, суп з якого надає філадельфійським бенкетам пишності королівської учти.

Був весняний ранок, і, може, саме через це Рут почувала деякий неспокій, не знаходячи задоволення ні в стінах дому, ні в саду. Сестри її пішли показувати місто гостям, що приїхали з провінції — Зал Незалежності, Джірардівський коледж, Фермаунтські фонтани і парк — чотири чуда, не побачивши яких американець не може спокійно вмерти навіть у Неаполі. Що ж до Рут, то вона заявила, що ці чуда їй набридли, так-само, як і Монетний двір. Але не тільки це їй набридло. Вранці вона спробувала зіграти дві-три арії на роялі, тоді заспівала була просту пісеньку приємним, хоч і різкуватим голосом, і нарешті сіла коло відкритого вікна і взялася читати Філіпового листа.

Про що вона думала, дивлячись на Челтонські горби поверх зеленого лужка та верховіть дерев? Про Філіпа чи про світ, який він відкрив їй, увійшовши в її скуте традиціями життя? Про що б Рут не думала, то були не пусті мрії, досить було глянути на її обличчя. Через деякий час вона взялась за книжку — то був підручник з медицини, що, здавалось, мав цікавити вісімнадцятирічну дівчину не більше, ніж, скажімо, законодавчі акти. Але шоки її скоро зашарілися над ученими сторінками, і вона так заглибилась у своє заняття, що й не помітила, як через відчинені двері увійшла мати.

— Рут!

— Що, мамо? — спитала дівчина, піднімаючи очі з ледь помітним роздратуванням.

— Мені хотілось би поговорити про твої плани.

— Ти знаєш, мамо, що я не витримала життя у Вест-фільді. В цій школі я просто задихалася: їм аби тільки засушити все моє та свіже!

— Знаю, тебе дратують звичаї Друзів, — сказала Маргарет Боултон з дещо стурбованою усмішкою. — Але що ти думаєш робити? Чим ти незадоволена?

— Якщо вже говорити правду, мамо, я хочу піти звідси, піти з цього стоячого болота!

Дивлячись на дочку з болем та жалістю, мати відповіла:

¹ Т е р а п і н — порода їстівної черепахи.

— Тобі ніхто ні в чому не заважає, ти одягаєшся не як квакерка, ходиш, куди хочеш, відвідуєш ту церкву, яка тобі до вподоби. Ти граєш на роялі. Вчора до мене приходили з дисциплінарної комісії Громади: у нас в домі рояль, а це проти правил.

— Сподіваюсь, ти сказала старійшинам, що за рояль відповідаємо ми з татом, а ти ніколи й у кімнаті не буваєш, коли хтось грає, хоч і дуже любиш музику. Як добре, що тато вже не член зібрання квакерів і не підлягає їхній дисципліні! Я чула, він казав дяді Абнеру, як часто його карали в дитинстві за звичку свистіти, і тепер він вирішив надолужити пропущене.

— Мене надзвичайно турбують твої нові нахили, Рут, і твої нові друзі. Я понад усе хочу, щоб ти була щасливою, але ти обрала небезпечну дорогу. Чи згодний батько, щоб ти пішла до світської школи?

— Я його ще не питала,— сказала Рут. По тому, як вона глянула на матір, було видно, що вона наполегливої вдачі — з тих, що спершу самі приймають якесь рішення, а потім примушують інших погодитись з ним.

— А коли ти здобудеш освіту, до якої прагнеш, і тебе не задовольнятимуть ні товариство твоїх друзів, ні уклад життя твоїх предків, що тоді?

Рут повернулася до матері і, спокійно дивлячись на неї, сказала рівним голосом:

— Мамо, я вивчатиму медицину!

Маргарет Боултон на якусь мить мало не втрагала властивого їй спокою.

— Ти вивчатимеш медицину? Така кволла, тендітна дівчина, як ти,— і вивчати медицину? Та чи ж витримаєш ти хоч з півроку, як ти гадаєш? І лекції, і анатомічний театр,— чи ти подумала про анатомічний театр?

— Мамо,— відповіла Рут спокійно.— Я все це обдумала. І знаю, що в мене стане сил і на роботу в клініках, і в анатомічному театрі, і на все інше. Ти думаєш, мені забракне мужності? Чому мертвого треба боятися більше, ніж живого?

— Але здоров'я та сили, дитино... Ти ніколи не витримаєш таких суворих умов. Ну, уявімо, що ти вивчила медицину, а далі що?

— Буду практикувати.

— Тут?

— Тут.

— Де всі знають тебе і твою родину?

— Аби тільки були пацієнти.

— Сподіваюся, Рут, що ти хоч попередиш нас, перш ніж відкрити кабінет,— мовила мати з легким сарказмом, що бувало з нею не часто. Потім підвелася і вийшла з кімнати.

Деякий час Рут сиділа нерухомо, щоки її палали, очі дивились рішуче. Отже, карти розкрито. Вона почала бій.

Екскурсанти повернулися з прогулянки в найкращому настрої. Чи існувала коли-небудь в Греції будівля, щоб її можна було порівняти з Джірдівським коледжем?! Чи ж будували коли-небудь таку пишну споруду для бідних сиріт?! А чого варті восьмидюймові кам'яні плити на даху!..

Рут запитала ентузіастів, чи хотіли б вони жити в такому мавзолеї з величезними залами, де кожний звук відбивається луною, де немає жодного затишного куточка. Якби вони самі були сиротами, чи приємно їм було б жити в грецькому храмі?

А Брод-стріт! Хіба ж то не найширша та найдовша вулиця в світі? Їй справді кінця немає! З цим навіть і Рут була згодна — вона в достатній мірі була дочкою Філадельфії, аби вважати, що вулиці справді повинні бути безконечно довгими і не треба їм жодних архітектурних прикрас, на яких могло б відпочити втомлене око.

Але ні Сент-Джірд, ні Брод-стріт, ні чудеса Монетного двору, ні слава Залу Незалежності, в якому вічно засідають духи наших предків і весь час підписують декларацію, не справили на гостей такого глибокого враження, як розкіш вітрин на вулиці Каштанів і крамниці на Восьмій вулиці. Справа в тому, що провінціальні родички приїхали на щорічне зібрання квакерів, і покупки, які робили кухні Рут перед цією релігійною подією, мало чим поступалися перед підготовкою до відвідання опери в більш світських колах.

— Ти підеш на щорічне зібрання, Рут? — спитала одна з кузин.

— Мені нема в що одягтися,— дипломатично відповіла та.— Але коли ти хочеш подивитись на нові капелюшки, найбільш ортодоксальні щодо кольору та фасону, то піди на зібрання в Арч-стріт. Якщо хоч трохи відхилишся від прийнятих кольору та форми, то на це відразу ж звернуть увагу. Мамі довелось витратити

багато часу, щоб знайти матеріал потрібного відтинку для свого нового капелюшка. О, тобі неодмінно треба піти! Але нікого кращого за маму ти все одно там не побачиш.

— А ти не підеш?

— А чого мені йти? Я там була багато разів. Якщо вже йти на зібрання, то мені більше подобається стара тиха молитовня в Джермантауні, де вікна завжди відчинені й можна дивитись на дерева та слухати шелест листя. А на щорічних зібраннях на Арч-стріт завжди така сила народу, та ще коли виходиш, то по тротуарах стоять франти і витріщають очі на перехожих. Ні, я себе там почуваю незручно.

Того вечора, як і частенько раніше, Рут засиділася з батьком біля каміна у вітальні і щиро з ним розмовляла.

— Ти знов одержала листа від молодого Стерлінга? — спитав Елі Боултон.

— Так. Філіп поїхав на Далекий Захід.

— Дуже далеко?

— Про це він не пише, але кудись аж до кордону. На карті все, що лежить західніше, позначено словами «індійці» та «пустеля» і здається таким нудним, наче зібрання в середу.

— Гм! Йому таки пора взятися за розум. Він часом не збирається видавати щоденну газету для індіців кікапу?

— Тату, ти несправедливий до Філіпа. Він там хоче зайнятися бізнесом.

— Яким же бізнесом може зайнятись юнак без капіталу?

— Він не пише детально, — сказала Рут з деяким сумнівом, — але це має відношення до землі та залізниці. Адже ти знаєш, тату, як легко наживати капітали в тих краях.

— Ще б пак, наївне ти кошеня. І в цих так само, як і в тих. Але Філіп — юнак чесний і досить талановитий. Якби він кинув шкрябати пером, він би пробив собі шлях. Але тобі, Рут, слід подумати про себе і не сушити голову над пригодами якогось юнака, поки тобі самій не буде цілком ясно, чого ти хочеш.

Ця добра порада, очевидно, не справила на Рут великого враження, бо вона втупилась кудись сірими очима,

нічого не помічаючи. Таке з нею траплялось нерідко. Нарешті сказала, ледве стримуючи нетерпіння:

— Хотіла б я поїхати на Захід або на Південь, куди завгодно, тільки тут не лишатись. Жінки у нас живуть наче в клітці, їх підганяють під одну мірку і саджають туди з самого дитинства. Навіть якщо і їдеш куди — все одно сидиш у клітці, за густою вуаллю, скута своїм безправ'ям. Я б хотіла зламати такі звичаї, тату, і бути вільною!

Як наївно і ніжно вимовила вона ці слова!

— Не маю сумніву, що ти багато чого зламаєш, коли настане твій час. Жінки завжди так роблять. Але чого тобі хочеться тепер, чого тобі не вистачає?

— Я хочу стати ким-небудь, щось робити, працювати. Чому я маю вкриватися мохом та марніти, сидячи тут без усякого діла, тільки тому що я дівчина? А що, як ти втратиш усе або помреш? Що станеться тоді зі мною? Що я вмю робити, як утримуватиму маму та сестер? Навіть коли б я була багата, невже б ти хотів, щоб життя моє було марним?

— Хіба твоя мати жила марним життям?

— Це залежить від того, чи варті чогось її діти, чи ні,— не розгубилася Рут.— Яка користь від декількох поколінь людей, коли ніхто з них не рухається вперед ні на крок?

«Друг Боултон» уже давно скинув з себе квакерський одяг і не був членом зібрання. Молоді роки його були сповнені вагань, і досі йому важко було до кінця усвідомити свої релігійні переконання; проте він з подивом дивився на горде орля, що вилупилось у голуб'ятні Друзів. Але він тільки сказав:

— А ти порадилася з матір'ю щодо майбутньої професії? Адже ти мрієш про якусь професію?

Рут не дала прямої відповіді, лише поскаржилась, що мати її не розуміє. Але спокійна, умудрена життєвим досвідом жінка далеко краще розуміла свою милу бунтарку, ніж Рут сама розуміла себе. Певно, в матері теж було своє минуле, їй теж, мабуть, доводилося битись молодими крилами об стінки клітки і мріяти про кращий уклад суспільного життя, вона теж пройшла крізь той запальний період, коли молодій недосвідченій людині здається, що один-єдиний розум може зламати все і перебудувати світ.

На лист Філіпа Рут відповіла дуже щиро, але без найменшої септиментальності. Філіпові її лист сподобався, як і все, що вона робила. Проте в нього лишилося неясне враження, ніби в листі йшлося більше про неї, ніж про нього. Вирушаючи на прогулянку, він взяв листа з собою і, опинившись на тихій вуличці, перечитав його знов. Навіть невиразний, ще не сформований почерк Рут здався йому оригінальним і характерним, не таким, як у інших жінок.

Рут писала: вона дуже рада, що Філіп виходить на пряму дорогу, вона певна, що його талант і мужність допоможуть йому. В усякому разі, вона буде молитися за його успіх і особливо просити бога, щоб індієці в Сент-Луїсі не зняли з нього скальпа.

Остання фраза збентежила Філіпа, і він пошкодував, що згадував про індієців у своєму листі,

РОЗДІЛ XV

РУТ ВИВЧАЄ МЕДИЦИНУ. В АНАТОМІЧНОМУ ТЕАТРИ

— *Rationalem quidem puto medicinam esse debere, instrui vero ab evidentibus causis; obscuris omnibus non a cogitatione artificis, sed ab ipsa arte rejectis. Incidere autem vivorum corpora, et crudele, et supervacuum est: mortuorum corpora discentibus necessarium.*

*Celsus*¹

Уже не вперше Елі Боултон і його дружина з дедалі більшим занепокоєнням розмовляли про Рут. З усіх їхніх дітей тільки її дратували обмеження, які Громада Друзів накладала на своїх членів, та одноманітність навколишнього життя. Вона не мала ніякого бажання жити в покорі й бездіяльності, керуючись власним «внутрішнім світлом». Коли Маргарет Боултон розказала чоловікові про нові плани Рут, він не виявив того здивування, якого вона чекала від нього. Навпаки, він сказав, що не розуміє, чому б дівчині не займатися медициною, якщо у неї є до цього покликання.

— Але ж подумай про те, — заперечила місіс Боултон, — яка вона недосвідчена, яке в неї слабе здоров'я. Хіба така квота дівчинка зможе витримати важкі роки навчання, а потім напружену роботу лікаря?

— А чи подумала ти, Маргарет, як вона перенесе втрату мети, якої прагне всім серцем? Ти ж навчала її дома, коли вона хворіла в дитинстві, і знаєш, яка у неї

¹ Вважаю, що мистецтво лікування повинно ґрунтуватись на розумі і керуватись незаперечними симптомами. Все неясне повинно бути чужим не лише лікарю, але й самій науці. Різати живі тіла — не тільки жорстоко, але й зайво. Треба розтінати трупи. — Целсус (лат.).

сильна воля, чого вона змогла досягти в заняттях лише завдяки своїй наполегливості. Вона не заспокоїться, поки не випробує свої сили.

— Хотіла б я,— сказала Маргарет з чисто жіночою непослідовністю,— щоб вона захохалася і вийшла заміж. Гадаю, це вилікувало б її від деяких ідей. А що, коли послати її до якоїсь нової школи, де життя зовсім інше, може, вона б забула про це.

Елі Боултон мало не засміявся і, дивлячись на дружину з ніжністю, що не згасла з роками, відповів:

— А згадай-но, як і в тебе були колись різні ідеї, до того, як ми одружились, і ти стала членом зібрання. Мені здається, що певні нахили, які ти заховала під квакерським одягом, дістались у спадщину Рут.

Маргарет нічого не могла на це сказати і мовчала, очевидно намагаючись пригадати, чи ж справді в минулому її погляди були не такі, як тепер.

— Чому не дозволити Рут випробувати себе? Хай повчиться деякий час,— сказав Елі.— У нашому місті недавно відкрили медичний коледж для жінок. Може, вона сама зрозуміє, що їй спочатку потрібна ще загальна освіта і погодиться з твоїм бажанням поїхати побачити світ та повчитися в якомусь солідному коледжі.

Що тут можна було зробити? Маргарет дала згоду, хоч цей план і був їй не до вподоби. Вирішили, що Рут, щоб не тратити зайвих сил, житиме окремо, на квартирі недалеко від коледжу, і спробує оволодіти наукою, якій ми всі зобов'язані життям, хоч іноді тільки чудом рятуємось від смерті.

Того ж дня містер Боултон привів обідати нового гостя — містера Біглера з відомої фірми залізничних підрядчиків «Пеннібекер, Біглер і Смолл». Він завжди приводив обідати людей, що збиралися або прокласти дорогу, або відкрити копальні, засадити болото очеретом для постачання паперових фабрик сировиною, або збудувати госпіталь, чи то вкласти капітал в молотарку нового типу, або ж заснувати коледж десь на кордоні, там, де можуть бути вигідні спекуляції землею.

Дім містера Боултона правив за готель для осіб подібного роду. Вони приходили повсякчасно. Рут звикла до них ще з дитинства й не раз казала, що вони липнуть до батька, наче мухи до меду. Їй навіть здавалось, ніби

добра половина людства живе з того, що втягає решту людей у різні афери. За словами Рут, містер Боултон ніколи не міг сказати цим людям «ні», навіть представникам товариства по друкуванню біблійних цитат на устричних черепашках.

На цей раз мова йшла про залізницю. Протягом усього обіду містер Біглер, напхавши рота, не вгаваючи говорив про спорудження залізничної колії від Танкханнока до Янгвуменстауна через Ретлснейк, яка мала стати не тільки основним шляхом на Захід, але й відкривала для ринків невичерпні вугільні басейни та будівельний ліс. План операції був дуже простий.

— Ми скуповуємо землі,— пояснював він,— у довготерміновий кредит, який підтримують своїми гарантіями вірні люди, і потім заставляємо ці землі за суму, якої вистачить, щоб зрушити справу з місця. Далі добиваємось, щоб міста, повз які пройде лінія, випустили акції, і реалізуємо ці акції так, щоб вистачило закінчити роботу. Під закінчену лінію випускаємо нові акції. Це легко зробити, особливо якщо ми будемо заставляти кожну дільницю в міру закінчення. Тоді ми продаємо решту акцій, розхвалюючи можливості, які настануть в країні, де є залізниця, з великою вигодою продаємо також і скуплені раніше землі. Все, що нам треба,— вів далі містер Біглер з властивою йому невимушеністю,— це кілька тисяч доларів, щоб розпочати розвідувальні роботи й оформити справу в законодавчих зборах штату. Там знайдуться такі, що зможуть нам нашкодити. Треба буде з ними поговорити.

— Щоб розпочати цю справу, потрібно чимало грошей,— зауважив містер Боултон, який добре знав, що означає «поговорити» з деякими законодавцями Пенсільванії, але був надто ввічливий, щоб висловити містеру Біглеру свою думку, поки той був його гостем.— Ну, а які ви даєте гарантії?

Містер Біглер недобре всміхнувся й сказав:

— Вступивши в цю справу, містер Боултон, ви будете першим при розподілі прибутків.

Рут не все розуміла в цій розмові, але їй було цікаво спостерігати ще одного представника відомого їй роду людей. Нарешті вона й собі втрутилась у розмову:

— Містер Біглер, я гадаю, ви продаватимете акції всім, хто зацікавиться рекламою?

— О, звичайно; всім без винятку,— відказав той, вперше звернувши увагу на Рут. Його здивувало ясне, розумне лице дівчини.

— Ну, а що станеться з бідними людьми, які спокусяться вкласти свої мізерні гроші в цю справу, коли ви вийдете з гри, кинувши все на півдорозі?

Сказати про містера Біглера, що він збентежився або взагалі міг бентежитися, було б однаково, що твердити, ніби фальшивий долар червоніє, коли хтось відмовляється його взяти; проте, це питання, поставлене в присутності містера Боултона, трохи роздратувало його.

— Ну що ж, звичайно, міс, у будь-якому великому починанні, спрямованому на благо суспільства, безперечно, трапляються дрібниці, які... яких... звичайно ж, і про бідних треба подбати, я й дружині своїй кажу, що про бідних треба дбати... Тільки от як визначити, хто саме бідний — бо стільки є пройдисвітів! Крім того, треба подбати ж і про бідних членів законодавчих зборів,— сказав, посміхаючись, підрядчик,— чи так же, містер Боултон?

Елі Боултон відповів, що він майже ніколи не мав справ з членами законодавчих зборів.

— Так,— не вгавав загальний благодійник,— цього року там надзвичайно бідний народ, надзвичайно! Як наслідок, це обійдеться дорого. Справа в тому, містер Боултон, що цього року ціна на сенатора Сполучених Штатів надзвичайно висока, і це відбивається на стані всього ринку. Жодної справи, корисної для суспільства, не проведеш за піджошу ціну. Справжня сімонія. Сімонія— і все,— повторив містер Біглер, вважаючи, що висловився дуже влучно.

Містер Біглер продовжував розвивати тему і навів кілька дуже цікавих деталей, що свідчили про тісний зв'язок між залізницею та політикою. Протягом усього обіду він дуже приємно розважав себе і викликав до себе огиду і в Рут, яка більше ні про що його не питала, і в її батька, який відповідав односкладовими словами.

— Мені б хотілося,— сказала Рут батькові, коли гість пішов,— щоб ти більше не приводив до нас таких суб'єктів. Невже всі чоловіки з великими діамантовими шпильками у краватках розмахують за столом ножем, неправильно говорять і шахрують?

— Не треба бути такою причепою, доню. Містер

Біглер — один з найвидатніших людей у штаті. В Гаррісбурзі немає впливовішої людини. Він мені подобається не більш, ніж тобі, але краще мені позичити йому трохи грошей, ніж нажити ворога.

— А про мене, тату, краще нажити собі в ньому ворога, ніж з ним знатися. Чи правда, що він дав гроші на будівництво церкви святого Якова Малого і що він член парафіальної ради?

— Правда. Він не така вже погана людина. Цими днями хтось з Третьої вулиці спитав його, до якої церкви він належить — Високої чи Низької¹. Він сказав, що не знає: був раз у церкві, але зміг дістати рукою до стелі лише в боковому нефі.

— А по-моєму, він просто жахливий, — остаточно вирішила Рут, з характерною для жінок властивістю не брати до уваги пом'якшуючих обставин. Містеру Біглеру й на думку не спадало, що він не справив приємного враження на всю родину: адже він так хотів сподобатися. Маргарет була тієї ж думки, що й дочка, і хоч сама ніколи нічого не говорила подібним джентльменам, проте була вдячна Рут, що та хоч раз дошкулила одному з них.

Життя в родині Боултонів ішло тихо й мирно, і стороння людина ніколи б не запідозрила, що бажання Рут вступити до медичного коледжу було не всім до вподоби. Вона спокійно переїхала в місто й почала відвідувати лекції, наче то була звичайнісінька річ у світі. А на всі плітки родичів і знайомих, навіть коли їх і чула, — плітки поширені серед Друзів не менше, ніж і скрізь, хоч передають їх тут пошепки, — вона не звертала ніякої уваги.

Рут цілком поринула в навчання. Вперше в житті вона почувала себе щасливою, бо була вільна й мала змогу втішатися пізнанням нового, сфера якого дедалі ширшала. Повертаючись додому, щоб провести там неділю, вона бувала у найкращому настрої, її безжурний сміх лунав по всьому будинку, і дітям хотілося, щоб вона ніколи не залишала їх знову. Але мати не без тривоги помічала, як шоки дочки іноді вкривались рум'ян-

¹ Висока церква (High Church) — консервативна течія в англіканській церкві; Низька церква (Low Church) — евангелістська течія в англіканській церкві.

цем, очі палали, а коли вона замріявалась, то обличчя їй було сповнене рішучості й стійкості.

Коледж у Філадельфії був невеликий і ледве зводив кінці з кінцями в цьому консервативному місті, яке було, проте, батьківщиною багатьох прогресивних починань. На лекції ходило біля дванадцяти студенток, не більше. Коледж здавався їм якимсь експериментом, а заняття — чарівними пригодами піонерів науки. У місті була в той час лише одна жінка-лікар. Наче сучасна Белона у військовій колісниці, вона роз'їжджала у власній кареті і з неослабною мужністю воювала з найстрашнішими хворобами. На загальну думку, її гонорар досягав десяти і навіть двадцяти тисяч доларів на рік. Може, деякі студентки мріяли, що скоро і в них буде стільки ж пацієнтів, а до того ще й чоловік. Але, скільки відомо, ніхто з них не пішов далі практики по лікарнях або на власних дітях і, мабуть, не одна з них була готова у серйозних випадках запрошувати «справжнього лікаря», так само, як і решта жінок.

Якщо Рут і плекала перебільшені надії щодо своєї професії, вона нікому про них не говорила. Однокурсниці знали її як веселу, щирю і дуже серйозну студентку, завжди спокійну, за винятком тих випадків, коли хтось говорив у її присутності, що жінки не такі здібні до науки, як чоловіки.

— Я чув,— казав один молодий квакер своєму однолітку,— що Рут Боултон таки збирається стати справжнім костоправом: відвідує лекції, розтинає трупи і таке інше. В усякому разі, вона така ж холоднокровна, як і треба бути хірургові.

Він сказав це зовсім щиро, бо, здається, Рут колись уважно глянула на нього спокійними очима і вкінці налякала, тихенько засміявшись і давши загадкову відповідь на його незначне зауваження під час розмови. В той час вона не цікавилась подібними молодими джентльменами; коли вони й зустрічалися їй по дорозі, то вона приймала їх як забавні дрібниці.

Рут дуже мало розповідала друзям про своє життя. Лише згодом вони дізнались, що їй ледве вистачило сил закінчити навчання. Практику з анатомії вона почала на окремих частинах людського тіла, препаруючи то око, то вухо, то маленький пучок м'язів та нервів, які приносили просто в аудиторію. І це заняття говорило їй про

смерть не більше, ніж ботаніку дослідження частин рослини, яка теж вмирає, коли її виривають з коренем. Звичка загартовує найвразливішу людину; з часом стаєш байдужим до того, що колись викликало огиду: за часів останньої війни ми бачили, як тендітні жінки, що вдома мліли, побачивши кров, звикали до найжахливіших сцен і відвідували госпіталі або ходили по полі бою серед поранених та покалічених так спокійно, неначе прогулювались у квітучому садку.

Одного вечора сталося так, що Рут почала вивчати розділ анатомії, який ніяк не могла зрозуміти без перевірки в анатомічному театрі; вона так зацікавилась, що, здавалось, не могла дочекатись наступного дня. Тому вона умовила іншу студентку зразу ж піти на годину-другу до анатомки і з'ясувати те, що було неясне. Можливо, Рут хотілося випробувати свою мужність і дізнатись, що сильніше — її воля чи марновірний страх.

Сторож старенького незатишного будинку, повагавшись, пустив дівчат, дав їм свічки, потрібні для роботи, і коли вони вже піднімалися сходами, сказав услід:

— Там є новий, міс.

Дівчата піднялись на четвертий поверх, відімкнули двері і, трохи постоявши, ввійшли в довге приміщення з кількома вікнами в одній стіні і одним вікном в кінці кімнати. Освітлювали цю кімнату лише зорі та принесені дівчатами свічки. В напівтемряві було видно два довгі столи й кілька менших, лави та стільці, два скелети, що висіли на стіні, рукомийник та на столах під скатерками якісь предмети.

Вікна були відчинені; прохолодний нічний вітрець час від часу ворушив білі скатерки і деренчав погано пригнаною віконною рамою. Але хоч які сильні були аромати ночі, вони не могли забити слабкий запах тління.

Дівчата з хвилину постояли біля порога. Кімната була їм добре знайома, але вночі будь-яке приміщення може здатися моторошним, а особливо таке, як це, куди щомиті могли влетіти на легких крилах нічного вітру душі покійників.

Навпроти, вище дахів навколишніх будівель, дівчата бачили високий будинок, на горішньому поверсі якого був танцювальний зал. Там вікна теж були розчинені, і через них долиняло терликання скрипки і звуки гобоя, а подеколи було чути й протяжний голос розпорядника

танців; в освітлених вікнах то з'являлись, то зникали силуєти танцюючих пар.

— Цікаво,— зауважила Рут,— що сказали б дівчата, які там танцюють, побачивши нас або дізнавшись, що тут, так близько від них, така кімната?

Вони розмовляли пошепки, а наблизившись до довгого столу посередині кімнати, інстинктивно притулились одна до одної. Там лежало щось пряме, закрите простиралом. Певно, це й був той «новий», про якого сказав їм сторож. Рут підійшла ближче і тремтячою рукою відкинула з голови покійника біле покривало. Обидві дівчини здригнулися. То був негр. Його чорне обличчя не поблідніло і після смерті, воно лякало потворною схожістю з живим. Рут пополотніла, а її подруга прошепотіла:

— Ходімо звідси, Рут. Мені страшно.

Чи то від блимаючих свічок, чи то від передсмертної агонії, що застигла на обличчі мерця, але здавалось, що негр сердито нахмурився. Мовляв, чи ще мало мук ви завдали мені, темношкірому, за життя, що витягли мене з домовини і послали своїх жінок кремсати моє тіло?..

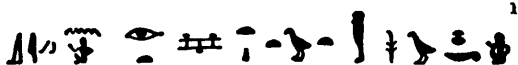
Хто ж він, отой мрець, один з тисяч, що вчора вмерли і незабаром обернуться на порошок? Чому він не хоче, щоб наука мала якусь користь з його ні на що не потрібного тіла?

Звичайно, Рут так не думала, бо з жалістю, яка на мить перемогла жах та огиду, вона шанобливо натягла на його обличчя простирало, і кожна з дівчат відійшла до свого столу. Протягом цілої години вони працювали мовчки, сповнені благоговійного страху перед присутністю «нового», а весела музика та легкий сміх все доносилися з танцювального залу.

Коли нарешті вони замкнули за собою страшну кімнату і опинились на вулиці серед людей, лише тоді вони з полегшенням зрозуміли, як дуже в них були напружені нерви.

РОЗДІЛ XVI

ЗРАЗКОВИЙ ІНЖЕНЕР-ЗАЛІЗНИЧНИК. РОЗВІДУВАЛЬНІ РОБОТИ В СТОУНЗ-ЛЕНДІНГУ

Lodienbuch, 117, 13.

Весна наближалася до кінця. В той час, як Рут була захоплена своїми новими заняттями, Філіп та його друзі все ще затримувались у готелі «Південний». Головні підрядчики, завершивши справи з державними та залізничними чиновниками і дрібнішими підрядчиками, повернулись на Схід. Але один з інженерів тяжко запедужав, і Філіп та Генрі залишилися в Сент-Луїсі, щоб по черзі доглядати хворого.

Філіп писав Рут про їхнього нового знайомого, полковника Селлерса, дуже гостинного та енергійного джентльмена, що цікавився і розвитком країни, і їх успіхами. На жаль, вони ще не мали нагоди відвідати його вдома «на його плантації», але полковник часто обідав з ними і під секретом довіряв їм свої плани. Очевидно, хлопці сподобались йому, особливо його друг Гаррі. Правда, полковник чомусь ніколи не мав при собі грошей, але зате брав участь у найграндіозніших операціях.

Листування між Філіпом і Рут, зайнятих такими різними справами, було не дуже жвавим: юнак писав довгі листи, а у відповідь одержував короткі, проте сповнені влучних зауважень. Про полковника Селлерса, наприклад, Рут писала, що такі джентльмени обідають і в них щонайменше раз на тиждень.

¹ Я прийшов. «Прокладай шлях» — моє ім'я. — «Книга мертвих», 117, I, 3 (єгипетськ.).

Філіп був дуже здивований, що Рут обрала професію лікаря. Хоч він і докладно висловлював свої думки з цього приводу, проте не наважився натякнути, що її захоплення медициною аж ніяк не відповідає його власним планам. Він надто широко поважав погляди Рут, щоб протестувати, і готовий був захищати її поведінку перед усім світом.

Вимушена затримка у Сент-Луїсі була дуже прикрою для Філіпа. Гроші його танули, і йому не терпілося взятися до справи й самому побачити, які там шанси нажити багатство або принаймні одержати посаду. Підрядчики дозволили юнакам приєднатись до розвідувальної партії, але не дали більше ніяких розпоряджень і фактично залишили їх тільки з дуже непевними сподіванками на щось краще в майбутньому.

Зате Гаррі був цілком щасливий. Він дуже швидко перезнайомився з усіма в місті, від губернатора штату і аж до слуг у готелі. Він так і сипав слівцями з жаргону ділків Уолл-стріту, неначе сам був капіталістом, причетним до всіх земельних і залізничних спекуляцій у Сент-Луїсі.

Полковник Селлерс і Гаррі розмовляли цілими годинами і навіть днями. Гаррі розповів своєму новому другові, що він скоро поїде в розвідувальну партію, яка працює на трасі Солт-Лік—Пасіфік, але не це його справжня мета.

— Ми з одним інженером при першій же можливості одержимо великий підряд,— казав Гаррі,— а тим часом я разом із геодезистами хочу розшукати найкращу землю й намітити місця для станцій.

— Найголовніше,— зауважив полковник,— знати, куди вкласти капітал. Я зустрічав людей, які втратили безліч грошей, бо гордували порадами Селлерса. Інші ж, навпаки, нажили багатство, бо послушали мене. Я ці краї дуже добре знаю, бо вивчаю їх уже двадцять років. На карті штату Міссурі немає жодного містечка, якого б я не знав так, наче сам його збудував. Коли ви схочете вкласти певну суму грошей в якусь справу,— конфіденційально вів далі полковник,— вам досить повідомити про це Берау Селлерса. Оце й все.

— Та в мене зараз при собі небагато грошей, але якщо з п'ятнадцятьма або двадцятьма тисячами доларів можна буде тут щось зробити, то я завжди їх дістану.

— Ну, це вже не погано, зовсім не погано — п'ятнадцять-двадцять тисяч доларів... скажімо, двадцять для початку, — сказав полковник замислено, начебто міркуючи над тим, що можна було б розпочати з такою незначною сумою.

— Ось що я вам скажу, містер Браерлі, але майте на увазі, це тільки вам. У мене є маленький проект. Проте він здається малим лише на папері, а насправді має велике майбутнє. Що б ви сказали, сер, про місто, яке мов по велінню чарівної палички Аладина виросте за два роки там, де його можна сподіватися не більше, ніж маяка на вершині Пайлот-ноба? І ви можете придбати землю, на якій збудують це місто! Це цілком реально, сер! Цілком реально!

Полковник присунув свій стілець ближче до Гаррі, поклав руку йому на коліно і, озирнувшись навкруги, тихенько сказав:

— Траса Солт-Лік—Пасіфік проходитиме через Стоунз-Лендінг! В усіх преріях всемогутній не створив кращої будівельної площадки для міста, і, до того ж, це природний центр всього краю конопель та тютюну.

— Чому ви гадаєте, що траса пройде саме там? Як видно з карти, це ж двадцять миль від залізниці.

— Нікому не відомо, де пройде траса, поки інженери її не прокладуть. Між нами кажучи, я розмовляв з дільничним інженером Джефом Томпсоном. Він розуміє потреби Стоунз-Лендінга і його майбутнього населення. Джеф каже, що залізницю будують для людей, а не для ховрашків, і клянеться, що прокладе її до Стоунз-Лендінга. Вам би слід познайомитися із Джефом: він один з найбільших ентузіастів Заходу, а вже коли справа дійде до чарки, то це просто чудо, а не хлопець!..

І це була майже правда. Не було нічого в світі, що б Джеф не зробив для друга — чи поділити з ним останнього долара, чи підстрелити його на дуелі. Зрозумівши з слів полковника Селлерса, які величезні багатства сховані в землях біля Стоунз-Лендінга, він щиро потиснув руку цьому джентльменові, запросив його випити і, мов у трубу, закримів:

— Щоб я був такий щасливий, полковнику! Для двох джентльменів з Вірджинії досить і одного слова. Стоунз-Лендінг чекає на залізницю вже більше чотирьох тисяч років, і хай я буду проклятий, якщо її там не буде!

Гаррі розказав про новий проект Філіпові, але той поставився до нього скептично. Зате сам Гаррі говорив так, начебто був уже власником цього ще не існуючого міста: він щиро вірив у всі свої плани та проекти і жив, засліплений їхнім золотим сяйвом.

Всі полюбили цього хлопця: та й як його не любити, коли в нього такі чарівні манери, а до того ще й капітал! Слуги готелю з усіх сил намагалися догоджати йому, як нікому іншому. В місті він з багатьма познайомився, і нові друзі дуже прихильно ставились до його розумних і глибоких поглядів на розвиток Заходу взагалі і Сент-Луїса зокрема. На його думку, це місто у майбутньому повинно б стати столицею Сполучених Штатів. З кількома комерсантами він уже майже домовився про постачання всього потрібного для його ділянки на трасі Солт-Лік — Пасіфік, вивчав з інженерами карти, перевіряв профіль місцевості з підрядчиками, заздалегідь підраховував ціни на земельні ділянки. На це він тратив весь той час, коли не сидів біля ліжка свого хворого знайомого або не обговорював з полковником Селлерсом різні деталі їхнього проекту.

Тим часом минали дні й тижні, і грошей в кишені у Гаррі ставало все менше. Проте він витрачав їх не шкодуючи, як і раніш; така вже була його вдача — не рахувати ні своїх, ні чужих грошей: він умів позичити або витратити долар з таким виглядом, що здавалось, наче їх було десять. І от сталося так, що коли йому в кінці тижня принесли рахунок за мешкання в готелі, Гаррі не знайшов у кишені жодного цента. Він недбало заявив господареві, що сьогодні не багатий на гроші, але напише в Нью-Йорк, щоб йому вислали. І він одразу ж сів і написав підрядчикам палкого листа про перспективи будівництва, прохаючи надіслати йому авансом сотню-другу доларів. Ніякої відповіді. Тоді він знову написав спокійно й по-діловому, що хотів би мати гроші хоч за три дні. На це одержав коротку відповідь з повідомленням, що тепер на Уолл-стріті з грішми скрутно і що краще б йому, не гаючись, приєднатися до розвідувальної партії.

Але рахунок треба було сплатити. Гаррі пішов з ним до Філіпа порадитись, чи не попрохати грошей у дядька. Філіп не дуже вірив, що це прохання буде задоволене, і сказав, що краще він сплатить сам. Після цього Гаррі

зовсім викинув з голови думку про гроші і, будучи людиною широкої вдачі, більше не турбувався про всі свої рахунки. Філіп оплачував їх, хоч вони й були надмірно роздуті різними «додатковими послугами», в той же час занепокоєно підраховуючи свої власні капітали,— вони швидко танули, а це було все, що Філіп мав. Проте хіба вони мовчки не погодилися ділитися всім до останнього, і хіба великодушний Гаррі не поділився б із ним, якби він, Філіп, був у скруті, а у того щось було?

Гарячці нарешті набридло мучити стійкого молодого інженера, і вона залишила його хоч і дуже схудлим, трохи жовтим, але «акліматизованим». Всі підбадьорювали його, запевняючи, що він тепер «акліматизувався», хоч нікому не було ясно, що саме значило оце «акліматизування» і яке воно мало відношення до західних горячок. Одні казали: це щось на зразок щеплення, яке зменшує смертність від особливо злоякісної пропастиці; дехто вважав це за своєрідний обряд посвячення, зовсім як у таємному Товаристві диваків, після якого людина мусить вносити свою лепту. Всі ж інші гадали, що це просто набута звичка випивати щоранку порцію гіркої настойки з віскі й асафетиди, що виготовляється в спеціальному «акліматизаційному» посуді.

Згодом Джеф Томпсон розказував Філіпові, що колись він питав сенатора Ачісона, тодішнього віце-президента Сполучених Штатів, чи вірить той в акліматизацію: Томпсон вважав, що думка другої в нашому уряді особи повинна бути цінною. Вони сиділи вдвох на лаві перед сільською таверною й невимушено гомоніли — наші демократичні звичаї таке дозволяють.

— То як, сенаторе, ви вже акліматизувались на цьому місці?

— Що ж...— мовив віце-президент з сенаторською обачливістю. Він схрестив ноги, насунув на лоб крислатого капелюха і влучним плювком примусив курча, що бігло повз них, швидко стрибнути вбік.— Гадаю, що вже... Я живу тут уже двадцять п'ять років і не зійти мені з цього місця, якщо мені не довелось пережити двадцять п'ять приступів справжніх землетрусів, по одному на рік. Тільки негр може витримати такий клімат!

Одужання інженера було сигналом знімати табір в Сент-Луїсі, і молоді шукачі щастя в найкращому наст-

рої вирушили вгору річкою. Обидва пливли по Міссісіпі пароплавом лише вдруге в житті, і майже все, що вони бачили, чарувало їх своєю новизною. Полковник Селлерс прийшов на пристань попрощатись.

— А корзину із шампанським я надішлю вам наступним пароплавом... Ні, ні, не треба дякувати... воно вам дуже згодиться в таборі,— крикнув він, коли прибрали сходні.— Привітайте від мене Томпсона. Хай не забуває про Стоунз-Лендінг! Містер Браерлі, напишіть, коли обере місце для станції,— я негайно приїду. До побачення!

І поки юнаки могли бачити полковника, він усе махав своїм капелюхом, всім своїм виглядом випромінюючи побажання успіху та щастя.

Подорож була чудова і не така вже довга, щоб її одноманітність могла набриднути. Мандрівники не встигли навіть звикнути до пишноти салону, де вони обідали. Зі стелі примхливими фестонами звисали гірлянди з різноколірного паперу. Розпис і позолота — взагалі все було красивіше, ніж навіть у перукарні. Надруковане меню, яким справедливо пишались власники пароплава, було довшим і різноманітнішим, ніж у будь-якому нью-йоркському готелі. Очевидно, автор його був людиною обдарованою, з багатою уявою, і не з його провини самий обід був до певної міри розчаруванням, бо що б не замовляли пасажири — все мало майже однаковий смак; не з його ж таки провини всі десертні страви відгнали запахом троянди, викликаючи підозру, що по дорозі з кухні вони спочатку потрапляли в перукарню.

Наші мандрівники зійшли з пароплава в невеликому селищі на лівому березі і відразу ж найняли коней, щоб їхати до табору в глиб штату. Одяг та постіль вони приторочили до сідел. Гаррі одягся уже в знайомий нам костюм, і його високі блискучі чоботи постійно привертали увагу небагатьох зустрічних. Особливо цікавились ними рум'яні дівчата у мальовничих барвистих хустках, що йшли легкою ходою, несучи маленькі кошики, або їхали на мулах, тримаючи перед собою більш важку поклажу.

Гаррі весь час співав уривки з оперних арій та говорив про майбутнє багатство. Навіть Філіп був збуджений почуттям свободи, духом пригод та красою краєви-

ду. Здавалось, що прерія, вкрита свіжою травою та яскравими квітами — здебільшого найрізноманітнішими флоксами, — оброблялась людськими руками, а гаї білих дубів, що зустрічалися подекуди, робили її схожою на парк. Ніхто б не здивувався, якби побачив у одному з цих гаїв гострий гребінь даху та квадратні вікна панського будинку в елизаветинському стилі.

На третій день перед заходом сонця, коли молоді джентльмени вважали, що вони вже близько від міста Магнолії, куди їх направили, щоб знайти табір розвідувальної партії, вони побачили рублений дім і підїхали до нього розпитати про дорогу. В одній половині будинку торгували, в іншій жили. Біля дверей стояла негрятянка в яскравому тюрбані.

— Чи не скажете ви мені, тітонько, — звернувся до неї Філіп, — скільки ще до міста Магнолії?

— Та боже ж мій, синку, — засміялась вона, — ви вже приїхали.

Це була правда. Рублений будинок являв собою компактно збудоване місто, околицею якого був всесвіт. Табір розташувався всього за дві-три милі звідти.

— Ви його знайдете, — сказала жінка, — якщо поїдете не по дорозі, а просто на захід сонця.

Вершники помчали галопом і, коли саме в небі почали з'являтися зірки, побачили мерехтливі вогні табору. Він лежав у невеличкій лощовині, де через негустий гай молодих білих дубків протікав маленький струмок. Під деревами були розкидані декілька палаток, недалеко від них в загорожі були прив'язані коні та бики, а кілька чоловік сиділи на розкладних стільцях або лежали на ковдрах навкруги яскравого вогню. Підїхавши ближче, хлопці почули бренькання банджо і побачили двох негрів, мабуть, з сусідньої плантації, що хвацько «вбивали» джубу¹ під завзяті вигуки глядачів.

Містер Джеф Томпсон — бо то був табір цього шановного інженера — щиро привітав мандрівників і запросив їх до своєї палатки. Звелівши подавати вечерю, він дістав невеликого глечика і заявив, що вечір прохолодний, а тому конче треба хильнути «крапельку».

¹ Д ж у б а — негрятянський танець.

— Я ще ніколи не бачив, щоб хто-небудь з східних штатів умів пити з глечика, тримаючи його одною рукою. А це ж дуже легко. Дивіться.

Він схопив ручку глечика правою рукою, трохи відхилив його й приклав губи до носика. Це було зроблено з граціозною простотою.

— До того ж,— сказав містер Томпсон, поставивши глечика,— кожний п'є, скільки йому дозволяє сумління.

В таборі завжди лягали спати рано, і о дев'ятій годині вже всі лежали під ковдрами за винятком самого Джефа: деякий час він ще посидів над своїм щоденником, потім підвівся, вийшов із палатки і міцним, досить мелодійним тенором проспівав «Зірками усіяний прапор» з початку до кінця. Він робив це щовечора. Очевидно, у слова цієї хвилюючої пісні він вкладав усю невитрачену за день словесну енергію.

Філіп довго не міг заснути. Він бачив вогнище, бачив яскраві зірки, що сяяли крізь верховіття дерев, чув дзюрчання струмка, кінський тупіт, зрідка гавкання собаки, що біг за кухонним фургоном, ухання сови. А потім уже нічого не чув і не бачив, крім Джефа, що стояв на мурі в червоному світлі ракети й співав «О скажи, чи бачиш ти?..»

Уперше в житті Філіп спав просто на землі.

РОЗДІЛ XVII

СТОУНЗ-ЛЕНДІНГ ПЕРЕТВОРЮЄТЬСЯ НА МІСТО НАПОЛЕОН... НА ПАПЕРІ

...Оглянувши те місце,
Його ми виміряли досконально.
Ти кращого не знайдеш в королівстві!
Воно нам дасть мільйони та мільйони —
Сімнадцять, вісімнадцять, навіть більше.

Бен Джонсон, «Обдурений чорт»

Генрі Браерлі одягався, як справжнісінький інженер,— в цьому ніхто не міг з ним конкурувати. Всі заздрили його чудовому одягу, а сам веселий хлопць був улюбленцем служників табору, лісорубів, погоничів та кухарів.

— Б'юсь об заклад, що ви дістали ці чоботи не в Сент-Луїсі,— сказав помічник інтенданта, високий смуглявий міссурієць.

— Ні, в Нью-Йорку.

— Еге, чув я про Нью-Йорк,— зауважив той, пильно вивчаючи кожну деталь одягу Гаррі й намагаючись замаскувати цікавість балачкою.— А є ще й Массачузетс.

— Недалеко.

— Я чув, що Массачузетс достобіса хороше місце. Стривайте, а в якому штаті Массачузетс?

— Массачузетс,— люб'язно відповів Гаррі,— знаходиться в штаті Бостон¹.

— Це там, де заборонено торгувати неграми?.. Певно, коштували вам силу грошей? (Останні слова стосувалися чобіт).

¹ Гаррі глузує: Массачузетс не місто, а штат, столицею якого є Бостон.

Зранку Гаррі брав на плече рейку і цілий день блукав по преріях, увечері підраховував результати і надзвичайно бадьоро та старанно накреслював лінію майбутньої траси на міліметровці, не маючи при цьому аніякісного уявлення про інженерну справу — ні практичного, ні теоретичного. Щоправда, в жодного з його колег не вистачало технічних знань та й особливої потреби в них не відчувалось. Інженери провадили так звану попередню розвідку, головна мета якої — зчинити галас навколо майбутньої залізниці, довести кожному місту в цій частині штату, що лінія проходитиме саме тут, і забезпечити собі допомогу кожного плантатора, запевняючи, що станція буде саме на його землі.

Містер Джеф Томпсон був прекрасний інженер — кращого для такої роботи годі й бажати. Він не дуже цікавився деталями місцевості або практичною можливістю використати її для спорудження залізниці; він безтурботно посувався від одного водорозділу до іншого й завертав до кожного міста або великої плантації на відстані двадцяти-тридцяти миль від траси. За його власними словами, він просто «шкварив далі».

Таке життя, як казав Гаррі, давало йому змогу вивчити проектування залізниць на практиці, а Філіпові — добру нагоду побачити країну й оцінити, на які перспективи він може розраховувати. Обидва юнаки вже встигли заручитися гарантіями на купівлю кількох плантацій і поспішили повідомити своїх східних кореспондентів про красу обраної ними місцевості й про те, що ціни на тамтешню землю, певна річ, зростуть учетверо, як тільки буде остаточно вирішено, де саме пройде траса. Їм здавалося дуже дивним, що багаті ділки не линуть зграями, щоб заволодіти цією землею.

Не минуло й двох тижнів, відколи почалася розвідка, як Гаррі написав листа полковникові Селлерсу, щоб той збирався в дорогу, бо лінія неодмінно пройде через Стоунз-Лендінг. Дивлячись на план траси, ніхто б не наважився з певністю сказати, куди вона піде далі, бо зміни вносилися щодня; але коли Джеф заявив, що, на його думку, єдиний можливий напрям звідти, де вони стоять, іде по водорозділу до Стоунз-Лендінга, всі зрозуміли, що наступним пунктом буде саме це місце.

— Ми до нього доберемося, хлопці, — сказав началь-

ник,— навіть якщо нам доведеться летіти туди повітряною кулею.

І вони таки добралися. Менш ніж за тиждень невгамовний інженер провів свій караван через струмки та болота, через долини та вздовж водорозділів і розбив палатки в самому серці Стоунз-Лендінга.

— А, бий мене сила божа! — пролунав бадьорий голос містера Томпсона, коли наступного ранку на сході сонця він вийшов із своєї палатки.— Нічого не розумію. Слухайте, Грейсон, беріть свою трубу й подивіться, чи не видно міста, про яке говорив старий Селлерс. Ручуся, що ми його й не помітили б, якби нас тут не застукала ніч. Гей, Стерлінг, Браєрлі, вставайте, помилуйтеся з цієї столиці! Дивись-но, ще й пароплав зараз появиться з-за повороту! — Джеф зареготав.— І мер міста, певно, ось-ось завітає до нас на сніданок.

Юнаки вибігли з палатки і, протираючи очі, почали роздивлятись навколо. Їхній табір був розбитий на відмілині тихенької звивистої річечки, яка навіть тепер, у повноводдя, була не ширша за двадцять п'ять метрів. Перед їх очима було щось із десятків рублених хат з глиняними димарями. Будівлі були безладно розкидані обабіч ледь помітної дороги, яка, здавалось, сама не знала, куди вона веде, й, перетнувши «місто», невпевнено потяглась через пагористу прерію, паче нікуди не прямувала і, мабуть, нікуди й не приводила. Проте на самій околиці міста її дещо прикрашав стовп з дошкою, на якій красувався підбадьорливий напис: «До Хокаю 10 миль».

Цю дорогу ніхто не прокладав — її просто виїздили, і тепер, у дощовиті червневі дні, вона являла собою прорізані в чорноземі грузькі колії з бездонними багнитими ковбаннями. На головній вулиці міста їй було приділено більше уваги: свині, великі та малі, копірсались у багнюці, перетворюючи таким чином дорогу на рідку трясовину, перебратися через яку можна було тільки по перекинутих де-не-де дошках.

Коло головного будинку, в якому містилася універсальна крамниця цього великого торговельного центру, грязюка була ще рідкіша, ніж в інших місцях, і тому всім місцевим неробам доводилось купчитися на невеликому дощаному помості, влаштованому біля входу, щоб складати порожні ящики з-під бакалеї. Внизу коло

річки стояла перехняблена будівля, що правила за склад конопель, за нею — хиткий причал з прив'язаною до нього плоскодонкою. Трохи вище річку перетинав поганий дерев'яний міст, підпори якого стирчали в різні боки. Тут і там в помості не вистачало дошок, тому місцевим властям не було потреби обмежувати швидкість: все одно швидше ніж ступою їхати ніхто б не наважився.

— Оце, джентльмени, — сказав Джеф, — і є ріка Колумба, або, як її ще називають, Гусячий струмок. Якщо її розширити, поглибити, випрямити та ще й довшою зробити — це буде одна з найкращих річок Заходу.

Коли зійшло сонце і своїм косим промінням освітило річку, тонкий шар туману або, можливо, міазмів лихоманки поступово розвіявся; але навіть сонце не змогло оживити й зробити прозорими тьмяні води річки, що здавалась бездонною. Поважні черепахи, повилазивши на трухляві колоди, грілися на сонечку, виблискуючи мокрими спинами; вони були першими з мешканців міста, що активно починали свій діловий день..

Незабаром над коминами піднялися димки, і не встигли інженери закінчити сніданок, як стали об'єктом зосередженої уваги з боку семи-восьми хлопчаків та чоловіків, що ліниво приплентались до табору і, засунувши руки в кишені, почали з млосним інтересом оглядати новоприбулих.

— Доброго ранку, джентльмени, — привітав їх з-за столу головний інженер.

— Доброго ранку, — протягом озвався представник місцевого населення. — Так оце та залізниця, що про неї чутки йдуть?

— Оце вона й є, не вистачає хіба що тільки рейок та залізного коня.

— Що ж, рейок ви могли б дістати тут скільки завгодно. Онде в мене цілий гай, і все білий дуб¹, — відповів той самий чоловік, — певно, заможний хазяїн і не дурень добре поторгувати.

— Про рейки домовляйтеся з підрядчиками, сер, — сказав Джеф. — Ось містер Браерлі. Гадаю, в свій час він охоче купить увесь ваш гай.

¹ Білий дуб (*Quercus alba*) має надзвичайно міцну деревину. Перші рейки робилися з дерева.

— Он як,— сказав чоловік,— а я думав, може, ви все привезете з собою. Проте, коли вам потрібні рейки, вони в мене є. Правда ж, Еф?

— Скільки завгодно,— підтвердив Еф, не зводячи очей з компанії за столом.

— Ну,— мовив містер Томпсон, підводячись,— залізниця прийшла-таки в Стоунз-Лендінг, це факт. Чи не випити по чарчині з цього приводу?

Всі дуже схвально поставились до такої пропозиції. Джеф виголосив тост за процвітання Стоунз-Лендінга і за те, щоб Гусячий струмок зробився судноплавною річкою; гості з насолодою перешили по чарці кукурудзяного віскі і в свою чергу заявили, що залізниця — хороша річ, а Джеф Томпсон — тямущий хлопець.

Близько десятої години вдалині показався фургон, що поволі наближався до табору через прерії. Скоро можна було розгледіти, що в ньому сидів огрядний джентльмен, який нетерпляче нахилився вперед, поглядаючи на табір, смикав віжки і підхльостував коня, марно намагаючись передати млявій тварині частку власної енергії. Коли нарешті фургон зупинився біля палатки містера Томпсона, ставний джентльмен цеквалливо вийшов з нього, випростався, потер руки і, сяючи радісною посмішкою, попрямував до групи людей, які почали вітати його, називаючи на ім'я, тільки-но він підійшов трохи ближче.

— Ласкаво просимо до Наполеона, джентльмени, ласкаво просимо. Дуже радий вас тут бачити, містер Томпсон. У вас чудовий вигляд, містер Стерлінг. Ось що значить свіже повітря, сер. Дуже радий бачити і вас, містер Браерлі. Одержали ви кошика з шампанським? Ні? Ото кляті річкові злодії! Ніколи більше не посила-тиму через них. Найкраща марка — Редерер. Останні пляшки, що були у мене в погребі, з партії, надісланої мені сером Джорджем Гором: я його брав полювати на бізонів, коли він приїздив до Америки. Весь час посилає мені різні дрібнички. Ви ще не роздивились, джентльмени? Тут усе ще лише почали будувати. Всі ці будинки доведеться поносити. Там буде міська площа: суд, готелі, церкви, тюрма і таке інше. Приблизно тут, де ми стоїмо,— вокзал. Що ви на це скажете як інженер, містер Томпсон? Там, унизу,— ділові квартали, аж до самої верфі. Університет — он на тому горбі: чудо-

вий краєвид, річку видно ген-ген далеко. Це річка Колумба, нею до Міссурі всього-на-всього сорок дев'ять миль. Бачите, яка вона тиха, спокійна, ніяких перешкод для судноплавства; місцями її треба буде розширити й почистити, поглибити дно для гавані, спорудити набережну. Сама природа створила це місто для торгового центру. Подивіться навкруги — на десять миль жодної іншої будівлі, жодної іншої судноплавної річки. Кращого місця годі й шукати: коноплі, тютюн, кукурудза — чого тут не буде! Дайте тільки залізницю. Через рік Наполеон сам себе не впізнає.

— Та й тепер, очевидно, не впізнає,— стиха мовив Філіп до Гаррі.— Ви снідали, полковнику?

— Похапцем. Чашку кави. П'ю тільки каву, що сам виписав. Але я взяв кошик з провіантом: дружина обов'язково хотіла покласти чогось смачненького — жінки завжди так — і з півдюжини того бургундського, про яке я вам згадував, містер Браерлі. Між іншим, ви тоді так і не пообідали зі мною.— Полковник пішов до фургона й заходився нишпорити під сидінням.

Очевидно, кошика там не було, бо полковник підняв запону, подивився і в передній, і в задній частині фургона й нарешті вигукнув:

— А, бий тебе сила божа! Ось так завжди буває, коли не сам робиш. Звірився на жінок, що вони покладуть кошика, а його нема!

Табірний кухар спішно приготував смачний сніданок для полковника: смажене курча, яйця, кукурудзяний коржик і каву: віддавши належне сніданку, полковник завершив його чаркою старого бурбонського¹ з приватних запасів містера Томпсона — навіть сказав, що чудово знає цю марку, а це вино немов те ж самісіньке, що стоїть в його буфеті.

Інженери вирушили в поле, щоб пройти миль-дві і з'ясувати хоч приблизно, чи можна взагалі підвести залізницю до Стоунз-Лендінга і хоч як-небудь вивести її звідти. Тим часом полковник Селлерс і Гаррі заходилися накидати чорновий план міста Наполеон на великому аркуші креслярського паперу.

— Я заручився гарантією на купівлю квадратної милі землі біля пристані,— сказав полковник,— терміном

¹ «Бурбон» — кукурудзяне віскі.

на рік, для нас чотирьох. При продажу двадцять п'ять процентів безкоштовно залишаються за чотирма співвласниками.

Місто вони планували щедро — чого там, мовляв, тіснитися,—залишаючи місце і для залізниці, і для річки, яку мали розширити.

Повернувшись, інженери доповіли, що залізницю прокласти можливо, треба тільки зробити невеличкий об'їзд та перекинути її на той бік через високий міст, але узвози будуть круті. Полковник сказав, що узвози його не турбують — аби тільки можна було підвести залізницю до елеваторів на річці. Наступного дня містер Томпсон нашвидкуруч зробив заміри річки: милі па дві вгору і вниз, щоб полковник і Гаррі мали змогу показати на плані, який то вигідний водний шлях. Джеф узяв від полковника та Гаррі папірець, що гарантував йому певну частку ще не існуючих акцій, а Філіп не схотів приєднатися: мовляв, у нього немає грошей, а зобов'язань, яких він не зможе виконати, він на себе брати не хоче.

Наступного ранку інженери вирушили далі. Купка тубільців, що зібралися на помості перед крамницею, провела їх байдужими поглядами, і хтось зауважив: «Хай мене грім поб'є, якщо ми побачимо тут оцю залізницю ще раз».

Гаррі поїхав з полковником до Хокаю, щоб завершити підготовчу роботу, зокрема скласти петицію до конгресу в питанні розвитку навігації на річці Колумба.

РОЗДІЛ XVIII

«ШЛЮБ» ЛОРИ

•OI+,|| :⊙Э]×+□I
••:++IO:⊙||]...ξO:

*Bedda ag Idda*¹

— «E ve us lo covinentz qals er,
Que voill que m'prendatz a moiler.
— Qu'en aissi l'a Dieus establida,
Per que not pot esser partida.

*Roman de Jaufre, Raynouard. «Lexique Roman», I, 139*²

Минуло вісім років після смерті містера Хокінса. У житті нації або держави вісім років — недовгий строк, але й вони можуть стати вирішальними для ходу подій цілого століття. Такими були роки після сутички під Лексінгтоном³. Такими були роки після категоричної вимоги здати форт Самтер⁴. Історія все ще цікавиться тим, що діялось у ті роки, намагається зрозуміти їх значення, вивчає розповіді свідків.

¹ Коли б вона прийшла у наші села —
Усі прибігли б дивуватись нею.— Бедда аг Ідда (*мовою тамачек*).

² — Не треба клять та різних слів,
Як ти зі мною одруживсь.
— Так бог схотів у висоті,
Щоб разом вічно ми жили.

Роман про Жофра, Ренуар, «Романська лексика»,
I, 139 (*старофранц*)

³ Сутичка під Лексінгтоном (1775) — початок війни за незалежність у Північній Америці.

⁴ Бомбардуванням форту Самтер (1861) почалась громадянська війна між Північними та Південними штатами.

В Америці протягом восьмиліття від 1860 до 1868 року було ліквідовано інституції, що існували віками, змінилось політичне життя народу, перебудовано суспільний лад половини країни; все це так глибоко відбилось на характері всієї нації, що цей вплив даватиметься взнаки ще протягом двох-трьох поколінь.

Звичайно вважають, що для провидіння життя окремої людини — ніщо, порівняно з життям цілої нації або раси; але, якщо подивитись на це ширше, зважити цінності розсудливіше,— хто зможе сказати, чи життя й однієї людини не важливіше за життя народу і чи немає такого суду, де трагедія однієї людини не розцінювалася би як щось значніше, ніж знищення будь-яких вікових звичаїв.

Коли замислишся про величчу боротьбу між добром і злом, що точиться в душі жінки протягом коротких років її переходу від цнотливого дівочтва до зрілості, мимоволі відчуєш благоговіння перед цією глибокою душевною драмою.

Скільки чистоти, ніжності, добра може бути в жінці і скільки підлоти, озлоблення, гріха! Природа повинна бути щедрою, створюючи жінку—матір людства, і давати їй всебічні можливості для розвитку. Кілька років можуть вирішити, чи буде життя жінки повним любові й світла, чи стане вона весталкою в святому храмі або ж пропащою жрицею зла. Є, правда, жінки, які не можуть ні високо піднятися, ні впасти низько, яким життя, сповнене умовностей, заважає проявити свій характер.

Та Лора не належала до таких жінок. Природа дала їй фатальний дар — красу — і ще більш фатальний дар, який не завжди дається разом з красою і може існувати й без неї,— здібність чарувати. Вона була горда, смілива й честолюбна жінка. Полишена на себе в тому періоді життя, коли романтичні мрії розпалюють пристрасті, вона не мала змоги протиставити їм сили розуму, що саме пробуджувались у її душі.

Ніхто з близьких не знав про ту внутрішню боротьбу, що відбувалася в душі Лори, мало хто догадувався, що в її житті трапилось щось незвичайне, романтичне, дивне.

В ті неспокійні дні в Хокаї, як і в більшості інших міст Міссурі, панувало загальне збентеження: міста переходили то під владу федеральних військ, то під владу

конфедератів, страждали від грабунків, раптових наскоків; ніхто не звертав уваги на вчинки окремих осіб, які в інший час стали б причиною гучного скандалу.

На щастя, ми згадуватимемо цей період в житті Лорі лише побіжно і відтворимо лише ті події, що зробили її такою, якою вона стала на той час, коли Гаррі Браєрлі приїхав до Хокаю.

Переїхавши в Міссурі, родина Хокінсів уперто боролась із злиднями, щоб хоч про людське око зберегти пристойну зовнішність, як того вимагала сімейна гордість та сподіванки на багатство, закладене в теннессійських володіннях. Може, ніхто, крім Клея, і не знав, як важко їм було, — адже Клей сам утримував їх усіх. Час від часу, приваблений черговою «грандіозною» спекуляцією, до Хокаю приїздив Вашингтон і завжди повертався до контори генерала Босуела таким же бідним, як і раніше. Він уже винайшов хтозна-скільки нікому не потрібних речей, але жодний з його винаходів не варт був того, щоб на нього брати патент. Життя його минало в мріях та безцільному винахідництві, і в тридцять років Вашингтон був усе такий самий мрійник без професії, без постійного заняття, сповнений найкращих намірів, та нездатний на будь-який рішучий вчинок. Проте для нього ці вісім років були, мабуть, щасливіші, ніж для його родичів, бо він весь час бачив блаженні сни наяву про величезне багатство, що мало прийти до нього.

Під час війни він разом із своїм загоном з Хокаю брав участь у боях. Мужності йому не бракувало, але він воював би ще краще, якби не мудрував так багато, винаходячи різні способи перехитрити ворога з допомогою тактики, невідомої військовій пауці. Одного разу, подавшись без дозволу в розвідку, він попав у полон; але після короткого допиту полковник федеральної армії відпустив його, справедливо розміркувавши, що цим самим завдасть противникові серйозної шкоди.

Що ж до полковника Селлєрса, то він, звичайно, проявив себе під час війни як видатна людина. Він керував обороною Хокаю і за весь час лише один раз виїхав звідти, коли, почувши про наближення ворога, зробив фланговий обхід і укріпив Стоунз-Лендінг — місце, яке людина, не знайома з країною, ніколи навіть і не знайшла б.

— Боже мій,— казав полковник пізніше.— Лендінг— ключ до північного Міссурі і єдине місце, яке ні разу не попало в руки ворога. Якби всюди була така оборона, як тут, війна скінчилась би зовсім інакше, сер.

У полковника були свої власні погляди на війну, як і на все інше. Мовляв, коли б усі залишалися вдома, як він, то Південь не був би переможений. Бо тоді нікого було б перемагати! Містер Джеф Девіс засилав його листами, пропонуючи взяти на себе командування корпусом конфедеральної армії, але полковник Селлерс казав: ні, його обов'язок — захищати рідне місто. Не бажаючи сидіти без діла, він винайшов знамениту повітряну торпеду, яка мало не знищила союзні армії в Міссурі й навіть саме місто Сент-Луїс.

План його був такий: наповнити торпеду горючою сумішшю й смертоносною шрапнеллю, тоді причепити її до повітряної кулі й пустити на ворожий табір, щоб у потрібну хвилину вона вибухнула. Полковник мав намір використати свій винахід під час наступу на Сент-Луїс— зривати торпеди над містом, щоб загиньєль дощем сипалась із неба на окупаційні війська, поки тим не лишилось нічого іншого, як капітулювати. Щоправда, йому не вдалося роздобути горючої суміші, але він все ж таки сконструював одну смертоносну торпеду, яка могла б виконати своє призначення, тільки, на жаль, і ця єдина торпеда передчасно вибухнула у нього в сараї, змела сарай з лиця землі й підпалила полковників будинок. Сусіди допомогли погасити пожежу, але змусили його припинити дальші експерименти.

Тоді цей немолодий, але патріотично настроєний джентльмен понастромляв на всіх дорогах, що вели до Хокаю, мін та порохових шашок, а потім забув, де саме були небезпечні місця, так що люди довго ще не наважувались їздити шляхами й діставались до міста просто полем. Гаслом полковника було: «Мільйони на оборону і ні цента на контрибуцію!»

Можливо, переїхавши до Хокаю, Лора її викинула б з голови всі плітки, що так дратували її в Мерфісбургу, і заспокоїлася, але вона була надто самотня і чим дорослішою ставала, тим менше задовольняли її люди довкола. Думки дівчини весь час зосереджувались на ній самій, а таємниця народження одночасно і засмучувала її, і викликала найхімерніші надії.

Лора була гордою й боляче відчувала свою бідність. Водночас свідомість власної краси приємно тішила її самолюбство, і дівчина почала знаходити своєрідну насолоду в тому, щоб чарувати вайлуватих місцевих юнаків, яких вона у глибині душі зневажала.

Щоправда, для неї був відкритий ще інший світ — світ книжок. Але далеко не найкращих, бо ті невеликі бібліотеки, що ними вона користувалася в Хокаї, не могли похвалитися багатим вибором. Здебільшого там були романи, які живили фантазію дівчини перебільшеними уявленнями про життя й показували і жінок, і чоловіків у світлі фальшивого героїзму. З цих книжок Лора довідалась, що жінка, яка має гострий розум, деяку освіту, а також вроду та гарні манери, може багато чого досягти у «вищому світі», і водночас з цих книг вона познайомила і з деякими ідеями про емансипацію жінок.

Були там і книжки з історії, біографії видатних людей, подорожі в далекі країни, поезії Байрона, Скотта, Шеллі та Мура; Лора жадібно поглинала їх, засвоюючи те, що їй подобалось. Ніхто в Хокаї не читав так багато і так старанно, як Лора. Її вважали дуже освіченою дівчиною. Звичайно, вона й сама так про себе думала та й справді була освіченою порівняно з тими, хто її оточував.

Під час війни до Хокаю приїхав офіцер конфедеральної армії полковник Селбі, який командував усім округом. То був вродливий поставний мужчина років тридцяти. Він закінчив Віргінський університет і, якщо вірити його словам, походив з аристократичної сім'ї. Він, як видно було з усього, чимало їздив і чимало пережив пригод.

Зустріти в глухому закутку таку жінку, як Лора, було неабияким щастям, і полковник Селбі зумів це належним чином оцінити. Він був вишукано ввічливий з Лорою, оточив її дбайливою увагою, до якої вона не звикла. Вона читала про подібних людей, але ніколи не бачила джентльмена з таким вихованням, такими шляхетними почуттями, такими чарівними манерами, з ким можна було б так цікаво поговорити.

Це довга історія і, на жаль, стара, як світ. Нема потреби зупинятись на ній. Лора покохала полковника Селбі й вірила, що його почуття до неї таке ж чисте й глибоке, як і її власне. Він був її божеством, вона радо віддала б йому своє життя, немов якусь дрібницю,

тільки б він любив її, тільки б вгамував жагу її серця.

Пристрасть захопила її всю, окрилила її: Лорі здавалось, що вона не на землі, а на небі. Отже, то все правда, про що вона читала в романах,— оте блаженство кохання, про яке вона мріяла. Чомусь ніколи раніше вона не помічала, який весь світ всесильний, радісний; птахи співають про любов, про любов шепотять дерева, і квіти устилають перед нею шлях, наче вона йде під вінець.

Коли полковник поїхав, вони вже були заручені. Перш ніж одружитися, полковник повинен був уладнати деякі справи — дуже невідкладні, за його словами,— і звільнитися з армії. Він написав їй з Гардінга — маленького міста в південно-західній частині штату,— сповіщаючи, що затримається на службі довше, ніж сподівався, але не більше як на кілька місяців, і лише після цього зможе взяти її в Чікаго, де у нього є майно й де він збирається розпочати якесь діло,— хай тільки закінчиться війна, а цей день, напевне, уже не за горами. А тим часом навіщо їм жити в розлуці? Він має зручну квартиру в Гардінгу, і якби вона могла з ким-небудь приїхати до нього, вони б одружились і стали б щасливими на кілька місяців раніш.

Чи була колись жінка обережною в коханні? Сусідам було сказано, що Лора поїхала в Гардінг доглядати Вашингтона, який там захворів.

У Хокаї всі, звичайно, знали про її заручини, і вся її родина чимало цим пишалась. Місіс Хокінс першому, хто б її спитав, сказала б, що Лора поїхала, щоб вийти заміж. Але Лора попередила її: вона не хоче, щоб думали, ніби вона переслідує полковника. Хай про її шлюб стане відомо після вінчання.

Отже, скориставшись згаданим приводом, вона поїхала в Гардінг і вийшла там заміж. Вийшла заміж, але, напевно, щось трапилось чи того ж дня, а чи, може, наступного, що стурбувало її. Ні тоді, ні згодом Вашингтон так і не дізнався, у чому справа, але Лора заборонила йому писати про її шлюб у Хокаї і просила матір нікому про це не розказувати. Вона відганяла од себе будь-які сумніви й страхи, не бажаючи затьмарювати свого щастя.

Того літа, як легко собі уявити, між далеким табором конфедеральних військ у Гардінгу та Хокаєм не могло

бути регулярного зв'язку. Про Лору поступово забули: у кожного було доволі власних турбот.

Всі свої думки Лора віддавала чоловікові, жила тільки ним, і якщо у нього були вади, якщо часом він був егоїстичним, а часом грубим і розпусним,— вона цього не бачила або не хотіла бачити. То була єдина в її житті пристрасть, гарячий приплив почуттів, що змітав усе на своєму шляху. Бувало, чоловік їй здавався холодним, байдужим. Вона заплющувала очі на все і знала тільки одне: її кумир належить їй.

Минуло три місяці. Одного ранку чоловік сказав, що йому наказано їхати на Південь, і він має вирушати через дві години.

— Я зараз буду готова,— весело відповіла Лора.

— Але я не можу взяти тебе з собою. Тобі треба повернутись до Хокаю.

— Не можеш... взяти... мене? — здивовано перепитала Лора.— Я ж не можу жити без тебе. Ти сам казав...

— Чого я не казав!..— Полковник узяв шаблю, щоб пристебнути її, і холоднокровно говорив далі: — Справа в тому, Лоро, що наш роман закінчено.

Лора почула його слова, але не зрозуміла їх. Вона схопила полковника за руку й вигукнула:

— Джордже, як ти можеш так жорстоко жартувати? Я поїду з тобою, куди завгодно. Я чекатиму, де скажеш. Не можу я повернутись до Хокаю!

— Що ж, можеш собі їхати, куди хочеш. А проте,— зауважив він глумливо,— можеш лишитися й тут і спробувати знайти ще якогось полковника.

У Лори запаморочилось у голові. Вона все ще не розуміла.

— Що це значить? Куди ти їдеш?

— Це значить,— сказав полковник розміреним тоном,— що ти нічим не можеш довести законність нашого шлюбу і що я їду до Нового Орлеана.

— Це неправда, Джордже, неправда! Я твоя дружина! Я поїду! Я поїду з тобою туди ж!

— Навряд чи це сподобається моїй дружині!

Лора підвела голову, очі її спалахнули вогнем, вона хотіла щось крикнути, але впала непритомна на підлогу.

Коли вона отямилася, полковника вже не було. Коло її ліжка стояв Вашингтон Хокінс. Чи ж вона й справді отямилась? Що залишилось у неї в серці, крім ненависті

й гіркого розчарування, почуття, що її підло скривдив той єдиний, кого вона так кохала?

Лора повернулася до Хокаю. Ніхто, крім Вашингтона та її матері, не знав про те, що сталося. Сусіди вирішили, що заручини з полковником Селбі розладнались. Лора довгий час хворіла, але зрештою одужала, бо в неї була тверда воля, яка, здавалось, могла б перебороти навіть смерть. Разом із здоров'ям до неї повернулася краса і ще якісь нові чари, щось таке, що помилково можна б прийняти за смуток. А може, найвища краса і полягає в пізнанні зла, краса, що сяє на обличчі людини, внутрішнє життя якої змінилось під впливом жорстоких випробувань? Звідки з'явився отой жагучий вираз в очах Беатріче Ченчі — від її злочину чи від її шевинності?

Лора не дуже змінилась. Тільки тепер у серці цієї чарівної жінки оселився диявол. Оце і все.

РОЗДІЛ XIX

БРАЕРЛІ ФЛІРТУЄ З ЛОРОЮ І ЗАХОПЛЮЄТЬСЯ НЕЮ

Wie entwickeln sich doch schnelle
Aus der flüchtigsten Empfindung
Leidenschaften ohne Grenzen
Und die zärtlichste Verbindung!
Täglich wächst zu dieser Dame
Meines Herzens tiefste Neigung,
Und dass ich in sie verliebt sei,
Wird mir fast zur Ueberzeugung.

Heine¹

Містер Гаррі Браерлі одержував платню інженера, навіть живучи в «Міському готелі» в Хокаї: містер Томпсон сказав, що йому цілком байдуже, де буде Гаррі. І хоч Гаррі щодня заявляв полковникові та Вашингтону, що мусить негайно повернутись на будівництво наглядати за роботами згідно з контрактом, проте не їхав, а замість того писав довгі листи до Філіпа з порадами пильнувати за всім і негайно повідомити, якщо виникне потреба в його особистій присутності.

Тим часом Гаррі став «душею товариства» в Хокаї. Він усюди ставав «душею товариства», куди б його не закинула доля,— аби тільки там була можливість показати себе. Цілком природно, що в такому місті, як Хокай, таланти цього багатого й обдарованого молодого джентльмена не могли не привернути до себе уваги. Юнак, що брав участь у великих земельних спекуляціях, улюбленець нью-йоркського вищого світу, той, хто листувався з маклерами та банкірами і був близько знайомий з дер-

¹ О, як бистро можуть розвинути з побіжного погляду полум'яні та безмежні пристрасті, встановитись ніжні зв'язки! Кожна зустріч з цією жінкою переконує мене в тому, що я в неї закохався.— Гейне (нім.).

жавними діячами у Вашингтоні, вмів грати на гітарі й трохи бреньчати на банджо, хто розумівся на гарних дівчатах і знав, як сказати їм добірний комплімент,— такий юнак скрізь у Хокаї був бажаним гостем. Навіть міс Лора Хокінс не понехтувала спробувати на ньому свої чари й намагалась заманити легковажного хлопця в свої тенета.

— А хай йому дідько,— сказав Гаррі полковникові,— ото так жінка! В Нью-Йорку вона зробила б сенсацію, однаково, чи є в неї гроші, чи нема. Я знаю людей, що радо подарували б їй залізницю або оперний театр,— все, чого б вона тільки забажала,— принаймні все пообіцяли б.

Гаррі мав звичку дивитись на жінку, як на річ, що нею можна заволодіти. Він майже вирішив, що поки він живе в Хокаї, міс Лора повинна належати йому. Можливо, полковник вгадав його думки й образився, бо сказав:

— Без дурниць, містер Браерлі, лише без дурниць. Це не до речі в Хокаї, а особливо з моїми друзями. В Хокінсів благородна кров, теннесійська кров. Зараз Хокінси у скруті, але настане час, коли їх угіддя в Теннесі коштуватимуть мільйони.

— Звичайно, полковнику. Я й на думці не мав нічого образливого. Але ви самі бачите, яка вона чарівна. Я тільки подумав, що така жінка у Вашингтоні могла б добитися будь-якого асигнування і цілком пристойним шляхом, цілком пристойним! Це звичайна річ у Вашингтоні, запевняю вас. Дружини сенаторів, депутатів, різних урядовців — а часом і не дружини — всі користуються своїм впливом. Вам потрібне призначення? Куди йти? Може, до сенатора Ікс? Навряд. Ви звертаєтесь до його дружини. Вам потрібне асигнування? То, може, підете просто до бюджетної комісії або до міністерства? Але скоро побачите, що помиллились. Щоб протягти щонебудь через земельне управління, потрібна жінка. Повірте, коли б міс Лора приїхала у Вашингтон,— як ваш друг, полковнику, лише як ваш друг,— вона очарувала б і сенат, і палату представників і провела б необхідні вам асигнування через конгрес за одну сесію.

— То, може, хай вона підпише нашу петицію? — простодушню спитав полковник.

Гаррі засміявся.

— Петиціями жінки ніколи нічого не досягали в конгресі. Та й не лише жінки. Петиції— це тільки проформа. Їх пишуть, кудись відсилають — і на цьому край. А вродливу жінку, коли вона до вас приходить, так легко не відішлеш. Та ще й, до того, кожному сенаторові приємніше мати справу з гарненькими жінками, ніж з будьчим іншим.

Проте петицію було складено з превеликим старанням; в ній був яскравий опис Наполеона з околицями й доводи про необхідність поглибити річку Колумба, щоб сприяти процвітанню цього району — в майбутньому важливого транспортного вузла на великому шляху до Тихого океану. До цього було додано план міста та карту ріки. Петицію підписали всі письмєнні жителі Стоунз-Лендінга та полковник Берая Селлерс. Полковник погодився, щоб на початку списку стояли імена всіх сенаторів і членів конгресу від штату Міссурі, а також колишніх губернаторів та колишніх членів конгресу. В закінченому вигляді це був солідний документ. Складання його та ще кількох дрібніших планів нового міста забрало у Селлерса та Гаррі декілька тижнів дорогоцінного часу, але зате настрої в обох був чудовий.

Гаррі в очах Вашингтона Хокінса був вищою істотою, людиною, здатною здійснити будь-що з такою спритністю, яка викликала в ньому захоплення. Йому ніколи не набридало слухати розповіді Гаррі про те, що він зробив і що збирається робити. Гаррі ж вважав Вашингтона, як він сказав полковникові, людиною обдарованою й розумною, але «трохи мрійником». Правда, полковник на це відповів, що, може, Гаррі й має рацію, але сам він ніколи не помічав у Вашингтона нічого такого.

— У нього свої плани, сер. Боже милий, коли я був такий, як він, у мене була повнісінька голова планів. Але досвід витверезує людину. Я тепер ні за що не візьмуся, не зваживши, не розміркувавши як слід, а коли вже Берая Селлерс щось зважив, — будьте певні, що він не помиляється!

Які б не були наміри Гаррі щодо Лори, з кожним днем він все більше й більше часу проводив з нею; дійшло до того, що він місця собі не знаходив, коли її не було поруч. А ця досконала артистка дозволяла йому вірити, ніби вона сама зачарована ним, і це так впливало на його гонор, так розпалювало полум'я його при-

страсті, що він зовсім втрачав розум. Свою холодність і стриманість Лора вміла видати за боязкість і обережність, які більше приваблювали його, ніж випадкові прояви ніжності, що іноді, мов несподівано, проривались у неї. Тепер він не міг довго бути без неї ні вдень, ні ввечері, і незабаром про їх близькі стосунки почали подіювати в місті. Лора грала майстерно, і Гаррі вважав, що вона палко закохана в нього, хоч і дивувався, чому він ще не добився перемоги.

Думаючи про це, він почував себе скривдженим. Це ж провінціальна дівчина і, судячи з усього, досить бідна: живе з родиною в дешевому й дуже непривабливому рубленому будинку, такому, які будують в Америці теслі, вбогому та неприкрашеному; не має ні гарного одягу, ні дорогоцінностей, ні світських манер. Гаррі не міг цього зрозуміти, але вона чарувала його і в той же час не дозволяла переступити грані фамільярності. Коли він був з нею, вона примушувала його забувати, що їхній будинок — це всього тільки дерев'яна будівля з чотирма кімнатками на першому поверсі і з мансардою,— йому здавалось, що це палац.

Мабуть, Лора була старша за Гаррі. В усякому разі, вона була в тому віці, коли зріла краса жінки здається більш досконалою, ніж у пору, коли вона тільки розвивається. Лора добре розуміла силу своїх чар і знала, в якій мірі їй можна бути по-дівочому сентиментальною та кокетливою. Вона часто бачила, як жінки мимоволі роблять помилку, вносячи надто багато дівочої наївності в своє поведження. Така жінка привабила б Гаррі ненадовго — тільки жінка з холодним розумом та досвідчена кокетка могла б запаморочити голову цій бувалій людині. Юнак і в гадці не мав, що Лора просто випробовує на ньому свої чари, він же для неї був людиною зовсім іншого світу, бо таких, як він, вона зустрічала раніше хіба що в книжках.

Бо й Лора мала свої мрії. Вона ненавиділа вузькі межі, в які її замкнула доля, ненавиділа бідність. Багато з прочитаних нею сучасних романів, що їх написали жінки, відкрили їй дещо про її власні сили й дали перебільшене уявлення про вплив, багатство, положення, яких може досягнути жінка, що має красу, талант, честолюбство, хоч деяку освіту і не дуже розбірлива в засобах досягнення мети. Їй хотілось бути багатою, хотілось роз-

кошів, хотілось, щоб усі чоловіки упали за нею і плазували біля її ніг; книжки, якими вона зачитувалась, не навчили її тонкої різниці між доброю славою та гучною славою; вона, певно, не розуміла, якою фатальною буває гучна слава для молодой жінки.

Як і інші діти Хокінса, Лора зростала у переконанні, що теннесійські землі принесуть їм велике багатство. Вона аж ніяк не поділяла всіх ілюзій сім'ї, але не раз обмірковувала різні плани, зв'язані з цією спадщиною. Вашингтон, здавалось їй, міг тільки мріяти і чекати, поки багатство само посиплеться на нього золотим дощем: вона ж була нетерплячою, шкодувала, що вона не чоловік і не може взяти цю справу в свої руки.

— Вам, чоловікам, повинно бути відрадно, що маєте змогу робити, що хочете, і їздити, куди завгодно,— сказала вона якось Гаррі, коли він розповідав їй про Нью-Йорк та Вашингтон і про свої різноманітні справи.

— Та воно так,— відповів цей мученик бізнесу,— все це добре, поки не набридне. Але цього замало.

— Чого ж вам іще?

— Якщо жінка сама не розуміє, нема чого їй і казати. Як ви гадаєте, чому я залишаюсь у Хокаї тиждень за тижнем, коли я маю бути разом з іншими?

— Я гадаю — через ваші справи з полковником Селлерсом відносно Наполеона: адже ви самі завжди мені так казали,— відповіла Лора, але очі її промовляли зовсім інше.

— А якщо я вам скажу, що всі ці справи вже уладнані, ви, певно, скажете мені, що я мушу їхати?

— Гаррі! — вигукнула Лора, на мить доторкнувшись своєю гарненькою ручкою до його руки.— З чого б це я хотіла, щоб ви їхали? Ви єдина людина в Хокаї, яка мене розуміє.

— А от ви відмовляєтесь розуміти мене,— відповів Гаррі, трохи втішений, хоч і не давав цього взнаки.— Коли ми залишаємось удвох, ви стаєте наче крижана.

Лора здивовано глянула на нього своїми великими очима, і легкий рум'янець вкрив її обличчя; потім вона кинула на нього млосний, немов сповнений пристрасті, погляд, який проник до самого серця Гаррі.

— Хіба я коли-небудь виявляла до вас недовір'я, Гаррі? — і вона простягла йому руку, яку він палко стис-

нув: щось в її поведінці йому вказало, що треба задовольнитися цією ласкою.

І так завжди. Вона збуджувала в ньому надії, а потім відштовхувала його, розпалювала його пристрасть і водночас стримувала її і з кожним днем усе більше заплутувала юнака в свої тенета. Для чого? Просто для Лори було великою втіхою випробувати свою владу над чоловіками.

Лора любила слухати розповіді про життя в східних штатах, особливо про «вищий світ», в якому містер Браерлі бував, коли жив удома. Йй було приємно уявляти себе там королевою.

— Вам би слід провести зиму в Вашингтоні,— сказав Гаррі.

— Але я там нікого не знаю.

— Хіба у вас немає знайомих серед членів конгресу та їх сімей? Вони люблять, коли в їх домі гостює гарненька жінка.

— Ні, немає.

— А що, коли полковник Селлерс поїде туди в якійсь справі, наприклад, з приводу асигнування на річку Колумба?

— Селлерс? — засміялась Лора.

— Нема чого сміятися. Траплялося ще й не таке. Селлерс знає там усіх уродженців Міссурі, а може, й всього Заходу. Він досить швидко введе вас у вашінгтонський світ. Це не Філадельфія, там не потрібний лом, щоб прокласти вам дорогу у вищі сфери. Вашингтон— місто демократичне, гроші або краса відкриють будь-які двері. Якби я сам був вродливою жінкою, я б поїхав шукати казкового принца або багатство тільки у Вашингтон.

— Дякую вам,— відповіла Лора.— Але для мене дорожче спокійне життя вдома та любов рідних і друзів.— На її обличчі з'явився вираз лагідного задоволення й зречення світської суєти, і це остаточно доконало Гаррі— принаймні на той день.

А втім, натяк, кинутий Гаррі, впав на добрий ґрунт і приніс багатий урожай. Лора тільки про це й думала, поки нарешті не склала цілий план, що охоплював майже все життя. «А чому б і ні? — думала вона.— Чому б мені не зробити так, як робили вже інші жінки?» І вона скористалась з першої ж нагоди, щоб вивідати у

полковника Селлерса, як посувається його проект судноплавства і чи не доведеться йому їхати з цим проектом до Джефферсон-сіті або навіть до Вашингтона.

— Що ж, можливо. Якщо жителі Наполеона захочуть, щоб я поїхав до Вашингтона наглядати за цією справою, мені, певно, доведеться погодитись. Мені вже пропонували... але про це ні слова дружині або дітям. Може, їм і не сподобається, щоб їхній батько їхав кудись у Вашингтон. Проте Ділворті, цебто сенатор Ділворті, все мені каже: «Полковнику, саме ви можете якнайкраще вплинути на голосування в цій справі: ви старий поселенець, своя людина, ви знаєте потреби Міссурі, до того ж, поважаєте релігію,— каже він,— і знаєте, як благі заходи сприяють поширенню слова божого». Це таки вірно, міс Лоро, та біда, що про це забувають, коли говорять про Наполеон. Він здібна людина, цей Ділворті, здібна і хороша людина. Людина з такою репутацією не може бути поганою. Він у конгресі лише кілька років, а його вже оцінюють принаймні в мільйон. Коли він гостював у мене, він насамперед спитав, коли ми читаємо сімейну молитву— перед сніданком чи після нього. Мені було дуже прикро розчарувати сенатора, але довелось признатися, сказати йому, що ми її взагалі не читаємо — в усякому разі, коли й читаємо, то не завжди. Він сказав, що розуміє: мовляв, заважають справи і таке інше; мовляв, деякі люди обходяться й без того, але сам він ніколи не нехтував релігійними звичаями. Він сумнівається, чи матиме успіх прохання про асигнування на річку Колумба, якщо ми не призвемо на нього божого благословення.

Мабуть, нема потреби казати читачеві, що сенатор Ділворті ніколи не був гостем полковника Селлерса, коли жив у Хокаї; це було лише одною з фантазій полковника, одним з тих миттєвих витворів його багатогляди, які часто спалахували в нього в голові та зривалися з уст під час розмови, навіть не перериваючи її течії.

Того літа Філіп ненадовго завітав у Хокаї, і це дало Гаррі нагоду показати, яких успіхів досягли вони з полковником у своїх операціях в Стоунз-Лендінгу, а також представити його Лорі й позичити в нього вже перед від'їздом трохи грошей. Гаррі, за своєю звичкою, похвалив-

ся перемогою й привів Філіпа, щоб показати йому свою «красуню Заходу».

Лора зустріла Філіпа ввічливо, але трохи гордовито; це здивувало й навіть зацікавило його. Він одразу ж помітив, що вона старша за Гаррі, і скоро йому стало ясно, що вона примушує його друга танцювати так, як сама хоче. Принаймні так йому здалося, і він спробував натякнути на це Гаррі; той відразу спалахнув. Але вже після другого візиту до Лори Філіп не мав такої впевненості: вона по-дружньому й з довірою ставилася до Гаррі та виявляла велику увагу до Філіпа. Вона погоджувалася з його поглядами, слухала його з цікавістю, відповідала на його відвертість такою ж одвертістю, так що він цілком переконався, що які б не були її почуття до Гаррі — з ним, Філіпом, вона була щирою. Можливо, їй справді подобалась його мужня простота; можливо, в думках, порівнюючи його з Гаррі, вона визнавала в ньому чоловіка, якому жінка може без вагань і остраху відкрити всю свою душу. Філіп теж не лишився байдужим до її краси та розуму.

Тиждень, проведений у Хокаї, пролетів для нього дуже швидко, і коли він прощався з Лорою, йому здавалось, що вони знайомі не менше року.

— Ми ще побачимося, містер Стерлінг,— сказала Лора, подаючи йому руку, і в її прекрасних очах появилася тінь смутку.

А коли він пішов, вона стежила за ним таким поглядом, який міг би порушити його спокій, коли б у його кишені не лежав маленький квадратик листа з Філадельфії з підписом «Рут».

РОЗДІЛ XX

ДЕРЖАВНИЙ ДІЯЧ — ДІЛВОРТІ ЗОЛОТОУСТИЙ

Quaball bionnglonac zo mbuajb mngene 7 nurlabno
ceille, 7 cohaigle, zo ceabbnis reince na bneic acraib
la zac aen ac ar cios—¹

Приїзд сенатора Ебнера Ділворті став визначною подією в житті Хокая. Коли сенатор (чне місце у Вашингтоні, де він живе серед великих людей і керує долею всієї нації) робить ласку простим смертним і приймає гостинність такого міста, як Хокай,— це неабияка честь. У присутності такої визначної особи всі почувають себе вшанованими й забувають про політичні суперечки.

Сенатор Ділворті, родом з сусіднього штату, у найчорніші для країни дні був прибічником Півночі і тому досягнув високого становища; але хіба ж це причина, щоб полковник Селлерс, який був прибічником Півдня і через це не досягнув високого становища, не виявив йому гостинності?

Сенатор зупинився в домі свого давнього приятеля, генерала Босуела, але могло здатися, ніби за всю безмежну гостинність міста він мав дякувати полковнику Селлерсу — хіба той, з властивою йому люб'язністю, не запрошував його бути в Хокаї як у себе вдома?

— Вас тут добре знають, сер,— казав полковник,— і Хокай пишається вами. Для вас відкриті всі двері. Вас радо вітатимуть в кожному домі. Я б дуже хотів, щоб ви зупинились у мене, але у вашого приятеля, генерала

¹ О золотоустий рiг, обдарований красномовством, гарними манерами, розумом, приємним обличчям, сповнений добрих порад, ти полоняєш усіх, хто на тебе подивиться (*староірландськ.*).

Босуела, більше прав на це. Ви зустрінетесь з нашими городянами і побачите тут такі досягнення, які вас здивують.

Полковник був такий щедрий в своїй гостинності, що, мабуть, сам себе переконав, ніби приймав сенатора у своїх хоробах під час його перебування в Хокаї; в усякому разі, пізніше він завжди говорив про нього як про свого гостя і не раз згадував, як сенаторові сподобалися деякі страви за його столом. Він і справді наполягав на тому, щоб сенатор пообідав у нього... але це було вже першодомом самим від'їздом.

Сенатор Ділворті був огрядний, але не надто високий на зріст і мав дуже хорошу репутацію серед населення.

Він дуже цікавився і самим містом, і місцевістю навкруги, розпитував про успіхи в сільському господарстві, в освіті та релігійних справах; особливо цікавився він умовами життя представників чорної раси, яка нещодавно стала вільною.

— Провидіння віддало їх у наші руки,—казав він,— і хоч ви і я, генерале, обрали б для них іншу долю, згідно з конституцією, але провидіння краще знає...

— Не буде з них пуття,—втрутився полковник Селлерс.— Це раса, схильна до спекулювання і зовсім не схильна працювати на білих — давайте їм гарантії! — їм аби тільки на себе робити. Ледарі, сер. Ось мій сад — весь позаростав бур'яном. Непрактичні людиці.

— Ваші спостереження частково справедливі, полковнику, але ж їм треба дати освіту.

— Дайте негрові освіту, і він стане ще більш схильним до спекуляцій. Він і так не хоче докладати рук ні до чого, якщо це не дає йому вигоди, а що буде тоді?

— Але ж, полковнику, якщо дати негрові освіту, від цього буде більше користі.

— Ніколи цього не буде, сер. Він тільки завдасть більшої шкоди самому собі. Негр не має витримки, сер. Біла людина може й задумати велику операцію, й довести її до кінця. А негр не може.

— Все-таки,—заперечив сенатор,— навіть якщо він і заподіє собі якусь шкоду з житейського погляду, освіта піднесе його дух, і в нього буде більше шансів заслужити блаженство на тому світі — а це, кінець кінцем, найважливіше, полковнику. Та які б не були на-

слідки, ми повинні виконати свій обов'язок щодо цього божого створіння.

— Атож, обмежимося вихованням його душі,— відразу ж озвався полковник.— Все одно вона не стане надто безсмертною. А самого негра не чіпайте. Он як, сер! Турбуйтеся за його душу, а негра залишіть таким, який він є зараз.

Одним із проявів гостинності був і прийом на честь сенатора, влаштований в будинку суду; там Ділворті звернувся з промовою до своїх співгромадян. Розпорядником торжества був полковник Селлерс, який супроводив духовий оркестр від міського готелю до будинку генерала Босуела. Він очолив урочисту процесію масонів, членів Клубу диваків, пожежників, Добрих темплієрів, Поборників тверезості і Молодих поборників тверезості, Дочок Ревеки, учнів недільних шкіл і просто громадян, що вирушили на зустріч з сенатором до будинку суду. Полковник довго ще метушився в залі після того, як усі посадали, й голосно вимагав тиші, хоч перед тим, як генерал Босуел представив громадянам сенатора, і так було зовсім тихо. Одне слово, полковникові випала давно очікувана нагода показати себе в усій красі, і потім він часто й охоче розказував про цей день у всіх деталях.

Оскільки ця книга друкується не в «Віснику конгресу», ми не маємо змоги навести промову сенатора Ділворті повністю. Але почав він приблизно так:

— Співгромадяни! Мені дуже приємно ось так зустрітися з вами, на хвилину забувши про свої обтяжливі офіційні обов'язки, й відверто поговорити з моїми друзями, що живуть у цьому великому штаті. Для мене найкраща розрада в усіх моїх турботах — це добре ставлення з боку моїх співгромадян. Я з нетерпінням чекаю часу, коли зможу позбутися обов'язків, що на мене покладав мій пост... («Та невже?» — вигукнув якійсь п'яленький, що стояв біля дверей. Крики: «Виведіть його!»)

— Друзі мої, не треба його вигонити. Хай ця заблудна душа залишиться. Я бачу — це жертва того зла, що точить громадську добродішність і підриває підвалини суспільства. Отже, як я казав, коли я складу службові обов'язки, то віддамся радощам приватного життя в такому приємному, мирному, освіченому, передовому патріотичному місті, як наприклад Хокай. (Оплески). Я

багато їздив, був скрізь у наших славних штатах, але ніде не зустрічав місця кращого й чарівнішого за ваше, ніде не бачив більше ознак торговельного, промислового та релігійного прогресу... (Знов оплески).

Тут сенатор перейшов до «наших великих Сполучених Штатів» і з годину, а то й більше, говорив про їх процвітання та про небезпеки, що їм загрожують.

Далі він благоговійно торкнувся релігійних інституцій, наголосив на потребі зберігати чистоту в приватному житті, підтримувати на палезній висоті суспільну мораль. «Сподіваюся,— додав він,— що тут є діти, які мене послухають...» І, сказавши їм кілька напутніх слів, сенатор закінчив свою промову зверненням до «духу американської свободи, що сходить славетними щаблями Капітолія, тримаючи Недільну школу в одній руці, а Тверезість в другій».

Звичайно, полковник Селлерс не проминув нагоди переконати таку впливову особу, як бажано було б поліпшити судноплавство по річці Колумба. Він і містер Браерлі повезли сенатора до Наполеона й розказали йому про свої плани. Ці плани сенатор зрозумів без особливих пояснень, бо йому доводилось зустрічатися з подібними проектами і в інших місцях. Коли ж вони приїхали до Стоунз-Лендінга, сенатор глянув навкруги й спитав:

— Так оце і є Наполеон?

— Лише його основа, лише основа,— сказав полковник, розгортаючи карту.— Ось тут вокзал, тут церква, там ратуша...

— А-а, розумію. А чи далеко звідси до річки Колумба? Мабуть, оцей струмок впадає...

— Та це ж Гусячий струмок. Ніякої річки Колумба тут немає, може, вона там, у Хокаї,— перебив його один з місцевих зівак, що прийшли подивитись на приїжджих.— Приїздила сюди минулого року залізниця, тільки відтоді ніхто її тут більше не бачив.

— Так, сер,— поквапився пояснити полковник,— у старих записах річка Колумба і справді зветься Гусячим струмком. Бачите, як вона огинає місто, нею до Міссурі сорок дев'ять миль, і всюди вільно проходять човни, до того ж, вона має чимало приток. Трохи попрацювати — і плаватимуть пароплави аж до міста. Але її

треба розширити і поглибити. Ось подивіться на карту — це річка Колумба. Цьому краю треба мати свою водну артерію.

— Але ж для цього необхідні величезні асигнування, полковнику Селлерс.

— Щось біля мільйона доларів, адже ви теж так казали, містер Браерлі?

— За попередніми даними нашої розвідки,— сказав Гаррі,— мільйона вистачить. Витратить на річку мільйон, і місто Наполеон поверне вам не менше двох.

— Розумію,— сказав сенатор.— Але для початку вам краще просити двісті-триста тисяч, як звичайно роблять. Одержавши асигнування, ви можете почати продаж земельних ділянок.

Треба віддати належне сенаторові: ні річка, ні навколишня місцевість його анітрохи не цікавили, але він підтримав ідею асигнування й навіть дав зрозуміти полковникові та містеру Браерлі, що спробує вплинути на відповідні інстанції. Гаррі, який вважав себе неабияким знавцем вашінгтонських звичаїв, натякнув, було, на комісії, але побачив, що сенаторові це неприємно.

— Ви ображаєте мене цими словами,— сказав сенатор.— Що б я не робив, я завжди маю на меті інтереси суспільства. Правда, частина асигнування піде на необхідні витрати, і, як це не сумно, з деякими членами конгресу доведеться... е-е-е... поговорити. Але ви можете розраховувати на мої скромні послуги.

Більше про це не згадували. З фактичною стороною справи сенатор ознайомився не на власні очі, а з уст полковника Селлерса й приєднав проект поліпшення судноплавства до інших своїх суспільно корисних проєктів.

Під час перебування в Хокаї сенатор познайомився з містером Вашингтоном Хокінсом. Недосвідченість юнака, його простодушність, а можливо, також і його готовність віддаватись будь-якому запропонованому плану, дуже йому сподобались.

Полковник Селлерс з задоволенням помітив інтерес сенатора до Вашингтона — це могло дуже допомогти хлопцеві здійснити надії, пов'язані з теннесійськими землями. Та й сам сенатор казав полковникові, що охоче допоможе будь-якому достойному юнакові, якщо при

цьому особисті інтереси будуть збігатися з громадськими. А тут, безперечно, був саме такий випадок.

Після кількох розмов з молодим Хокінсом сенатор запропонував юнакові поїхати з ним у столицю і стати особистим секретарем, а також секретарем очолюваної ним комісії, на що Вашингтон охоче погодився.

Сенатор і в неділю був у Хокаї. Він сховався у церкву і підбадьорив достойного та ревного священника своїм співчутливим ставленням до його діяльності, докладно розпитуючи про благочестя парафіян. Хвалитися було нічим, і добрий панотець подумав, наскільки йому було б легше, якби його підтримувала така людина, як сенатор Ділворті.

— Я радий переконатися, дорогий сер,— сказав сенатор,— що ви їх навчаєте догматів віри. Скільки людей відпадають від церкви саме через те, що зашедбано догмати. Хотілося б мені, щоб ви стали у Вашингтоні священником при сенаті.

Ці слова були неабиякою втіхою для старенького, і не дивно, що згодом, у тяжкі хвилини життя, він не раз підбадьорював себе думкою, що одного чудового дня його покличуть у Вашингтон, щоб призначити там священником сенату, і при цій гадці йому зразу робилося легше. Та принаймні у одному відношенні сенаторова похвала стала йому в пригоді: вона помітно підняла в Хокаї його авторитет.

Того дня Лора була в церкві сама, і містер Браерлі провів її додому. Їм було по дорозі з генералом Босуелом та сенатором Ділворті; таким чином вони і познайомилися. У Лори були свої підстави прагнути знайомства з сенатором, а Ділворті був не з тих, кого можна назвати байдужим до жіночих чар. За час короткої прогулянки ця лагідна молода леді так йому сподобалась, що він висловив намір відвідати її наступного дня; Гаррі поставився до цього дуже неприязно і, коли сенатор одійшов, назвав його «старим дурнем».

— Як вам не соромно! — сказала Лора.— Невже ви ревнуєте? Сенатор дуже приємна людина. А вас він назвав багатообіцяючим юнаком.

Наступного дня сенатор і справді завітав до Хокінсів. Додому він вертався впевнений, що вміє подобатись жінкам. Протягом свого перебування в Хокаї він часто

зустрічався з Лорою і все більше підпадав чарам її краси, як і кожний, хто знайомився з нею.

Поки сенатор залишався в місті, Гаррі аж кипів од гніву й образи; він казав, що жінки готові будь-кого кинути, тільки-но побачать кращу здобич; свою власну невдачу він також пояснював появою сенатора. Краса Лори доводила юнака до розпачу, і він був ладен застрілитися з горя. Можливо, Лора тішилась його муками, але заспокоювала юнака ніжними словами, від яких його запал тільки зростав; вона ж усміхалася сама до себе: адже, говорячи стільки про кохання, він ані словом не згадав про шлюб. Певно, цей палкий юнак ще не думав про одруження. Принаймні, коли він нарешті поїхав з Хокаю, він був такий же далекий від цієї думки, як і раніш. Проте хтозна, до яких відчайдушних вчинків могла довести його пристрасть.

Лора попрощалася з ним з ніжним жалем, який, проте, не порушив ні її душевного спокою, ні її планів. Що ж до сенатора, то його приїзд і справді був для неї дуже важливий і в свій час призвів до наслідків, яких вона давно прагнула: Ділворті запросив її погостювати у його домі у Вашингтоні під час зимової сесії конгресу.

РОЗДІЛ ХХІ

РУТ У СЕМІНАРІІ. НОВІ ДРУЗИ ТА НОВІ РОЗВАГИ

Unusquisque sua noverit ire via.

Propertius., Eleg., II, 25¹

Перетворіть свою натуру. Вищу
Мету собі поставте!¹ Домагайтесь,
Дівчата, волі! І знання відшнї
Вам джерело приступне. Пийте ж, пийте
З цього досхочу, пакн рабські звички,
Гріхи пліток, марноти, лихослів'я
Не вмруть у вас.

Теннісон, «Принцеса»²

Невідомо, чи медицина наука, чи всього-на-всього спосіб здобувати засоби існування за рахунок людського нещастя,— але ще до кінця першого семестру Рут зрозуміла, що їй не вистачить тих знань, які можна знайти в медичних книжках, і що вона ніколи не зможе задовольнити свої прагнення, не маючи ширшої освіти.

— Чи знає що-небудь ваш лікар? — спитав її колись один старий медик.— Я кажу не про медицину, а про знання взагалі. Чи він людина освічена та розумна? Якщо він не знає нічого, крім медицини,— він, мабуть, і її теж не знає.

Наполеглива праця, лекції, практичні заняття—все це позначилось на слабкому здоров'ї Рут, а літо принесло з собою тільки втому та небажання зосереджувати думки на будь-яких серйозних речах. При такому душевному й фізичному стані домашній спокій і неціка-

¹ Хай кожний іде вибраним шляхом — Проперцій, Елегій, II, 25 (*лат.*).

² Теннісон, Альфред (1809—1892) — англійський поет.

ве оточення здавались дівчині ще більш гнітючими, ніж будь-коли.

Тепер Рут з більшим інтересом читала листи Філіпа з блискучими описами його пригод на Заході, що викликали в ній заздрість. Їй хотілося хоч краєм ока глянути на те життя, таке несхоже на її власне животіння, познайомитися з людьми, про яких писав Філіп,— то з дружнім почуттям, а то й з неприхованим презирством. Він принаймні знатиме світ з його добром та злом, як це належить кожному, хто домагається якоїсь мети в житті.

«Але що може зробити жінка,— писала йому Рут,— зв'язана звичаями та традиціями так, що їй майже неможливо визволитись?» І Філіп сподівався коли-небудь приїхати й визволити її, але не писав про це, бо інстинкт підказував йому, що не про таке визволення вона мріє і що їй треба на власному досвіді дізнатись, чого бажає її серце.

Філіп, звичайно, не був філософом, але по-старосвітському вважав, що які б теорії не придумувала собі жінка, вона рано чи пізно змириться з думкою про шлюб. Він знав одну жінку— найшляхетнішу з-поміж усіх його знайомих,— яка віддала всю душу єдиній благородній меті і вірила, що віддасть їй все своє життя, не виходячи заміж,— але і її твердість розтанула перед спокуюю шлюбу, як тане бурулька під сонячним промінням.

Рут нікому не скаржилась на свою втому, ніколи не висловлювала сумніву щодо того, чи здатна вона досягти поставленої перед собою мети. Але мати добре бачила, яка боротьба відбувається в душі дочки, і її не тішили ні веселий вигляд, ні бадьорість, ні спокій, з якими Рут виконувала свої щоденні обов'язки. Вона розуміла, що Рут потребує зміни оточення й занять, і сподівалась, що така зміна дасть дочці можливість краще взнати життя й відверне її від вибраного нею шляху, для якого вона фізично була зовсім непридатна.

Отже, всі погодились на тому, що восени Рут поїде вчитися в інше місто. Вона обрала відому семінарію в Новій Англії, про яку багато чула від Філіпа; там учились і юнаки, й дівчата, і програма в ній була майже така, як і в університетах. Вона поїхала туди у вересні і таким чином удруге протягом одного року почала нове для себе життя.

Семинарія була гордістю всього Фолкіла, містечка з двома-трьома тисячами жителів. В цьому процвітаючому учбовому закладі було триста студентів і великий штат викладачів, серед яких були і жінки. Довгий ряд старовинних поруділих будівель семинарії виходив на тінисту міську площу. Студенти жили та харчувались у приватних домах і виходило так, що семинарія сприяла добробуту міста, а місто оточувало студентів піклуванням, забезпечуючи благодотворний вплив домашнього вогнища. Адже вплив домашнього вогнища заведено називати благодотворним.

За порадою Філіпа Рут оселилась у сім'ї, яка — дуже рідкісне явище і в житті, і в літературі — ніколи не «знала кращих днів». Можливо, слід відзначити, що сім'я Монтегю мала намір прибути в Америку на «Мейфлауері», але хвороба дитини затримала їх в Делфт-Хейвені. Вони приїхали в Массачузетську бухту іншим судном і тому, на відміну від нащадків пасажирів з «Мейфлауера», їхні нащадки не належали до самозваної аристократії. Не обтяжені зайвим честолюбством, Монтегю від першого дня наполегливо працювали, щоб поліпшити свій добробут, і ніколи їх справи не були в кращому та надійнішому стані, ніж на той час, про який ідеться в нашій розповіді. Протягом двох сторіч сувора пуританська мораль виковувала їхню вдачу; але, зберігши моральну міць і чистоту своєї релігії, вони відкинули її пуританську вузькість поглядів і тепер жили собі, як у раю, в період нових віянь. Сквайр Олівер Монтегю, адвокат, майже облишивши практику, оселився у старосвітському ново-англійського стилю будинку, що стояв серед буйної зелені. Цей будинок називали особняком, тому що стояв він сам один серед просторих ланів; від шляху до нього вела тіниста алея, а неподалік було невеличке мальовниче озеро з пологими берегами, порослими густим гаєм. Це був скромний, але просторий будинок, в якому завжди радо зустрічали гостей.

Родина складалась із сквайра, його дружини, одружених сина та дочки що жили окремо, сина, студента Кембріджського університету, ще одного сина, що вчився в місцевій семинарії, та дочки Аліси, приблизно на рік старшої від Рут. Жили вони скромно, не дозволяючи собі зайвих розкошів, зате вміли цінити невігадливі роз-

ваги. Це була та золота середина, якої так рідко досягають, а досягши, ще рідше нею задовольняються.

Рут не бачила тут тієї розкоші, що у себе вдома, але культурні й духовні потреби, широке коло різносторонніх інтересів цієї сім'ї справили на неї велике враження. Кожна кімната скидалась на бібліотеку: скрізь були книжкові шафи й полиці, на столах нові книжки, свіжі журнали та газети. На освітлених сонцем вікнах стояли квіти, на стінах висіли добрані зі смаком гравюри, серед яких виділялися намальовані олією або аквареллю картини; на завжди розкритому роялі були розкидані ноты; скрізь були фотографії та сувеніри на згадку про подорожі до чужих країн. Іноді вважають, що коли в кімнатах нема полицок, на яких красувались би різноколірні черепашки, індійські божки та китайські ідоли й нікому не потрібні лаковані скриньки, то це ніби свідчить про байдуже ставлення до життя інших країн та народів; втім, така думка, мабуть, помилкова.

Одне слово, життя вільним потоком вливалось в цей гостинний дім, і там завжди було стільки розмов про злободенні повини, про нові книжки та їх авторів, про бостонський радикалізм, про нью-йоркську цивілізованість та про доброчесність конгресу, що просто не залишалось часу на дрібні плітки.

Все це було таким новим для Рут, що їй здавалось, наче вона переселилась в якийсь інший світ, де вперше відчула цілковиту свободу й духовне піднесення. І, приємно вражена, вона з радістю приступила до своїх занять, відпочиваючи душею в чарівному товаристві, що збиралося в домі Монтегю.

«Як дивно,— писала вона Філіпові в одному з своїх нечастих листів,— що ви так мало розповідали мені про цю чудову родину й майже не згадували про Алісу; а це ж душа сім'ї, найблагородніша дівчина — самовіддана, роботяща, талановита, із стриманим почуттям гумору та широким світоглядом і при тому спокійна й часто навіть серйозна. Мабуть, такі зустрічаються тільки в Новій Англії. Ми будемо з нею справжніми друзями». Філіпові ж ніколи й на думку не спадало, що в цій сім'ї могло бути щось надзвичайне, про що було б варто згадувати. Він знає десятки таких дівчат, як Аліса, думав він, але тільки одну таку, як Рут.

Дівчата подружилися з самого початку. Рут була для Аліси дуже цікавим явищем, породженням незнайомого їй середовища: з одного боку — зовсім ще дитина, з другого — доросла жінка; тим часом Рут і собі придивлялась до Аліси своїми серйозними сірими очима, намагаючись угадати, що для неї головне в житті і чи є в неї якась мета поза буденним існуванням. Бо їй важко було уявити собі життя, не присвячене досягненню якоїсь певної мети, і вона не сумнівалась, що переборе всі труднощі і стане лікарем, як вирішила раніш.

— То ти знайома з Філіпом Стерлінгом? — спитала Рут одного дня, коли дівчата сиділи за шиттям. Рут — хай простить її бог — ніколи не вишивала та й шиттям аж ніяк не захоплювалась.

— Аякже, ми давні друзі. Коли Філіп вчився в університеті, то часто приїздив у Фолкіл. А коли одного разу його тимчасово виключили, то жив тут цілий семестр.

— Виключили?

— Еге ж. Ненадовго: щось він там накоїв. Його тут усі любили. Вони з моїм батьком дуже подружилися. Батько каже, що Філіп захоплюється різними дурницями, а тому завжди встряє в різні історії, але що загалом він хороший хлопець і в свій час виправиться.

— А тобі не здається, що він трохи легковажний?

— Ніколи про це не думала, — відказала Аліса, підвівши очі. — Щоправда, як і більшість студентів, він завжди був закоханий в яку-небудь дівчину. Він мав звичку деколи довіряти мені свої таємниці, коли його щось засмучувало.

— Чому саме тобі? — не вгавала Рут. — Адже ти молодша за нього?

— Хто його знає. Він проводив у нас чимало часу. Одного разу ми були на пікніку біля озера, і моя сестра Міллі мало не втопилась. Рискуючи життям, він її врятував, і ми всі були завжди йому раді. А може, він вважав, що, врятувавши одну сестру, він може завжди звертатися по допомогу до іншої, — не знаю.

Аліса справді була з тих, що викликають довір'я до себе, бо вона ніколи не зраджувала чужих секретів і щиро співчувала, коли траплялось яке горе. Бувають такі люди, — ми всі їх зустрічали, — до яких найзаповітніші

людські думки, турботи й сердечний біль течуть так само, як струмки в спокійне озеро.

А втім, наша розповідь — не про Фолкіл і не про сім'ю Монтегю, хоч вони й гідні цієї честі, і ми не можемо приділяти їм багато уваги. Якщо читач відвідає це містечко, йому, напевно, вкажуть і дім Монтегю, де жила Рут, і стежку через їх садибу, якою вона ходила до семінарії, і стареньку каплицю з тріснутим дзвоном.

В цьому невеликому містечку молода квакерка була загальною улюбленицею, і жодне більш-менш значне зібрання або вечірка не проходили без неї. Її щирість і простота, її невимушена веселість та привітність, за якими вгадувалась глибока й мрійлива вдача, — все це надовго зберегло б її в пам'яті фолкілців, якби навіть події, що сталися згодом, не примусили все містечко заговорити про неї.

На превеликий подив Аліси, Рут захопилась скромними розвагами містечка з запалом, здавалось би, невластивим людині, що з високих мотивів присвятила своє життя серйозній професії. Аліса й сама любила товариство, але не вбачала нічого привабливого в фолкільському оточенні, а залицання добропристойних тамтешніх юнаків їй зовсім не цікавили. Рут, очевидно, була іншої думки; спочатку вона брала участь у цих розвагах просто з цікавості, а потім захопилась ними з таким самозабуттям, якого ніхто не міг би від неї чекати. Вечірки, пікніки, змагання на човнах, прогулянки при місячному світлі, ходіння в ліс по горіхи — ціле «море розваг», як казала Аліса. Очевидна схильність Рут до товариства симпатичних юнаків, що базікали різні дурниці, давала Алісі привід для нескінченних жартів.

— І всі вони — твої «залицяльщики», любя? — питала вона.

Рут весело сміялась, а потім знову ставала серйозною, може, замислюючись, чи знає вона сама, чого їй треба.

Хоч би виростити качку і в серці Сахари, а потім пустити її в Ніл, то вона неодмінно попливла б...

Коли Рут їхала з Філадельфії, ніхто, напевно, не передбачав, що вона так глибоко і з таким задоволенням порине в життя, яке, здавалося, зовсім не відповідало її пориванням. Та хто може з певністю сказати, як поведеться жінка у тих чи інших обставинах? Адже романі-

стам майже ніколи не вдається правдиво змалювати поведінку жінки саме тому, що вони примушують своїх героїнь повторювати вчинки, які, за їх спостереженнями, колись зробила та чи інша жінка. Саме тут вони й помиляються, бо жінка ніколи не зробить того, що було вже зроблено раніше. Тому-то з неї й виходить така цікава героїня роману — і в її власних очах, і в очах інших.

Минула осінь, зима. Рут не відзначалась особливими успіхами в Фолкільській семінарії, та це, як видно, її анітрохи не турбувало й не заважало їй тішитися думкою, що в ній прокинулися нові, незнані досі сили.

РОЗДІЛ XXII

ЗАКОХАНИЙ ФІЛІП У ФОЛКІЛІ. ГАРРІ ХОЧЕ ВСІХ ОЧАРУВАТИ

Wohl giebt es im Leben kein süßeres Glück,
Als der Liebe Geständniss im Liebchen's Blick;
Wohl giebt es im Leben nicht höher Lust,
Als Freuden der Liebe an liebender Brust.
Dem hat nie das Leben freundlich begegnet,
Den nicht die Weihe der Liebe gesegnet.
Doch der Liebe Glück, so himmlisch, so schön
Kann nie ohne Glauben an Tugend bestehn.

Körner ¹

O ke aloha ka mea i oi aku ka maikai
matua o ka umeki poi a me ka ipukaia ².

Взимку сталася подія, що привернула до себе увагу всіх мешканців дому Монтегю і особливо схвилювала обох дівчат та всіх їхніх знайомих. У готелі «Сассакус» зупинилися два молоді джентльмени, що приїхали з Заходу.

В Новій Англії заведено називати готелі іменами давно померлих індійських вождів. Не тому, що ці покійники мали, мов, звичай тримати готелі,— очевидно, їх войовничі імена використовуються задля того, щоб справити належне враження на мандрівника, який смиренно попросить притулку: нехай він почуває благоговіння

¹ Нема на землі більшого щастя, ніж коли погляд коханої відкриває її кохання, і нема більшої насолоди в житті, ніж радість любові в обіймах у милої. Той не знає радощів життя, кого не благословила святиня кохання. Але щастя кохання, таке небесне, таке прекрасне, не може існувати без віри в добродішність.— Кернер (нім.)

² Кохання далеско краще, ніж миска риби та юшка з риби (гавайськ.). (По я — улюблена страва жителів Гавайських островів).

перед добрим благородним порт'є і радіє, якщо той відпустить його, не знявши скальпа.

Приїжджі не були ні студентами Фолкільської семінарії, ні лекторами з питань фізіології, ані страховими агентами; далі цих трьох здогадок не йшла фантазія тих, хто прочитав у книзі запису постояльців два нових імені: «Філіп Стерлінг і Генрі Браерлі, з Міссурі». Юнаки ці були красуні — що вже про це й говорити, — зазмагли від перебування на свіжому повітрі; поводитись вони невимушено і впевнено. Це справило враження навіть на порт'є, і він скоро вирішив, що містер Браерлі — дуже заможний бізнесмен, який вершить неабиякі справи. Гаррі любив-таки похизуватися в розмові своїми уявними операціями на Заході, участю в прокладанні залізничних ліній прямого сполучення через індійську територію аж до Південної Каліфорнії, у фрахтовому бізнесі, — він згадував про це ніби мимохідь, але кожне слово було розраховано на те, щоб справити потрібне враження.

— Місто у вас досить приємне, сер, а такого зручного готелю я ніде, крім Нью-Йорка, не бачив, — зауважив він, звертаючись до порт'є. — Якщо ви зможете дати нам зручний номер з кількох кімнат, то ми зупинимось у вас ненадовго.

Куди б Гаррі не приїздив, він скрізь брав найкраще. Таким, як він, завжди дістається все найліпше в нашому завжди готовому до послуг світі. Філіпа цілком би задовольнило й не таке дороге помешкання, але широка натура Гаррі не визнавала обмежень.

Взимку залізничні розвідувальні роботи та земельні спекуляції в Міссурі припинилися, і, скориставшись з цього, юнаки вирішили поїхати в східні штати. Філіп мав на меті розвідати, чи не доручать йому друзі-підрядчики невеличку ділянку на вітці Солт-Лік—Пасіфік, а Гаррі збирався спокусити дядька перспективами нового міста в районі Стоунз-Лендінга і добитись від конгресу асигнувань на спорудження гавані та на перетворення Гусячого струмка на судноплавну річку. Гаррі віз з собою карту цієї славнозвісної водойми, на якій була позначена гавань з цілою мережею залізничних колій, що сходились в ній; а також проекти суднобудівної верфі та величезних елеваторів на березі — одне слово, все, що було породжено спільною уявою полков-

ника Селлерса та містера Браерлі. Полковник не мав сумніву, що вплив, який Гаррі має на Уолл-стріт і членів конгресу, допоможе довести їх справи до кінця, і, чекаючи його повернення в своєму бідному будиночку в Хокаї, з безмежною щедрістю годував свою зголоднілу сім'ю розкішними надіями.

— Не давайте надто багато,— напучував полковник свого компаньйона.— Зацікавте їх чимсь дрібним: обіцяйте по ділянці в передмісті Стоунз-Лендінга. Це влаштує будь-кого з конгресменів, а от з маклерами доведеться поділитися частиною самого міста.

Однак, всупереч сподіванням полковника Селлерса, на Уолл-стріті ніхто не виявив палкого бажання вкласти гроші в Стоунз-Лендінг — там і раніше бачили такі карти. Щоправда, дядько Гаррі та кілька маклерів прихильніше поставились до асигнування на поліпшення судноплавства на річці Колумба і були не від того, щоб утворити для цього компанію. Асигнування — це вже щось реальне, і не так-то вже й важливо, на що саме його призначили, аби тільки мати його в своїх руках.

Чекаючи початку цих важливих переговорів, Філіп переконав Гаррі проїхатись із ним до Фолкіла. Зробити це було не важко: заради гарненького личка Гаррі ладен був у першу-ліпшу мить забути про всі землі Заходу. Залицявся він, треба визнати, з такою легкістю, що це не заважало йому віддаватися більш серйозним справам. Звичайно, він не міг збагнути, чому Філіп закохався в дівчину, яка вивчає медицину, але не сумнівався, що в Фолкілі знайдуться й інші дівчата, варті того, щоб витратити на них якийсь тиждень.

В домі Монтегю обох юнаків прийняли з звичайною гостинністю.

— Раді бачити тебе знову,— сказав щиросердий сквайр Філіпові.— Гостинно просимо і вас, містер Браерлі. Кожний Філіпів приятель для нас бажаний гість.

— Ваш дім для мене такий же рідний, як і батьківський,— відповів Філіп, оглядаючи привітну оселю і потискуючи руки всім її мешканцям.

— А проте багато часу минуло відтоді, як ви востаннє були тут і це ж саме казали,— відгукнулась Аліса щиро, як і батько.— Та й тепер я маю підозру, що ви приїхали лише тому, що раптом зацікавились Фолкільською семінарією.

Філіп почервонів, — обличчя завжди зраджувало його, — але не встиг він промимрити щось у відповідь, як у розмову втрутився Гаррі:

— Тепер я розумію, чому Філіп настоює, щоб у Стоунз-Лендінгу (це наше місто в Міссурі) збудувати семінарію, а полковник Селлерс хоче університет. Мабуть, у Філіпа особлива прихильність до семінарій.

— Твоєму Селлерсові краще було б мати прихильність до початкових шкіл, — відказав Філіп. — Цей полковник Селлерс, міс Алісо, великий приятель Гаррі, завжди намагається будувати, починаючи з даху.

— На папері, мабуть, однаково легко будувати що семінарію, що університет, а університет виглядає солідніше, — зауважив Гаррі.

Сквайр засміявся й сказав, що цілком згоден з ним. Йому не потрібні були довгі пояснення, аби зрозуміти, що являє собою цей знаменитий Стоунз-Лендінг.

Поки Філіп намагався задати одне питання, яке йому було дуже важко висловити, тихо відчинилися двері, і ввійшла Рут. Оглянувши всіх присутніх, вона з веселою посмішкою та сяючими очима підійшла до Філіпа і подала йому руку. Вона була така невимушена, так широко привітна, що наш герой далекого Заходу відразу знітився, мов хлопчисько.

Скільки місяців він мріяв про цю зустріч і щоразу змальовував її собі по-різному, але ніколи не уявляв, що буде саме так. Йому ввижалось, як він несподівано зустріне Рут, коли вона буде повертатися з занять, або, може, це трапиться в кімнаті, де він чекатиме на неї; вона зайде, вигукне: «О, Філ!» — і змовкне, може, навіть, зашаріється, а він, Філіп, тамуючи радісне хвилювання, заспокоїть її теплими словами і багатозначно потисне її руку; тоді вона боязко зведе на нього очі і, може, після такої довгої розлуки дозволить йому... Боже! Скільки раз він доходив до цього місця й думав, чи ж може бути так насправді. Аж ось тобі, маєш! Йому ніколи не спало на думку, що ніяковіти буде він, і причиною цього буде її щире й тепле привітання.

— Ми чули, що ви зупинились в готелі «Сассакус», — були перші слова Рут. — А це, певно, ваш товариш?

— Прошу пробачити, — нарешті видушив із себе Філіп, — це містер Браерлі, про якого я вам писав.

Рут по-дружньому привіталася з Гаррі, що, на думку Філіпа, було цілком природно. — адже той був його приятелем, — але все ж йому не подобалося, що вона привіталася з обома зовсім однаково. Гаррі ж приписав цю люб'язність Рут глибокому враженню, яке, на його думку, він завжди справляв на жінок.

Посипалися запитання про подорож, життя на Заході, і розмова на деякий час зробилася загальною, але незабаром Філіп помітив, що тим часом, як вони з сквайром обговорюють земельні справи, питання спорудження залізниць та інші речі, на яких він і зосередитись не міг, Рут і Гаррі жваво розмовляють між собою; він чув окремі слова: «Нью-Йорк», «опера», «прийоми», — і зрозумів, що Гаррі дав волю своїй уяві, розповідаючи про великосвітське товариство.

Гаррі знав усе про оперний театр з його закулісним життям (принаймні так він сам вважав), бачив багато опер, міг цікаво переказати їхній зміст, зауважуючи при цьому, що ось тут вступає сопрано, а тут бас, і навіть наспівуючи початкові такти арій — там-ті-там-ті-ті, — і тут же побіжно відзначав, що йому зовсім не подобається речитатив баса — «Там, внизу, серед мерців»; про все це він говорив жваво й напрочуд невимушено, хоча жодної арії проспівати до кінця не міг би навіть під страхом смертної кари, бо не мав слуху. О, він надзвичайно любить оперу, має свою ложу, в яку іноді заходить, щоб прослухати улюблену сцену або зустрітися з своїми великосвітськими друзями. Якщо Рут приїде до Нью-Йорка, він з радістю віддасть свою ложу їй та її друзям. Нема чого й казати, ця люб'язність дуже сподобалась дівчині.

Згодом вона розказала про це Філіпу; той лише стримано усміхнувся: він, мовляв, сподівається, що коли вона приїде до Нью-Йорка, то в той вечір Гаррі ще не встигне поступитися своєю ложею комусь іншому.

Сквайр наполягав, щоб гості зупинилися в нього, і хотів уже послати по їхні речі. Аліса теж підтримала батька, але у Філіпа були свої міркування, і він відмовився. Проте вони залишилися вечеряти, і Філіп мав змогу поговорити з Рут цілу годину. Як і колись, Рут одверто розказувала про себе, про свої заняття в Філадельфії, про свої плани і з щирим інтересом, наче сестра, розпитувала про його пригоди та перспективи на Заході.

Але цей інтерес не зовсім задовольняв Філіпа: надто він був загальним, не було в ньому інтимної нотки. Нарешті вона заговорила про себе, про свої дальші наміри, і Філіп помітив, що овоє майбутнє вона зовсім не пов'язує з ним, тоді як сам він завжди, за що б не брався, які б не складав плани, насамперед думав про неї, і ніщо не задовольняло його, коли вона не була до цього причетна. Багатство, слава — все це мало для нього цінність лише в зв'язку з нею, і іноді йому здавалось, що якби Рут не стало на землі, він би забрався в якусь далеку пустелю і жив би там у відлюдді сам один як палець.

— Я сподівався,— сказав Філіп,— що ця нова залізниця допоможе мені звестися на ноги і нажити трохи грошей. Тоді, повернувшись додому, я б узявся за те, що мені більше до смаку. Мені не хотілося б жити на Заході. А вам?

— Ніколи не думала про це,— відповіла вона невимушено.— Одна дівчина, що закінчила нашу семінарію, поїхала в Чикаго і має там непогану практику. А я не знаю, куди поїду. Маму б дуже прикро вразило, якби я роз'їжджала по Філадельфії у докторській двоколці.

Філіп засміявся, уявивши собі цю картину.

— Отже ви, як і раніше, вважаєте свою професію найголовнішим у житті?

Це було дошкульне запитання, яке вразило Рут глибше, ніж він міг уявити. Вона відразу ж подумала, чи зможе лікувати тих юнаків і дівчат, з якими тут познайомилась. Але навіть перед собою їй не хотілось визнати, що її погляди на майбутню професію змінилися хоч трохи.

— Ні, тут, у Фолклі, не буду практикою займатися, але мушу ж я щось робити, коли закінчу навчання. Чому ж не бути лікарем?

Філіпу хотілося б пояснити їй, чому саме, але навіщо це робити, коли вона сама не розуміє.

Гаррі завжди був у своїй стихії — і коли розказував сквайру Монтегю про свої капіталовкладення в Міссурі або про поліпшення річки Колумба, про проект проведення нової, коротшої, залізничної лінії між Пасіфік і Міссісіпі, складений ним та ще кількома бізнесменами з Нью-Йорка; і коли розважав місіс Монтегю розповідями про те, як він куховарив у таборі; і коли змальовував для

міс Аліси кумедні контрасти життя в Новій Англії та прикордонних штатах, звідки він приїхав.

Гаррі був дуже винахідливим хлопцем: уява у нього частенько допомагала пам'яті, і він розказував про все так, наче й сам собі вірив (а може, воно так і було). Він дуже потішав Алісу, і увага дівчини спонукала його перевершувати самого себе. Жоден мільйонер не міг би з такою невимушеністю згадати між іншим про свою парубоцьку квартиру в місті та родинний маєток на березі Гудзона.

— Дивно,— сказала Аліса,— що ви залишили Нью-Йорк заради повного небезпек життя на Заході, про яке ви оце нам розповідали.

— Бо мене ваблять пригоди,— відказав Гаррі,— мені набрид Нью-Йорк. Крім того, мені треба довести до кінця деякі справи, в яких я беру участь. На тому тижні в Нью-Йорку мені пропонували поїхати в Арізону: там знайдено великі поклади діамантів. Але я сказав: «Ні, спекуляції мене не цікавлять. У мене свої справи в Міссурі, і поки Філіп там, я його не покину».

Коли друзі повертались до себе в готель, Філіп, що був саме в досить поганому настрої, роздратовано сказав:

— Якого біса, Гаррі, ти плетеш таке у Монтегю?

— Плету?! — вигукнув Гаррі.— Я просто хотів, щоб вечір пройшов приємно. А крім того, хіба я всього цього не зроблю? Хіба вже так важливо, що я, може, якесь там дієслово вжив не в тому часі й способом? Хіба дядько не казав мені тої суботи, що я міг би з тим самим успіхом їхати до Арізони шукати там алмазів? Уже коли робити враження, то краще добре, ніж погане.

— Дурниці! Ти скоро сам віритимеш своїм вигадкам.

— Ось побачиш. Коли ми з Селлерсом одержимо асигнування, я тобі покажу і квартиру в Нью-Йорку, і дім на березі Гудзона, і ложу в опері.

— Аякже, покажеш, як покаже Селлерс свої плантації в Хокаї. Ти їх коли-небудь бачив?

— Ну не сердься, Філ. Вона просто чудова, ота жіночка. Ти мені ніколи про неї не розказував.

— Хто це «просто чудова»?! — мало не заревів Філіп, якому це дуже не сподобалось.

— А хто ж, як не місіс Монтегю, якщо ти так хочеш знати.— І Гаррі зупинився, запалив сигару і став мовчки попихувати нею.

До ранку ця маленька сварка забулась, бо в Гаррі зовсім не було злопам'ятства, а Філіп теж був досить розумним, щоб не сваритися без підстав: він-бо сам запросив Гаррі поїхати в Фолкіл.

Юнаки прожили в Фолкілі цілий тиждень і щодня бували в домі Монтегю та брали участь у зимових розвагах. Деякі знайомі сім'ї Монтегю влаштовували вечірки, на які звичайно запрошували й Філіпа з Гаррі. В свою чергу Гаррі, щедрий від природи, влаштував маленьку вечерю в готелі — дуже скромну — просто танці в залі та легка закуска й прохолодні напої. За все це довелось розрахуватися Філіпу.

Не минуло й тижня, як Філіпу стало здаватись, що характер Рут дуже змінився. Його дивувало її захоплення пустими розвагами. Йому майже не доводилось говорити з нею серйозно. Завжди навколо неї пурхав якийсь метелик, і коли Філіп показував, що це йому не до вподоби, Рут весело сміялася з його суворості, називаючи Філіпа похмурим відлюдком. Він більше розмовляв з Алісою, ніж з Рут, і не ховав від неї тривоги, що була в нього на серці. Та для цього й не треба було слів: Аліса добре бачила, що тут діється, і розуміла, що допомогти може лише час.

— Рут — чарівна дівчина, Філіпе, і так само впевнено йде до своєї мети, як і раніш, але, бачите, вона лише зараз знала, як приємно повеселитися. Я б вам порадила не бути егоїстом і не показувати їй, що вам це неприємно.

Останній вечір у Фолкілі вони теж мали провести у Монтегю, і Філіп сподівався, що, може, Рут буде в іншому настрої. Але ще ніколи він не бачив її такою веселою, а в її очах та посмішці було легке лукавство.

— До біса! — сказав собі Філіп. — Вона зовсім втратила голову!

Йому б хотілося посваритися з нею, втекти від неї з трагічним видом, може, навіть пройти кілька миль світ за очі, щоб прохолодити своє гаряче чоло холодним зорняним дощем, як роблять герої романів. Але ніяк не траплялося нагоди, бо Рут щиро не усвідомлювала своєї вини — це іноді буває з жінками — і більш, ніж будьколи раніше, чарувала його скромністю та багатозначними недомовками. Раз вона навіть вжила «ти», докоряючи йому за сказану ним колкість, і від цього коро-

тенького ніжного словечка серце його забилося часто-часто, бо це вперше вона так його назвала.

Невже її зачарував Гаррі своєю безтурботністю та веселою самовпевненістю? Вони обоє весело балакали, і швидко та приємно проходив для них цей вечір. Рут співала для Гаррі, а він перегортав їй ноти й час від часу там, де це йому здавалось ефектним, підтягував басом.

Так, вечір був веселий, проте Філіп зрадів від усього серця, коли нарешті і вечір, і довге прощання з родиною Монтегю закінчилися.

— На все найкраще, Філіпе, на добраніч, містер Браєрлі! — пролунав дзвінкий голос Рут, коли вони йшли алеєю.

І Філіп подумав, що Рут останнім назвала ім'я Гаррі.

РОЗДІЛ XXIII

ФІЛІП І ГАРРІ БЕРУТЬСЯ ДО РОБОТИ

Ти бачиш стежку там вузьку
Між тернів та шипів рясних?
До правди стежка та веде,
Хоч мало тих, що нею йдуть.

А там, дивись,— широкий шлях
Між білих лілій через луг.
До неба він, здається, йде,
Але то шлях гріха та зла.

Томас Віршувальник¹

Філіп і Гаррі прибули до Нью-Йорка, настроєні дуже по-різному. Гаррі був сповнений бадьорості. На нього чекав лист від полковника Селлерса, який наполегливо вимагав, щоб Гаррі якнайскоріше їхав до Вашингтона порадитися з сенатором Ділворті. Петиція уже в нього. Вона підписана всіма більш-менш впливовими особами штату Міссурі, і її треба подати негайно.

«Я б сам поїхав,— писав полковник,— але я зайнятий винаходом нового способу водяного освітлення для таких міст, як Сент-Луїс. Досить приєднати мою машину до водопровідних труб, як почнеться розклад рідини, і місто заллють потоки світла, яке нічого не коштуватиме, крім витрат на саму машину. Я майже добився освітлення, але мені хотілось би приладнати до цієї машини апарату для опалення і куховарства, а також для прання та прасування. Це грандіозний винахід, але поки я вдосконалю його, нам не треба забувати і про асигнування».

Гаррі привіз листи до кількох членів конгресу від дядька та від містера Дафа Брауна, які мали безліч

¹ Томас Віршувальник — шотландський поет і менестрель ХІ ст.

знайомих в обох палатах; їх там добре знали як людей, що беруть участь у великих приватних операціях, спрямованих на благо суспільства, і прекрасно розуміються,— як тоді казали,— на мистецтві «додавання, ділення та мовчання».

Сенатор Ділворті вніс петицію в сенат на обговорення, запевняючи, що особисто знає тих, хто підписав її, і хоч вони, звичайно, зацікавлені в розвитку рідного штату, все ж він певний, що не з егоїстичних міркувань, бо, скільки йому відомо, всі вони люди чесні. Йому приємно бачити серед цих підписів прізвища багатьох кольорових громадян, і кожний друг людства мусить радіти з того, що ця тільки-но емансипована раса свідомо бере участь у розвитку природних багатств своєї рідної країни. Він пропонує, щоб петицію було передано на розгляд відповідної комісії.

Знайомлячи свого юного друга з деякими впливовими депутатами, сенатор Ділворті рекомендував його як людину добре обізнану в усіх питаннях, що стосуються залізниці Солт-Лік — Пасіфік і як одного з інженерів, що дбайливо провадили розвідку річки Колумба. Після цього Гаррі залишалось продемонструвати свої карти й плани та пояснити зв'язок між державною скарбницею, містом Наполеоном і майбутніми законами, спрямованими на благо всієї країни.

Гаррі був гостем сенатора Ділворті. Навряд чи знайшлося би хоч одне суспільно корисне починання, яким сенатор не зацікавився б. Двері його дому були відчинені для всіх, хто обрав своїм поприщем боротьбу з уживанням алкогольних напоїв. Сенатор відвідував усі збори поборників тверезості, і це забиравало в нього чимало часу. Крім того, він викладав закон божий в недільній школі при церкві, яку відвідував, і запропонував Гаррі взяти й собі клас на час його перебування у Вашингтоні. Містер Вашингтон Хокінс уже прилучився до цієї справи. Однак, після того як Гаррі спитав, чи не можна доручити йому навчання молодих дівчат, сенатор більше не наполягав на своїй пропозиції.

Що ж до Філіпа, то він був не дуже задоволений своїми перспективами на Заході і ще менше — людьми, з якими йому довелось там зіткнутися. Залізничні підрядчики давали щедрі, але досить непевні обіцянки. Він не мав сумніву, що в Міссурі є реальні можливості роз-

багатіти, але для себе не бачив іншого шляху, крім оволодіння тією професією, яку він досить нерозважливо обрав собі. Протягом літа Філіп досяг чималих успіхів в інженерній справі. Він був сумлінним працівником і до певної міри став корисним у роботі. Підрядчики часто радилися з ним щодо профілю місцевості, вартості прокладання залізниці і характеру потрібних робіт.

Проте Філіп розумів, що коли він хоче здобути репутацію тямущого інженера або розбагатіти, його чекає важка праця. І треба віддати йому належне — він не відступив перед труднощами. Поки Гаррі у Вашингтоні витанцьовував перед членами конгресу і зав'язував у кулуарах знайомства, Філіп вдень і вночі з усією зосередженістю, на яку був здатний, вивчав теорію та практику залізничного будівництва. За цей час він написав кілька статей про опір матеріалів та особливо про будівництво мостів для журналу «Плуг, верстат та ковадло». Ці статті привернули до себе увагу й були передруковані в англійському «Практику». В усякому разі, вони піднесли авторитет Філіпа в очах його друзів-підрядчиків, бо майже всі такі люди почувають якусь марновірну пошану до друкованого слова, і хоча трохи зневажають чужі здібності, але самі зовсім не від того, щоб скористатися з них.

Філіп надіслав свої статті батькові Рут і ще декому, чиею думкою він дорожив, але не спочив на лаврах. Навпаки, він так ретельно взявся до роботи, що коли настав час повертатись на Захід, почував себе цілком підготовленим — принаймні в теорії, — щоб прийняти на себе керівництво однією з ділянок будівництва.

РОЗДІЛ XXIV

МІСТО ВАШІНГТОН

Cante-teca. Iapi-Waxte otonwe kin
he cajeyatapi nawahon; otonwe wijice hinca
keyapi se wacanmi.

Toketu-kaxta. Nan, hecetu; taku-
wicawaye wijicapi ota hen tipi¹.

Провінціалу Вашингтону Хокінсу столиця великої республіки здалася зовсім іншим світом. Хоча Сент-Луїс був більший за розміром, між його жителями існувала майже родинна схожість, яка звичайно виникає у постійного населення, бо навіть новоприбулі приходили з навколишніх місць. До Вашингтона ж люди стікалися з усіх кінців світу, і все там — обличчя, люди, звичаї — постійно змінювалось. Вашингтон Хокінс не належав до вищого світу Сент-Луїса і не знав, як живуть заможні громадяни, — йому ніколи не траплялося нагоди побачити їх удома. Тому новочасні вигоди та комфорт були для нього справжнім відкриттям.

Вашіngтон — місто, яке цікавить усіх. Чим частіше його відвідуєш, тим дивовижнішим воно здається. Але, може, читач ніколи там не був? Не біда, коли й так. Отже, ви приїхали у Вашингтон пізно увечері, коли до ранку вже нічого не зробиш і не побачиш, або так рано, що тільки й залишається поїхати до готелю та поспати годинку-дві, поки сонце повільно повзе над океаном. Приїхати в якусь зручнішу годину неможливо, про це дбає залізнична компанія, в руках якої, так би мовити, ключі

¹ Христіан. Я чув про місто Прекрасної Мови і, скільки пригадую, воно вважається багатим.

Бей-Ендз. Так, залевняю вас, це правда. У мене там багато заможної рідні (*мовою індіців сіу (дакота)*).

від єдиної брами, через яку можна потрапити в місто або залишити його. Ви приїхали в більш-менш приемному настрої, бо від Балтімори до столиці тридцять вісім миль, і тому вас встигли образити лише тричі (якщо ви їхали в спальному вагоні, середня цифра образ буде вищою): вперше — коли ви компостували квиток після зупинки в Балтіморі, потім — коли ви мало не попали у жіночий вагон, бо не відали, що такі взагалі існують, і нарешті — коли ви спитали у кондуктора, о котрій годині поїзд прибуває у Вашингтон.

І от ви вийшли на привокзальну площу. Вас одразу ж оточує ціла юрба візників, що вимахують батогоми перед самісіньким вашим обличчям. Ви сідаєте в те, що тут, у столиці, невідомо чому звуть каретою, і дивуєтесь, як цей екіпаж досі їздить по вулицях, а не стоїть у музеї: адже в країні збереглося надто мало пам'яток старовини, щоб нехтувати тими небагатьма, які в нас є. Нарешті ви дісталися до готелю... Але будьмо милосердні і спустимо завісу: звичайно ж, ви потрапили не туди, куди слід. Адже ви новачок, то звідки вам знати, що у Вашингтоні на сто вісімнадцять поганих готелів тільки один пристойний. Та навіть і цей прославлений і популярний готель важко назвати по-справжньому пристойним.

Надворі зимова ніч. Коли зупинився поїзд, йшов сніг. Коли ви дісталися до готелю, то з неба сипало дощем і снігом. Коли ви лягали спати, лив дощ. Вночі задув такий вітер, що з деяких будинків позносило димарі. Прокинувшись уранці, ви бачите страшний туман. О десятій годині ви закінчуєте снідати і виходите з готелю. Сонце сяє наче влітку, повітря свіже й запашне, а скрізь під ногами грязюка та сльота. Клімат у Вашингтоні чудовий, треба тільки звикнути до нього.

Вам, звичайно, не терпиться оглянути місто. Отже ви берете парасольку, пальто та віяло — і вирушаєте. Незабаром ви вже знаєте, де розташовані найбільш видатні місця, і вони правлять вам за орієнтир. Насамперед вам впадають в око декоративні архітектурні прикраси на фронтоні сніжно-білого палацу, верхня частина якого видніється з-за дерев. Високий граціозний купол з статуєю нагорі чітко вирізняється на синьому небі. Цей палац — Капітолій. Базіки вам скажуть, що за попередніми підрахунками його спорудження мало коштувати

дванадцять мільйонів доларів, проте уряд спромігся витратити на нього лише двадцять сім.

Ви зупиняєтесь за Капітолієм, щоб помилуватись краєвидом, який тут просто-таки чарівний. Капітолій стоїть на краю плоского пагорба і таким чином височить над усім довкола; фасад його дивиться згори на місто, тобто дивився б, якби там було місто. Справа в тому, що коли було вирішено перебудувати й розширити палац, власники земельних ділянок так не по-людському підняли ціни, що люди почали будуватися внизу на багнистому ґрунті позаду цього храму свободи. І тепер величний фасад будівлі з пишною колонадою, граціозними крилами, мальовничими скульптурними групами, з широкими сходами, що білими мармуровими хвилями збігають униз, дивиться на похмурий пустир, на якому де-не-де видніються дешеві пансіони для приїжджих.

Отже, ви помічаєте, що вам доводиться милуватися краєвидом, стоячи позаду Капітолію. І, до речі, ще й не з купола, бо, щоб дістатися туди, вам довелось би пройти через величезну ротонду і неминуче оглянути чудові історичні фрески та барельєфи,— а чим ви завинили, щоб дістати таку кару? Можливо, вам доведеться пройти через старий будинок, і тоді ви не зможете не помітити містера Лінкольна, втіленого в мармурі якоюсь молодою скульпторкою всього-на-всього за десять тисяч доларів. Побачивши його, ви, певно, прийняли б мармурову декларацію вільності, яку він тримає у витягнутій руці й замислено розглядає, за згорнену серветку і, зважаючи на вираз його обличчя та позу, вирішили б, що йому не подобається, як вона випрана. А річ зовсім не в цьому. Щоправда, ніхто не знає, що з ним діється, але всі йому щиро співчують. Отже, домовились: в купол ви не піднімаєтесь, бо піти туди й не помітити згаданих фресок — неможливо, а чому вам, власне, цікавитися тим, що було створено мистецтвом у стані білої гарячки?

Капітолій — споруда, безперечно, велична й прекрасна, як зовні, так і всередині, але оглядати його далі немає потреби. Втім, якщо вам так хочеться піднятися в купол — то йдіть собі. Ліворуч ви одразу ж побачите сяючий простір води з білими вітрилами тут і там, на березі — лікарню для божевільних, а по той бік річки, на далекому пагорбі,— присадкуватий жовтий храм. Ваш погляд зупиняється на ньому з любов'ю, і на очі мимово-

лі набігають сльози, бо той храм нагадує вам втрачене дитинство й торти-Парфенони з помадки й патоки— найвище щастя та розкіш того часу. Так само на відстані, але вже по цей бік річки, коло самого берега, прямо в грязюці, яку тут звать священною землею, височить пам'ятник Батькові країни. Він скидається на фабричний димар з одбитим верхом. На ньому ще видно каркас напівзруйнованих риштувань. Подейкують, ніби дух Вашингтона часто спускається сюди й сідає на крокви, щоб потішитись цією даниною поваги, яку нація спорудила як символ своєї невмирущої вдячності. Пам'ятник має бути закінчений... коли-небудь... Але на той час Вашингтон посяде ще вище місце у благоговійній шані народу і буде відомий вже як Прапрадід країни. А поки що пам'ятник-димар стирчить собі серед мирного сільського краєвиду. В підзорну трубу можна розглядити коло його підніжжя коров'ячі хліви, вдоволених овечок, що замість трави пощипують камінці, яких так багато довкола, та втомлених свиней, що дрімають у затишному холодку.

Нарешті ви одриваєте очі від цієї картини і дивитесь униз. Перед вами широка Пенсільванія-авеню, що тягнеться з милою або й більше і виводить вас до залізного паркана перед величезним гранітним будинком з колонами. Це — Скарбниця, споруда, що може викликати пошану в будь-якій столиці. Зате крамниці та готелі обабіч цієї широкої вулиці — жалюгідні, дешеві і брудні. Краще про них і не згадувати. За Скарбницею — чудовий білий сарай, а навколо нього — велика й незатишна садиба. Там живе президент. Будинок і зовні досить потворний, але це й порівняти не можна з тим, що ви побачили б усередині. Якщо все там тепер так, як було колись, ваше око зустріло б лише нудні, доведені до математичної довершеності одноманітність та безмак.

Просто перед вами й праворуч лежить місто. Дешеві цегляні будиночки, серед яких подскуди височать прекрасні архітектурні споруди — урядові будівлі. Якщо на той час, коли ви зійдете вниз, триватиме відлига, вас здивує короткозорість батьків міста: чому вони трохи не розбавлять грязюку й не перетворять вулиці на канали.

Поспитайте місцевих жителів, і ви довідаєтесь, що у Вашингтоні на кожний квадратний акр території більше пансіонів, ніж у будь-якому іншому місті Сполучених Штатів. Якщо ви сіробуєте пошукати притулку в одно-

му з них, господиня зміряє вас з ніг до голови суворим поглядом, а потім питає, чи ви часом не член конгресу. Може, бажаючи пожартувати, ви скажете «так». Тоді вона заявить, що в неї нема місця. А коли ви у відповідь покажете їй об'яву, яку вона вмістила в ранковій газеті, вона, викрита й присоромлена, стоятиме перед вами й силкуватиметься почервоніти. З чистої ввічливості вам доведеться удати, ніби ви їй повірили, після чого вона покаже вам вільні кімнати й дозволить зайняти одну, але зажадає платні наперед. Ось що з вами буде, коли ви видаватимете себе за члена конгресу. Якщо ж ви досить скромні, щоб назватися звичайним громадянином, ваша валіза буде цілком надійною заставою за кімнату й харчування. З цікавості ви запитаете, чому це так, і цілком можливо, що хазяйка роздратованим тоном пояснить вам, що особа та майно членів конгресу не підлягають арешту або затриманню, а їй не раз доводилось бачити з сльозами на очах, як обранці народу спокійнісінько від'їжджають з її пансіону, везучи в кишенях як сувеніри неоплачені рахунки. І досить вам прожити у Вашингтоні бодай кілька тижнів, як ви дійдете до того, що повірите їй.

Звичайно, у Вашингтоні ви ухитряєтесь все побачити й про все дізнатись. І вас насамперед вразить те, що майже кожна людина, яку ви там зустрічаєте, і, певна річ, кожна без винятку особа на державній службі — від найвищого чиновника аж до прибиральниці, що має підлоги в міністерських коридорах, нічного сторожа та хлопчика-негра, який чистить департаментські плювальниці, — має Політичний Вплив. Якщо ви не можете схилити до себе вуха сенатора або члена конгресу, начальника бюро чи керівника департаменту, якщо ви не можете переконати його пустити в хід свій «вплив» вам на користь, ви не дістанете найменшої посади у Вашингтоні. Без «впливу» всі ваші заслуги, здібності та знання — непотрібні мотлох.

Населення Вашингтона майже цілком складається з державних чиновників і тих, що їх обслуговують. Їх тисячі, цих урядовців, вони з'їхалися з усіх кінців Сполучених Штатів і дістали свої посади завдяки посередництву (а точніше сказати наказу) якогось сенатора або представника рідного штату. Дивно було б почути, що якась дівчина дістала посаду з оплатою в три-чотири до-

лари на тиждень в одній з великих громадських кормушок не завдяки підтримці якогось туза, а просто тому, що вона достойна, здібна й чесна дочка вільної країни, країни, в якій «усі люди рівні». Така подія, якби вона сталася, надзвичайно вразила б вашінгтонців. Уявіть, що ви член конгресу (не ображайтесь!) і один з ваших виборців, який нічого не знає й не хоче нічого вчитися і, до того ж, не має ні грошей, ані посади і не може заробити собі на хліб, причепиться до вас з проханням допомогти йому, то хіба ви йому скажете: «Слухайте, добродію, якби ви були на щось здатні, ви б могли ще сподіватися знайти роботу десь інде, але тільки не тут?» О ні! Ви ведете його в міністерство й кажете: «Дайте йому якесь місце, щоб він не нудився, і... і платню, звичайно», — і справу зроблено. Ви посадили його на шию країни. Він, мовляв, син своєї батьківщини, то хай вона його й утримує. Вашінгтону властиві такі добрі, материнські почуття — це справжній благодійний притулок для всіх безпорадних.

Платня, яку отримують службовці в цьому велетенському вулику, досить солідна, але вважається справедливою за таку кваліфіковану та корисну працю. А ті, що працюють безпосередньо в двох палатах конгресу, не тільки одержують щедрі платні, але імена їх, до того ж, згадуються в регулярному біллі про додаткові винагороди. Цей білль щороку проскакує в останнє вечірнє засідання сесії, коли кожний намагається урвати все, що може; отже, до звичайної платні — так, ні за що — додається близько двадцяти процентів.

Нове життя було для Вашінгтона Хокінса справжньою насолодою. Сенатор Ділворті жив розкішно. Відведені Вашінгтонові кімнати були прєкрасні: газове освітлення, ванна з холодною та гарячою водою, камін, гарні килими, чудові картини на стінах, книжки про релігію, про тверезість, про благодійні установи, про фінансові справи. Добре вишколені служники-негри, добра їжа — все, чого тільки можна забажати. А щодо канцелярського приладдя, то йому кінця не було: його постачав уряд. Поштові марки теж були непотрібні: штемпель сенатора міг би й коня переправити поштою, якби в цьому була потреба.

А яке там збиралося товариство! Славетні генерали та адмірали, які здавались Вашінгтонові міфічними ве-

летнями, коли він жив на Далекому Заході, приходили та виходили у нього на очах або сиділи рядом з ним за столом у сенатора, і їх можна було торкнутись рукою. Вашингтон майже щодня зустрічався з відомими державними діячами; істота, що колись навіювала на нього благоговійний жах,— живий конгресмен — став для нього звичайним явищем, таким звичайним, що хлопець міг дивитися на нього без будь-якого хвилювання, навіть анітрохи не ніяковіючи. Час від часу йому випадала нагода побачити неозброєним оком іноземних послів, а одного разу йому навіть пощастило кинути оком на самого президента, і — яке чудо! — він залишився живий. Навіть більше, цей зачарований світ був переповнений можливостями, саме повітря було сповнене ними, і він, Вашингтон Хокінс, дихав цим повітрям, почувавши себе як риба в воді,— ніяке інше повітря не було для нього більш корисним. Нарешті він знайшов рай на землі!..

Чим більше він придивлявся до свого нового покровителя, сенатора, тим більше поважав його, тим виразніше усвідомлював моральну велич його характеру. «Заслужити приязнь і підтримку такої людини,— писав Вашингтон Луїзі,— найбільше щастя для юнака, на шляху якого було стільки перешкод і злигоднів».

Минали тижні; Гаррі Браерлі фліртував, танцював, надаючи ще більшого блиску пишним прийомам у сенатора, і весь час улещував конгресменів в інтересах проекту поліпшення судноплавства на річці Колумба. Тим часом сенатор Ділворті теж докладав усіх зусиль до цієї справи, як, між іншим, і до інших справ не меншої державної важливості. Гаррі часто писав Селлерсу і завжди в бадьорому тоні. З листів легко було зрозуміти, що Гаррі — загальний улюбленець у Вашингтоні і напевно проштотхне проект, що допомога, яку подає «старий Ділворті», дещо означає — так, так, дещо, тим більше, що «в нашому становищі не слід нехтувати й такими дрібницями»,— писав Гаррі.

Вашінгтон час від часу надсилав Селлерсу офіційні пакети. В одному з останніх листів він повідомляв, що, хоча спочатку жоден член комісії палати представників не ставився до проекту прихильно, тепер не вистачає лише одного голосу, щоб здобути більшість. Лист закінчувався так: «Провидіння, здається, сприяє нашим зу-

силлям». Підпис: «За Ебнера Ділворті, ССШ,— Вашингтон Хокінс, ОС»¹.

Наприкінці тижня Вашингтон зміг уже сповістити — як завжди, офіційним пакетом — про щасливу новину: потрібний голос знайдено, білль пройшов через комісію. В наступних листах розповідалося про ті перешкоди, які мав подолати той білль в Загальній комісії, де обговорювались деталі законопроекту, і як нарешті він ледве пройшов при третьому читанні. В дальших листах мова йшла про те, як містеру Ділворті довелось боротися в сенаті з впертою більшістю у власній комісії, як ці джентльмени один за одним здавали свої позиції і як Ділворті залучив більшість на свій бік.

Далі запала тиша. Вашингтон стежив за кожним кроком справи в комісії. Йому було легко це робити, бо він виконував обов'язки клерка цієї комісії і ще однієї. Він не одержував платні як особистий секретар, але ці дві посади клерка, влаштовані його благодійником, давали йому дванадцять доларів на день, не рахуючи двадцяти процентів «додаткових винагород», які, звичайно, мали бути йому присуджені на останньому засіданні сесії.

Ваші́нґтон бачив, як білль було передано в Загальну комісію, де він знову боровся за своє життя і с'як-так пробився через всі перешкоди. В свій час Вашингтон став свідком його другого читання. Нарешті, настав день великого випробування, і білль потрапив до останньої інстанції. Затамувавши віддих, Вашингтон протягом кількох надзвичайно напружених хвилин прислухався до голосування: «За!», «Проти!», «Проти!», «За!» Далі терпіти в нього не вистачило сил. Він пішов з галереї і подався додому чекати наслідків голосування.

Години через дві-три сенатор повернувся до лона своєї родини, де на нього вже чекав обід. Вашингтон нетерпляче кинувся йому назустріч з питанням на устах, але ще не встиг заговорити, як сенатор сказав:

— Можемо радіти, синку! Провидіння увінчало наші зусилля успіхом!

¹ ССШ — сенатор Сполучених Штатів; ОС — особистий секретар.

РОЗДІЛ XXV

РОБОТА В НАПОЛЕОНІ (СТОУНЗ-ЛЕНДІНГУ)

1
11 21 31 41 51 61 71 81 91

Того ж вечора Вашингтон повідомив полковникові Селлерсу про велику радість. Написав він і Луїзі: «Як чудово слухати, коли він від щирого серця складає всевишньому подяку за прояв божественної милості. Коли-небудь, моя Луїзо, ви познайомитеся з ним і будете шанувати його так само, як і я».

Гаррі теж написав полковнику:

«Я проштовхнув справу, полковнику, але то була такн добряча робота, нема що й казати. Коли я починав, на нашому боці не було жодного прихильника в комісії палати представників, а в сенатській комісії всі були проти, крім старого Діла. Коли ж я зняв облогу, більшість голосів було забезпечено. Всі тут кажуть, що домогтися такого успіху, не підкупивши обох комісій готівкою, неможливо, але я гадаю, що навчив їх дечого, хоч вони мені й не вірили. Коли я кажу старожилам, що ми не купували голосів і нічого не обіцяли, вони заперечують: «Це вже надто неймовірно». Коли я запевняю, що це факт, імовірний він чи ні, вони відповідають: «Ну невже ви справді в це вірите?» А коли я кажу, що не вірю, а *знаю* — вони посміхаються: «Ви або надто наївні, або надто сліпі — одне з двох, інакше не може бути!» Нічого не поробиш, вони таки твердо впевнені, що голоси *були* куплені. Ну й нехай! Я переконався, що той, хто знає підхід до жінок та хоч трохи вміє сперечатися з чоловіками, може дозволити собі позмагатися з будь-яким гузом, та ще й дати йому декілька очок наперед. Що б там

¹ Це місце зовсім непридатне (ассірійськ.).

не казали, а ми загребли двісті тисяч доларів з грошеньт дядька Сема; і це ще не все — коли буде треба, то там знайдеться ще більше, і це зробить не хто-небудь, а я, хоч, може, й не слід би мені самому про це говорити. Я приїду до вас не пізніше як за тиждень. Розшукайте скільки зможете людей і негайно дайте їм роботу. Коли я прибуду, сподіваюсь, що в мене все закипить».

Від таких надзвичайних новин Селлерс враз злетів на сьоме небо. Він одразу ж узявся до роботи, бігав туди й сюди в запалі діяльності, укладаючи контракти та наймаючи людей. Він був найщасливішою людиною в Міссурі. А Луїза — найщасливішою жінкою, бо від Вашингтона надійшов лист, в якому було написано:

«Радійте разом зі мною, бо наші муки закінчились. Всі ці роки ми терпляче й вірно чекали, і тепер, нарешті, нагорода близька. За теннесійську землю дають сорок тисяч доларів—сума невелика, порівнюючи з тим, що ми могли б одержати, якби не поспішали, але я так мрію про той день, коли зможу назвати вас своєю, що сказав собі: «Краще взяти це й бути щасливими, живучи скромно, ніж гаяти молодість у сумній розлуці». Крім того, я можу вкласти ці гроші в яку-небудь справу, і вони за кілька місяців виростуть у сто, навіть у тисячу разів. Саме повітря сповнене таких можливостей, і я знаю, що мої рідні відразу ж погодяться, щоб я вклав їхні частки разом з моєю. Немає жодного сумніву, що через рік ми одержимо півмільйона (я беру найменшу цифру для певності) — півмільйона за найскромнішими підрахунками,— і тоді ваш батько дасть згоду на наше одруження. О, це буде чудовий день! Розкажіть друзям про ці добрі вісті: я хочу, щоб усі раділи разом з нами!»

І вона розказала, але спочатку лише батькові й матері, а ті їй порадили поки що про це мовчати. Обережний батько сказав також, щоб у своєму листі Вашингтонові вона попрохала його не ризикувати грошима, а порадитися з двома-трьома досвідченими людьми. Луїза так і зробила. Їй вдалося тримати добрі вісті про себе, хоч, мабуть, навіть дуже неуважний спостерігач не міг би не побачити по її бадьорій ході та сяючому обличчю, що до неї завітала велика радість.

Гаррі приєднався до полковника в Стоунз-Лендінгу, і це мертве місце раптом ожило. Юрба людей ретельно працювала, і похмуре повітря було сповнене веселої му-

зики праці. Гаррі був призначений головним інженером. Він віддавав роботі всі свої сили і походжав між робітників, наче король. Здавалося, ця влада надала йому величі. Полковник Селлерс, як головний управитель підприємства, робив усе, що може зробити людина, і навіть більше. Ці два командири взялися за «вдосконалення» річки з таким виглядом, наче на них лежав обов'язок змінити всю земну кулю.

Насамперед вони вирішили випрямити річку поблизу Стоунз-Лендінга, там, де вона робила глибоку петлю. За картами та планами було ясно, що це не тільки скоротить відстань, але й збільшить дебіт води. Вони почали прорізувати канал через півострів, утворений петлею, і ще ніколи досі в цій місцевості не бачили, щоб так розкопували землю, так розхлюпували багноку, як тепер робили люди за наказом інженерів. Поміж черепак знялася така паніка, що через шість годин жодної не можна було знайти на три милі від Стоунз-Лендінга. Вони взяли собі на спину малих та старих, калік та хворих і рушили звідти аж до морського берега безладною процесією. За ними йшли пуголовки, а великі жаби замикали тил.

Настав суботній вечір, але люди не одержали платні, бо асигнування ще не надійшло. Гаррі сказав, що написав прохання поспішити вислати гроші, і вони їх, напевно, скоро одержать. Отже, в понеділок роботи поновилися. Стоунз-Лендінг на цей час став центром загальної уваги всієї округи. Селлерс викинув ділянку чи дві на ринок «для спроби» і вигідно їх продав. Він одягнув свою родину в усе нове, зробив чималі запаси провізії, а решту грошей поклав на рахунок у банк. Тепер він мав змогу між іншим згадувати про свій вклад при друзях та й при чужих, власне кажучи — при всіх, але не як про щось нове, а навпаки, як про щось природне, до чого він давно звик. Він не міг утриматись від того, щоб не купувати щодня не дуже потрібні дрібнички і з великим ефектом витягав свою чекову книжку та виписував чек замість того, щоб вживати стару звичну фразу: «Запишіть». Гаррі теж продав ділянку чи дві — і влаштував у Хокаї кілька званих обідів і взагалі розважався. Проте землі вони більше не продавали і стійко вичікували високих цін.

На кінець місяця їх справи мали досить кепський ви-

гляд. Гаррі напосідав на нью-йоркську компанію «Навігація по річці Колумба» з вимогами, потім з наказами і нарешті з благаннями, але все було даремно: гроші не надходили, на листи навіть не було відповіді. Робітники вже почали галасувати. Полковник і Гаррі зійшлись удвох, щоб порадитись.

— Що робити? — запитав полковник.

— Щоб я пропав, коли знаю.

— Що чути від компанії?

— Ані слова!

— А хіба ви вчора не телеграфували?

— Не лише вчора, а ще й позавчора.

— І ніякої відповіді?

— Ніякісінької, хай їм чорт!

Настала довга пауза. Нарешті обоє заговорили разом:

— Є вихід!

— Є вихід!

— Кажіть ви, — сказав Гаррі.

— Дайте робітникам замість затриманої платні векселі компанії.

— Так, так, це точнісінько моя думка! Але тоді... але тоді...

— Так, я знаю, — сказав полковник. — Я знаю, вони не можуть чекати, поки векселі дійдуть до Нью-Йорка і там будуть сплачені, але чому б вони не могли дисконтувати їх у Хокаї?

— Звичайно, можуть. Це розв'язує питання. Всі знають, що асигнування затверджені і компанія цілком надійна.

Отже, векселі були видані, і люди заспокоїлися, хоч спочатку трошки побурчали. Векселі йшли в бакалійних та інших крамницях з непоганим дисконтом, і деякий час усе йшло, як по маслу. Два чи три з тих, що купили ділянки, поставили в Стоунз-Лендінгу каркасні будиночки й оселились там. Забрів туди, звичайно, і один далекоглядний, але безтурботний мандрівник-друкар і почав там видавати «Наполеон уїклі телеграф енд літерарі репозітері» — газету з латинським девізом, узятим з енциклопедичного словника. В ній друкувались різні повідомлення та вірші — і все це за два долари на рік, гроші наперед. Звичайно, торгівці негайно надіслали векселі до Нью-Йорка... і більше про них і не чули.

За кілька тижнів векселі Гаррі втратили обіг на ринку — ніхто їх не брав ні за яку ціну. Другий місяць закінчився бунтом. Селлерса на той час не було, а Гаррі кинувся навтіки, і юрба гналася за ним. Але він був верхи, й тому його не догнали. Він не забарився в Хокаї, а поїхав далі, пропустивши через це кілька призначених розмов з кредиторами. Коли розвиднілось, то небезпека лишилася далеко від нього. Він телеграфував полковнику, щоб той приїхав і заспокоїв робітників: самому йому треба їхати на Схід по гроші. Все улагоджується за тиждень, хай він скаже про це людям, хай скаже, щоб вони поклалась на нього і не боялись.

Селлерс прибув у Лендінг, коли робітники вже трохи охололи. Вони встигли спустошити контору компанії, потім згребли до купи красиво надруковані пачки акцій та інші папери на середину підлоги, підпалили їх і милувалися з цього вогнища. До Селлерса вони ставилися дружелюбно, але все ж таки були не від того, щоб повісити його... за браком кращої здобичі.

Але вони припустилися помилки: дозволили йому говорити. За п'ятнадцять хвилин його язик зробив своє діло, і всі вони стали багатіями. Він наобіцяв кожному з них ділянку в околицях Стоунз-Лендінга за півтори милі від майбутньої поштової контори та залізничної станції, і вони сказали, що повернуться до роботи, як тільки Гаррі уладнає справи з платнею. Тепер знову все було приємне й благополучне, але люди не мали грошей, їм не було на що жити. Полковник поділився з ними грішми, які ще мав у банку — це було зовсім не дивно, бо він взагалі був завжди готовий поділитись усім, що мав, з кожним, у кого була потреба. Завдяки цій особливості його родина й перебувала весь час у злиднях, а іноді навіть терпіла голод.

Незабаром робітники схаменулись, але Селлерса уже не було. Вони не могли простити собі, що дозволили йому обдурити себе красивими словами, але тепер уже було запізно, і вони вирішили повісити його іншим разом, коли буде на те воля божа.

РОЗДІЛ XXVI

МІСТЕР БОУЛТОН ПОЧИНАЄ ЩЕ ОДНУ
РИСКОВАНУ СПРАВУ

மணம் எமத்த அரிதாய் இருக்கிறது ¹

Тим часом до Філадельфії дійшли чутки про те, що Рут стала легковажною й поринула в мирські розваги в Фолкілі. Це викликало чимало пересудів серед її родичів.

Ханна Шукрафт сказала одній з кузин, що особисто вона ніколи не вважала Рут розумнішою за інших, а кузина Хульда додала, що, на її думку, Рут найбільше любить, щоб нею всі захоплювались, а тому вона й не носить просте плаття й не відвідує молитовні зібрання. Говорили і про те, що Рут заручилась у Фолкілі з багатим юнаком; тут ущипливі зауваження про її бажання бути лікарем стали ще дошкульнішими.

Маргарет Боултон була жінкою розумною, і подібні чутки не дивували й не турбували її. Може, вони й були правдивими — вона надто добре знала жіночу вдачу і не вважала їх за неймовірні, — але знала вона й те, що дочка стійка в своїх переконаннях і що, немов струмок, який дзюрчить, вирує, кружляє та петляє і все ж прямує до моря, Рут вперто йде до своєї мети, хоч іноді й радо приєднується до безтурботних розваг і зовсім по-дитячому пустує на сонечку.

І сама Рут, поки не приїхала в Фолкіл, не гадала, що зможе захопитися зовнішньою стороною життя, зможе, наприклад, зацікавитись такою «серйозною» справою, як флірт, або вигадувати різні хитрощі, щоб подобатися та

¹ Грошей завжди не вистачає (тамільськ.).

закохувати в себе чоловіків. Раніш вона вважала за обов'язок приборкувати свою веселу вдачу, не збиватись на манівці, а прямувати до своєї важливої мети. Забуваючи про обмеженість свого досвіду, вона вірила, що може вирішувати все на світі судом власного сумління. Може, її мати й бачила це, так само, як помічала і те, що Рут стає дедалі більш самовпевненою і що Громада Друзів уже втратила будь-який вплив на неї.

Треба сказати,— хоч сама Рут цього ніколи не знала б,— що коли вона повернулася до Філадельфії, лікарська кар'єра вже не здавалась їй такою необхідною, як раніш. Вона приїхала додому ще захоплена своїми перемогами, повна спогадів про вільне життя у веселому товаристві серед нових друзів. Тепер вона з радістю думала про те, як пожвавить сувору одноманітність домашнього побуту, внесе в нього ті веселощі, які так прикрашали її життя в Фолклілі. Вона чекала нових друзів з Фолкліла до себе в гості. У неї буде своє товариство, нові книжки та журнали, про які всі стільки говорять,— одне слово, вона буде жити!

Деякий час вона ще перебувала в атмосфері, яку привезла з собою. Її мати дуже раділа з того, що дочка так змінилася, що здоров'я її покращало, що вона стала цікавитися родинними справами. А для батька не було нічого кращого за товариство улюбленої доньки. Йому були до вподоби її веселі та задирливі жарти. Не меншу втіху він мав і від гарячих суперечок з приводу якоїсь із прочитаних книжок. Він завжди любив читати, а пам'ять у нього була майже енциклопедична. Начитавшись про щось нікому не відоме, Рут пробувала зловити батька на тому, чого він не знає, але майже завжди зазнавала поразки. Містер Боултон любив гостей — щоб усі двері навстіж,— любив веселі розваги молоді, і досить було б дочці підбурити його на бунт проти Громади Друзів, він охоче взяв би в ньому участь.

Але, як в цьому дуже швидко переконалась Рут, звичай та встановлений порядок сильніші навіть від такої войовничої дівчини. Незважаючи на всі її зусилля, на пожвавлене листування з друзями з Фолкліла, на книжки та музику, вона скоро опинилась у лабетах старих звичаїв і, зрозумівши всю марність своїх намагань, знову віддалася медицині, як єдиному порятунку.

— Ти навіть не уявляєш, мамо, до чого у Фолклілі все

не так, як у нас, наскільки там цікавіші люди, жвавіше життя!

— От узнаєш світ, дитинко, то переконаєшся, що він скрізь однаковий. Колись і я думала так, як тепер ти, і зовсім не збиралася вступати до Громади Друзів, так само, як і ти не збираєшся. Коли ти краще придивишся до людей, то, певно, почнеш цінувати спокійне життя.

— Ти рано вийшла заміж. Я не вийду так рано, а може, й зовсім не вийду,— сказала Рут з таким виглядом, наче у неї був величезний життєвий досвід.

— А чи ти знаєш сама, чого тобі хочеться? Я бачила чимало своїх одноліток, які цього не знають. Чи зустрівся тобі хто-небудь у Фолкелі, з ким ти хотіла б лишитися назавжди?

— Лише не назавжди,— відповіла Рут з легким сміхом.— Я думаю, мамо, що нікому не скажу «назавжди», поки не матиму своєї професії, не буду такою ж незалежною, як і він. Тоді моя любов буде вільним почуттям, а не обов'язком.

Ця новомодна філософія викликала усмішку у Маргарет Боултон.

— Лише покохавши, ти зрозумієш, Рут, що про любов не судять і угод з нею не укладають. Ти писала, що Філіп Стерлінг теж був у Фолкелі?

— Так, разом з Генрі Браєрлі, своїм приятелем. Цей Генрі дуже забавний юнак. Не такий серйозний, як Філіп, може, трошки жевжукуватий.

— І тобі більше сподобався жевжик, ніж серйозна людина?

— Нікому я не віддавала переваги, але з Генрі було весело, а з Філіпом — не завжди.

— А ти знаєш, що твій батько листувався з Філіпом?

Рут здивовано поглянула на матір. В її очах було запитання.

— Та ні, не про тебе!

— А про що? — коли в голосі Рут і була нотка розчарування, вона, певно, сама цього не помітила.

— Про якусь землю в тих краях. Цей Біглер втягнув батька в якусь нову махінацію.

— От негідник! І чому батькові неодмінно треба мати з ним справи? Знов ота залізниця?

— Так. Батько дав йому грошей і взяв землю як забезпечення. І коли з тими грішми та облігаціями щось

трапилось, він все ж буде власником великої ділянки необробленої землі.

— А яке відношення має до цього Філіп?

— Там непоганий будівельний ліс. Тільки чи ж можна його вивезти звідти? Батько каже, що там і вугілля має бути: це вугільний район. Він хоче, щоб Філіп розпочав розвідувальні роботи.

— Очевидно, це ще одна з батькових спроб нажити капітал,— сказала Рут.— Не раз вкладав він так свої гроші, але, боюся, ми їх ніколи більш не побачимо.

Проте Рут зацікавилась цією справою — мабуть, саме тому, що до неї був причетний Філіп.

Наступного дня батько привів містера Біглера обідати. Містер Біглер багато теревенив про чудові землі містера Боултона, вихваляв його за передбачливість, а потім перевів мову на нову залізничну лінію, що мала зв'язати ці землі з Північчю.

— Пеннібекер каже, що на вашій землі повно вугілля. В цьому він не має сумніву, а коли залізниця сполучить ці землі з озером Ері, їм ціни не буде.

— Ну, а чому б вам не взяти цю землю і не зайнятися нею, містер Біглер? Я б віддав її вам по три долари за акр.

— Значить, просто б викинули її,— відповів містер Біглер,— а я не з тих, хто може мати зиск із друзів. Але коли б ви схотіли заставити її і купити акції тієї залізниці, я був би не від того, щоб і собі пристати до вас, якщо Пеннібекер захоче; але ж ви знаєте того Пеннібекера — він не дуже любить мати справи з землею, а більше цікавиться законодавством,— і містер Біглер засміявся.

Коли містер Біглер пішов, Рут спитала батька, яке відношення має Філіп до цих земельних справ.

— Нічого певного не можу сказати,— відповів містер Боултон.— Філіп виявляє неабиякі здібності в своїй професії. Про нього дуже добре відзиваються в Нью-Йорку, хоч ці шахраї хочуть лише використати його в своїх інтересах. Я писав йому, пропонував узятися за розвідку моєї землі. Треба ж знати, що то за земля, і коли він виявить там якісь багатства, ми зробимо його пайщиком. Я радий буду допомогти хлопцеві.

Все своє життя Елі Боултон був радий допомогти тому чи іншому хлопцеві, і коли справа кінчалась невда-

чею, платив за все з власної кишені. В його бухгалтерських книгах, якщо брати в цілому, «кредит» ніколи не перевищував «дебет». Але можливо, що на тому світі цей «дебет» перетвориться на «кредит», там же рахунки ведуться на іншій основі. Бо коли дивитись із зворотної сторони, ліва сторінка книги стає правою.

У своєму листі до Рут Філіп з гумором описував раптовий занепад міста Наполеон і проекту поліпшення судноплавства на річці Колумба, втечу Гаррі та конфуз полковника. Гаррі виїхав так спішно, що навіть не встиг попрощатися з міс Лорою Хокінс, але Філіп не сумнівався, що Гаррі втішиться першим-ліпшим гарненьким личком, яке йому зустрінеться. (Це зауваження було зроблено спеціально для Рут). А полковник Селлерс, напевно, вже обмірковує якусь нову, не менш блискучу авантюру.

Що ж стосується залізниці, то Філіп тепер все зрозумів: для ділків Уолл-стріта вона потрібна лише для того, щоб вести біржеві спекуляції, і тому він збирається покинути її. Він дуже хотів би знати, чи радітиме Рут, якщо він повернеться на Схід. Бо він таки повертається, незважаючи на те, що Гаррі писав йому з Нью-Йорка, радячи залишатися на місці, поки він не влаштує якийсь там контракт, і бути обережнішим із Селлерсом, бо тої, на думку Гаррі, трошки фантазер.

Літо у Рут минуло спокійно. Вона підтримувала листування з Алісою, яка обіцяла приїхати погостювати восени, багато читала, щиро намагалась зацікавитися хатніми справами і тими людьми, що відвідували їх. Але сама помічала, як дедалі більше віддається мріям і як таке життя починає їй набридати. Їй здавалось, що скоро всі будуть скидатися на батька й сина з шейкерської общини¹ в Охайо, які деколи відвідували їх, однаково зодягнені, з однаковими манерами. Проте син, хоч і не досяг повноліття, був ще більше святенний та «потойбічний». Звертаючись до свого батька, він звав його «братом Пламом» і поводився так гордовито, що Рут хотілося понастромляти шпильок в його крісло. Обидва ходили в довгих однобортних сурдутах без комірів, як це було заведено в їх секті, не мали гудзиків ні спереду, ні ззаду, а замість них гачки з петельками. На думку Рут, їх

¹ Шейкери (буквально: трясуні) — релігійна секта, близька до квакерів.

сурдути прикрасилися б, якби на талії ззаду, там, де звичайно буває гудзик, теж пришити гачок з петелькою.

Хоч ця карикатура на квакерів була дуже забавною, шейкери надзвичайно пригнічували Рут, і почуття, що вона задихається, ставало дедалі виразнішим.

Це було дуже невинуватене почуття. Не можна було б знайти приємнішого будинку, ніж у Рут. Розташований недалеко від міста, він належав до тих елегантних вілл, які так чарують туристів у пригородах Філадельфії. Збудований в сучасному стилі, забезпечений всім тим комфортом, який можна придбати за гроші, він стояв в красивому парку з чудовими деревами і охайно підстриженими газонами. Були там і партери квітів, підібраних за кольором, оранжерея, виноградник; фруктовий сад схилами спускався до невеличкого струмка, що весело біг по камінцях і дзюрчав під тінню лісових дерев. Навкруги були старанно оброблені поля; то тут, то там можна було бачити котеджі і пишні особняки часів революції. Все нагадувало англійський сільський краєвид, однаково чудовий і в пишному цвітінні травня, і в м'яких барвах пізнього жовтня.

Якби лише душевний спокій, і це місце було б справжнім раєм. Вершник, їдучи мимо по старій Джермантаунській дорозі і побачивши молоду дівчину, що розгойдується у гамаку на веранді з томиком старих віршів або новим романом у руках, обов'язково позаздрив би такому ідилічному життю. Чи спало б йому на думку, що молода дівчина читає не роман, а звіти клінік і мріє жити десь зовсім в іншому місці.

Якби вся ця розкіш, що оточувала Рут, перетворилась на примарний сон, вона навряд чи відчула б себе нещасною. Може, їй і справді все навколо здавалось нерéalним.

— Мені здається,— сказала вона якось батькові,— ніби ми живемо в хатинці з карт.

— А ти хотіла б обернути її на лікарню?

— Ні. Але скажи мені, тату,— говорила далі Рут, не дозволяючи змінити тему,— ти все ще маєш справи з тим Біглером і його друзями, що приходять і втягують тебе в свої афери?

Містер Боултон посміхнувся, як посміхаються чоловіки, розмовляючи з жінками про «серйозні справи».

— Від цих людей все ж є деяка користь, Рут. Вони не допускають застою в житті, і саме таким людям я зобов'язаний багатьма з моїх кращих операцій. Хто знає, Рут, може, саме та земля, що я купив нещодавно,— тут я, мабуть, надто піддався Біглерові,— може, саме вона принесе багатство тобі й іншим моїм дітям?

— Ах, тату, ти на все дивишся крізь рожеві окуляри! Я думаю, ти не так охоче дозволив би мені студіювати медицину, якби це не здавалось тобі цікавим експериментом.

— А ти як — задоволена його результатами?

— Якщо ти хочеш знати, чи я не передумала — то ні. Я тільки зараз починаю розуміти, що я можу зробити в цій галузі і яка це благородна професія для жінки. Невже ти хотів би, щоб я сиділа тут, наче птах на гілці, і чекала, поки хтось прийде і посадить мене в клітку?

Містер Боултон був радий відвести розмову від своїх справ: він не хотів розказувати вдома, в яку халепу вскочив того самого дня; проте це було характерно для нього.

Рут мала всі підстави говорити, ніби живе в хатинці з карт, хоч Боултони не мали й найменшого уявлення про небезпеки, які їм загрожували, так само, як тисячі сімей в Америці не розуміють, з яким ризиком та несподіванками зв'язаний бізнес, від якого залежать їх статки та розкіш.

Трапилось так, що містеру Боултону цілком несподівано треба було негайно сплатити велику суму саме тоді, коли він вклав гроші в добрий десяток різних справ, що жодна з них не приносила й долара. Даремно звертався він до знайомих бізнесменів. То був період, коли біржу охопила паніка, і грошей ні в кого не було. «Сто тисяч! Що ви, містер Боултон! — сказав Пламлі.— Боже милостивий, якби ви попросили у мене всього десять, я й тих не знав би де взяти!»

Проте того самого дня містер Смол з фірми «Пеннібекер, Біглер і Смол» прийшов до містера Боултона і розповів жалісну історію про те, що операції з вугіллям, в якій він зацікавлений, загрожує крах, якщо він не дістане десяти тисяч доларів. Лише десять тисяч — і він багач. Без них він жебрак. В сейфі у містера Боултона вже зберігались векселі Смола на велику суму, і всі вони були помічені як сумнівні. Скільки він не допомагав Смолу, наслідки щоразу були однакові. Але містер

Смол тремтячим голосом говорив про свою родину, про дочку, що вчиться в школі, про дружину, яка й не підозрює про катастрофу, і намалював таку картину їх страждань, що містер Боултон відклав свої власні нагальні потреби і присвятив день тому, щоб назбирати десять тисяч доларів для нахабного жебрака, який ні разу не дотримав своєї обіцянки щодо містера Боултона і ні разу не заплатив йому боргу.

О кредит! О підвалина сучасного суспільства! Хто скаже, що це не золотий вік взаємного довір'я, безмежної віри в людські обіцянки? Чи ж не тому кожному американцеві одразу зрозумілий гумор і значення старого газетного анекдота, в якому відомий бізнесмен, який вдало спекулював землею й шахтами, каже: «Два роки тому я не мав і цента, а тепер у мене два мільйони доларів боргу».

РОЗДІЛ XXVII

ПОЛКОВНИК СЕЛЛЕРС ПОТРАПЛЯЄ У СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ, АЛЕ ЗНАХОДИТЬ ВИХІД

ὡς οὖν τὰ πραχθῆναι¹ ἔβλεπον, τυφλὸς γεγῶς,
οὐ μὴν ὑπίπτηξ' οὐδέτι, ἀλλ' σκαρδίως
βᾶτον τιν' ἄλλην ἤλατ' εἰς ἀκανθίνην,
κάκ' τοῦτ' ἐγένετ' ἐξαυθίς ἐκ τυφλοῦ βλέπων.

Bishop Butler. In Arundines Cami.²

Важко було бідолашному Селлерсу бачити, як зупинилась робота на дорогому для нього будівництві, як галас, метушня та безладдя, які так тішили його душу, поступово завмерли. Важко було повертатись до звичайного буденного життя після того, як він був головним управителем і найвидатнішою особою в місті. Сумно було не бачити більше свого імені в газетах і ще сумніше час від часу знаходити його там, але без колишніх барвистих компліментів, а навпаки — викачаним у риторичній смолі та пір'ї.

Друзі полковника вболівали за нього ще більше, ніж він сам. Адже він був наче пробка, яку не вдержиш довго під водою.

Час від часу йому доводилось підбадьорювати дружину.

— Все гаразд, моя люба, все гаразд,— казав він.—

¹ Багато чого готую я. Я готую шлях (египетськ.).

² Коли це трапилось, він
Осліп і вже без страху.
Стрибнув у інший куш,
І чудо — він знову все побачив.

Єпископ Батлер. «В очеретах Кема» (грецьк.).

Скоро все налагодиться. Ми ось-ось одержимо двісті тисяч доларів, і тоді все знов піде, як по маслу. У Гаррі там виникли якісь ускладнення, цього й треба було чекати: знаєш, така велика операція відразу не зрушить з місця, немов від палички чарівника. Але скоро в нього все піде на лад, і от тоді ти побачиш! Я чекаю вістей буквально з дня на день.

— Ах, Берая, ти давно так кажеш, що чекаєш їх з дня на день! Хіба не правда?

— Та, може, й правда: звичайно, чекаю. Але, в усякому разі, чим більше днів минає, тим ближче до початку робіт, так само, як кожний день все наближає нас до... до...

— До могили?

— Ну ні, не зовсім так; але ти на цьому не розумієшся, любя Поллі. У жінок, знаєш, голова не для серйозних справ. Ти, старенька, не турбуйся, от побачиш, як усе чудово налагодиться. Та бог з ним, з тим асигнуванням, хай і затримується: якщо хочеш знати, воно не має особливого значення. Є речі важливіші.

— Важливіші за двісті тисяч доларів, Берая?

— Ще б пак, голубонько! Та що таке двісті тисяч? Дрібниці! Просто нікчемні дрібниці! Згадай-но про залізницю! Чи, може, ти про неї забула? До весни недалеко, вона ось-ось почнеться, а з нею оживе й залізниця. А що буде в середині літа? Ти тільки подумай трошки, уяви собі всю справу — невже й тепер не розумієш? Звичайно, ви, жінки, живете тільки в теперішньому, а чоловік... ну, чоловік живе...

— В майбутньому, Берая? Чи ж не надто часто ми живемо в майбутньому? Ми якось примудряємось жити врожаєм майбутнього року, але це не дуже поживна їжа, Берая. Не дивись так, любий, не звертай уваги на мої слова. Я не хочу хвилюватися, не хочу бурчати — і не бурчу майже ніколи, правда ж, любий? Іноді в мене буває поганий настрій і почуваю я себе не дуже добре, от тоді мене й охоплює неспокій, але це не має ніякого значення, ані найменшого. Це швидко минає. Я вірю: ти робиш все, що можеш, і я не хочу, щоб мене вважали за невдячну і думали, що я ремствую. Адже це не так, Берая, скажи ж мені?

— Господь з тобою, голубонько, я певен, що в цілому світі немає й не було жінки кращої за тебе. Я був би

негідником, коли б не працював на тебе і не дбав про тебе скільки можу. Не бійся, я доб'юся того, що все буде гаразд, моє серденько. Ота залізниця...

— Так, так, я забула про неї, любий, але коли людину починає сум, вона про все забуває. То розкажи мені про залізницю.

— Ага, голубонько, бачиш? Не так уже все й погано, правда? Ні, я не забув про залізницю. Ти подумай лишень, уяви собі те, що буде... неодмінно буде... не може не бути. Ось, наприклад, припустимо, що ця таця — Сент-Луїс. Тепер беремо оцю виделку — хай вона править за залізничну колію між Сент-Луїсом і цією картоплиною — Слаучбургом.

Тепер цей великий ніж — перегін від Слаучбурга до Дудлвілля... зазначимо його перечницею.

Далі ведемо колію по... ага, по цьому гребінцю, аж до склянки — Брімстоуна.

Звідти... по люльці — до Белшазара, зазначимо його сільницею.

Звідки по... по гусячому перу... до Кетфіша... Дай-но мені подушечку для шпильок, Маріє-Антуанетто...

Звідти прямо по цих ножицях аж до цього коня — Вавілона...

Тепер — уздовж цієї ложки до Кривавої протоки... так, дякую за чорнильницю.

Звідти до Хейл Колумбії... Поллі, подай, будь ласка, мені щипчики для свічок і посунь ближче цю чашку з блюдцем: це буде Хейл Колумбія.

Далі... стривай хвилинку, зараз я відкрию ніж... далі — до Харк-фром-Тума... тут ми поставимо свічник. Від Хейл Колумбії зовсім близько до Харк-фром-Тума, і весь час з гори.

І ось ми добралися до ріки Колумба... дай-но мені два-три мітки — це буде річка; сахарниця — це Хокай, а мишоловка — Стоунз-Лендінг... чи то пак Наполеон. Тепер ти сама бачиш, що Наполеон розташований багато вигідніше, ніж Хокай. Ну ось тобі й уся залізниця... Звідси вона піде на Алілую, потім на Коррапшенвіль.

Ну тепер бачиш? Це ж чудова дорога, просто чудова! Джеф Томпсон тямить більше за будь-якого інженера, що дивиться в анероїд чи теодоліт, чи як там воно зветься... сам він називає його так, як йому зручніше. Ну скажи, хіба це не чудова залізниця? Коли її збудують,

тут все заворушиться. Подивись лише, через які місця вона пролягає! Ось тобі цибуля в Слаунбурзі — найкраща цибуля на всенський божий світ. А тут, навколо Дудлвілля,— плантації ріпи; боже мій, які тут капітали можна буде нажити, якщо тільки вдосконалити прилад для добування з ріпи маслинової олії, коли вона там є. І я гадаю, що є, бо інакше конгрес не асигнував би на це гроші. Далі — Брімстоунський район. Яка тут худоба — голова обертом іде! А кукурудза, а все інше! Далі — ось ця смуга аж до самого Белшазара... Вона поки що нічого не дає, крім каміння, але зрошування і тут все змінить. Від Кетфіша до Вавілона місця болотисті, але під болотами сила-силенна торфу. Недалеко звідси — Кривава протока і Хейл Колумбія; тут можна вирощувати тютюн — стільки, що його вистачить на дві такі залізниці. Далі — район сарсапаріли. Думаю, отут, де лежить мій піж, тобто від Хейл Колумбії до Харк-фром-Тума, цього добра стільки, що повидужують всі сухотні в усіх лікарнях від Халіфакса до Холіленда. Вона тут росте, як бур'ян! І в мене там є невелика смужка землі під сарсапарілою — зовсім собі непомітна смужка. Вона чекає, поки я не винайду універсальні ліки для відкашлювання. Можеш не сумніватися, я їх ось-ось винайду, і тоді всі народи на землі почнуть відкашлю...

— Але, Берая, любий...

— Не перебивай мене, Поллі: я хочу, щоб ти й далі слідувала по карті... Ну бери свого коника, Джеймс Фіц-Джеймсе, якщо він тобі такий потрібний, і біжи собі. Ну добре, замість Вавілона покладемо мило... Чекай, на чому я зупинився? Ага, ми дійшли до Стоунз-Лен... до Наполеона. Атож, тепер ми дійшли до Наполеона. Чудова дорога. Подивись-но сюди. Рівнісінька лінія, рівна, мов шлях до могили. Бачиш, де залишається Хокай? Зовсім осторонь, моя любя, зовсім осторонь. Це місто приречене на смерть, як ... ну, якби воно було моїм, я б уже підготував некролог і попередив би голосильниць. Запам'ятай мої слова, Поллі: через три роки Хокай перетвориться на дику пустелю, от побачиш. А подивись на річку — благородний потік, що в'ється по спраглій землі! Спокійна, лагідна артерія, що відсвіжує її втомлене лоно. Залізниця перетинає річку, мов на ходулях. Сімнадцять мостів на трьох з половиною милях, а всього між Харк-фром-Тумом і Стоунз-Лендінгом сорок дев'ять мостів! Сорок

дев'ять мостів і стільки дренажних труб, що вистачить продренувати весь світ! В мене немає вже мітків пряжі, щоб зобразити їх тут, але ти й так усе розумієш — це справжня естакада з мостів на протязі сімдесяти двох миль. Ми з Джефом Томпсоном про все домовились: він одержує підряди, я їх здійсняю, а прибутки — пополам. На цих мостах заробимо мішки грошей! З усієї залізниці я зацікавлений лише цією частиною, більше мені нічого не треба. Гадаю, що й цього досить. Аж ось ми і в Наполеоні. Гарне місто, досить гарне, лише населення в ньому мало. Але тут нема чого турбуватися: населення з'явиться. Зате яка там тиша, який спокій! Хоч на цьому всьому грошей і не заробиш, але людині потрібний і відпочинок — не можна весь вік тільки те й робити, що метушитися... Звідси їдемо прямісінько до Алілуї — який тут прекрасний узвіз! — а далі до Корашенвіля — це знаменитий край ранньої моркви та цвітної капусти і непогане місце для місіонерів. Якщо не рахувати джунглі Центральної Африки, то ніде не знайдеш кращого поля діяльності для місіонерів. А які тут патріоти! Та ж навіть місто своє назвали на честь самого конгресу!¹ Запевняю тебе, моя люба, ось-ось настануть вже кращі часи — не встигнеш і оглянутися, як вони прийдуть. А все залізниця! Тепер ти бачиш, що це таке, принаймні до того місця, куди я її довів. Якби в мене було більше різних там пляшок, мила та інших дрібничок, щоб довести залізницю аж до того місця, де вона з'єднається з Юніон Пасіфік — це за тисячу чотириста миль звідси, — я б показав тобі ще більш величну картину. Зрозуміла тепер? Нам треба покладатися лише на залізницю, а тим часом чи ж варто турбуватись про ці двісті тисяч доларів? Все гаразд. Я можу битися об заклад на що хочеш, що в наступному листі від Гаррі...

Тут саме ввійшов старший син Селлера й подав йому тільки-що одержаного на пошті листа.

— Ти маєш рацію, Берая, наші справи дійсно непогані. Даремно я журилася. Але мені здавалось, що все на світі проти нас. Відкрий же листа, відкрий швидше і прочитай, що він пише, поки ми всі тут. Читай же, я не можу більше чекати!

Полковник без зайвого зволікання відкрив листа.

¹ Корашенвіль (Corruptionville) — «Місто підкупів» (англ.).

РОЗДІЛ XXVIII

ЯК ЗАТВЕРДЖУЮТЬСЯ АСИГНУВАННЯ

Hvo der vil kjöbe Pölse af Hunden maa give ham Flesk igjen¹.

Mit seinem eignen Verstande wurde Thrasyllus schwerlich durchgekommen seyn. Aber in solchen Fällen finden seinesgleichen für ihr Geld immer einen Spitzbuben, der ihnen seinen Kopf leiht; und dann ist es so viel als ob sie selbst einen hätten.

Wieland, Die Abderiten².

Як би там не писав Гаррі в листі до полковника,— чи стисло, чи детально,— але, в усякому разі, він розказав про те, що трапилось під час його перебування в Нью-Йорку.

З підкреслено офіційним виглядом містер Браерлі ввійшов до будинку на Уолл-стріті, де, як сповіщали великі золоті літери, містилася Компанія по розвитку судноплавства на річці Колумба. Гаррі вручив швейцарові в лівреї свою візитну картку. Йому запропонували трохи почекати у вестибюлі. За хвилину швейцар повернувся й спитав, кого він хоче бачити.

— Президента компанії, звичайно.

— Він зайнятий, у нього кілька джентльменів, сер; каже, що скоро звільниться.

Містер Браерлі був неабияк роздратований тим, що його візитна картка з написом «головний інженер» не

¹ Візьмеш у собаки ковбасу — то віддаси цілий³ окіст (*датськ.*).

² Одним своїм розумом Фразіл не досяг би нічого, але такі про- нри завжди знаходять негідників, що за гроші продають їм свій розум,— а це все одно, що мати й власний розум.— В і л а н д, «Аб- деритяни» (*нім.*).

справила належного враження. Але довелось підкоритися. Його примусили чекати добрих півгодини, від чого його досада ще збільшилась. Нарешті джентльмени вийшли, і Гаррі запросили зайти. В пишно умебльованій кімнаті, застеленій килимами й оздобленій картинами, він побачив величного сановника, що сидів у глибокому кріслі за довгим столом, вкритим зеленим сап'яном.

— Добридень, сер. Сідайте, будь ласка.

— Дякую, сер,— сказав Гаррі холодним тоном, який повинен був показати, що він надзвичайно ображений.

— З ваших повідомлень, як і з повідомлень головного управителя, видно, що ви досягли чималих успіхів у роботі. Ми всі дуже раді.

— Справді? Ніколи б цього не подумав, ні з ваших листів, яких так і не було, ні з того, що ви не оплатили наших рахунків, а що стосується асигнувань, то ми не одержали жодного долара.

— Та що ви, шановний містер Браерлі! Тут, мабуть, якась помилка. Я добре пам'ятаю, що ми зовсім недавно писали вам і містеру Селлерсу також; ось прийде мій секретар — він покаже копії. Ми повідомляли, що наші акціонери мають внести по десять процентів.

— О, ви про це. Так, ці листи ми одержали. Але нам потрібні були гроші, щоб провадити роботу, гроші, щоб платити робітникам.

— Авжеж, авжеж, цілком справедливо. Але ж значну частину ваших платежів ми зарахували в кредит; я певен, що про це згадувалося в наших листах.

— Так, згадувалося, це я пам'ятаю.

— От і добре. Тепер ми починаємо розуміти один одного.

— Щось я цього не бачу. Ми завинили робітникам ось уже за два місяці...

— Як? Хіба ви їм не платили?

— Платили? Як ми могли їм платити, коли ви не приймали наших рахунків?

— Але, шановний сер, я не розумію, в чому ви хочете нас обвинуватити. Я певен, що ми діяли цілком чесно, по-діловому. Давайте розберемося. Здається, ви взяли сто акцій основного капіталу, по тисячі доларів кожна?

— Так, сер.

— І містер Селлерс так само?

— Так, сер.

— Дуже добре. Жодне підприємство не може існувати без грошей. Ми вирішили вимагати виплати десяти процентів вартості реалізованих акцій. З самого початку була така домовленість, що ви й містер Селлерс займаєте посади з окладом у шістсот доларів на місяць кожний. Ви були в свій час обрані на ці посади і згодніся зайняти їх. Правильно я кажу?

— Правильно.

— Дуже добре. Ви одержали інструкції і взялись до роботи. З ваших звітів ми бачимо, що на вищезгадану роботу ви витратили дев'ять тисяч шістсот сорок доларів. Двомісячна плата вам, двом інженерам, становить разом дві тисячі чотириста доларів — цебто, як бачите, близько одної восьмої ваших десятипроцентних внесків. Отже, решту — сім восьмих вашого боргу, — ви ще винні компанії; це виходить трохи більше ніж по вісім тисяч доларів з кожного. Але замість того, щоб вимагати від вас пересилки всієї суми в шістнадцять-сімнадцять тисяч доларів до Нью-Йорка, компанія одностайно ухвалила дозволити вам виплачувати з них в міру потреби підрядчикам і робітникам, і вам відкрили на це кредит у книгах. Причому члени компанії зробили це без будь-яких заперечень, бо були задоволені вашими досягненнями і раді зробити вам люб'язність, та ще й неабияку, як бачите. Ваші витрати становлять якусь дрібничку, щось біля десяти тисяч доларів... Давайте-но прикинемо: дев'ять тисяч шістсот сорок доларів із двадцяти тисяч, плюс дві тисячі чотириста вашої платні... так, так... І от маємо: ви з містером Селлерсом винні компанії сім тисяч дев'ятсот шістдесят доларів, сплату яких я на свою відповідальність можу вам поки що відкласти, якщо, звичайно, ви не бажаєте виписати чек і негайно ж...

— Чорт забирай! То ви хочете сказати, що не компанія винна нам дві тисячі чотириста доларів, а ми їй сім тисяч дев'ятсот шістдесят доларів?

— Авжеж.

— І що, крім того, ми винні робітникам і підрядчикам майже десять тисяч доларів?

— Винні? Боже милосердний, невже ви хочете сказати, що ви їм не платили?

— Атож, саме це я і хочу сказати.

Президент устав і почав ходити по кімнаті, немов людина, що страждає від фізичного болю. Він насупив

брови, підняв руку і приклав її до лоба, весь час повторюючи:

— О, який жах!.. Який жах!.. Про це неодмінно дізнаються, нічого тут не вдієш, нічого!

Нарешті він кинувся в крісло й сказав:

— Любий містер Браерсон, це жахливо! Просто жахливо! Про це неодмінно всі дізнаються! Це запламує добре ім'я компанії, і наш кредит серйозно похитнеться. Як ви могли бути такими нерозважливими? Робітникам треба було платити, хоч би всі ми стали жебраками!

— Треба було, кажете? То якого ж біса,— до речі, моє прізвище не Браерсон,— якого лиха компа... що ж сталося з асигнуванням? Де ж воно, в біса, те асигнування, дозвольте вас спитати! Я ж таки теж акціонер!

— Асигнування? Ви маєте на увазі ті мізерні двісті тисяч?

— Саме їх... хоча я не знав, що двісті тисяч доларів — мізерна сума. Хоч і припускаю, що не дуже велика, якщо розібратись. Але де ж вона?

— Мій любий сер, ви мене дивуєте. Ви, напевне, не дуже обізнані в таких справах. Інакше б ви не чекали великих наслідків від попереднього асигнування. Адже це всього-на-всього реклама, яка має на меті привернути увагу до справи й забезпечити майбутні справжні асигнування.

— Он як! Так що ж це було — міф чи реальність? Куди поділися ті гроші?

— Ну, справа досить проста. Добитись асигнування від конгресу коштує недешево. Ось поміркуйте самі. За більшість голосів у комісії палати представників — скажімо, по десять тисяч доларів на кожного — це буде вже сорок тисяч. За більшість у сенатській комісії, скажімо, так само сорок тисяч. До цього слід додати якусь децицію головам комісій особисто — скажімо, кожному по десять тисяч — отже, ще двадцять тисяч... От уже ста тисяч як і не було! Далі: сім кулуарних діячів, по три тисячі доларів кожному — двадцять одна тисяча. Плюс одна жінка — десять тисяч. Кілька високоморальних членів палати представників та сенаторів — високоморальні коштують дорожче, бо вони задають тон справі — скажімо, десятком по три тисячі — разом тридцять тисяч. Далі йде різна дрібнота — провінціальні представники, які теж не голосуватимуть безкоштовно,— скажімо, два-

дцятьом по п'ятсот — це ще десять тисяч. Обіди на їх честь — всього, скажімо, на десять тисяч. Різні дрібнички, подарунки дружинам та дітям — це дуже важливо, на це не слід шкодувати грошей... Ну, на всі такі речі витрачено теж тисяч десять. І нарешті — друкована реклама: карти, кольорові гравюри, брошури, плакати, а також оголошення в ста п'ятдесяти газетах по стільки-то доларів за рядок — підтримка преси конче необхідна, інакше буде кепсько, щоб ви знали. О мій любий сер, витрати на рекламу — це просто розорення! Нам це коштувало... почекайте... десять, п'ятдесят два, двадцять два, тринадцять, а потім одинадцять, чотирнадцять, тридцять три... Ну, коротко кажучи, сума підрахунків дійшла до ста вісімнадцяти тисяч двісті п'ятдесяти чотирьох доларів сорока двох центів.

— Та невже?

— Аякже! Реклама — це, скажу я вам, не дрібнички! А потім ще пожертвування від імені компанії на користь потерпілих від пожеж у Чикаго та Бостоні, на притулки для сиріт і таке інше — назва компанії повинна стояти на початку списку, а проти неї цифра — тисяча доларів. Це важливий козир, сер, одна з найкращих реклам у світі — проповідники згадують про це з кафедр, особливо якщо це пожертвування на релігійні справи. Одна з найкращих реклам у світі — пожертвування. Наші вже сягнули на сьогодні шістнадцяти тисяч доларів і кількох центів.

— Що ви кажете?!

— Аякже! І чи не найбільшим нашим успіхом в галузі реклами було те, що ми переконали одну особу з уряду Сполучених Штатів — дуже високопоставлену особу, просто недосяжну, — написати про нашу маленьку спробу піднести економічний рівень району в одній релігійній газеті з величезним тиражем і, ви знаєте, тепер наші акції чудово розходяться серед побожною бідноти. Релігійні газети — найкращий засіб для просування справ такого роду, бо вони вміщують вашу статтю серед найцікавіших матеріалів. А якщо в ній є кілька цитат із біблії, кілька прописних істин про тверезість та декілька зворушливих фраз з приводу недільних шкіл, коли є сентиментальні теревені про «божих улюбленців — чесних бідняків з мозолистими руками», — це впливає на народ, немов чари, любий сер, і ніхто ніколи не запідо-

зритель, що то все реклама. Що ж до світських газет, то вони просто вміщують вашу рекламу в рубриці об'яв, і ви, звичайно, не досягаєте мети. Для реклами немає нічого кращого за релігійні газети. Гляньте на їх сторінки з об'явами, і ви побачите, що й інші люди такої ж думки, особливо ті, у кого є свої плани загального збагачення. Звичайно, я маю на увазі великі столичні газети, які вміють і богові служити, і себе не забувати,— до них і треба звертатися, саме до них; а коли релігійна газета не дбає про прибутки, то вона і нам в нашому ділі, і нікому взагалі не потрібна. Не гіршою була і друга наша витівка — ми послали на екскурсію в Наполсон групу газетних репортерів. Ми не заплатили їм ані цента, просто добре нагодували, напоїли шампанським і, поки вони не прохолонули, поставили перед ними пера, чорнило та папір, і, уявіть собі, вони такого понаписували, що, прочитавши, можна подумати, ніби вони були в раю. А якщо двом-трьом із них зайва цнотливість це дозволила змалювати Наполеон у надто рожевому світлі, то в них після нашої гостинності хоч язик не повернувся сказати що-небудь нам на шкоду — вони мовчали. Стривайте: чи всі витрати я перелічив? Звичайно, ні — забув дещо. По-перше, платня службовцям — не можна ж мати добрих працівників за спасибі. І платимо ми їм чимало. По-друге, у наших проспектах ми згадуємо гучні імена деяких мільйонерів, що стали нашими акціонерами,— це теж реклама. Вони й справді наші акціонери, але акції вони одержують *безкоштовно*, причому з них не стягуються внески — отже, вони теж влітають нам у чималу копійку! Якщо зважити на все, то компанія по розвитку економічних ресурсів — це дуже дорога річ, ви самі це бачите, містер Браєрсон, бачите на власні очі, сер.

— Але, послухайте, я гадаю, що ви помиляєтесь: за голоси в конгресі зовсім не треба було платити. Я так знаю дещо про це. Я дав вам висловитись — тепер вислухайте мене. Всі ми можемо помилитися, і я не хочу, щоб вам здалося, ніби я маю намір навести підозру на чий-небудь твердження. Але як вам сподобається, коли я скажу, що був у Вашингтоні весь час, поки чекали затвердження білля, і сам провів цей захід? Так, сер, саме я уладнав цю нехитру справу. І при тому не сплатив жодного долара ні за чий голос і навіть не обіцяв платити. Є різні способи робити такі справи, і мій — не гірший

за інші, хоч дехто, може, до нього й не додумався, а коли додумався, то не зміг використати. Любий сер, я мушу заперечити проти деяких ваших витрат, бо насправді компанія не сплатила жодного centa будь-якому з конгресменів або сенаторів.

Слухаючи цю промову, президент лагідно, навіть солідко посміхався, а потім сказав:

— Он як?

— Саме так.

— Ну це, здається, трохи змінює картину. Звичайно, ви знайомі з депутатами конгресу, інакше не могли б так успішно уладнати цю справу.

— Я знаю їх усіх, сер. Знаю їхніх дружин і дітей аж до немовлят... Я навіть звернув особливу увагу на те, щоб бути у добрих стосунках з їхніми лакеями. Немає жодного члена конгресу, з яким я не був би знайомий, причому добре знайомий.

— Чудово! А чи ви впізнали б їхні підписи? Впізнали б їхні почерки?

— Звичайно, я знаю їхні почерки, як свій власний, я ж листувався з ними довгий час. Прекрасно знаю і їхні підписи, навіть ініціали.

Президент підійшов до сейфа, відімкнув його і вийняв звідти кілька листів та пачку паперів. Потім сказав:

— Ну ось, наприклад, як по-вашому: це не підроблений лист? Ви знаєте цей підпис? А цей? Знаєте, чиї це ініціали? Чи, може, вони підроблені?

Гаррі був приголомшений. Від того, що він прочитав у листах, його голова пішла обертом. Нарешті підпис в одному з листів повернув йому рівновагу; він навіть усміхнувся.

Президент спитав:

— Ви посміхаєтесь, побачивши це ім'я? Ви ніколи не підозрювали його?

— Тепер я розумію, що мені слід було б його зразу запідозрити, але тоді це мені й на думку не спадало. Ну й ну! І як це ви насмілились звернутися саме до нього?

— Як же інакше, друже мій! Без його допомоги ми ніколи нічого не починаємо. Він наша головна підпора. Ну то яке враження справили на вас ці листи?

— Я зовсім ошелешений! Яким же сліпим дурнем я був!

— Зате, сподіваюсь, ви непогано згаяли час у Вашингтоні,— сказав президент, збираючи листи.— Звичайно, інакше і бути не могло! Мало хто зміг би добитися проведеної білля без того, щоб не купити жодного...

— Ну гаразд, пане президент, годі про це! Я беру назад усі свої слова. Тепер я вже не такий дурень, як був учора.

— Сподіваюся і навіть певен, що так. Але ж ви розумієте, я показав вам це під секретом. Розповідайте факти, скільки хочете, але імен не називайте нікому. Гадаю, що можу на вас покластись?

— О, звичайно. Я розумію, що імен називати не можна. Але повернімось трохи назад: я починаю думати, що ви самі цього асигнування й у вічі не бачили.

— Ми бачили лише десять тисяч доларів, ні цента більше. Ми всі по черзі просували цю справу у Вашингтоні, і якби ще за це взяли собі хоч що-небудь, то жоден долар з тих десяти тисяч ніколи не дійшов би до Нью-Йорка.

— Уявляю, як вам скрутно прийшлося б, коли б ви не зібрали внесків!

— Ще б пак! Ви підрахували витрати, про які я вам казав?

— Ні, я про це не подумав.

— Так от, дивіться:

Витрачено у Вашингтоні, приблизно . . .	191000
Друкована реклама і т. ін., приблизно . . .	118000
Пожертвування, приблизно	16000

Разом: 325000

Гроші на це ми мали з таких джерел:

Асигнування 200000

Десять процентів внесків

на капітал в 1000000 доларів 100000

Разом: 300000

Отже, у нас залишається на сьогодні близько двадцяти п'яти тисяч доларів боргу. Плата службовцям все ще нараховується; так само треба платити за друковану рекламу. Уявляєте собі, в якому становищі ми будемо ще через місяць?

- А що ж далі? Повний крах?
- Аж ніяк! Зберемо ще один внесок.
- Так, розумію. Але ж це жахливо.
- Зовсім ні.
- Чому ні? Де ж вихід?
- Друге асигнування, невже ви не розумієте?
- А, хай їм, тим асигнуванням! Вони обходяться

більше, ніж самі.

— Тепер уже буде інакше. Ми проситимемо півмільйона, одержимо його, а через місяць будемо добиватися мільйона.

— Так, але якою ціною!

Президент посміхнувся і ніжно погладив стосик секретних листів.

— Всі ці люди будуть і в новому складі конгресу. Нам не доведеться платити їм ні цента. Навіть більше — вони працюватимуть для нас, як воли, сподіваючись, що теж матимуть з цього користь.

Гаррі глибоко замислився і через деякий час сказав:

— Ми посилаємо місіонерів у різні країни просвіщати темних, неосвічених тубільців. Наскільки дешевше й простіше було б, якби вони могли приїхати сюди самі і скштувати нашої цивілізації з першоджерела!

— Цілком згоден з вами, містер Беверлі! Вам час іти? Ну, до побачення. Заходьте, коли будете поблизу. Я завжди до ваших послуг...

Лист, якого Гаррі послав у Хокай, був недовгий, але містив у собі всі страшні цифри, про які Гаррі дізнався з вищенаведеної розмови. Полковник опинився в досить скрутному становищі: замість тисячі двохсот доларів платні на нього звалилась відповідальність за половину боргу робітникам, не кажучи вже про те, що сам він був винен компанії майже чотири тисячі доларів. Серце бідолашної Поллі ледве витримало цей новий удар, і її знову пройняв глибокий смуток; їй довелося вийти з кімнати, щоб сховати сльози, які тепер ніщо не могло стримати.

І ще в одному будинку були плачі: Луїза теж одержала листа. Вашингтон в останню хвилину відмовився продати теннесійські землі за сорок тисяч доларів і зажадав аж сто п'ятдесят! Отже, продаж не відбувся, і тепер Вашингтон проклинав власну дурість. Але він писав, що покупець, можливо, скоро повернеться до міста, і тоді вже він неодмінно продасть цю землю — хоч би навіть

за десять тисяч. Луїза добре поплакала — ще й не раз.— а інші члени сім'ї великодушно промовчали, щоб не крати розмовами її серце.

Одвіла весна, настало літо, і в міру того, як минав один жаркий тиждень за другим, настрої полковника поступово поліпшувалися: будівництво залізниці швидко посувалося вперед. Але незабаром сталося щось несподіване. Досі Хокай уперто відмовлявся вкладати гроші в залізницю, вважаючи, що великі ділові операції, які відбуваються в місті, і без того привернуть до нього увагу; але раптом зчинився переполох, і полковник Селлерс навіть незчувся, як хокайці в паніці ринули уперед і купили таку кількість акцій, що всі принади Наполеона для залізниці враз померкли, і вона рушила далі навпростець, замість того, щоб збочувати на багато миль до великого міста, яке мало вирости на місці багнистого Стоунз-Лендінга.

Над головою полковника вдарив грім. Після всіх його глибокодумних планів, після того, як він стільки попрацював головою та язиком, щоб притягнути увагу до свого улюбленого проекту і зацікавити ним громадськість, після того, як він стільки трудився не покладаючи рук та бігав туди й сюди, не шкодуючи ніг, після всіх його грандіозних надій та пишних пророкувань — доля кінець кінцем повернулася до нього спиною, і його надхмарні замки в одну мить розсипалися на порошок. Хокай піднісся з своїх страхів і тріумфував, а Стоунз-Лендінг перетворився в ніщо. Наближалася осінь, і його жителі один за одним пакували свої пожитки і їхали геть звідти. Ніхто вже не купував земельних ділянок, рух зупинився, і селищем знов оволоділа смертельна летаргія; газета «Уіклі телеграф» передчасно зійшла в домовину, пуголовки повернулись із вигнання, жаби знов затягли свою стару пісню, поважні черепахи знову почали, дрімаючи, вигріватись на березі та на колодах, як і в добрі минулі дні.

РОЗ Д І Л XXIX

ФІЛІП ШУКАЄ ВУГІЛЬНИХ ПОКЛАДІВ В ІЛІОНІ

Mihma hatak ash osh ilhkoliť yakni
ya hlopullit tvmaha holihta vlhpisa ho kvshkoa
untuklo ho hollissochit holisso afohkit tahli
cha.

Ch osh, 18, 9¹

Філіп Стерлінг їхав до Іліону. Ця залізнична станція в штаті Пенсільванія була розташована недалеко від смуги незайманої землі, яку містер Боултон доручив йому обстежити.

В останній день подорожі, коли поїзд після зупинки в якомусь великому місті рушив далі, у вагон першого класу несміливо ввійшла жінка й нерішуче сіла на вільне місце. Філіп бачив у вікно, що на пероні її проводжав якийсь джентльмен. За кілька хвилин у вагон увійшов кондуктор і, не чекаючи пояснень, сердито звернувся до пасажирки:

— Нічого вам тут сидіти. Це місце зайняте. Переходьте в інший вагон.

— Я не мала наміру займати це місце,— сказала жінка, встаючи.— Я тільки сіла на хвилинку, поки мені вкажуть моє місце.

— Тут місць немає. Вагон повний. Вам доведеться перейти.

— Але ж, сер,— сказала жінка благально,— я думала...

— Мені байдуже, що ви там думали. Зараз же перейдіть в інший вагон.

¹ І люди пішли, пройшли через землю і відповідно до семи міст описали її в книзі...— Біблія, Книга Ісуса Навіна, 18, 9 (мовою індійців чоктау).

— Поїзд іде так швидко. Дозвольте мені залишитись тут до зупинки.

— Хай пані сідає на моє місце! — вигукнув Філіп, схоплюючись.

Кондуктор обернувся до нього, зміряв його з голови до ніг крижаним поглядом, всім своїм видом виказуючи презирство, потім став до нього спиною і, не відповівши ні слова, знов звернувся до жінки:

— Ходітьте. Я не маю часу на теревені. Забирайтеся звідси зараз же!

Збентежена й налякана такою грубістю, жінка пішла до дверей, відчинила їх і вийшла на площадку. Поїзд швидко мчав, розхитуючись з боку на бік, віддаль між вагонами була досить довгою, а перехід не мав захисних ґрат. Жінка хотіла перейти, але в цей час подув сильний вітер, поїзд качнуло, вона втратила рівновагу і впала. Вона неодмінно опинилася б під колесами, якби не Філіп, що вийшов слідом за нею. Він встиг схопити жінку за руку і підняти її. Потому допоміг їй перейти в інший вагон, знайшов місце, вислухав плутані слова подяки і повернувся до свого вагона.

Кондуктор усе ще був там. Він не закінчив збирати квитки і щось бурмотів про різних нахаб. Філіп підійшов до нього і з обуренням вигукнув:

— Невігласел! Хіба так поведуться з жінками?

— Чи ви не збираєтесь підняти з приводу цього скандал? — глумливо спитав кондуктор.

Замість відповіді Філіп розмахнувся і вліпив йому такого ляпаса просто в обличчя, що він повалився на огрядного пасажира (який здивовано витріщив очі на сміливця, що відважився сперечатися з такою особою) і докотився до стіни вагона.

Підвівшись, він сіпнув за сигнальну віршовку і з словами: «Ну, стривай, падлюко, ось я тебе зараз провчу!» — відчинив двері і покликав двох гальмових. Коли поїзд сповільнив хід, він загорлав:

— Геть з поїзда!

— І не подумаю. Я маю таке саме право їхати, як і ви.

— Побачимо, — сказав кондуктор, наближаючись до нього разом з гальмовими. Пасажири спробували протестувати, деякі навіть обурювались: «Це вже занадто!» — як завжди в подібних випадках, але ніхто не виявив наміру допомогти Філіпові. Залізничники схопили

його, стягли з місця, потягли через прохід, рвучи на ньому одяг, і викинули з вагона, шпурнувши вслід пальто, сак-вояж та парасольку.

Поїзд рушив далі.

Кондуктор з червоним обличчям, захекавшись, гордовито пройшов через вагон, буркочучи: «Щеня! Я його провчу!» Коли він вийшов, пасажирки почали голосно висловлювати своє обурення і навіть завели розмову про те, щоб написати протест, але далі балачок справа не пішла.

Наступного ранку в гувервільській газеті «Петріот енд клеріон» можна було прочитати таке «повідомлення»:

ГЕТЬ З ПОЇЗДА!

Як нас повідомили, вчора, коли денний вашінгтонський експрес виходив з Г., одна дама (!) — хай нам бог простить цей знак оклику — намагалася силоміць зайняти місце в уже повному вагоні першого класу. Кондуктор Слам — старий горобець, якого на полові не спіймати, — ввічливо сказав їй, що у вагоні немає вільних місць, і хоч вона настоювала на тому, щоб залишитися, переконав її перейти до іншого вагона. Але тут якийсь молодик із східних штатів розпалився, наче шанхайський півник, і почав лаяти кондуктора. Тоді містер Слам почастував бешкетника легеньким ударом лівою. Це його так вразило, що він почав діставати з кишені свій револьвер. Тут містер Слам делікатненько підняв юнака, доніс до дверей і посадив на землю, щоб він трошки прохолонув. Нам ще не відомо, чи вибрався цей молодий франт з Баскомського болота, чи ні. Кондуктор Слам — один з найввічливіших та найсумлінніших службовців залізниці. Але з нього не позбитуєшся, і не пробуй! Нас повідомили також, що залізнична компанія дала новий паровоз для семигодинного поїзда й наново відремонтувала в ньому вагон першого класу. Компанія не шкодує ніяких витрат для зручності пасажирів.

Філіп ніколи раніш не бував у Баскомському болоті, але, не знайшовши в ньому нічого принадного, не став там затримуватись. Коли поїзд зник з очей, він виліз із колючок та багна і вийшов на колію. Філіп трохи забився, проте був такий сердитий, що не звертав уваги на біль і чвалав по шпалах, палаючи від обурення. В сутичці зник його квиток, і він похмуро думав, що коли б про це взнала компанія, то не дозволила б йому навіть іти по шпалах.

Йому довелось крокувати миль із п'ять до маленької станції, де він міг почекати поїзда, отже часу для мір-

кувань у нього було досить. Спочатку Філіп був сповнений мстивих почуттів до компанії. Він подасть на них у суд. Він примусить їх заплатити кругленьку суму. Але потім йому спало на думку, що він не знає імен свідків, яких би міг назвати і що одній людині боротися з залізничною компанією — справа безнадійна. Тоді він вирішив підстерегти кондуктора десь на станції і одлупцювати його,— звичайно, якщо той не одлупцює його самого.

Але коли Філіп трохи прохолонув, цей план здався йому не гідним справжнього джентльмена. Чи ж можна джентльменові зводити рахунки з таким типом, як той кондуктор, та ще й вдаватися до його ж засобів? І тут Філіп запитав себе: а чи не пошився він у дурні? Він не шкодував, що вдарив негідника,— хай це буде йому наука. Але, зрештою, хіба то був найкращий засіб? Він, Філіп Стерлінг, що вважає себе за джентльмена, посварився з якимсь кондуктором, та ще й через жінку, котрої до того ніколи в житті не бачив. Чому він поставив себе в таке безглузде становище? Хіба не досить було того, що він запропонував тій жінці своє місце і врятував її від нещасного випадку, а може, навіть і від смерті? А що, коли б він просто сказав кондуктору: «Сер, ваша поведінка брутальна, я подам на вас скаргу»? Пасажири, які бачили все, могли б підписатися під такою скаргою, і тоді він, може, й досяг би чогось. А тепер? Філіп подивився на свій подертий одяг і з огидою згадав, як сам поквапився зав'язати бійку з тим залізничним деспотом.

На цій же невеликій станції Філіп зустрівся з одним чоловіком, який виявився місцевим мировим суддею, і розказав йому про свою пригоду. Суддя, людина м'якої та доброї вдачі, з цікавістю слухав його розповідь.

— От негідники! — вигукнув він, коли Філіп закінчив.

— Як ви гадаєте, сер, тут можна щось зробити?

— Боюся, що все буде даремно. Я вірю кожному вашому слову, але подавати в суд не варто. Тут усі, втім числі й судді, залежать від залізничної компанії. До вашого зіпсованого костюма їм цілком байдуже. Ні, чим менше про це говорити, тим краще. Вам ніколи не виграти справи проти компанії.

Коли наступного ранку в «Петріот енд клеріон» Філіп прочитав гумористичну замітку про свою пригоду, він остаточно усвідомив, як мало у нього шансів виграти боротьбу з залізничною компанією.

Проте сумління підказувало йому, що він зобов'язаний довести справу до суду, хоч би й мав неодмінно її програти. Філіп розумів, що ні він, ані будь-хто інший не має права зважати на власні почуття там, де відверто порушено закон країни. Він розумів, що в подібному випадку найперший обов'язок кожного громадянина — відкласти свої власні справи і віддати свій час і сили на те, щоб порушника було негайно покарано. Не може бути порядку в країні, коли всі громадяни без винятку не будуть самі охоронцями закону, оскільки суд — це лише механізм, який приводить його в дію, не більше. Кінець кінцем, Філіпові довелось визнати, що сам він — поганий громадянин, не кращий від інших, і що йому теж властиві, як і всім, відсутність почуття обов'язку і байдужість до всього, що не стосується його особисто.

Внаслідок цієї маленької пригоди Філіп приїхав до Іліона лише наступного дня на світанку. Заспаний і невдоволений, вийшов він з вагона і оглянувся довкола. Іліон був розташований у вузькій долині, через яку протікала бистра річечка. Все селище складалося з дощаної залізничної платформи, на якій стояв Філіп, та напівпофарбованого дерев'яного будинку з відкритою верандою; на похилій жердині красувалась вивіска: «Готель П. Дузенгеймер». Нижче за течією річки були лісопилка, кузня, крамниця й три-чотири непофарбовані будинки з тесаних колод.

Коли Філіп підійшов до готелю, йому здалось, ніби на веранді причаївся якийсь дикий звір. Проте істота не ворушилась, і, придивившись, він побачив, що то чучело величезної пуми, яку було вбито поблизу Іліона кілька тижнів тому, і тепер вона «привітно» запрошувала до готелю. Філіп постукав у двері й, чекаючи, поки його впустять, розглядав хижу пащу й міцні зігнуті лапи звіра.

— Зашекайте трішки! Я спощатку одягну штани! — почувся голос із вікна, і незабаром господар готелю, позіхаючи, відчинив двері.— Морген! Не шуф, як прийошоф поїзд. Ці хлопці не дають мені спати звешора. Заходьте!

Філіп увійшов у брудний бар. То була маленька кімнатка з грубкою посередині, встановленою у довгому низькому ящику з піском для зручності «плювальників».

В одному кінці був простенький прилавок, за яким у застеленому буфеті стояли пляшки з гучними ярликами. В кутку стояв умивальник. На стінах висіли яскраві жовто-чорні афіші мандрівного цирку, на яких були намальовані акробати, здіблені коні і напівголі німфоподібні жінки, які, посилаючи руками глядачам цілунки, балансували на неосідланих спинах оскраженілих коней.

Оскільки Філіп не спитав собі кімнати, йому запропонували помитися над брудним умивальником, але зробити це було легше, ніж утертися, бо рушник, який там висів, мабуть, споконвіку, обслуговував усіх мандрівників, так само, як і повішені там же щітка та гребінець. З допомогою носової хустки Філіп сяк-так закінчив свій туалет і, подякувавши хазяїну за гостинну пропозицію «фихилити скляношку», пішов чекати сніданку на свіже повітря.

Місцевість довкола була дика, але зовсім не мальовнича. Прямо перед ним футів на вісімсот заввишки височів схил — частина порослого лісом гірського пасма, що простяглося вздовж річки. За готелем, на протилежному березі річки, бовваніло ще одне приплюшене лісисте пасмо, зовсім таке, як і перше. Селище, за всіма ознаками, було досить старим — будинки вже почали розвалюватися; якщо воно й змінилось від того, що з нього зробили станцію нової залізниці, де паровоз брав дрова та воду, то лише на гірше: зробилося ще бруднішим та більш занедбаним. Коли поїзди зупинялися набрати води, П. Дузенгеймер виходив звичайно на поріг свого малопривабного закладу, чекаючи відвідувачів, але пасажирів лише збиткувалися з нього. Йому, мабуть, не менше як тисячу разів доводилось чути репліку: «*Plus fuit...*»¹, — після чого звичайно до нього звертались із запитанням: «Енею, а де старий Анхіз?» Спочатку він відповідав: «Тут такий не шифе», — а потім, роздратований постійним повторенням незрозумілого йому жарту, лаконічно відказував: «Ідіть під три шорти!»

Розкотистий звук гонгу одірвав Філіпа від його спостережень. Гуркіт, учинений гонгом, посилювався, наростав, аж поки йому не стало тісно в готелі, і він не вирвався через двері, сповіщаючи весь світ, що сніданок на столі.

¹ Був колись Іліон... (Лат.)

Вздовж усієї вузької й низької їдальні стояв такий же вузький стіл, застелений скатертиною, яка, судячи з її вигляду, була в ужитку не менше, ніж рушник у барі. На столі стояв непоказний посуд — важкі шербаті фаянсові тарілки, облуплені нікельовані поставці, сахарниці, з яких стирчали цинкові чайні ложки, а також купи жовтих сухарів та неапетитно сервіроване масло. Господар сам подавав страви, і Філіп із задоволенням відзначив, як змінилися його манери. В барі то був просто послужливий хазяїн. Але тут, прислужуючи гостеві коло столу, він мав владний, навіть зверхній вигляд, і тон, яким він запитав: «Піфштекс ши пешінку?» — відбив у Філіпа будь-яку охоту щось вибирати. Покуштувавши якогось зеленого напою, що звався тут кавою, Філіп попросив склянку молока і поснідав молоком та сухарями, які, здавалось, були завезені в Іліон ще до того, як там з'явився залізний кінь, і протягом десяти років витримували осаду регулярних військ гостей і грецького, і негрецького походження.

Ділянка, на якій Філіп мав робити розвідку, була за п'ять миль від станції. Одним краєм вона виходила до залізниці; в основному то були вісім-десять тисяч акрів горбистої цілини, дуже подібної до тієї, яку Філіп бачив в Іліоні.

Насамперед Філіп найняв трьох лісорубів, з допомогою яких збудував собі рублену хатину та розчистив площадку, а тоді вже почав розвідку, все відмічаючи на карті: лісові масиви, деталі рельєфу місцевості і деякі геологічні ознаки присутності вугілля.

Господар готелю намагався переконати Філіпа скористатися з послуг місцевого «фахівця», який би пройшов по ділянці з ліщиною гілочкою в руці і безпомилково сказав, чи є тут вугілля, а коли є, то як саме йде вугільна жила. Але Філіп вирішив краще покластися на власні спостереження і знання геологічних формацій. Майже місяць він обстежував місцевість і нарешті прийшов до висновку, що на відстані однієї милі від залізниці під горою проходить прекрасний вугільний пласт і що штольною треба копати саме на середині схилу.

З притаманною йому енергією, Філіп з дозволу містера Боултона відразу ж приступив до роботи і вже до початку зими звів на схилі гори кілька грубих будівель, щоб з настанням весни закласти там копальню. Правда, ву-

гілля не виходило на поверхню, і жителі Іліона казали, що з однаковим успіхом він міг би там шукати і пресований тютю́н, але Філіп твердо вірив у те, що природа й за давніх-давен діяла за тими ж законами, що й тепер, і не сумнівався, що саме тут він знайде багатющу жилу, на зразок тієї, на якій розбагатіла компанія «Голден Браєр».

РОЗДІЛ XXX

СЕНАТОР ДІЛВОРТІ ЗАПРОШУЄ ЛОРУ ДО ВАШІНГТОНА

— Gran pensier volgo; e, se tu lui secondi,
Seguiranno gli effetti alle speranze:
Tessi la tela, ch' io ti mostro ordita,
Di cauto vecchio esecutrice ardita.

*Tasso*¹

Belle domna vostre socors
m'agra mestier, s'a vos plagues.

*B. de Ventadour*²

Луїза знов одержала добру звістку від свого Вашингтона: сенатор Ділворті хоче продати теннесійські землі урядові! Луїза під великим секретом розповіла про це Лорі. Вона розповіла про це й батькам, а також деяким близьким подругам, але всім їм, за винятком Лори, ця новина зіпсувала настрої. А у Лори обличчя засяяло — правда, тільки на мить, але бідна Луїза була вдячна їй навіть і за це.

Залишившись на самоті, Лора замислилася.

«Якщо сенатор дійсно взявся за цю справу, я можу щохвилини чекати від нього запрошення. Мені до смерті хочеться поїхати до Вашингтона і взнати, хто я: така сама нікчема, як усі тутешні людиці, чи й справді щось більше...»

¹ — Великі плани в голові моїй,
З тобою лише можу їх здійснити.
Пряду нитки, а ти з них — павутину:
Старий почав, а Молодий закінчить.
Тассо (*італ.*)

² О красуне, я прошу —
Майте ласку наді мною!
Б. де Венгадур (*провансальськ.*)

Тут думки її на деякий час відхилились в інший бік, але згодом знов повернулись до тієї ж теми.

«Він сказав, що я могла б бути корисною у великій справі, могла б взяти участь у боротьбі за духовне відродження бідних та неосвічених, і цілком можливо, що він знайде час, щоб зайнятися нашими землями. Ну, це мені зовсім ні до чого. Зараз я хочу поїхати до Вашингтона і пересвідчитись, чого я варта. Крім того, мені потрібні гроші, а там, кажуть, є шанси для...» Можливо, Лора подумала: «для чарівної жінки»,— але вголос вона б цього не сказала.

І справді, восени надійшло запрошення: офіційно, через особистого секретаря сенатора — а ним був не хто інший, як Лорин брат Вашингтон. Від себе він дописав: «Надзвичайно радий, що знову побачу принцесу». Вашингтон писав, що для нього буде щастям лише побачити її обличчя, і щастя буде ще більше, якщо вона привезе йому привіт від Луїзи.

Разом з запрошенням Лора одержала різні цінні папери, наприклад, чек від сенатора на дві тисячі доларів — «на придбання належних туалетів у Нью-Йорку». Це була позика, яку вона мала повернути, коли буде продано землю. Дві тисячі — неабиякі гроші! Батько Луїзи вважався багатим, але навряд чи Луїза коли-небудь купувала собі вбрання хоч на чотириста доларів зразу. Крім того, в конверті було надіслано два квитки прямого сполучення від Хокаю до Вашингтона через Нью-Йорк — це були літерні квитки, що їх сенатор Ділворті безкоштовно одержав від залізничної компанії. Сенаторам та членам палати представників уряд виділяв тисячі доларів на дорожні витрати, але вони завжди їздили безкоштовно і тому, як і личило чесним, благородним людям, відмовлялись від державних грошей. Два літерні квитки — один для Лори, а другий для того, хто супроводитиме її в дорозі, — були для сенатора цілковитою дрібницею. Вашингтон радив Лорі взяти з собою когось із давніх друзів сім'ї. «Сенатор безкоштовно відішле твого провідника додому, коли йому набридне милуватися красотою столиці», — писав він. Лора замислилась. Спочатку їй сподобалася ця порада, але потім вона почала дивитись на неї інакше. Нарешті вона сказала собі: «Ні, погляди наших статечних, поважних хокайських друзів де в чому розходяться з моїми власними; але вони пова-

жають мене, я поважаю їх — то хай краще так усе й залишається. Чого мені боятися — поїду сама». З такими думками Лора вийшла з дому на післяобідню прогулянку.

Майже біля дверей вона зустріла полковника Селлера і сказала йому про запрошення до Вашингтона.

— Боже мій! — вигукнув полковник. — Я й сам уже майже вирішив їхати туди! Розумієш, нам треба добитися нового асигнування. Компанія хоче, щоб я поїхав на Схід і уладнав цю справу в конгресі. Щоправда, там є Гаррі — він добрий хлопець і завжди зробить все, що може, але ще молодий, надто молодий для такої серйозної справи... І ще, по-моєму, він надто багато балакає, аж надто, а іноді мені здається, що він любить пофантазувати. А це, на мій погляд, найгірша в світі риса для ділової людини. Така людина завжди відкриє свої карти, рано чи пізно. А для нашої справи потрібен спокійний, твердий розум, потрібен досвід, уміння бачити людей наскрізь, звичка до великих операцій. Я оце днями маю отримати свою платню, а також деякі дивіденди від компанії і, якщо встигну, неодмінно поїду з тобою, Лоро: тобі не слід вирушати самій. Ех, якби ж то в мене були зараз гроші!.. Ну нічого, скоро вони в мене будуть, та ще й чимало.

Лора подумала, що коли добрий простодушний полковник все одно поїде до Вашингтона, то їй нема ніякої рації відмовлятися від його товариства. І вона сказала йому, що з радістю приймає його пропозицію, що він зробить їй неабияку послугу, коли погодиться супроводжувати її. Квитки вона, звичайно, дістане сама, бо не може припустити, щоб він завдавав собі стільки клопоту заради неї та ще й платив за проїзд. Та полковник про це і слухати не хотів: адже зробити їй послугу — це буде лишеприємність для нього. Лора наполягала на своєму, а коли її доводи не допомогли, сказала, що квитки не коштують їй ані цента. Вона має їх два, їй же потрібен лише один, і якщо полковник не візьме другого, то вона з ним не поїде. Це вирішило справу, і він узяв квиток. Лора була рада, що має чек на новий одяг, бо це дало їй змогу позичити полковникові трохи грошей — на готель та інші дорожні витрати.

Вона написала Вашингтонові, щоб він чекав їх з полковником в кінці листопада, і в призначений час двоє подорожніх щасливо прибули в столицю.

РОЗДІЛ XXXI

ФІЛІП ЛАМАЄ РУКУ. РУТ ДОПОМАГАЄ ХІРУРГОВІ

Del! ben fôra all' incontro ufficio umano,
E bed n'avresti tu gioja e diletto,
Se la pietosa tua medica mano
Avvicinassi al valoroso petto.

Tasso ¹

Тим часом добра жінка все робила,
Щоб хворому полегшення принести;
Вона давала ліки чудодійні
І сили відживляла, щоб боротись
З упертою хворобою він міг.

Спенсер «Королєва фей» ²

Містер Генрі Браерлі писав полковникові Селлерсу, що у нього надзвичайно багато справ у Нью-Йорку, проте він кине все й поїде до Вашингтона.

Полковник вважав Гаррі неабиякою персоною серед кулуарних діячів; можливо, він і дещо легковажний та часом любить пофілософствувати, проте знає в столиці всіх і кожного: адже проект поліпшення судноплавства на річці Колумба пройшов майже виключно завдяки його зусиллям. А тепер Гаррі був необхідний, щоб допомогти провести ще один проект — благодійне починання, яким полковник Селлерс займався в інтересах сім'ї Хокінсів.

«Розумієте, мені байдуже, — писав він Гаррі, — що там буде з неграми. Але якщо уряд купить цю землю, це забезпечить сім'ю Хокінсів: Лора стане багатою спадко-

¹ Ти будеш лікарем для нього —
І в цьому все покликання твоє.
Цілющими руками помагати
Такому юнаку — як радісно це все!
Тассо (*італ.*)

² Спенсер Едмунд — англійський поет XVI ст.

ємницею, і я не здивуюсь, якщо й сам Берая Селлерс при цьому знову впливе на поверхню. Ділворті, звичайно, дивиться на це по-своєму. Він думає тільки про філантропію, про те, щоб зробити добрѣ чорношкірим. Пам'ятаєте старого Валаама, з Департаменту внутрішніх справ? Колись він був просто преподобним Орсоном Валаамом із Айови, а потім он як прославився на індіях і став великим миротворцем серед індіців та торгівцем землями. Так от, Валаам спеціалізувався на індіях, а сенаторові Ділворті, певно, нічого іншого не залишилось, як взятися за чорношкірих. У чорношкірих нема, мабуть, кращого друга в Вашингтоні».

Хоч як Гаррі поспішав у Вашингтон, а проте зробив таки зупинку в Філадельфії і все затягував своє перебування там, на велику шкоду своїм справам і в Нью-Йорку, і в Вашингтоні. Та в домі Боултонів зібралось таке товариство, що заради нього можна було знехтувати справами й більш серйозними, ніж у Гаррі. Філіп теж був там. Він був тепер компаньйоном містера Боултона по розробці вугільних покладів в Іліоні. Хоч йому багато чого треба було зробити, готуючись до весняних робіт, Філіп з тижня на тиждень відкладав свій від'їзд з гостинного дому Боултонів. Була там і Аліса, що приїхала погостювати. Рут відвідувала лекції лише двічі на тиждень, і містер Боултон щиро радів, що у нього в домі так весело й багатолюдно: він любив товариство, шумні розмови й вечірні розваги. Боултони гостинно запросили Гаррі переїхати до них, і він не примусив довго себе умовляти. Навіть перспектива побачити в столиці Лору не заважала йому розважатися у товаристві молодих леді: кажуть, краще синиця в руках, ніж журавель у небі, а тут було аж дві синиці!

Філіп почував себе у Боултонів наче вдома — іноді йому навіть це й не подобалось: юнакові здавалося, що йому не приділяють достатньої уваги. Коли він тільки-но приїхав, Рут зустріла його з щирою невимушеністю і далі поводитись так само. Вона не шукала його товариства і не уникала його, і це незмінно рівне ставлення чи не найбільше дратувало Філіпа. Хіба можна залицятися до жінки, яка нічого не таїть, не бентежиться і ладна сміятися з найменшого прояву сентиментальності?

— Що з вами, Філ? — не раз питала Рут. — Чого це ви набундючилились? У вас такий урочистий вигляд, наче

ви сидите на молитовному зібранні. Доведеться покликати Алісу, щоб розвеселити вас: я бачу, моя присутність вас пригнічує.

— Зовсім не ваша присутність, а ваша відсутність, хоч ви й присутні,— тужливо відповідав Філіп, вважаючи, що висловлює дуже глибоку думку.— Але ви все одно мене не розумієте.

— Так, я вас не розумію. Коли вам і справді здається, що мене нема, коли я тут,— це найперша ознака потьмарення свідомості. Я попрошу батька, щоб він привів доктора Джексона. А вам часом не здається, що Аліса присутня, коли її нема?

— У Аліси, в усякому разі, людські почуття. Вона цікавиться не лише запліснявілими книжками та сухими кістками. Ось коли я помру, Рут,— сказав Філіп, намагаючись бути дуже похмурим та саркастичним,— я запівім вам свій скелет. Вам це, певно, буде приємно.

— Ну що ж, може, він буде веселішим співрозмовником, ніж іноді буваєте ви,— засміялася Рут.— Але не робіть цього, не порадившись із Алісою. Може, їй це не сподобається.

— Не знаю, чому ви щоразу згадуєте Алісу. Чи не думаєте ви, що я в неї закоханий?

— Боронь боже, ні! Це мені й на думку не спадало! А хіба ви закохані в неї? Подумати тільки, що Філіп Стерлінг може закохатися — просто смішно! Я думаю, що ви закохані лише в іліонську вугільну копальню, про яку у вас тільки й мови з батьком.

На цьому залицяння й закінчувалось. «Ото нещастя! — бідкався Філіп.— І чому це вона ніколи не дражнить Гаррі або того молодого Шеплі, який частенько сюди заглядає?»

Зовсім інакше поводитися Аліса. Вона принаймні ніколи не збиткувалася над Філіпом. Розмова з нею давала розраду, бо вона слухала співчутливо, і Філіп годинами балакав з нею — і все про Рут. Бідолаха виливав перед дівчиною всі свої сумніви й тривоги, наче перед безстороннім священником у маленькій дерев'яній сповідальні в соборі на Логан-сквер. Але хіба сповідник не мав почуттів, особливо якщо це молода та вродлива дівчина? Чи ж досить з неї того, що ви звете її сестрою?

Філіп звав Алісу своєю доброю сестричкою і говорив з нею про кохання та шлюб, весь час маючи на увазі

Рут, наче сестри аж ніяк не можуть мати особистого інтєресу в подібних питаннях. Чи говорить коли-небудь про нього Рут? Чи подобається він їй? Чи не закохалась Рут в когось у Фолклілі? Чи любить вона хоч що-небудь, крім своєї професії? І так далі.

Аліса була вірною подругою і, якщо й знала щось, то ніколи не зраджувала Рут. В усякому разі, вона не дуже підбадьорювала Філіпа. Та яка жінка на її місці діяла б інакше?

— Я можу вам сказати лише одне, Філіпе,— говорила Аліса.— Якщо Рут Боултон полюбить когось, вона віддасть йому всю свою душу; почуття її не зупиняться ні перед чим і здивує навіть її саму.

Це зауваження не дуже втішило Філіпа. Він подумав, що серце Рут можна завоювати хіба що якимсь героїчним вчинком, на який він навряд чи здатний. Філіп не знав, що в творчому натхненні жінка вміє створити собі героя з будь-якого матеріалу.

Гаррі ввійшов у це товариство із притаманною йому невимушеністю та веселістю. Його добродушність не знала меж, і, хоч він понад усе любив розповідати про власні подвиги, у нього вистачало тактовності пристосуватись до співрозмовника. Аліса, як він скоро помітив, любила слухати про Філіпа, і він змальовував життя свого приятеля на Заході з такою нестримною фантазією, що сам Філіп дуже здивувався б, почувши таке. Гаррі не шкодував слів; просторікування було єдиним заняттям, в якому він ще не зазнавав невдач. Говорячи з містером Боултоном, він удавав із себе серйозну ділову людину, що користується довір'ям багатьох нью-йоркських бізнесменів, відомих, між іншим, і містеру Боултону, і разом з ними бере участь у різних залізничних справах та урядових підрядах. Філіп, який добре знав Гаррі, ніколи не міг зрозуміти, чи вірить сам Гаррі, що він головний діяч у всіх тих грандіозних операціях, про які стільки говорить.

Гаррі не цурався і місіс Боултон, намагаючись справити на неї приємне враження своєю увагою до дітей і надзвичайним інтересом до віри Друзів. Мовляв, ця віра завжди здавалась йому наймиротворнішою серед усіх релігій, і він вважає, що жити, керуючись внутрішнім світлом, куди легше, ніж додержуватися суто зовнішніх обрядів. У нього в Провіденсі є така мила тітка-квакерка — місіс Боултон дуже схожа на неї... Він не-

одмінно захотів піти з місіс Боултон та дітьми до недільного зібрання Друзів (Рут, Аліса й Філіп, як мирські люди, пішли до церкви в місто) і висидів із зразковим терпінням цілу годину, не скидаючи капелюха. Коротко кажучи, цей чудовий актор так успішно виконував свою роль перед місіс Боултон, що вона сказала якимось Філіпові:

— Ваш приятель, Генрі Браерлі, здається надзвичайно мирський юнак. Чи ж вірить він насправді хоч у щонебудь?

— Аякже,— відказав Філіп, сміючись.— Навіть більше, ніж будь-хто інший.

Що ж до Рут, то їй Гаррі дуже подобався. Він ніколи не сумував, угадував всі її бажання і був веселий або серйозний залежно від потреби. І ніхто, здається, так не співчував її бажанню бути незалежною в житті.

— Мій батько,— казав Гаррі,— за освітою лікар, і перед тим, як зробився бізнесменом на Уолл-стріті, мав невелику практику. У мене теж завжди був нахил до медицини. У батьковому кабінеті в шафі висів скелет, і коли я був хлопчиком, я не раз виряджав його в старе ганчір'я. О, я тоді добре вивчив усі кістки!

— Атож,— зауважив Філіп.— Чи не тоді ти й навчився грати на кастаньетах? ¹ Ви знаєте, Рут, він чудово грає на цьому музичному інструменті. Може навіть виступати перед публікою.

— Зате Філіп ненавидить будь-яку науку і нездатний до систематичної праці,— відпарировав Гаррі. Йому явно не подобались Філіпові жарти.

Коли Філіп вийшов, Рут спитала:

— Чому б вам не взятися за медицину, містер Браерлі?

Гаррі відповів:

— Я й сам думаю про це. І, певно, вже цієї зими почав би відвідувати лекції, якби моя присутність не була потрібна у Вашингтоні. Але, власне, медицина — це більш жіноча професія.

— Чому так? — з усмішкою спитала Рут.

— Ну, розумієте, всяке лікування насамперед вимагає співчутливого ставлення до хворого. А жінки чутли-

¹ Гра слів: англійське слово «bones» може означати і кістки, і кастаньети.

віші, ніж чоловіки. До того ж, у медицині ніхто однаково по-справжньому не знається, а здогадатись жінка може швидше, ніж чоловік.

— Ви дуже похвальної думки про жінок.

— Але,— сказав Гаррі щиро,— я хотів би сам вибирати собі лікаря. Потворна жінка мене погубить. Як тільки я її побачу, то вже не зможу боротися з хворобою. А гарненька лікарка з приемними манерами може переконати кожного видужати майже від будь-якої хвороби.

— Боюся, що ви просто насмішник, містер Браерлі.

— Навпаки, я говорю цілком серйозно. Хіба не казав той старий... забув, як там його звали... що тільки прекрасне буває корисним?

Філіп ніяк не міг зрозуміти, чи товариство Гаррі тільки розважало Рут, чи між ними було щось більше. Проте він жодного разу не дозволив собі зневажливого слова на адресу Гаррі — по-перше, то був його приятель, а по-друге, Філіп, мабуть, розумів, що так він лише викличе в Рут симпатії до Гаррі. Йому здавалося очевидним, що Рут не закохається ні в кого — в цьому його переконувало її самовіддане ставлення до своєї майбутньої професії. «Ото людина! — казав він собі. — Не жінка, а втілений розум!» Проте, коли Рут, бувало підсміювалася над ним і в очах у неї блимав веселий вогник, Філіп починав сумніватися в своїй думці. Але в такі хвилини їй більше подобалось бути в товаристві Гаррі. І тоді Філіп у розпачі йшов до Аліси, яка ніколи не була в поганому настрої, вміла розвеселити його й примусити забути про «сентиментальні дурниці». Він дуже добре почував себе з Алісою, їм ніколи не бракувало тем для розмови, і Філіп не міг зрозуміти, чому він завжди стає таким нудним у присутності Рут — адже саме перед нею йому хотілось показати себе в найкращому світлі.

Гаррі був цілком задоволений своїм життям у Боултонів. Перелітним птахам завжди добре: гнізд не будують, ні про що не турбуються. Він невимушено розмовляв з Філіпом про Рут. «Надзвичайно приємна дівчина, — казав Гаррі. — От не збагну тільки — на біса їй та медицина?»

Якось-то в Товаристві музичного фонду відбувався концерт, і всі четверо вирішили поїхати туди, а назад повернутися джермантаунським поїздом. Це була ідея Філіпа, який купив квитки і радів заздалегідь, що про-

веде вечір з Рут: ітиме з нею, сидітиме поруч неї у залі й відчуватиме себе її захисником, як завжди відчуває себе чоловік, що супроводжує куди-небудь жінку. Музику він любив, хоч і не дуже розумівся на ній. Головним для нього було те, що цим він зробить приємне Рут.

Можливо, Філіп сподівався того вечора нарешті серйозно поговорити з Рут. Його почуття до дівчини не було таємницею для місіс Боултон, і юнак був майже певний, що сім'я Рут нічого не має проти нього. Щоправда, місіс Боултон ніколи прямо про це не говорила, але Філіп зробив свої висновки, коли одного разу, у відповідь на його запитання, вона сказала: «А чи ви говорили коли-небудь про це з Рут відверто?» То чому б йому й справді не поговорити з Рут і не покласти край своїм сумнівам?

Того дня Рут була примхливішою, ніж будь-коли раніше, її настрої зовсім не пасував молодій жінці, що цілком присвятила себе науці. Може, вона здогадалась про намір Філіпа з того, як він дивився на неї. Цілком можливо, бо коли дівчата зійшли вниз і зустріли юнаків у вестибюлі, Рут, сміючись, сказала: «Високий іде з високим!» — і не встиг Філіп слова мовити, як вона вже взяла Гаррі під руку, і вечір був зіпсований. Проте у Філіпа вистачило ввічливості, здорового глузду й тактовності, щоб не виказати, як це його вразило. Тому він лише сказав Гаррі: «Бачиш, як погано бути низьким!»

Протягом усього вечора Аліса так і не відчула, що якби його воля, не її вибрав би він у супутниці. Все ж Філіп був дуже засмучений і навіть роздратований, що все склалося так невдало.

В залі було повно народу; там зібрався весь вищий світ. Почався один з тих нудних концертів, з абияк складеною програмою, що їх публіка терпить лише тому, що вважає модними; виконуються різні *tours de force*¹ на роялі та уривки з опер, що не мають ніякого сенсу без сценічного оформлення, з довжелезними паузами між окремими номерами; потім виступає улюбленець публіки — бас, який звичайно виконує арію з «Севільського цирульника»; а потім тенор, ставши в театральну позу, млосно проспівав «Тиху літню ніч»; і нарешті сопрано співає свою незмінну «Бийся, серце» — щебече, пускає трелі, а закінчує номер таким вереском, що зриває бурю

¹ Важкі місця (франц.).

оплесків, під гомін яких відступає до виходу, усміхаючись та кланяючись. Філіпові здавалося, що він ще ніколи не слухав гіршого концерту. Раптом, коли співачка саме почала зворушливу баладу «Житом ідучи» (всі сопрано завжди співають її на біс) і Філіп пригадав, як чарівно, з лукавим виглядом співала її колись Чорна Лебідка, пролунав вигук: «Пожежа!»

В довгому і вузькому залі був один-єдиний вихід. Публіка відразу ж схопилає і кинулась до дверей. Залунали крики чоловіків, верещання жінок, всіх охопила паніка. Кожний, якби подумав хоч одну мить, зрозумів би, що, збившись коло дверей, не вийдеш, а можна тільки затоптати кого-небудь. Але на роздуми часу не було. Дехто, правда, кричав: «Сідайте! Сідайте!» — але вся маса сунула до виходу. Жінки падали в проходах, через них бігли далі, а огрядні чоловіки, зовсім втративши самовладання, залазили на лави, збираючись обігнати інших і першими дістатись до дверей.

Філіп затримав дівчат на місцях, але, побачивши нову небезпеку, кинувся, щоб запобігти їй: ще мить — і ці несамовиті люди побіжать по лавах і затопчуть Рут з Алісою. Він скочив на лаву, і щосили почав відштовхувати тих, хто з'являвся перед ним. Зваливши одного, що біг просто на нього, він на хвилину зупинив потік, або, точніше, розколов його надвоє але тільки на якусь секунду: ззаду тиснули зі всіх сил, в ту ж мить Філіпа звалили, і він упав спиною на лаву.

І все-таки цієї секунди було досить, щоб урятувати життя дівчатам, бо саме тоді, коли Філіп упав, оркестр весело заграє «Янкі Дудль». Почувши знайому мелодію, натопт здивовано зупинився, і тут пролунав вигук диригента: «Марна тривога!» Всі зразу заспокоїлись, залунав сміх, почувлися голоси: «Я так і знав, що нічого страшного немає!», «Як лише дуріють люди в таких випадках!..»

Проте концерт було зірвано. Багато хто постраждав — дехто серйозно, і між ними Філіп Стерлінг, якого знайшли на лаві непритомним, з кривавою раною на голові і безпорадно звислою лівою рукою.

Коли Філіпа винесли на свіже повітря, він опритомнів і сказав, що все це дурниці. Викликали хірурга й вирішили одразу ж везти пораненого до Боултонів. Дорогою лікар підтримував Філіпа, який не говорив більше ані слова. Руку вправили, рану перев'язали, і хірург запевнив,

що до ранку Філіпові покращає; а зараз він дуже слабкий. Аліса, яка під час паніки в залі поводитись відносно спокійно, страшенно рознервувалась, побачивши блідого й закривавленого Філіпа. Тим часом Рут холоднокровно допомагала хірургові, вправними руками перев'язавши Філіпові голову. І коли б Філіп був при пам'яті й бачив, як уважно і з якою енергією вона все робила, він би багато чого зрозумів.

Але він був непритомний, бо інакше не сказав би:

— Хай це зробить Аліса, не така вже вона й висока. Це був перший пацієнт Рут.

КНИГА ДРУГА

Переклад В. МИТРОФАНОВ

РОЗДІЛ I

СВІТСЬКІ УСПІХИ ЛОРИ У ВАШІНГТОНІ

У жінки хитрощів і викрутів без ліку,
Щоб одурити і приборкати чоловіка;
Мов бджілка коло меду, загуде,
Заманить, улестить, круг пальця обведе.

Чосер¹

З невимовним захопленням милувався Вашингтон Хокінс своєю чарівною сестрою. Він і раніше вважав її гідною королівського трону, але тепер змушений був визнати, що колишня Лора у порівнянні з теперішньою — не більше, ніж звичайнісіньке провінціальне дівча: настільки невідомою зробили сестру розкішні туалети й коштовні прикраси.

— Та ж ти мій брат, Вашингтоне, — сміялася Лора, — і твоя оцінка не може бути неупередженою. Почекаємо краще, що скажуть люди.

— Вони скажуть те ж саме, от побачиш! Жодна із столичних дам не зрівняється з тобою. За яких-небудь два-три тижні ти станеш знаменитою, Лоро. Всі добиватимуться твого знайомства. Ось почекай-но — побачиш сама!

Лорі, певна річ, і самій хотілося, щоб братове пророцтво справдилось; десь у глибині душі вона навіть вірила, що це може статися, бо відтоді, як залишила батьківський дім, пильно приглядалася до кожної зустрічної жінки, порівнюючи себе з нею, і бачила, що вона далеко краща за інших.

¹ Чосер Джефрі (1340—1400) — великий англійський поет.

Протягом перших двох тижнів Вашингтон щодня возив сестру на прогулянки по столиці й знайомив її з усіма визначними місцями. Поступово Лора почала відчувати себе в місті, як удома; вона швидко звикла до оточення видатних людей, з якими часто зустрічалася за столом у Ділворті, й остаточно позбувалася усіх решток провінціальної сором'язливості, що їх привезла з Хокаю. З прихованим задоволенням відзначала вона захоплені погляди гостей, коли вона з'являлася на порозі вітальні у довгій вечірній сукні; її тишила та увага, яку приділяли їй ці поважні люди, звертаючись до неї, мов до рівні. На свій превеликий подив, Лора переконалася, що всі ці видатні державні діячі й уславлені генерали не виголошують на кожному кроці урочистих промов, а здебільшого розмовляють, як звичайнісінькі смертні; тим приємнішим було для неї відкриття, що її власні зауваження на тлі цих розмов виявляються напрочуд дотепними, часом просто блискучими, так що їх навіть починають повторювати у багатьох вітальнях міста.

Незабаром конгрес розпочав свою роботу, і тепер Вашингтон майже щодня проводив сестру в зал засідань, на окремий балкон, призначений для жінок з родин конгресменів. Тут було ще більше можливостей показати себе, ніж в домі у Ділворті, зате й суперниць було чимало; однак і тут Лора бачила, як очі багатьох присутніх звертались у її бік, і то один, то інший підштовхував ліктем сусіда: он диви, мовляв, яка красуня! Вона була спостережлива і не могла не помітити, що деякі державні діячі, з числа молодших, звертаючись у своїх промовах до головуючого, дивляться не стільки на нього, скільки на неї; не без задоволення відзначила вона й те, що молодий, завжди вишукано вдягнений сенатор з штату Айова при її появі на балконі схоплювався з місця і ставав на видноті біля кафедри, демонструючи свої бездоганно начищені черевики; тим часом з розповідей інших Лора знала, що його загальновідомою звичкою було задирати ноги на стіл і милуватися ними самому, позбавляючи цього приємного видовища інших.

На Лору дощем посипалися запрошення, і незабаром вона стала справжньою великосвітською дамою. «Сезон» був саме в розпалі, і наближався день першого «прийому вибраних» — прийому, на який запрошували тільки вузьке коло високопоставлених осіб.

На той час сенатор Ділворті остаточно переконався, що ця провінціалочка штату Міссурі справдила його сподіванки: ставало дедалі яснішим, що вона буде неоцінним знаряддям у тій боротьбі, для якої він її призначав. І, розуміючи, що він повинен випустити Лору на арену боротьби у всеозброєнні, сенатор поповнював її гардероб все новими й новими розкішними туалетами, а щоб ця зброя жінки діяла надійніше, додавав до неї дорогоцінності: все це було своєрідною позичкою під майбутні прибутки від продажу теннесійських земель.

«Прийом вибраних» відбувся в особняку одного з членів кабінету міністрів. Коли близько десятої години вечора Лора з сенатором приїхали туди, просторі вітальні були вже заповнені гістьми, а повз чорношкірого лакея в білих рукавичках, що стояв при дверях, усе ще сунув невпинний потік новоприбулих. З особняка, освітленого газовими ріжками, так і пашіло жаром, наче з велетенської печі. Господарі стояли біля входу, зустрічаючи гостей. Сенатор представив їм Лору, і зразу ж після цього її підхопив і потяг за собою вир пишно вбраних дам, сяючих дорогоцінностями й оголеними плечима, та чоловіків у фраках і білих лайкових рукавичках; усюди вона чула в себе за спиною шепіт захоплення, який приємно тішив її самолюбство, запалював щоки радісним рум'янцем і надавав їй мармурово-білому обличчю ще більшої привабливості.

Раз у раз Лорі вдавалося розрізнити окремі вигуки:

— Хто це?

— Яка чарівна жінка!

— Та це ж та сама нова красуня з Заходу! — та інші в такому ж роді.

Досить їй було хоч на мить зупинитись, як її враз тісним кільцем оточували міністри, генерали, конгресмени, аристократи всіх мастей і відтінків. Після церемонії знайомства кожен з них звертався до неї з незмінним оригінальним запитанням:

— Як вам подобається Вашінгтон, міс Хокінс?

І обов'язково додавав до нього ще одне, не менш оригінальне:

— Ви, мабуть, уперше в столиці?

Після того, як обидві ці хвилюючі теми вичерпувалися, розмова переходила в більш спокійне річище і переривалася тільки новими «Дозвольте вам представити...»

й новими запитаннями про те, як подобається Лорі Вашингтон і чи вперше вона у столиці.

Так минуло більше години. Продираючись крізь тлум столичної знаті, «принцеса» з Хокаю не тямилася себе від щастя: розвіялись усі її сумніви і страхи, тепер вона знала напевне, що в неї вистачить сил завоювати Вашингтон.

Раптом серед натовпу Лора побачила знайоме обличчя: прокладаючи ліктями собі шлях, до неї поспішав Гаррі Браерлі. Очі його випромінювали таку бурхливу радість, що здавалися красномовнішими від усяких слів.

— Який приємний сюрприз! Скажіть мені, люба міс Хокінс...

— Мовчіть! Я знаю, про що ви хочете мене спитати... Так, мені подобається Вашингтон, дуже подобається!

— Ні, ні, я хотів спитати...

— Заждіть, уже відповідаю. Я справді вперше у столиці. Мені здається, ви й самі повинні про це знати.

І в ту ж мить людський потік підхопив Лору і поніс геть від ошелешеного юнака.

«Що б це могло означати? — думав той. — Авжеж, їй подобається Вашингтон — не такий вже я дурень, щоб про це питати. І про те, що вона тут уперше... Чорт забирай, хіба вона сама не знає, що й це мені добре відомо? Чи, може, вона гадає, що я збожеволів? От кумедна дівчина, їй-богу!.. Але ж як вони всі упадають коло неї! Після сьогоднішнього вечора її, безперечно, вважатимуть першою красунею в місті. Ще до того, як закінчиться весь цей гармидер, вона Perezнайомиться з усіма, як є, столичними верховодами. А гра ще навіть не починалася. Ну що ж, я не раз казав, що вона буде не менш ніж козирною дамою. Так воно і є, панове! Ну й закрутить же вона голови чоловікам! А я займуся тутешніми жінками. Об'єднавши наші зусилля, ми зможемо перевернути догори дном весь конгрес. Свої можливості на цій сесії я оцінив би принаймні в чверть мільйона — так, так, і ні на долар менше!.. Стривай-но, а це що таке? Вона так посміхається до отого нікчемного секретаря посольства, ніби він... О, а тепер до адмірала!.. А зараз уже кокетує з отим бундючним йолопом, депутатом від штату Масачузетс — вульгарним ділком, який не може й слова правильно вимовити. Теж мені кавалер!.. Е ні, такі речі мені зовсім не до вподоби! На мене вона, здається, ніякої уваги не звертає, навіть і не гляне в мій бік. Ну гаразд,

моя райська пташко, хай буде так, коли тобі це подобається! Але ж я вас, жінок, знаю. Ось я тобі зараз відповім тим самим, тоді побачимо, якої ти заспіваєш!..»

І Гаррі заходився «відповідати тим самим», протиснувшись якомога ближче до Лори, щоб спостерігати, якої вона заспіває; але його хитромудрий план зазнав поразки: Лора, як і раніше, зовсім не звертала на нього уваги, ніби його й не існувало. Незабаром Гаррі втратив будь-яку охоту фліртувати з іншими жінками, і, хоч машинально продовжував щось говорити, очі його не бачили чарівних співрозмовниць,— душу його гризли ревності й досада, він почував себе вкрай нещасним. Нарешті він облишив марні спроби привернути Лорину увагу, сперся плечем об рифлену колону і з ображеним виглядом став стежити за кожним рухом Лори. Навколо нього все так само вирував людський натовп, і не одне гарненьке личко спалахувало рум'янцем, опиняючись поруч з ним, але Гаррі нічого не помічав. Він заглибився у власні думки, проклинаючи свою безглузду самовпевненість. Ще б пак — адже з годину тому він збирався взяти під свій захист цю наївну провінціальну дівчинку, показати їй «справжнє життя» і наперед тішився її здивуванням і захопленням. І ось тобі маєш: ця сама дівчинка, якій столиця мала б здаватися казковим дивом, відчуває себе в ній краще, ніж він сам! І Гаррі знову й знов роздратовано відзначав про себе:

«Ну от, вона вже улещає преподобного брата Валаама, а той... певно, запрошує її на молитовне зібрання в конгресі. Наче старий Ділворті сам не потягне її туди!.. А тепер вона посміхається до Сплерджа, з штату Нью-Йорк... тепер — до Беттерса з Нью-Хемпшіра... а ось уже кокетує з самим віце-президентом!.. Ну, мені тут, мабуть, нічого більше робити. З мене цілком досить!..»

Він рішуче попрямував до виходу, але раптом зупинився і повернув назад, бажаючи ще раз хоч краєм ока глянути на Лору й водночас зневажаючи себе за цю слабкість.

Близько півночі гостей запросили вечеряти, і натовп посунув у бенкетний зал, посеред якого стояв довжелезний стіл — чого тільки, здавалося, тут не було! — але при ближчому знайомстві виявилось, що ця розкішна, на перший погляд, вечеря розрахована більше на те, аби тішити око, ніж задовольняти апетит. Частина жінок розташу-

валися на стільцях, розставлених рядами вздовж стін, інші скупчились окремими групами осторонь стола. Темношкірі лакеї поралися біля столу, наповнюючи тарілки й бокали, а чоловіки снували взад і вперед, передаючи їх прекрасним дамам.

Гаррі взяв морозиво і залишився біля стола разом з іншими чоловіками; він їв морозиво і прислухався до розмов, що точилися навколо.

З уривків цих розмов Гаррі дізнався про Лору багато такого, що було для нього цілковитою новиною. Так, наприклад, він почув, що Лора дочка багатого землевласника з Заходу, що вона дістала чудову освіту й успадкувала величезне багатство та незліченні земельні маєтки; що хоч вона й не прихильниця офіційної релігії, але в душі є справжньою християнкою у найкращому розумінні цього слова; що всі її помисли спрямовані на здійснення одного великого й благородного задуму: не більше й не менше, як пожертвувати всі свої маєтки на освіту пригнобленого негритянського населення, щоб вивести цих темних і відсталих людей на світлий і праведний шлях. Гаррі помітив, що, почувши цю байку, слухач негайно обертався і переказував її сусідові, а той відразу ж передавав її далі. Таким чином вона спочатку поширилася серед чоловіків навколо столу, а потім перекочувала і в дамське товариство. На жаль, Гаррі не вдалося простежити її зворотний шлях до першоджерела, і він не міг сказати, звідки саме вона бере початок.

Та чи не найбільш прикрою для юнака була одна думка: адже замість того, щоб бити байдики в Філадельфії, він міг би вже давно бути у Вашингтоні — ще тоді, коли Лора тільки-но приїхала і була тут зовсім чужа. Отоді б він мав неабияку нагоду полонити її серце, а тепер мабуть, «лишився при своїх», як він висловився про себе.

До закінчення прийому Гаррі ще лише раз пощастило перекинутися з Лорою кількома словами, і тут, уперше за багато років, звична невимушеність і самовпевненість зрадили його, а язик ніби втратив свою гнучкість і за кожним словом прилипав до піднебіння. Гаррі з жахом відчував, що ніяковіє, наче хлопчисько, і зрадив нагоді скоріше закінчити розмову й податися геть, туди, де ніхто не заважав би йому на самоті переживати свою ганьбу й стати знову задириливим, як півень.

Лора повернулася додому втомлена, але радісно збуджена. Сенатор Ділворті був цілком задоволений нею. Наступного ранку він лагідно назвав її «донечкою» і дав їй кілька банкнотів — «на шпильки», як він висловився. Лора послала сто п'ятдесят доларів матері й позичила трохи полковникові Селлерсу. Потім сенатор мав з Лорою тривалу конфіденціальну розмову, в якій розгорнув перед нею свої плани, спрямовані на благо країни й релігії, на добробут бідних людей та обмеження вживання спиртних напоїв, і пояснив, як вона зможе допомогти йому в здійсненні цих великих і благородних задумів.

РОЗДІЛ II

ЛОРА ПРИЙМАЄ ВІЗИТИ СТОЛИЧНОЇ ЗНАТІ

— Itankan Iduhomni eciyapi, Itankan Tohanokihieca eciyapi, Itancan Iapiuaxte eciyapi, he hunkakewicaye cin etanhan otonwe kin caxtonpi; nakon Akicita Wicaxta-cejiskuja, Akicita Anogite, Akicita Taku-kaxta...¹

Жінки багаті там з усього краю
Й дочки добродіїв щонайзнатніших...
Красою сяяли на них вбрання розкішні;
Там заздрість панувала: кожна жінка
Хотіла бути першою між інших.

Лайамон 2

Незабаром Лора виявила, що весь вашінгтонський вищий світ поділяється на три окремі категорії. До першої належать так звані патриції — представники старовинних аристократичних сімей, горді нащадки славних предків, що стояли біля керма держави та армії від самого зародження республіки. В це вузьке коло вибраних нелегко потрапити. Категорію номер два становлять аристократи середньої руки, про яких мова піде далі. Номер три — окрема група, про неї варто сказати тут кілька слів. Назвемо її аристократією вискочок — так само, як звать її всі. Державна посада, хоч би якими шляхами та засобами вона була здобута, дає людині право увійти в коло цієї аристократії, а з нею туди пробирається і вся її сім'я, незалежно від походження. Велике багатство дає їй ще вище й почесніше місце серед аристократії, ніж

¹ Мілорд Туди-й-сюди, мілорд Служу-кому-завгодно, мілорд Усе-на-словах, на честь предків якого названо це місто; а також пан Улеслива-мова, пан Різні-обличчя, пан Усе-чого-зволите... (мовою індіців сіу (дакота).

² Л а й а м о н — англійський поет XII—XIII ст.

службове становище. А якщо це багатство здобує шляхом якихось хитромудрих і навіть незаконних махінацій — що ж, тим краще! Аристократи цього гатунку не дуже зважають на такі дрібниці, як порушення законів, і навіть самі не від того, щоб при нагоді похизуватися цим. Гордовиті патриції зневажливо ігнорують аристократів-вискочок; вискочки глузують з патриціїв і нишком заздряють їм.

У цьому світі були свої неписані закони, які Лорі обов'язково належало знати. Коли, скажімо, дама тієї чи іншої аристократичної категорії приїздить в одне з наших міст і оселяється в ньому, всі дами однакового з нею суспільного становища по черзі з'являються до неї з першим візитом і представляються, передаючи через лакея свої картки. Вони приходять часом поодинокі, часом парами, але завжди у повному парадному вбранні. Вони рівно дві з половиною хвилини розмовляють з господинею і після цього відразу ж прощаються. Якщо новоприбула бажає продовжити знайомство, вона мусить протягом двох тижнів з'явитися з візитом-відповіддю; не зробити цього в зазначений строк означає припинити знайомство. Ну а коли вона віддасть цей візит вчасно, тоді вже друга сторона дістає право вирішувати — продовжувати їй знайомство чи ні. Повторний візит, зроблений у будь-який час протягом наступних дванадцяти місяців, має означати позитивну відповідь. Після цього в умовах наших великих міст кожній стороні досить повторювати візит один раз на рік, аби вважати, що знайомство підтримується і взаємовідносини розвиваються цілком нормально. Так усе йде і надалі, у раз назавжди заведеному порядку: сторони регулярно обмінюються щорічними візитами і лишаються взаємно задоволені, хоча при цьому зовсім не обов'язково, щоб жінки дійсно *бачили* одна одну. Вони самі можуть бачитись один раз у кілька років, а роль посередників між ними, що зберігають дружбу й підтримують знайомство, виконують візитні картки.

Наприклад, місіс А. об'їжджає знайомих з черговими візитами. Не виходячи з карети, вона передає через лакея свою візитну картку із загнутим правим нижнім ріжком, що означає: «прибула власною персоною». Місіс Б., знову ж таки через лакея, передає відповідь: «зайнята», «прошу вибачити», або, якщо вона з вискочок і притому невихована особа, може відповісти, що її «немає вдома».

Ну що ж, гаразд: місіс А. спокійно їде собі далі з почуттям чесно виконаного обов'язку. Або, скажімо, якщо дочка місіс А. виходить заміж чи в сім'ї народжується дитина, місіс Б. приїздить з візитом, залишає лакею свою картку із загнутим лівим верхнім ріжком і їде далі у своїх справах — решту зробить ота картка, яка означає не що інше, як «сердечно вітаю». Якщо чоловік місіс Б. скотився зі сходів і скрутив собі в'язи, місіс А. робить візит і знову ж таки залишає картку, тільки на цей раз загинає правий верхній ріжок, висловлюючи цим умовним знаком своє глибоке співчуття. Головне, чого треба пильнувати, — це правильно загинати ріжки, щоб ненароком не висловити подрузі співчуття з приводу весілля або не поздоровити її з похороном чоловіка. В тому разі, коли якась дама збирається покинути місто, вона мусить прибути з візитом і залишити візитну картку з позначкою «П. в.», що означає «Прощальний візит». Але досить про етикет. В особі сенатора Ділворті Лора мала досвідченого наставника, що заздалегідь відкрив їй усі таємниці її тонкощі життя у вищому світі, і була надійно застрахована від неприємних несподіванок і непорозумінь.

Перший великосвітський візит, зроблений Лорі однією з представниць родовитої столичної знаті, цебто патриціїв, може служити зразком решти візитів, що ними удостоїла її ця каста вибраних. Того дня до Лори завітала сама генеральша Фалк-Фалкерсон з дочкою. Вони приїхали в старомодній кареті з напівстертими гербами на дверцятах, з огрядним сивоголовим негром на козлах і трохи молодшим чорним лакеєм, що сидів поруч з кучером. Обоє слуг були вдягнені у вицвілі коричневі лівреї, вигляд яких свідчив про те, що вони чимало зазнали на своєму віку.

Дами з'явилися на порозі вітальні в усьому блиску: урочиста церемонність генеральської вдови, що робила її схожою на придворну даму елизаветинських часів, у сполученні з легкою грацією дочки, сповненою, проте, почуття власної гідності, здавалося, попереджали співрозмовника про те, що перед ним особи неабиякого походження. Сукні обох дам були пошиті з найдорожчих матерій підкреслено скромного кольору і позбавлені будь-яких зайвих прикрас.

Після того, як обидві сторони посідали, генеральша виголосила першу фразу:

— Останнім часом стоїть така несприятлива погода, міс Хокінс...

Ці звичайнісінькі слова прозвучали в її устах з такою урочистістю, ніби це була щонайменше цитата із святого письма.

— Так, клімат тут, здається, дуже нестійкий,— відповіла Лора.

— Це його споконвічна властивість,— зауважила міс Фалк-Фалкерсон безапеляційним тоном, усім своїм виглядом немовби покладаючи відповідальність за цей факт на природу.— Чи не так, матусю?

— Цілком справедливо, доню. Чи подобається вам зима, міс Хокінс?

Це «чи подобається вам?» було сказано таким тоном, ніби мало означати «чи влаштовує вас?»

— Я більше люблю літо. Але, на мою думку, кожна пора року має свої принади.

— Дуже справедливе зауваження. Генерал, мій покійний чоловік, теж так казав. Він не заперечував проти того, щоб узимку йшов сніг, влітку було тепло, а восени холодно, і вважав цілком закономірним, що весною йдуть дощі. Покійник ніколи не вимагав неможливого. Пригадую, як він завжди любив милуватися грозою. Ти пам'ятаєш, донечко, як твій батько завжди милувався грозою?

— О, він так її любив!

— Мабуть, грім нагадував йому про гуркіт боїв,— сказала Лора.

— Можливо, що й так,— погодилася генеральша.— Він взагалі дуже любив природу і часто казав, що в розбурханому океані є щось величне. Ти пам'ятаєш, доню?

— Так, матусю, він часто говорив про це. Я дуже добре пам'ятаю.

— А ще мій чоловік любив ураган. Йому дуже подобались урагани. І потім тварини... Особливо собаки — мисливські, звичайно. А також комети. Я гадаю, кожна людина має свої уподобання. На мою думку, саме цим і пояснюється різноманітність людських смаків.

Лора погодилась.

— А ви, міс Хокінс, не почуваете себе самотньою в незнайомому місті, далеко від рідного дому, друзів?

— Так, іноді мене й справді охоплює смуток, але навколо стільки нового й цікавого, що сумувати майже ніколи.

— Під час «сезону» у Вашингтоні нудьгувати не доводиться,— дькнула молодша представниця аристократичного роду.— Тут у нас зовсім непогане товариство, і порядній людині немає потреби сушити голову над тим, як і де провести час. А морські курорти вам подобаються, міс Хокінс?

— Правду кажучи, мені ще не траплялося там бувати, але я завжди відчувала велике бажання побачити ці чудові місця, де збирається весь цвіт суспільства.

— На жаль, Вашингтон з цього погляду розташований дуже невигідно,— зітхнула генеральша.— До Нью-порта далеко, а дорога так стомлює. Але тут нічого вже не поробиш.

«Чому саме Ньюпорт? — подумала Лора.— Адже Лонг-Бранч і Кейп-Мей набагато ближче. Чи, може, вони вважаються недосить фешенебельними? Ось ми зараз зробимо невеличку розвідку...»

— А я гадала, що Лонг-Бранч...

Продовжувати «розвідку» не було ніякої потреби: вираз, що з'явився на обличчях обох Лориних співрозмовниць, вмить підтвердив справедливість її здогадки.

— Туди *ніхто* не їздить, міс Хокінс,— сказала генеральша.— Хіба тільки особи, що не мають ніякого становища в суспільстві. Та ще президент,— цілком серйозно додала вона.

— У Ньюпорті, звичайно, холодно й вогко, там завжди дмуть пронизливі вітри, і взагалі приємного мало,— зауважила дочка.— Зате це дуже фешенебельний курорт. Коли немає іншого вибору, доводиться миритися з неприємними дрібницями.

Наближалася до кінця третя хвилина візиту. Обидві дами з урочистою гідністю підвелися, висловили надію на те, що Лора завітає до них, і на цьому церемоніал був закінчений. Лора залишилась у вітальні, надавши гостям можливість самостійно шукати виходу; на її думку, це було не дуже ввічливо, але вона мала твердо додержуватись інструкцій. З хвилину постоявши в задумі, вона мовила вголос:

— Взагалі кажучи, айсберги — приємне видовище, але як гості — це зовсім не те.

Тимчасом з розповідей інших їй було відомо, що в рідній стихії, у звичному колі «своїх» людей нікому б і на думку не спало порівнювати цих двох дам з крижани-

ми брилами; навпаки, їх доброчесність і чудові душевні якості здобули їм бездоганну репутацію й загальну повагу. Який жаль, подумала Лора, що ці достойні люди на догоду безглуздому етикетові змушені спотворювати своє справжнє обличчя.

Перший візит представниць протилежного полюса вашінгтонської аристократії відбувся майже одразу ж після того, про який ми щойно розповідали. На цей раз засвідчити Лорі своє шанування прибули: високоповажна місіс Олівер Хіггінс, високоповажна місіс Патрік Орейє, міс Бріжіт (абе, як звала її мати, Бріджет) Орейє, місіс Пітер Гешлі, міс Гешлі та міс Емелін Гешлі.

Три карети одночасно підкотили до під'їзду з трьох різних боків. Усі вони були новенькі, сяяли свіжим лаком, а кінська збруя так і горіла начищеною до блиску міддю. На дверцятах карет красувалися пишні герби з хитромудрими латинськими девізами. На кучерах і лакеях були нові-новісінькі лівреї, що сяяли найяскравішими кольорами, та височенні, мов пічні комини, циліндри, прикрашені збоку султанами з кінського волосся, що скидалися на велетенські помазки для гоління.

З приходом гостей вітальня наповнилася нудотно-солодкими ароматами, що вели своє походження з парфюмерних магазинів. Туалети дам — складні архітектурні споруди, побудовані згідно з останнім криком моди, перебільшеним до абсурду, — мінилися всіма барвами веселки й засліплювали очі найрізноманітнішими дорожцями, переважно брильєнтами. Лише глянувши на них, кожен мав зрозуміти, що спорядження цих жінок влітає в чималу копійку.

Високоповажна місіс Олівер Хіггінс була дружиною представника від однієї з найвіддаленіших територій. Цей достойний джентльмен, власник найбільшого «ресторану» в найбільшому селищі своєї провінціальної глушини, уславився на всю округу своїм першокласним віскі; кому б іще, як не йому, найшановнішому членові місцевого суспільства, земляки могли довірити почесне право представляти їх у конгресі? В рідному селищі він користувався величезним авторитетом як визначний громадський діяч і начальник місцевої пожежної команди, неперевершений лихослов і верховода в будь-якій «кумпанії». Його маніжки завжди сяяли незайманою близною, взуття блищало, мов дзеркало, і ніхто, крім нього,

не вмів з такою граціозною невимушеністю підняти ногу і білосніжною хусточкою змахнути з черевика невидиму порошинку. Ланцюжок його годинника важив не менше фунта, золотий перстень коштував сорок п'ять доларів, краватку прикрашала брильянтова шпилька, а голову — бездоганно рівний проділ. Все це здобуло йому славу найелегантнішого джентльмена в окрузі; крім того, ніхто із зсмяків не міг зрівнятися з ним в умінні розповідати непристойні анекдоти, хіба що тільки сам шановний сивоголовий пан губернатор. Що ж до діяльності високоповажного містера Хігінса в конгресі, то треба сказати, що й тут він не пас задніх. Якби ті кошти, що їх він добився від уряду на поліпшення добробуту індіців своєї території, дійшли до нещасних дикунів, ті давно стали б найбагатшими людьми в країні.

Високоповажна місіс Хігінс, велика любителька строкатих туалетів і невгамовна балакуха, посідала неабияке становище серед вискочок. Її англійську вимову можна було б вважати загалом пристойною, якби не манера розтягувати слова, що властива багатьом уродженцям Нью-Йорка.

Сім'я Гешлі, колишні бідні провінціальні фермери, перетворилася на славнозвісних аристократів, що прикрасили столичне суспільство, несподівано для самих себе — все зробила нафта, одного чудового дня знайдена на їхній землі.

Високоповажний Патрік Орейє був багатим ірландцем французького походження. Щоправда, коли він приїхав із свого Корка¹, його навряд чи можна було назвати багатим, а швидше навіть навпаки. Вперше з'явившись у Нью-Йорку разом з дружиною, він одразу ж попрямував у Касл-Гарден, одержав посвідчення про те, що вже протягом двох років живе в Америці, потім проголосував за кандидатів демократичної партії і лише після цього вирушив шукати житла. Влаштувавшись, він найнявся підручним до муляра: вдень тягав цеглу і вапно, а вечорами читав політичні брошури. Завдяки своїй працьовитості та ощадливості він незабаром зміг відкрити поганенький шинок в одному з підозрілих кварталів і здобув таким чином певну політичну вагу. Адже відомо, що у нас, в Америці, право народу самому, на власний

¹ Корк — портове місто в Ірландії.

розсуд, обирати собі правителів є предметом безустанного піклування: ми не дозволяємо нашим великим державним діячам призначати дрібніших державних діячів. Ми бажаємо тримати всю повноту влади у власних руках. Ми гадаємо, що надійніше самим обирати собі суддів та всіх інших, кого нам треба. Перед кожними виборами в наших містах скликаються окружні конференції, які посилають делегатів на з'їзди по виборах кандидатів і дають їм настанови, кого обирати. Керують цими конференціями здебільшого шинкарі та їх слуги (рядовий американець не любить займатися політикою і вважає за краще сидіти вдома); потім делегати, обрані на окружних конференціях, збираються на з'їзди і складають списки кандидатів — одні з демократів, інші з республіканців (певна річ, з найчесніших і найнепідкупніших); після цього рядовому американцеві лишається тільки з'являтися у призначений час, обирати кого йому заманеться і благословляти небо за те, що він живе у вільній країні, де йому ніколи не загрожує ніякий деспотизм.

Патрік О'Райлі (тоді він був ще не Орейє, а О'Райлі, як і належить ірландцеві) швидко здобував друзів і авторитет: не дарма ж він став постійним відвідувачем поліцейського суду, завжди готовим поручитися за котрогось із своїх клієнтів або засвідчити його фіктивне алібі, коли останньому траплялося провалити комусь голову у п'яній бійці в шинку. Отже не дивно, що невдовзі він зробився політичним лідером і був обраний на якусь незначну посаду в муніципалітет. І хоча платня муніципального чиновника була досить жалюгідна, містер О'Райлі дуже скоро зібрав кругленьку суму й відкрив у центральній частині міста розкішний бар з окремим залом для «фараона»¹, і в нього ще лишилися гроші на те, щоб мати змогу держати банк. Тепер він став загальновідомою і поважною особою. Його мало не силоміць обрали в олдермени², і це було однаково, що подарувати йому золоту жилу. На подвір'ї в нього з'явилася власна карета з упряжкою рисаків, і незабаром він облишив свою горілчану торгівлю.

Тепер містер О'Райлі почав одержувати великі підря-

¹ «Ф а р а о н» — картярська гра.

² О л д е р м е н — член міського управління.

ди на різні міські роботи і став близьким приятелем самого славнозвісного Уїльяма М. Уїда, який прославився тим, що вкрав у міста двадцять мільйонів доларів, і викликав таку заздрість, таку повагу і таку любов, що коли згодом до нього в контору прийшов шериф з метою арештувати його як кримінального злочинця, цей суворий охоронець закону ніяковів і довго вибачався, перш ніж приступити до своєї справи, а один з журналів, описуючи цю сцену, недвозначно натякав, що його видавці обурені образою, заподіяною такому видатному членові суспільства, як містер Уїд.

Містер О'Райлі займався й поставками: покрівельні цвяхи, що їх він постачав на спорудження нової будови суду, коштували муніципалітетові по три тисячі доларів за пуд, а вісімнадцять grosів¹ термометрів, придбаних ним по шістьдесят центів за штуку, раптом підскочили в ціні до півтори тисячі доларів за дюжину. Рахунки, подані ним у муніципалітет, були без заперечень затверджені фінансовим інспектором та ревізійною радою і підписані мером, який не мав наміру потурати шахраям, а просто не розумівся на цінах. Після того, як містер О'Райлі одержав гроші по цих рахунках, його шанувальники, наслідуючи приклад поклонників містера Уїда, піднесли йому в подарунок брильянтову шпильку завбільшки з добрячий горіх, а незабаром він залишив свою діяльність, спрямовану на благо рідного міста, і пішов на спочинок, розважаючись тим, що за величезні гроші скуповував через підставних осіб земельні маєтки навколо міста. Тим часом газети почали дедалі частіше виступати з викривальними статтями, в яких прямо називали Уїда й О'Райлі злодіями. У відповідь на ці злісні випадки народ одностайно піднявся і шляхом повторного голосування надав обом шановним джентльменам гідне їх здібностей поле діяльності, обравши їх до законодавчих зборів штату. Газети зчинили страшенний галас, і на підставі якихось не вартих уваги дрібниць проти новоспечених законодавців було розпочато судовий процес. Та, завдяки нашій найдемократичнішій у світі судовій системі, переслідувані зуміли забезпечити собі безсторонній склад присяжних — ними були дев'ять джентльменів з сусідньої психіатричної лікарні та троє недавніх меш-

¹ Gros — оптова міра, що дорівнює 12 дюжинам.

канців Сінг-Сінгу¹ — і залишили залу суду з незаплямованою репутацією. Тоді злопихателі почали вимагати від законодавчих зборів, щоб ті вивели Уїда й О'Райлі з свого складу, на що законодавчі збори, звичайно, не могли погодитися. Адже це було все одно, що вимагати від дітей зректися власного батька. А законодавчі збори були органом цілком сучасного зразка.

Здобувши багатство й славу і, як колишній член законодавчих зборів, залишивши за собою звання «високоповажний» (ми, американці, ніколи не перестанемо схилитись перед гучними титулами, хоч на словах і любимо похизуватися своєю чисто республіканською зневагою до таких дрібниць), містер О'Райлі з сім'єю вирушив до Європи. Вони об'їздили багато країн, гордовито задирючи ніс усюди, де б не були і що б не бачили,— адже на те й дано людині ніс,— і нарешті надовго осіли в Парижі, цьому земному раю для американців їхнього гатунку. Тут вони прожили два роки й навчилися вимовляти англійські слова з іноземним акцентом; не можна сказати, що вони раніше вимовляли їх без акценту — якраз навпаки,— але тепер він набув цілком нового звучання. Нарешті О'Райлі повернулися додому і стали ультрамодними людьми. Тепер вони називали себе «високоповажний містер Патрік Орейє з родиною» і під цим титулом відомі й досі.

Лора запросила гостей сідати, після чого негайно зав'язалася жвава й дотепна розмова, сповнена граціозної невимушеності, властивої лише особам, що з дитинства звикли до великосвітського життя.

— Я вже давно збиралася завітати до вас, міс Хокінс,— почала високоповажна місіс Орейє,— але весь час стояла така жахлива погода... Як вам подобається Вашінгтон?

О, Вашінгтон Лорі дуже подобався!

Місіс Гешлі. Ви вперше у столиці?

Так, вона тут уперше.

Всі. Невже?

Місіс Орейє. Боюся, що наша погода справить на вас погане враження, міс Хокінс. Це просто якийсь жах! І так завжди. Я вже не раз казала містеру Орейє, що не

¹ Сінг-Сінг — тюрма для кримінальних злочинців у Нью-Йорку.

можу й не бажаю більше терпіти цього клімату. Якби ще нас щось примушувало його терпіти, я б могла погодитись, але нас абсолютно ніщо не примушує, і тому я не бачу в цьому ніякого глузду. Я не можу без сліз дивитись, як мої діти сохнуть за Пар-р-рижем. О, не зітхай так, Бріджет, *ma chère!*¹

Місіс Гешлі. Та й хіба може бути інакше, місіс Орей! В Парижі людина живе, а тут лише животіє. Я сама люблю Париж до нестями і ладна була б перебідувати там, маючи якихось десять тисяч доларів на рік, ніж страждати душею тут, хоча й з цілком пристойними доходами.

Міс Гешлі. І справді, матусю, чому б нам не поїхати звідси? Я теж ненавиджу цю безглузду країну, хоча вона і зветься нашою любовою батьківщиною.

Міс Емелін Гешлі. Як! І покинути тут бідолашного Джонні Петерсона? (*Загальний веселий сміх*).

Міс Гешлі. Сестро, як тобі не соромно!

Міс Емелін. Ну-ну, заспокойся, будь ласка! Це ж був просто жарт. А коли він і приходить до нас щовечора, то, ясна річ, тільки задля того, аби провідати матусю, от і все. (*Загальний сміх*).

Міс Гешлі (*кокетливо зніяковівши*). Емелін, і як ти можеш таке казати?!

Місіс Гешлі. Не дражни сестру, Емелін! Яка-бо причепа!

Місіс Орейє. Яке у вас гарненьке намисто, міс Хокінс! Ти тільки поглянь, любя Бріджет. Я теж дуже люблю намисто, шкода тільки, що тепер його носять майже всі. У мене є кілька разків чудового намиста,— правда, не такого вишуканого, як ваше,— але я, звичайно, тепер його не ношу.

Лора. Так, тепер багато хто носить намисто, але це, що на мені, я дуже ціную, як спомин: його подарував мені один з давніх друзів нашої сім'ї, містер Мерфі. Це був дуже милий джентльмен, але великий дивак. Ми завжди вважали його ірландцем. Потім він розбагатів, подався мандрувати за кордон і повернувся лише через кілька років. Подивилися б ви, як він здивувався, знову побачивши картоплю! Він питав, що це таке! Знаєте, коли вже природа дала людині рот, щоб жувати картоп-

¹ Моя любя! (*Франц.*)

лю, так це видно з першого погляду, хоча б цей рот і був закритий; і ніякі закордонні мандрівки не заберуть у нього цієї ознаки. І все-таки, незважаючи на всі свої дивацтва, містер Мерфі був дуже приємний джентльмен. Кожному з нас властиво прикидатись; я певна, що коли добре пошукати, то в першій-ліпшій людині знайдеться щось удаване... Мені дуже хотілось би побувати у Франції. Мабуть, я не помилюся, коли скажу, що наш вашінгтонський світ анітрохи не гірший від французького, а може, навіть і кращий. Як ви гадаєте, місіс Орейє?

Місіс Орейє. Що ви, що ви, міс Хокінс! Французький світ елегантніший, набагато елегантніший!

Лора. Шкода. Мабуть, це останнім часом у нас тут все змінилося на гірше.

Місіс Орейє. Так, дуже змінилося! Є люди, що перебиваються на гроші, які дехто з нас платить своїм слугам. Я, звичайно, не хочу сказати нічого поганого: серед них теж є дуже порядні... навіть шановні люди.

Лора. Я чула, що старовинні аристократичні родини тримаються осторонь від інших. Ви теж, мабуть, рідко зустрічаєте в світі своїх давніх знайомих, з якими приятелювали років п'ятнадцять тому?

Місіс Орейє. Так, рідко... дуже рідко.

П'ятнадцять років тому містер О'Райлі ще торгував у своїй першій розпивочній і вигороджував її постійних клієнтів перед законом, тому такий поворот розмови аж ніяк не припав до вподоби його високоповажній подрузі життя.

Місіс Хіггінс. А як себе почуває Франсуа, місіс Орейє? Сподіваюся, йому краще?

Місіс Орейє (*дуже вдячна за це рятівне запитання*). Не дуже. Важко сподіватися змін на краще. У нього завжди був такий кволий організм, особливо легені... А тут ще цей варварський клімат! Тепер, після Пар-р-рижа, він особливо дається взнаки.

Місіс Гешлі. Авжеж. Мій чоловік каже, що наш Персі може загинути, якщо не вивезти його звідси. Я хочу з ним трохи помандрувати; побачимо, що це дасть. На тому тижні я розмовляла з однією дамою з Флориди. Вона радить з'їздити в Кі-Уест. Але ж мій Персі не переносить вітрів, кажу я, в нього такі хворі легені! Тоді вона порадила спробувати Сент-Огастен. Це, правда, страшен-

но далеко — щось, кажуть, більше тисячі миль,— але, знаєте, в таких випадках на це зважати не доводиться.

Місіс Орейє. Ну ще б пак! Якщо найближчим часом Франсуа не покращає, нам теж доведеться виїхати звідси, можливо, навіть у Європу. Ми збиралися повезти його в Хот-Спрінгз, але я ніяк не можу на це зважитись. Адже з цими водами треба бути дуже обережним. А як ваш Хільдебранд, місіс Гешлі, вже видужав?

Місіс Гешлі. Ах, це тільки здається, що видужав. У нього розлад шлунка, і схоже на те, що хронічний. Страшно навіть подумати. Ми всі так боїмося за нього! Лікар порадив годувати його печеними яблуками та протухлим м'ясом, і, мабуть, тільки це його й врятувало. На щось інше він зараз і дивитися не може. Ми недавно поміняли лікаря, тепер до нас ходить доктор Шовел. А хто ваш лікар, місіс Хіггінс?

Місіс Хіггінс. Та раніше був доктор Спунер, але він надто любив призначати проносне, а воно, я вважаю, розслаблює організм. То тепер ми запросили замість нього доктора Лезерса і дуже ним задоволені. Це лікар з європейським ім'ям. Найперше, що він порекомендував,— це щодня виносити Персі на свіже повітря, зовсім голого.

Місіс Орейє і місіс Гешлі. Та що ви кажете!

Місіс Хіггінс. Йй-богу, не брешу! І якихось дватри дні йому й справді було легше. Але потім лікар сказав, що це, мабуть, все-таки надто сильний засіб, і порадив знову робити йому гарячі ванночки для ніг увечері і холодний душ ранком. Та, я гадаю, навряд чи йому щось по-справжньому допоможе в цьому жахливому кліматі. Якщо не вивезти його звідси, бідолаха може загинути.

Місіс Орейє. Ви, мабуть, чули, якого страху ми натерпілися позаминулої суботи? Невже не чули? Дуже дивно... Ах, так, ви ж усі їздили в Річмонд. Наш Франсуа впав з другого поверху...

Всі. Боже милосердний!

Місіс Орейє. Так, так, упав з другого поверху і зламав собі двоє ребер.

Всі. Не може бути!

Місіс Орейє. Свята правда. Це трапилось увечері, десь біля дев'ятої. Спочатку ми подумали, що він повідбивав собі печінки, і страшенно розгубились. Усі забігали, заметушилися, ніхто не знав, що робити. Потім

я кинулась у сусідський будинок, до доктора Спрега — це ректор медичного університету, — де вже там було бігти по свого лікаря! А цей Спрег, тільки-но побачивши Франсуа, заявив: «Покличте свого домашнього лікаря, пані», — та ще й таким грубим тоном! А потім повернувся й пішов, навіть пальцем не поворухнувши!

Всі. Жорстокий, безсердечний мужлай!

Місіс Орейє. Ах, і не кажіть! Я мало не збожеволіла з горя. Ми негайно послали слуг по нашого лікаря і зразу ж дали телеграму моїй матусі: вона була в Нью-Йорку і примчала першим же поїздом. Нарешті прибіг лікар і — ви уявляєте, який жах! — сказав, що Франсуа зламав ще й ніжку.

Всі. О боже!

Місіс Орейє. Так, це було жахливо! Лікар перев'язав йому ніжку, а на ребра наклав лубки, потім дав якісь ліки, щоб заспокоїти його й примусити заснути: бідолаха на смерть перелякався і весь час тремтів, на нього не можна було дивитися без сліз. Ми поклали його в моє ліжко, містеру Орейє постелили в кімнаті для гостей, а я примостилася на краечку ліжка поруч з Франсуа. Не спати — ні, боронь боже! Ми з Бріджет тієї ночі й на хвилику очей не зімкнули, лікар теж, благородна душа, просидів з нами до двох годин ночі. Коли приїхала матуся, вона була так схвильована нещастям, що її саму довелося покласти в ліжко й покликати до неї лікаря. Але, дізнавшись про те, що Франсуа вже не загрожує небезпека, вона трохи заспокоїлась і ввечері вже чергувала біля його ліжка разом з нами. Три дні й три ночі ми не відходили од Франсуа, змінюючи одна одну, щоб хоч годинку подрімати. Нарешті лікар сказав, що небезпека минула, і ми були йому так вдячні, що просто слів не знаходили.

Слухаючи цю схвильовану розповідь, Лора відчувала, як зростає її повага до співрозмовниць. І не дивно: материнська любов і відданість здатні прикрасити навіть таку людину, яка на перший погляд здається непривабливою і викликає відразу.

Місіс Гешлі. Ах, на вашому місці я, мабуть, вмерла б з горя, дорога місіс Орейє! Коли Хільдебранд захворів на запалення легенів, а ми з Емелін самі були біля нього майже весь час, то протягом двох діб і на хвилину не зімкнули очей. Це нещастя спіткало нас у

Нью-порті, то хіба ж могли ми довірити його якійсь чужій людині! Одного дня з ним трапився випадок: він скочив з ліжка і вибіг на відкриту галерею готелю в чім мати породила, а надворі дув пронизливий крижаний вітер. Ми з Емелін насмерть перелякались і кинулися за ним. На шум вибігли інші мешканці готелю, але, дізнавшись, в чому справа, жінки спокійнісінько розійшлися по своїх кімнатах, а чоловіки... це були просто недолюдки якісь: жоден з них і не подумав нам допомогти! Так от, після цього життя Хільдебранда десять днів висіло на волосинці, і, коли небезпека, нарешті, минула, ми з Емелін самі злягли зовсім хворі й знесилені. Не приведи господи ще раз пережити таке!.. Бідолашний маленький Франсуа! Котру ж ніжку він зламав, місіс Орейє?

Місіс Орейє. Праву задню. Ану, Франсуа, любий, покажи нам, як сильно ти ще й досі кульгаєш.

Франсуа спробував був протестувати, але після довгих умовлянь його обережно спустили на підлогу, і він, підбгавши свою «праву задню ніжку», цілком задовільно виконав те, що від нього вимагалось. Усі були вкрай зворушені, навіть Лора відчула, що їй до горла підступив якийсь клубок,— але то була нудота, а не сльози. Вихованій в провінції дівчині ніколи й на думку не могло спасти, що оцей жалюгідний і нікчемний слимак, вкритий чорною з рудими підпалинами шерстю і вдягнений у червону гаптовану попонку, який протягом усього візиту лежав на колінах у місіс Орейє, а тепер жалісно скиглив на підлозі, і є той самий Франсуа, страждання якого кілька хвилин тому викликали в її душі таке гаряче співчуття.

— Бідний собачка! — сказала вона.—Подумати тільки, що ви мало не втратили його назавжди!

Місіс Орейє. Ах, і не згадуйте, міс Хокінс, благаю вас! Сама тільки думка про це крає мені серце.

Лора. А Хільдебранд і Персі.. це що, теж... вони теж схожі на Франсуа?

Місіс Гешлі. Ні, мій Хіллі чистокровний шотландець, наскільки мені відомо.

Місіс Хіггінс. Персі теж, тільки він на два місяці й десять днів старший і в нього підрізани вуха. Його батько, Мартін Фаркюер Таппер, був хворобливий і рано помер, але характер у нього був прекрасний. А мати Пер-

сі хворіла на серце, але теж була дуже слухняна й лагідна і, до того ж, чудово ловила пацюків¹.

Захоплені хвилюючою розмовою про свої сімейні справи, шановні дами зовсім забули про час, і візит давно вже переступив усякі межі благопристойності, що їх вимагає етикет; нарешті вони схаменулись і поспішили попрощатися.

Лора була обурена до глибини душі. Чим більше вона думала про цих людей і про їхні дивовижні балачки, тим огиднішими вони їй здавались; і все ж вона змушена була визнати, що коли вже робити вибір між двома полюсами столичної знаті, то, виходячи з інтересів справи, краще, мабуть, водитися з вискокками. Адже вона приїхала у Вашингтон тільки заради справи, що її треба уладнати будь-якою ціною, а ці люди можуть стати їй у пригоді, тим часом як у патриціїв її плани й засоби їх перетворення в життя аж ніяк не знайдуть підтримки. Отже, якщо доведеться робити вибір,— а до цього, мабуть, рано чи пізно справа дійде,— вона готова зробити його без довгих роздумів і вагань.

Одначе у Вашингтоні була ще одна аристократична каста, найчисленніша і наймогутніша,— так звана «золота середина». Вона складалася з родин державних діячів, що представляли майже всі штати країни і займали високі пости як у виконавчих, так і в законодавчих урядових органах, користуючись однаково бездоганною репутацією і в своїх рідних штатах, і в столиці. Ні самі ці джентльмени, ні члени їх сімей ніколи не хизувались своїм високим становищем; вони були освічені й виховані люди, і їх анітрохи не цікавив кастовий розбрат; мов недосяжні небесні світила, спокійно і впевнено рухалися вони по своїх високих орбітах, знаючи собі ціну й добре усвідомлюючи свою вагу в суспільстві. Їм не було потреби робити щось про людське око, і їх спокою не бентежили ні муки заздрості, ні турботи суперництва. Вони могли дозволити собі займатися власними справами, надаючи іншим можливість робити те ж саме або

¹ Якою б неймовірною і безглуздою не здалася ця розмова кожному читачеві, в ній немає й крихти вигадки: це неприємний виклад розмови, яку одному з нас довелося чути на зласні вуха в одній з американських віталень. У протилежному разі ми б ніколи не наважилися включити такий розділ у книжку, яка претендує на об'єктивне дослідження суспільних явищ.— *Автори*.

робити щось інше — як їм завгодно. Ніхто не міг зробити цим людям найменшого закиду — і їм цього було цілком досить.

Сенатор Ділворті ніколи не мав зіткнень з жодним із цих таборів. Він вмів усім догодити, з усіма знайти спільну мову. Всі люди брати, казав він, і, працюючи на загальній ниві, кожен з них має право на чесну й безкорисливу допомогу і підтримку з боку трудівника-християнина.

Обміркувавши все як слід, Лора вирішила, що настане час, і саме життя підкаже їй найдоцільнішу тактику поведінки щодо різних верств столичної знаті.

Можливо, декому з читачів здалося, що в розмові з місіс Орейє, коли мова зайшла про намисто, Лора повелася трохи нетактовно і навіть грубо. Але сама Лора міркувала інакше. Вона не відрізнялася надмірною делікатністю й вишуканістю манер: адже умови й оточення, під впливом яких формувався її характер, мало сприяли розвитку цих якостей. Вона дотримувалася принципу — «як гукнеш, так і відгукнуться», і вважала цілком природним і закономірним відповідати на образливий випад ущипливою насмішкою. Не раз їй траплялося розмовляти з людьми так, що коли б її почули деякі дами, вони просто знепритомніли б від жаху; сама ж Лора тільки пишалася своїми подвигами в цих словесних поєдинках. Нам дуже шкода, що наша героїня не позбавлена негативних якостей, але зробити її іншою ми, на жаль, не можемо: адже вона всього лише людина.

Лора вважала себе неабияким митцем у світських розмовах. Ще давно, коли перед нею вперше відкрилася можлива перспектива потрапити в майбутньому у ва-шінгтонський світ, вона розміркувала, що без уміння підтримувати невимушену розмову нема чого й думати про успіхи в столиці; розуміла вона й те, що там їй доведеться мати справу переважно з чоловіками, причому, як вона тоді гадала, з чоловіками високоосвіченими й тямущими, а для цього їй потрібно буде мати у своєму арсеналі важчу зброю, ніж розсипи пустопорожніх «великосвітських» блискіток. І, не гаючи часу, Лора засіла за книжки. Вона читала багато, наполегливо й невтомно і віддавала цим приготуванням до майбутніх словесних боїв кожну хвилину свого дозвілля. І тепер, озброєна численними, хоча й поверховими відомостями з найріз-

номанітніших галузей людських знань, вона з успіхом використовувала їх на практиці й незабаром здобула в столиці славу надзвичайно освіченої жінки. Цілком природно, що під впливом прочитаного зазнали великих змін на краще її літературні смаки і так само помітно поліпшилась мова, хоча не можна не визнати, що час від часу минуле ще давалося взнаки — то не досить вишуканим слівцем чи виразом, то ледь помітним граматичним огріхом.

РОЗДІЛ III

ЛОРА ЗА ЛАШТУНКАМИ КОНГРЕСУ

Eet Jomfru Haar drager staerkere end ti
Par Öxen¹.

Після трьох місяців життя у Вашингтоні Лора лише в одному лишилася тією, що й була, приїхавши сюди, а саме: вона все ще носила ім'я Лори Хокінс. В усьому ж іншому це була майже зовсім нова людина.

Вона приїхала з неспокійною душею, сповнена сумнівів, чи зможе зрівнятися з столичними дамами своєю зовнішністю й розумом, а тепер відчувала себе спокійно і впевнено: її врода дістала загальне схвалення, розум був одностайно визнаний просто-таки видатним, а сила її чар перевершила всі сподівання. Ніяких сумнівів щодо цього не закрадалося більше їй у душу. Приїхавши сюди, Лора мала звичку до суворої економії, а грошей в неї зовсім не було. Тепер же вона справляла собі розкішні туалети, не замислюючись над їх ціною, і грошових труднощів для неї не існувало. Вона регулярно допомагала матері й брату, а також раз у раз позичала різні суми полковникові Селлерсу, який ніколи не забував дати їй розписку з зазначенням процентів: тут він був просто неблаганний — тільки під проценти, не інакше! — і з величезним задоволенням переглядав свої боргові записи й підраховував, якої солідної цифри сягнули самі лише проценти і яку певну, хоча й скромну, підтримку забезпечать вони Лорі, якщо їй буде скрутно з грошима. Полковник цілком щиро вірив, що в його особі Лора має

¹ Одна волосинка з дівочої голови буває сильніша за десять пар волів (датськ.).

надійну фінансову підпору, здатну врятувати її від розорення; отже, коли його часом і починала непокоїти думка про Лорині марнотратства, він одмахувався від неї і говорив собі: «Нічого, нехай. Навіть zostавшись без копійки грошей, вона все одно не пропаде: ці проценти завжди забезпечать їй цілком пристойний дохід».

У Лори зав'язалися приятельські стосунки з багатьма членами конгресу, і дехто навіть почав потихеньку виказувати підозріння, чи не належить вона часом до тієї злочинної категорії людей, що намагаються впливати на конгресменів у своїх корисливих цілях. Та яка вродлива жінка може бути гарантована від пліток у такому великому місті? Звичайно, порядні люди відмовлялися вірити цим безпідставним підозрінням, і базікання наклепників не завдавало Лорі особливої шкоди. Вона зберігала веселий і безтурботний вигляд, все місто говорило тільки про неї, і Лора готова була почути про себе ще які завгодно плітки. Вона потроху звикала до своєї слави: спокійна і зовні байдужа сиділа в театрі під перехресним вогнем десятків наведених на неї лорнетів і навіть не виказувала ніяких ознак незадоволення, коли, проходячи вулицею, чула позаду приглушений вигук: «Це вона!»

Незабаром по всьому місту розійшовся поголос про якісь грандіозні плани, що буцімто мали принести Лорі мільйонні прибутки: одні казали про ці плани одне, інші — зовсім протилежне, і ніхто не знав нічого достеменно. Єдине, що не викликало ні в кого жодних сумнівів,— це те, що Лорі належать всличезні земельні маєтки, яким ціни немає, і що уряд має намір придбати їх для якихось благодійних цілей; Лора ж, мовляв, хоча й не від того, щоб продати свої землі, але особливо до цього не прагне і, в усякому разі, анітрохи не поспішає з продажем. Пошепки говорилося, що на перешкоді до негайної купівлі стоїть сам сенатор Ділворті, який нібито заявив, що уряд зможе придбати ці землі лише при одній умові: якщо їх буде використано для поліпшення умов життя негритянського населення. Казали також, що самій Лорі цілком байдуже, з якою метою будуть використані її землі (хоча по місту ходило й багато чуток, в яких твердилося зовсім протилежне), але є, мовляв, ще кілька спадкоємців, котрі наполягають на тому, щоб умова сенатора була беззастережно виконана. І, нарешті,

багато хто доводив, що хоча всю цю операцію з купівлею землі для негрів неважко було б провести за допомогою випробуваних методів впливу на конгресменів, сенатор Ділворті не бажає, щоб такий благородний акт заплямувала хоч найменша тінь підкупу, і твердо вирішив ні в якому разі не здобувати жодного голосу нечесним шляхом. Від Лори ніхто не міг добитися нічого певного відносно цих справ, тож всі чутки і далі ґрунтувалися здебільшого на здогадах. Але наслідком їх було те, що в очах людей Лора стала власницею незліченних багатств, які найближчим часом мали ще примножитись. Отже, не дивно, що багато людей схилилися перед нею і ще більше заздрили їй. Приваблений її багатством, навколо неї завжди юрмився цілий натовп поклонників. І якщо приходили вони зачаровані тільки Лориними грішми, то лишалися зачаровані вже нею самою. Найвидатніші люди сучасності не могли встояти перед її чарами. Лора не відштовхувала нікого, хто починав до неї залицятися, але згодом, коли бідолаха закохувався до нестями, він мав нагоду почути з її уст категоричну заяву про те, що вона взагалі не збирається виходити заміж. Після цього йому не лишалося нічого іншого, як покинути поле бою, зневажаючи й клянучи всіх жінок на світі, а Лора спокійнісінько додавала до своїх численних трофеїв ще один ворожий скальп, згадуючи при цьому той чорний день, коли полковник Селбі так безжалісно розтоптав її власну любов і гордість. Минув деякий час, і в місті почали говорити, що шлях Лори встелений розбитими серцями.

Незабаром бідолаха Вашингтон зробив відкриття, що й він, так само, як і його незрівнянна сестра, має феноменальний розум. Він ніяк не міг збагнути, звідки пішов цей поголос (йому й на думку не спадало, що це може мати якийсь зв'язок з чутками про незліченні багатства їхньої сім'ї), і скільки не сушив собі голови, так і не міг знайти розумного пояснення. Кінець кінцем йому довелося просто прийняти це за належне і облишити всякі спроби розв'язати загадку. Несподівано для себе Вашингтон став бажаним гостем у столичному світі: усюди його радо зустрічали, ним захоплювалися, йому заздрили, наче він був одним з тих чужоземних жевжиків, які час від часу залітають до нас, щоб похизуватись фальшивими титулами й одружитися з придуркуватою дочкою

якогось багатого телепня. Іноді під час званого обіду чи прийому він раптом помічав, що опинився в центрі загальної уваги, і це страшенно його бентежило. Змушений що-небудь сказати, він гарячково копірився в пам'яті, наче в копальні, марно намагаючись натрапити на золотоносну жилу; нарешті лунав вибух, а коли розвіювався дим, розлітались уламки породи і на поверхні залишалось тільки жалюгідне словесне сміття, Вашингтон здивовано бачив на обличчях присутніх таке одно-стайне захоплення, ніби він шойно видобув тонни з дві найщирішого золота. Кожне його зауваження незмінно викликало загальне схвалення й супроводжувалось оплесками слухачів, і не раз йому ненароком траплялося чути на свою адресу втішні компліменти, якими особливо щедро наділяли його панни на відданні та їхні матусі. Вашингтон дізнався, що деякі з його дотепів почали поширюватись по місту. Кожного разу, коли йому траплялося про це чути, він запам'ятовував той чи інший вираз і вдома, на самоті, піддавав його всебічному аналізу. Спочатку йому здавалося, що ці дотепи з успіхом міг би виголошувати перший-ліпший папуга, але поступово Вашингтон почав схилитися до думки, що, мабуть, він просто недооцінює свої здібності, і став з задоволенням повторювати про себе власні зауваження, дивуючись, як це раніше міг не помічати їх дотепності. Він старався закарбувати в пам'яті особливо вдалі вирази, щоб при нагоді знову здивувати ними незнайоме товариство, і незабаром у нього вже був чималий їх запас. Тоді він вирішив надалі обмежитись повторенням випробуваних дотепів і не придумувати більше нових, щоб ненароком не похитнути свою репутацію невдалою вигадкою.

Де б Вашингтон не був, біля нього незмінно вилися якісь панни: то йому доручали розважати котрусь із них на балу, то садовили поруч на званому обіді,— і незабаром він почав відчувати себе дичиною, яку наполегливо переслідують мисливці; тепер, перебуваючи в світі, він не мав і хвилини спокою — всюди йому ввижались пастки й засідки, влаштовані підступними представницями жіночої статі. Часом юнака охоплював справжній розпач: досить було йому проявити до котроїсь із дівчат ввічливу увагу, як його відразу оголошували її нареченим, а оскільки деякі з цих чуток час від часу потрапляли в газети, йому доводилося кожного разу писати Луїзі листи,

запевняючи її в тому, що все це брехня і що вона повинна вірити йому й не зважати на вигадки газет.

Про величезне багатство, яке вже нависло в повітрі і, судячи з усього, ось-ось мало посипатися золотим дощем в кишені Хокінсів, Вашингтон знав не більше, ніж будь-хто інший. Лора не поспішала заспокоїти його цікавість. На всі запитання вона відповідала:

— Почекай. Май терпіння. Побачиш.

— Але скільки ж чекати, Лоро?

— Думаю, що вже не дуже довго.

— А чому ти так думаєш?

— Маю на це підстави, і досить серйозні. Наберись терпіння і чекай.

— Але це буде й справді стільки, як кажуть люди?

— А що вони кажуть?

— О, ціле багатство! Мільйони!

— Так, це буде чимала сума.

— Але ж яка саме, Лоро, яка? Невже мільйони?

— Можеш вважати, що мільйони. Так, це й справді будуть мільйони. Ну як, тепер ти задоволений?

— О, це чудово! Я вмію чекати. Чого-чого, а терпцю мені не позичати. Колись я мало не продав цю землю за двадцять тисяч доларів, іншим разом за тридцять, потім за сім, а одного разу за сорок тисяч; але якийсь внутрішній голос завжди застерігав мене: «Не роби цього!» Яким би я був дурнем, коли б продав її за ці жалюгідні копійки! Адже це вона, земля, має принести нам багатство, правда ж, Лоро? Ну хоч це ти можеш мені сказати?

— Так, можу. Земля. Але памятай — жодного слова про те, що це я тобі сказала. І взагалі ніколи не згадуй про мене в зв'язку з цими справами, Вашингтоне.

— Гаразд, я мовчатиму. Мільйони! Ну хіба це не щастя? Я гадаю, нам слід негайно шукати хорошу ділянку під будинок: щоб на ній було багато зелені... і все таке інше... Я сьогодні ж займуся цим. Можна буде поговорити й з архітектором, замовити план. Я не зупинюсь ні перед якими витратами, щоб у нас був найкращий будинок, який тільки можна мати за гроші! — Він трохи помовчав і, не помічаючи Лориної посмішки, спитав: — Як ти думаєш, Лоро, чим краще оздобити великий зал: кольоровими плитками чи просто якимсь рідкісним деревом?

Лора засміялася тим природним невимушеним сміхом, яким сміялася колись і якого Вашінгтон давно вже не чув від неї.

— А ти, Вашінгтоне, анітрохи не змінився,— сказала вона.— Все так само починаєш на всі боки розкидати гроші, ледве почувши, що вони десь є, навіть не можеш почекати, поки хоч перший долар з них потрапить до тебе в кишеню.

Вона поцілувала брата й пішла, залишивши його в полоні солодких мрій.

Вашінгтон підвівся й почав гарячково ходити по кімнаті, а коли через дві години знову сів на місце, він уже встиг одружитися з Луїзою, збудувати дім, виростити цілу купу дітей, одружити їх, витратити вісімсот тисяч доларів на різні витребеньки й померти, залишивши нащадкам дванадцять мільйонів.

РОЗДІЛ ІV

ЯК ЗАБЕЗПЕЧУЄТЬСЯ БІЛЬШІСТЬ ГОЛОСІВ

„Mi-x-in tzakcaamah, x-in tzacolobch
chirech nu zaki caam, nu zaki colo...nu chincu,
nu galgab, nu zalmet...“

*Rabinal-Achi*¹

Chascus hom a sas palmas debes se
meteys viradas².

Лора збігла вниз по сходах, постукала в двері кабінету і, не чекаючи відповіді, зайшла. Сенатор Ділворті був сам, з розкритою і перевернутою догори ногами біблією в руці. Лора посміхнулась і, забуваючи про набуту останнім часом вишуканість стилю, промовила:

— Осьде і я!

— О, заходьте, сідайте! — сказав сенатор, закриваючи книжку і відкладаючи її набік. — Я хотів з вами поговорити. Час би вже почути доповідь нашої приватної законодавчої комісії.

І сенатор засміявся, дуже задоволений власною кулуарною дотепністю.

— Наша комісія працює цілком успішно. За останній тиждень ми багато чого досягли. Мені здається, дяечку, що ми з вами вдвох можемо з успіхом прибратися до рук теперішній уряд.

Сенатор знову задоволено засміявся. Йому дуже

¹ «Я заманила його в пастку і спіймала, я полонила і обплутала його моїми блискучими тенетами, моїм білим арканом, моїми золотими кайданами, моїми кільцями і моїми чарами...» — «Рабінал-Ачі» (мовою кіче).

«Рабінал-Ачі» — драма, написана на одному з діалектів індіців майя (Гватемала).

² Власна рука кожному до серця ближча (*старофранц.*).

подобалось, коли ця чарівна жінка називала його дядечком.

— Ви балакали вчора з Хопперсоном після урочистого молебня в конгресі?

— Так, він прийшов. Мені здалося, ніби він...

— Що? Це один з моїх друзів, Лоро. Хороша, прекрасна людина. В конгресі немає жодного, кого б я скоріше попрохав підтримати будь-яке моє богоугодне починання. Ну так що ж він сказав?

— Спочатку він намагався ухилитись од прямої відповіді. Казав, що завжди готовий допомогти неграм, що всім серцем їм співчуває і так далі (до речі, всі вони так кажуть), але білль про купівлю теннесійських земель йому щось не подобається. Якби, мовляв, не те, що його підтримує сенатор Ділворті, то він міг би запідозрити, що цей білль — просто спроба ошукати уряд.

— Він так і висловився?

— Саме так. І додав, що навряд чи зможе голосувати за нього. Він просто боягуз.

— Ні, не боягуз, люба моя, а лише обережний, дуже обережний чоловік. Я не раз засідав з ним у різних комісіях. Він завжди вимагає доводів, серйозних доводів. Сподіваюся, ви переконали його в тому, що він помиляється відносно цього білля?

— Так, я розповіла йому все, до найменших дрібниць. Мені навіть довелося відкрити йому деякі побічні деталі, назвати кілька...

— А про мене ви згадували?

— Ні-ні. Я тільки сказала, що негри — ваша манія, але ж це її справді так.

— «Манія» — це трохи занадто, Лоро. Але мушу вам сказати, що якби цей білль не мав на меті блага країни і блага її кольорового населення, я б ніколи не став підтримувати його, незважаючи на всю мою симпатію до спадкоємців цих земель і бажання бачити їх щасливими.

Помітивши в Лориних очах вираз недовір'я, сенатор додав:

— Я хочу, щоб ви мене правильно зрозуміли, Лоро. Я не заперечую: всі ми зацікавлені в тому, щоб цей білль пройшов, і він неодмінно пройде. У мене нема від вас секретів. Але в своїй громадській діяльності я завжди керуюсь одним принципом і хочу, щоб ви його теж

запам'ятали, бо це для мене незмінний дороговказ. Я ніколи не дозволяю нічийим особистим інтересам взяти гору над інтересами суспільства. Я глибоко переконаний, що справжній християнин не має права дбати про власне спасіння, коли при цьому він забуває простягнути руку допомоги ближньому.

Закінчивши цю схвильовану промову, сенатор спитав:

— Отже, ви довели Хопперсону, що ми діємо з безкорисливих міркувань?

— Так, і здається, він змінив свою думку про білл. Гадаю, що тепер він голосуватиме за.

— Будемо сподіватись. Його ім'я надасть нашій справі солідності й ваги. Я так і знав, що досить буде переконати його в чистоті й безкорисливості наших намірів щоб заручитись його щирою підтримкою.

— Мені здається, що я його переконала. Так, тепер я цілком певна, що він голосуватиме так, як нам треба.

— Ну от і чудово... от і чудово...— сказав сенатор, задоволено всміхаючись і потираючи руки.— Які ще новини?

— Ось подивіться, тут також дещо змінилося...— Лора подала сенаторові аркуш паперу з надрукованими прізвищами конгресменів.— Ті, що підкреслені, стоять за нас.

— Ага... так... так...— приказував сенатор, пробігаючи очима список.— Ну що ж, зміни приємні. А що це за літери поруч із прізвищами — «П», «Р»?

— Це мої умовні позначки. «П» означає — переконаний моїми доводами, а літерою «Р» я позначаю всіх, у кого є родичі. Бачите, вона стоїть проти прізвищ трьох членів високоповажної комісії. Сьогодні я сподіваюсь зустрітись з містером Бакстоном, їхнім головою.

— Так, це неодмінно треба зробити, неодмінно. Бакстон, правда, не дуже-то побожний, але й він має якісь нахили до благодійності. Якщо нам пощастить залучити його на свій бік, комісія скаже «так», а це матиме величезне значення в дальших інстанціях.

— Ага, ще я мала розмову з сенатором Белуном.

— Гадаю, він погодився нам допомогти? У Белуна золота душа, його не можна не любити, незважаючи на всі його дивацтва. Іноді він прикидається легковажним, але серед усіх членів сенату немає іншого такого знавця святого письма. Чи він не висловив ніяких сумнівів?

— Не зовсім так. Він сказав... Чи можна повторити все, що він сказав? — спитала Лора, скося глянувши на сенатора.

— Авжеж.

— Він сказав, що цей білль, мабуть, непогана витівка. Коли вже, мовляв, до нього причетний сенатор Ділворті, то ця справа варта заходу.

Сенатор засміявся, але сміх його звучав дещо вимушено.

— Цей Белун такий жартівник...— сказав він.

— Я пояснила йому суть справи. Він лишився цілком задоволений. Тільки він ще хоче побалакати з вами особисто,— розказувала далі Лора.— Він гарний дідусь і дуже галантний як на свій вік.

— Дитино моя,— спитав сенатор, кинувши на неї занепокоєний погляд,— я сподіваюся, він не дозволив собі чогось зайвого?

— Зайвого? — обурено перепитала Лора.— Зі мною?!

— Ну-ну, донечко! Це я просто так спитав. Іноді Белун у своїх розмовах перебирає міру... в чоловічому товаристві. Але загалом він дуже порядна людина. Наступного року кінчається строк його повноважень, і, боюся, нам доведеться з ним розпрощатися.

— Коли я була в нього, він, здається, саме пакував речі. В кімнатах було повно ящиків, і слуга запихав у них старий одяг і ще якийсь мотлох. Тепер він, мабуть, напише на цих ящиках «Державні документи» й надішле їх додому поштою, за рахунок конгресу. Все якась економія, правда ж?

— Ну що ж, дитино моя, так роблять усі конгресмени. Воно, може, й не зовсім чесно, але хтозна — адже серед одягу в нього й справді можуть бути якісь папери.

— Кумедний світ! — зітхнула Лора.— Ну, дядечку, до побачення. У мене ще сьогодні зустріч з отим головою.

І, мугикаючи якийсь веселенький оперний мотивчик, вона пішла в свою кімнату переодягатися для наступного візиту. Однак, перш ніж зайнятися туалетом, вона дістала свою записну книжку і заглибилась у вивчення записів, роблячи якісь позначки олівцем, щось закреслюючи, підраховуючи й промовляючи сама до себе.

— «Чогось зайвого»!.. Хотіла б я знати, що насправді думає про мене Ділворті... Один, два... вісім... сімнадцять... двадцять один... Гм, це ще не більшість... Уявляю собі вираз обличчя Ділворті, коли б він справді почув дещо з того, що казав мені Белун!.. Так... підтримка Хопперсона — це ще двадцять голосів... Святобожний старий скнара... має зятя... місце для зятя в негритянському університеті... ось його ціна... Так... троє членів комісії... знову ж таки з зятями... Незамінні люди в столиці, ці зяті... або ще свояки... У всіх вони є... Отже, що ми маємо? Шістдесят один... забезпечені місцями... так... і двадцять п'ять... переконані... Що ж, непогано... Ще трохи — і дві третини конгресу наші... Я певна, Ділворті знає, що я добре розумію його гру... Дядечко Ділворті... Дядечко Белун!.. Розповідає непристойні анекдоти... в чоловічому товаристві,.. Уявляю собі... атож... Вісімдесят п'ять... Треба обов'язково побачитися з цим головою... Якось дивно він поводить, цей Бакстон... Здавалося, такий закоханий... Я ладна була об заклад побитись... Обіцяв прийти... і не прийшов... Дивно, дуже дивно... Треба спробувати зустрітися з ним сьогодні...

Лора одяглась і вийшла на вулицю, хоча й була майже певна, що містер Бакстон не виходить з дому так рано; але поруч з його будинком є книгарня — отам вона й чатуватиме на нього.

Поки Лора готується до зустрічі з містером Бакстоном, нам варто пригадати, що вона знала про життя столичного світу набагато більше, ніж думав Ділворті і ніж вона сама вважала за потрібне доводити до його відома. На той час вона вже була знайома з багатьма молодими людьми з парламентської ложі преси і частенько обмінювалася з ними різними чутками, що було однаково вигідним для обох сторін.

В ложі преси завжди було шумно, тут ніколи не вщухав жвавий гомін розмов, пліток, жартів, саркастичних зауважень — і все це в якомусь особливому стилі, що являв собою химерну суміш серйозного з комічним.

Полковникові Селлерсу дуже подобались ці розмови, хоча йому нерідко доводилось розгублено кліпати очима; що ж до його співрозмовників, то такий поворот справи навряд чи засмучував їх.

Одного чудового дня тут стала відома й історія з ящиками сенатора Белуна, і коли прийшов полковник Селлерс, обговорення її було саме в розпалі. Полковник зацікавився деталями, і Хікс розповів йому, як усе було. Після цього Хікс з цілком серйозним виглядом спитав:

— Полковнику, якщо, скажімо, ви посилаєте рекомендованого листа — отже, він має якусь цінність, чи не так? Ви сплачуєте п'ятнадцять центів, і уряд бере на себе додаткову відповідальність за збереження вашого листа, а в разі його втрати повертає вам його повну вартість. Чи правильно я кажу?

— Так, здається, правильно.

— Так от, сенатор Белун наліплює на кожен з цих семи величезних ящиків поштову марку вартістю в п'ятнадцять центів і відправляє увесь цей мотлох — цілу тонну стоптаних черевиків, протертих штанів і ще казна-чого — поштою, як державні документи! Яка дотепна вигадка, скільки в ній здорового гумору! Ні, що ви там не кажіть, а сучасні державні діячі — люди величезних талантів, раніше таких не було. Який політ фантазії, яка колосальна винахідливість! Ну скажіть, полковнику, можете ви собі уявити, щоб Джефферсон, Вашингтон чи, скажімо, Джон Адамс¹ пересилали свій старий одяг поштою? Чи могло їм навіть на думку спастись, що за один долар і п'ять центів можна покласти всю відповідальність за свої речі на уряд? Ні, невігадливими людьми були державні діячі минулого! Щодо мене, то я в більшому захваті від сенатора Белуна.

— Так, Белун здібний чоловік, цього ніхто не може заперечувати, — зауважив полковник.

— Цілком з вами згоден. Я чув, що його кандидатуру висувують на пост нашого посла в Китаї чи Австрії, і сподіваюся, що його туди призначать. Хай там, за кордоном, побачать справжній взірець нашого національного діяча. Джон Джей і Бенджамін Франклін² були непоганими колись, але ж відтоді наша країна зробила величезний крок уперед. А Белун — це такий чоловік, про

¹ Джефферсон, Вашингтон, Адамс — американські державні діячі кінця XVIII — початку XIX ст., що в різний час були президентами США.

² Джон Джей, Бенджамін Франклін — американські державні та громадські діячі XVIII століття.

якого ми можемо з певністю сказати, що він завжди лишиться вірним... собі.

— Так, і, до того ж, Белун має неабиякий досвід громадської діяльності. Ми з ним давні друзі. У свій час він був губернатором однієї з територій і зовсім непогано виконував свої обов'язки.

— Правда, що непогано. Водночас він був повноважним представником уряду в індійській резервації. Хто-небудь інший на його місці витрачав би державні кошти на їжу та одяг для бідолашних тубільців, позбавлених їх одвічних земель в інтересах цивілізації, а от Белун ні — він краще знав потреби індійців. Він за ці гроші побудував у резервації державну лісопильню, а дошки продавав по неймовірних цінах, — звичайно продавав не він сам, а його родич, який робив усе безплатно, тобто брав собі не більше, ніж міг вторгувати за ліс.

— А нещасні індійці? Мене, звичайно, не дуже турбують ці тубільці, але невже він так-таки нічого й не зробив для них?

— Ні, чому ж. Він давав їм відходи з лісопильні — щоб збудувати огорожу навколо резервації. Губернатор Белун піклувався про бідних індійців, немов рідний батько. Та хіба один Белун такий — в нашій країні чимало таких, як він, істинно благородних державних діячів. У сенаті їх скільки завгодно. Ви що, не згодні зі мною, полковнику?

— Ну що ви! Я сповнений глибокої поваги до наших самовідданих слуг народу. Я маю щастя, сер, зустрічатися з ними щодня, і чим ближче я знайомлюся з ними, тим більше захоплення вони в мене викликають. І тим більше пишаюсь я нашим державним ладом, який дає нам усі можливості для забезпечення їхньої благородної діяльності. Такої країни, як наша, немає в цілیم світі.

— Свята правда, полковнику. У нас є всі можливості, можна навіть купити за гроші сенатора або, скажімо, члена палати представників: їм і на думку не спаде, що в цьому є щось погане, а тому вони анітрохи цього не соромляться. Вони наївні й довірливі, мов діти, і це, на мій погляд, найблагородніші риси їхнього характеру, набагато благородніші, ніж гріховна розсудливість. Отже, я цілком згоден з вами, полковнику Селлерс.

— Воно, звісно, так...— зам'явся полковник.— Може, дехто з них і справді купує місця в конгресі... Боюся, що так... Але, як сказав мені сам сенатор Ділворті, це великий гріх... це безчестя й ганьба. «Боронь мене боже від такого обвинувачення»,— ось що сказав Ділворті. А втім, якщо глибше розібратися, то не можна не визнати, що нам довелось би втратити декого з наших найвидатніших діячів, якби ми здумали боротися з цим... як його... хабарництвом. Дуже неприємне слово. Не люблю його навіть згадувати.

На цьому полковник припинив розмову, пославшись на те, що в нього призначене побачення з австрійським послом, і розпрощався з співрозмовником своїм звичайним ввічливим поклоном.

РОЗДІЛ V

ПРИКАЖЧИК З КНИГАРНІ

புத்தகங்கள்¹

„Batañadon nin-masinaiganan, kakina gaie onijishinon“. — „Missawa onijishining kakina o masinaiganan, kawin gwetch o-wa-bandansinan“.

*Baraga*²

В належний час Лора з'явилась у згаданій книгарні й почала розглядати книжки, акуратно розкладені на прилавку. Чепурний прикажчик років дев'ятнадцяти-двадцяти, з рівним проділом у блискучому волоссі, покvapливо наблизився до неї і, усміхаючись, чемно вклонився.

— Дозвольте спитати, може, ви шукаєте якоїсь певної книжки?

— У вас є «Англія» Тена?³

— Пробачте, як ви сказали?

— Тен, «Нариси про Англію».

Молодий джентльмен витяг з-за вуха олівця, почував ним кінчик носа і з хвилину зосереджено думав.

— Ах так... розумію! — широко усміхнувся він. — Трен, ви хотіли сказати. Не Тен, а Трен. Джордж Френсіс Трен⁴. Ні, пані, на жаль...

¹ Книжки (тамільськ.).

² «Книжок я маю багато, і всі вони хороші». — «Хоч книжки його й хороші, він заглядає в них не часто». — Б а р а г а (мовою індійців *чиппевейс*).

³ Тен Іполит — французький письменник і філософ ХІХ століття.

⁴ Джордж Френсіс Трен — американський письменник ХІХ ст., апологет «приватної ініціативи».

— Даруйте ласкаво, але я хотіла сказати саме Тен. Прикажчик знову замислився.

— Тен... Тен... Це що, гімни?

— Ні, це не гімни. Це книжка, про яку скрізь так багато говорять, книжка, відома всім... за винятком тих, хто її продає.

Прикажчик пильно глянув на неї, ніби бажаючи пересвідчитись, чи не приховується за цими не зовсім зрозумілими словами якась насмішка, але лагідна простодушність прекрасних очей, що зустріли його погляд, вмить розвіяла це підозріння. Він одійшов і почав радитися з хазяїном. Обидва були явно занепокоєні. Вони думали, шепталися між собою, потім знову шепталися й знову думали. Нарешті обидва підійшли до Лори, і хазяїн спитав:

— Це американська книжка, пані?

— Ні, це американське перевидання англійського перекладу.

— Ага... так... так... тепер я пригадую. Ми чекаємо цю книжку з дня на день. Вона ще не вийшла з друку.

— Мені здається, ви помиляєтесь: ви самі рекламували її ще тиждень тому.

— Невже? Не може бути!

— Це абсолютно точно. Та ось же вона, ця книжка, лежить на прилавку!

Лора купила книжку, і хазяїн ретирувався. Потім вона спитала в прикажчика «Сніданок автократа»¹ і була прикро вражена, побачивши, як миттю зник з його обличчя захоплений вираз, викликаний її вродою. Їхня фірма не торгує кулінарними книжками, з холодною гідністю одказав він, але якщо пані бажає, він може замовити для неї цю книжку. «Ні, ні, не варто турбуватися», — сказала Лора й почала знову розглядати книжки на прилавку, з насолодою перебігаючи очима по сторінках Готорна, Лонгфелло, Теннісона та інших улюблених друзів свого дозвілля. Тим часом очі прикажчика теж мали роботу, і недавнє захоплення, поза всяким сумнівом, знову поверталось до нього; а втім, може, він просто оцінював літературні смаки покупниці за якоюсь хитромудрою системою, відомою лише прикажчикам

¹ «Сніданок автократа» — книжка відомого американського письменника XIX ст. Олівера Холмса.

книгарень. Потім він почав допомагати їй вибирати книжки, однак його старання не мали успіху: вони лише дратували Лору і відвертали її від приємних роздумів. Раптом, коли вона саме перегортала сторінки «Венеціанського життя»¹, раз у раз зупиняючи погляд на знайомих рядках, прикажчик схопив якусь книжку в строкатій паперовій обкладинці і, щосили вдаривши нею об прилавок, щоб вибити пилюку, радісно вигукнув:

— Ось книжка, що користується великим попитом! Усі, хто читав, хвалять її.— І він безцеремонно ткнув книжку Лорі під ніс.— Дуже раджу прочитати — «Доля пірата, або Останній з морських розбійників». На мою думку, це один з найкращих романів сезону.

Лора спокійно відсунула книжку рукою і знову заглибилась у «Венеціанське життя».

— Це мені не підходить,— сказала вона.

Прикажчик почав нишпорити серед книжок, переводячи погляд з однієї на іншу, але, як видно, не міг знайти того, чого шукав. Нарешті все-таки знайшов і знову звернувся до Лори:

— А що ви читали, пані? Я певен, що вам сподобається. Цю книжку написав автор «Хуліганів з Хекенсака». Любовні пригоди, різні таємниці і все таке інше. Героїня вбиває свою матір. Ось погляньте лишень на обкладинку — «Вампір Гондеріл, або Танець смерті». А це «Скарбниця жартівника, або Нерозлучний друг веселих хлопців». Прскумедна штука! Я сам читав її чотири рази і досі не можу стримати сміх, як тільки її побачу. А «Гондеріл» — повірте, це найкраща книжка, яку мені траплялось читати! Запевняю вас, пані, ці книжки вам неодмінно сподобаються: адже я сам читав їх і знаю, чого вони варті.

— Пробачте, спочатку я трохи здивувалась, але тепер починаю розуміти. З моїх слів ви, мабуть, вирішили, що я потребую поради, бо не знаю, які книжки мені купити. Я іноді кажу зовсім не те, що думаю, це все через мою неуважність. Видно, я справді просила у вас поради, чи не так?

— Ні, пані... але я...

— Авжеж, я певна, що просила, інакше б ви, звичай-

¹ «Венеціанське життя» — дорожні нариси американського письменника Уїльяма Діна Гоуелса.

но, не стали пропонувати мені свої послуги, щоб не здатися нечемним. Але нехай це вас не бентежить, адже я сама в усьому винна. Мені не слід було бути такою неуважною і звертатися до вас з цим проханням.

— Але ж ви ні про що мене не просили, пані. Ми завжди допомагаємо покупцям, чим можемо. У нас, розумієте, досвід — адже ми весь час серед книжок — і це дає нам змогу допомогти покупцеві зробити правильний вибір.

— Ах, он як! Отже, це входить у ваші службові обов'язки?

— Так, пані, ми завжди допомагаємо...

— Ви дуже люб'язні! Правда, декому можете здатися настирливим, але гільки не мені. Я вбачаю в цьому виявив справжньої доброти, навіть благодіяння. Деякі люди схильні робити поспішні й непродумані висновки, ви це помічали?

— Так... авжеж...— відповів збитий з пантелику прикажчик, не знаючи, як йому реагувати на ці слова.— Авжеж, я не раз помічав це, пані.

— Так, так, роблять безглузді висновки, анітрохи не замислюючись. Можливо, декого з них дуже здивувало б, що, знаходячи втіху в різних «Вампірах» та збірках дитячих анекдотів з притаманною вашому віку невищою безпосередністю, ви раптом вирішили, ніби вони можуть сподобатися й дорослій людині. Що ж до мене, то я не вбачаю в цьому нічого дивного. На мою думку, це природно, цілком природно... для вас. І дуже люб'язно з вашого боку. Я бачу в вас людину, яка не тільки з великим задоволенням читає пустопорожні книжечки, що найбільше хвилюють її, але й прагне поділитися цією насолодою з іншими. І це, на мою думку, благородна й похвальна риса, дуже благородна й похвальна. Я вважаю, що нам усім слід ділитися своїми радощами з іншими й робити все від нас залежне, щоб робити приємне одне одному, правда ж?

— Так... звичайно, так. Я цілком з вами згоден, пані.

Однак з усього було помітно, що, незважаючи на Лорину довірливу балакучість і дружній, майже ніжний тон її слів, він починав відчувати дедалі більше занепокоєння.

— Авжеж. От багато хто може подумати: що там, мовляв, якийсь книгар — або, скажімо, його прикаж-

чик — знає про літературу як таку, відкидаючи її комерційні властивості; хіба він здатний допомогти людині — дорослій людині, звичайно,— вибрати потрібну книжку, крім того, що загорне її в папір, перев'яже шпагатом і все таке інше. Але я ніколи так не думаю. Я певна, що хоч які б послуги ви мені пропонували, ви пропонуєте їх від щирого серця, і я вдячна вам за це не менше, ніж була б вдячна за якусь величезну ласку. Мені дуже корисні ваші поради — авжеж, інакше й бути не може. Адже коли ви рекомендуєте мені ту чи іншу книжку, яку ви читали — не просто зазирнули всередину чи погортали сторінки, а прочитали по-справжньому,— і кажете, що вона вам дуже сподобалась, що ви могли читати її двічі або навіть тричі, тоді вже я напевне знаю, якої книжки мені треба...

— О, дякую, дя...

— ...уникати. Так, саме уникати. Отож я й кажу, що всяка порада може бути корисною на цьому світі. Мені доводилося кілька разів подорожувати залізницею; так от, знаєте, хлопчисько, який розносить по вагонах книжки, обов'язково зміряє вас допитливим поглядом і, якщо ви схильні до теології, порадить вам якийсь детектив з убивствами, якщо любите поезію, запропонує книжку Таппера¹, словник чи твори Артура² або ще покаже збірочку заялжених анекдотів чи номер «Американської всячини», особливо коли ви терпіти не можете літературних покидьків цього гатуку,— одне слово, точнісінько, як справжній догідливий джентльмен з першої-ліпшої книгарні... Однак, що це я, справді, розбалакалась так, ніби ділова людина не має іншого заняття, як слухати жіночі теревені. Дуже прошу мені пробачити, я захопилася й забула про час. І дозвольте ще раз подякувати вам за допомогу. Я багато читаю й навідуватимусь до вас майже щодня; тому мені було б дуже прикро, якби ви віднесли мене до тієї категорії покупців, які надто багато розмовляють і надто мало купують... Будьте такі ласкаві, скажіть, котра зараз година. Двадцять дві хвилини на третю? Красенько дякую. Я скористаюсь з нагоди й поставлю свій годинник.

¹ Таппер Мартін — американський письменник XIX ст., автор збірки дидактичних сентенцій «Філософські прислів'я».

² Артур Тімоті — американський письменник XIX ст., поборник тверезості та доброчестя.

Але тут виявилось, що вона ніяк не може відкрити кришки годинника. Вона спробувала раз, другий — усе марно. Тоді прикажчик, жахаючися власного зухвальства, попрохав, щоб вона дозволила спробувати йому. Лора дозволила. Він відкрив годинник і аж засяяв від щастя, побачивши на її обличчі задоволену усмішку й почувши кілька люб'язних слів подяки. Потім він ще раз сказав їй точний час і з таким занепокоєним виглядом стежив за тим, як вона повільно переводить стрілки годинника, ніби від цього залежало чиясь життя. Однак ніякого нещастя не трапилось, стрілки спокійно стали на свої місця, і він відчув себе не менш щасливим, ніж людина, яка врятувала свого ближнього від неминучої загибелі й тепер з радістю усвідомлює, що недаремно прожила своє життя. Лора подякувала йому ще раз. Її слова звучали для нього солодкою музикою, але хіба могли вони зрівнятися з чарівною усмішкою, яка сповнила все його єство бурхливою радістю! Коли Лора кивнула йому на прощання й рушила до виходу, він уже не відчував себе мучеником, прикутим до ганебного стовпа, як кілька хвилин тому, — тепер він був одним з її бранців, приголубленим і щасливим рабом, і в серці у нього зайнявся мерехтливий племінь кохання.

Наближався час, коли голова парламентської комісії по асигнуваннях на благодійні цілі звичайно виходив з дому, і Лора поспішила залишити книгарню, щоб не пропустити його. Вона обвела поглядом вулицю — і, як слід було чекати...

РОЗДІЛ VI
ЛОРА КОКЕТУЄ З БАКСТОНОМ

Usa ogn' arte la donna, onde sia cólto
Nella sua rete alcun novello amante;
Nè con tutti, nè sempre un stesso volto
Serba, ma cangia a tempo atti e sembiante.

Tasso¹

Голови комісії ніде не було видно. Такі прикрі несподіванки рідко зустрінеш в романах, але в житті вони трапляються повсякчас.

Лора була змушена вдатися до нового плану. Вона послала Бакстону записку з проханням завітати до неї ввечері. І він прийшов.

Лора зустріла високоповажного джентльмена радісною усмішкою і сказала:

— Сама не знаю, містер Бакстон, як у мене вистачило сміливості послати вам записку: адже ви, кажуть, не дуже-то прихильні до нас, жінок.

— Що ви, міс Хокінс! Ті, хто таке каже, просто обмовляють мене. Колись я навіть був одружений, хіба це не свідчить на мою користь?

— Авжеж... тобто, можливо, так, а можливо, й ні. Якщо ви, скажімо, пізнали ідеал, то навряд чи можна сподіватися, щоб вас тепер зацікавила звичайна жінка.

— Навіть коли б це було й так, вам-то нема чого

¹ Ми хочемо допомагати один одному (*ассірійськ.*).

² До різних витівок вдавалась чарівниця,
Аби в тенета заманити простаків,
І під рукою мала завжди, як годиться,
На всі смаки доволі усмішок і слів. — Т а с с о (*італ.*).

боятися, міс Хокінс,— галантно промовив містер Бакстон.— Якщо вірити людям, то вас аж ніяк не можна віднести до звичайних жінок.

Ці слова, що так щасливо спали йому на думку, сподобались йому самому не менш, ніж Лорі. Але, на відміну од нього, Лора, судячи з її вигляду, неабияк зніяковіла.

— Я добре розумію, що не варта такого великодушного комплімента,— зашарілась вона.— Але я жінка і тому приймаю його з вдячністю, хоча б він навіть був просто виявом вашої люб'язності.

— Ні-ні, це зовсім не комплімент... тобто не просто комплімент — це щира правда. Перший-ліпший чоловік підтвердить це.

Лора вдячно посміхнулась і сказала:

— Ви дуже люб'язні. Для мене, простої провінціальної дівчини, велика честь почути це від такої розумної високоосвіченої людини. У вас добре серце, і я певна, ви пробачите мені за той клопіт, якого я завдала вам, запросивши прийти сюди.

— Що ви, що ви, який же це клопіт! Це для мене велика радість. Відтоді як померла моя дружина, я відчуваю себе дуже самотнім на цьому світі, і мені так часто не вистачає жіночого товариства, міс Хокінс, що б там про мене не балакали.

— Приємно почути це від вас. Як на мене, то інакше й бути не може. Коли вже я та й то часом сумую вдалині від давніх друзів, дарма що мене тут оточують нові, вже також дуже дорогі мені,— то яким же самотнім мусите почувати себе ви, такий відлюдний, завжди обтяжений безліччю державних справ, що не дають вам і хвилини перепочинку! Вам слід частіше з'являтися у товаристві — це на вас благотворно вплине та й на інших теж. Я дуже рідко бачу вас на прийомах, а коли ви навіть і буваєте там, то майже зовсім не приділяєте мені уваги.

— Я ніколи й подумати не міг, що вам цього хотілось, інакше охоче б це зробив, це було б для мене справжнім щастям. Однак у товаристві рідко випадає нагода перекинутися з вами більш ніж однією-двома фразами. Адже вас завжди оточує безліч людей — ви, мабуть, і самі це помічали. От якби можна було приходити сюди...

— О, я завжди буду рада бачити вас, містер Бакстон! Я не раз думала, як це було б чудово, коли б ви приходили й розповідали мені про Каїр, про єгипетські піраміди — адже ви колись обіцяли.

— Як, міс Хокінс, ви ще й досі пам'ятаєте про це? Ніколи не гадав, що жіноча пам'ять може бути такою довговічною!

— О, вона набагато довговічніша, ніж обіцянки деяких чоловіків. І до того ж, якби навіть у мене була погана пам'ять, я б... хіба не ви дали мені на згадку одну річ?

— Я?

— А ви подумайте.

— Так, тепер я справді щось пригадую, от тільки зовсім забув, що це було.

— От бачите, ніколи більше не смійте звинувачувати жінок у безпам'ятності! Впізнаєте оце?

— Ах, буксова гілочка! Я переможений і капітулюю. Але невже ви зберігали її весь цей час?

Збентеження Лори було просто чарівне. Вона намагалася приховати його, але чим більше докладала зусиль, тим виразніше воно ставало й тим більше прикрашало її обличчя. Нарешті вона з роздратованим виглядом жбурнула геть буксову гілочку і сказала:

— Пробачте, я зовсім збилася з пантелику. Це ж безглуздя з мого боку! Я дуже прошу вас забути про всі ці дурниці.

Містер Бакстон підняв гілочку, і, сівши на диван поруч з Лорою, промовив:

— Будь ласка, дозвольте мені її взяти, міс Хокінс. Вона мені тепер дуже дорога.

— Дайте її сюди, містер Бакстон, і не кажіть такого. Я вже досить покарана за свою легковажність. Невже вам приємно доводити мене до розпачу? Прошу, дайте її сюди.

— Що ви, я зовсім не хочу доводити вас до розпачу. Прошу вас, не беріть цього так близько до серця, вам зовсім нема чого соромитись. Мабуть, ви просто забули, що ця гілочка залишилась у вас; але якщо ви повернете її мені, я її зберігатиму... і не забуду...

— Не кажіть такого, містер Бакстон. Дайте її сюди, дуже вас прошу, і забудьмо про це.

— Ну що ж, коли це вас так турбує, я не маю права

перечити — ось вона, візьміть. Але якби ви дали мені хоча б її половинку, а решту залишили в себе...

— Щоб вона нагадувала про мене, коли вам схочеться посміятися з моєї наївності?

— Що ви, що ви, ніколи в світі! Просто, щоб я пам'ятав, як одного разу став причиною вашого збентеження і ніколи більше цього не робив.

Лора звела очі й пильно подивилася в його обличчя. Вона вже зовсім збиралася розломити гілочку, але потім знову завагалась.

— Якби я була певна, що ви...— почала вона і раптом рішуче відкинула гілочку геть.— Ні, ні, це безглуздя! Давайте розмовляти про щось інше... Ні, не заперечуйте, я не хочу більше про це чути!

Тоді містер Бакстон відступив і, озброївшись цілим арсеналом підступних викрутів і ретельно продуманих воєнних хитрощів, зробив спробу взяти фортецю в обхід. Однак йому довелось зіткнутися з обережним і недовірливим противником, і на кінець другої години він був змушений визнати, що майже не зрушив з місця. Але дечого він все-таки досяг, цього він був певний.

Залишившись одна, Лора думала:

«Спіймався на гачок, бідолаха. Я можу гратися з ним досхочу й витягти з води, коли мені заманеться. Він уже давно клонув, ще з перших днів, я це дуже добре бачила. Тепер-то він проголосує за наш білль, про це можна не турбуватись. Але й це не все: він ще попрацює на нас, перш ніж я його випущу з рук. Якби він мав жіноче око, то помітив би, що ця буксова гілочка дюйми на три підросла відтоді, як він її мені дав, але чоловіки ніколи нічого не бачать і не підозрюють. Навіть коли б я показала йому цілий куш, він, мабуть, все одно повірив би, що це та сама гілочка. Ну що ж, старалась я даремно: підтримка комісії забезпечена. Ой, і відчайдушну ж гру веду я весь цей час — виснажливу, підлу, жорстоку гру! Якщо я програю, я втрачу все, навіть саму себе. А якщо виграю — чи буде виграш вартий тих зусиль, що їх мені коштує ця гра? Не знаю. Часом мене охоплюють сумніви. Часом я майже шкодую, що розпочала все це. Але тепер уже все одно — справу розпочато, і я не відступлюсь, ні за що в світі...»

Містер Бакстон, ідучи додому, теж заглибився в роздуми:

«Вона розумна й хитра, грає обережно, не відкриваючи карт,— і все-таки вона програє. Поспішати нема куди, перемога дістанеться мені,— на все свій час. Вона й справді найчарівніша жінка в світі, а сьогодні перевершила саму себе. Мабуть, зрештою мені таки доведеться проголосувати за цей білль, а втім, це не має особливого значення — уряд від цього не збанкрутує. Вона хоче зробити з мене слухняного бранця, це ясно, але те, що вона вважає послулим гарнізоном, одного чудового дня виявиться добре замаскованою засідкою».

РОЗДІЛ VII

ЛОРА ЗНОВУ ЗУСТРІЧАЄ ПОЛКОВНИКА СЕЛБІ

Почувши звістку цю страшну, вона від болю,
Мов мертва, повалилася додолу.
Тут брат прийшов; відчувши дотик любих рук,
Вона промовила: «Не знесло серце мук!»

«Трагедія Барнардкасла»

— Який він красень, правда ж?

— Хто? Отой незграбний молодик, що стоїть поруч з міс Хокінс?

— Еге ж. Ось зараз він розмовляє з місіс Скунмейкер. Зверніть увагу, з якою аристократичною недбалістю він поводить ся. Ніякої вимушеності. А придивіться, які в нього гарні очі.

— Дуже гарні. Бачите, обернувся в наш бік. Здається, йде сюди. А вигляд в нього безпорадний, наче в немовляти. Хто ж він такий, Бланш?

— Хто такий? А ви, Грейс, живете в столиці вже тиждень і досі не знаєте? Це ж зірка нинішнього сезону — Вашингтон Хокінс, брат міс Хокінс!

— Невже?

— Він нащадок давнього аристократичного роду, з Кентуккі, здається. Я чула, що у нього величезні земельні маєтки десь у Теннесі. Під час війни їх сім'я втратила все: рабів, майно і все інше. Але в них лишилися землі, багаті на поклади руди, вугілля і ще якихось мінералів. Містер Хокінс з своєю сестрою дуже піклуються про поліпшення добробуту кольорового населення. Вони разом з сенатором Ділворті мають якийсь план: чи то збираються передати велику частину своїх маєтків на користь негрів, чи щось подібне.

— Що ви кажете? А я гадала, що це якийсь телепень з Пенсільванії. Але він і справді не схожий на інших. Мабуть, усе життя провів на плантаціях.

Був один з прийомів у місіс Скунмейкер, дружини депутата конгресу, привітної жінки з простими й природними манерами. Її будинок мав у Вашингтоні чудову репутацію. Тут було менше показного шикку, ніж в інших домах, а людям завжди подобаються місця, які нагадують їм врівноважені й добродісні звичаї рідних домівок. Місіс Скунмейкер поводитись у великосвітському столичному товаристві так само природно й вільно, як і в своєму власному нью-йоркському будинку, й разом з чоловіком та дітьми докладала всіх зусиль, щоб її гості завжди почували себе як удома. Можливо, саме тому люди з витонченими смаками так охоче відвідували її прийоми.

Вашінгтон — це своєрідний космос у мініатюрі, де в радіусі милі людина може обрати собі до вподоби будь-яке товариство. Для багатьох людей, які часто бувають у Вашингтоні або постійно тут мешкають, всілякі претензії на ультрасучасність, бундючна мішура і спекулятивний дух так само огидні, як і для жителів будь-якого добродісного міста Нової Англії. І хоча містер Скунмейкер не належав до числа лідерів палати представників, він користувався загальною повагою, як талановитий і невідкупно-чесний державний діяч. Нікому й на думку не спало б запропонувати йому взяти участь у заснуванні якого-небудь державного фонду допомоги керівникам асоціації духовного вдосконалення.

Переважну більшість гостей на цих прийомах становили жінки, і той, хто цікавиться такими проблемами, мав би нагоду зробити тут цінні спостереження над туалетами дам і зокрема з'ясувати питання про те, яку мету переслідують жінки своїм убранням: викликати заздрощі в інших жінок чи привернути до себе увагу чоловіків. Ця важлива проблема завжди породжує багато суперечок, і розв'язання її дало б змогу встановити чіткий і науково обгрунтований критерій філософської оцінки жіночої вдачі. Що ж до нас, то ми схильні додержуватися проміжної точки зору і вважаємо, що жінка одягається для власного задоволення і, так би мовити, в силу законів своєї природи.

— Вони йдуть сюди, — сказала Бланш.

Гості розступалися, пропускаючи Лору, Вашингтона та їх супутників, потім обертались і дивились їм вслід. Відчувши на собі ці погляди. Вашингтон неспо-

кійно поводив очима, то задираючи їх на стелю, то вступлюючи в підлогу і силкуючись таким чином надати собі невимушеного вигляду.

— Доброго ранку, міс Хокінс! Рада вас бачити. Містер Хокінс, дозвольте відрекомендувати вас моїй подрузі міс Медлар.

Розігнавшись для галантного поклону, містер Хокінс наступив на шлейф місіс Поплін, дружини сенатора; вона обурено озирнулась, але, побачивши винуватця, змінила гнів на ласку і люб'язно посміхнулась до нього. Містер Хокінс почав виплутуватись і, зосередивши увагу на тому, щоб не впустити на підлогу свій циліндр і не забути довести до кінця церемонію знайомства, мало не збив з ніг міс Бланш, яка винуватим тоном пробелькотіла «вибачте», наче це сталося з її вини.

Нарешті містер Хокінс повернув собі втрачену душевну рівновагу.

— Сьогодні чудова погода, правда ж, містер Хокінс? — зауважила міс Бланш.

— Страшенна спека, — заявив Вашингтон.

— Так, досить тепло для цієї пори року, — люб'язно погодилася співрозмовниця. — Але, я гадаю, ви звикли до спеки, — додала вона, бо десь чула, що в колишніх робовласницьких штатах температура рідко буває нижчою за дев'яносто градусів по Фаренгейту. — Мабуть, вашінгтонський клімат вам не дуже до вподоби?

— Чому ж, до вподоби, — пожвавішав Вашингтон, — коли не мерзне людська подоба.

— Дотепно сказано! Ви чуєте, Грейс? Містер Хокінс каже: до вподоби, коли не мерзне людська подоба.

— Яка подоба, любя? — перепитала Грейс: вона балакала про щось з Лорою.

Розмова зав'язалась. Вашингтон наважився й собі докинути слівце:

— Ви звернули увагу на отих японців, міс Лівіт?

— О, звичайно! Вони дуже кумедні, правда ж? Але які виховані, які мальовничі. А те, що вони жовті, то це нічого, містер Хокінс? Я з дитинства маю упередження до кольорових.

— Що ви кажете? А от я анітрохи. Моя нянька, стара негрятянка, завжди здавалася мені дуже вродливою.

— Яке цікаве, напевно, у вас життя! Як би мені хотілося почути що-небудь про нього.

Вашінгтон уже зовсім зібрався розповідати, аж туз до них підійшла генеральша Мак-Фінгал.

— Чи були ви сьогодні в Капітолії, містер Хокінс?

Ні, Вашінгтон у конгресі ще не був.

— А що, хіба там трапилось щось незвичайне?

— Кажуть, засідання було дуже бурхливе. Обговорювали цю історію про «Алабаму»¹. Ви знаєте, генерал Сатлер, з штату Массачузетс, виступив проти Англії, і всі кажуть, що він хоче воювати...

— Схоже швидше на те, що він хоче, аби про нього говорили,— зауважила Лора.— Ви, мабуть, помітили, як він завжди виступає в конгресі: одним оком дивиться на головуючого, а другим на галерею для гостей.

— А ви знаєте, мій чоловік каже, що говорити про війну це безглуздя, навіть гріх. Хто-хто, а він добре знає, що таке війна. Коли вже воювати, то краще стати на захист кубинських патріотів². Адже нам потрібна Куба, правда ж, містер Хокінс?

— Так, я гадаю, вона нам дуже потрібна,— відповів Вашінгтон.— І Санто-Домінго також. Сенатор Ділворті вважає, що поширювати християнську віру на острови — наш обов'язок. Ми повинні збільшувати свою територію і...

Дальші міркування Вашінгтона перервала Лора, яка відвела його в куток вітальні й нагадала, що їм уже час відкланятись.

— Які вони дурні й надокучливі, оці всі! — зітхнула вона.— Ходім.

Вони обернулись, щоб попрощатися з господинею, і Лора раптом звернула увагу на чоловіка, який саме розмовляв з місіс Скунмейкер. На якусь мить серце її перестало битися. Це був ставний мужчина років сорока чи, може, й більше, з трохи сивим волоссям і бакенбардами. Він спирався на палицю і злегка кульгав. Йому можна було б дати й менше сорока років, якби не блідість і не глибокі зморшки, що проходили по обличчю.

«Ні, не може бути! — подумала Лора.— Це лише подібність». Але в цю мить чоловік обернувся, і, побачивши

¹ «А л а б а м а» — один з кількох крейсерів, проданих Англією південним штатам під час громадянської війни.

² У 1868 році Америка з метою приєднати до себе Кубу, яка належала тоді Іспанії, мала намір підтримати кубинських повстанців, що виступили проти іспанських колонізаторів.

усе його обличчя, вона похитнулась і вхопилася за братове плече, щоб не впасти.

Вашінгтон, котрий, як завжди, нічого не помічав, здивовано обернувся. Лорині очі палали ненавистю, обличчя смертельно зблідло. Він ще ніколи не бачив її такою.

— Що з тобою, сестричко? Ти бліда, мов крейда!

— Це він, він! Ходімо звідси, ходімо! — і Лора потягла його до виходу.

— Хто «він»? — запитав Вашінгтон, коли вони вже сіли в карету.

— Ніхто... нічого... Хіба я сказала «він»? Просто мені стало млясо від жару... Забудь про це. І нікому не кажи, — серйозно додала вона, стискаючи його руку.

Діставшись до своєї кімнати, Лора підійшла до дзеркала й побачила в ньому своє бліде, змарніле обличчя.

— Боже мій! — розридалася вона. — Я не знесу цього! Чому я тоді його не вбила? Подумати тільки, цей негідник живе й навіть має нахабство приїхати сюди... Так, мені треба було його вбити. Він не має права жити. О, як я його ненавиджу!.. А колись же я його любила! О боже, як я любила цю людину! Чому він не вбив мене? Краще б уже позбавив мене життя! Він знищив у мені все чисте й святе... Але тепер і від мене не втече! Ні, на цей раз не втече... Можливо, він уже все забув. Так я доведу йому, що ображена жінка нічого не забуває!.. Вдатися до закону? А чим допоможе закон? Він стане на захист цього негідника, а мене виставить на ганьбу та глум! Уявляю собі, з яким гнівом відвернувся б од мене весь добродішній Вашінгтон, якби все стало відомо... Цікаво, чи й він мене так ненавидить, як я його?..

Цей безладний потік слів виривався з Лориних уст разом з риданнями, які чергувалися зі спалахами люті. Вона в розпачі бігала по кімнаті, давши волю своїм почуттям і навіть не намагаючись стримувати сльози.

Прийшла покоївка й повідомила, що обід подано. Ні, у Лори дуже болить голова. Настав час їхати на прийом до президента. Лору все ще мучить головний біль, нехай сенатор їде без неї.

Ця страшна ніч була схожа на ту, яку Лора так добре запам'ятала. Перед її очима знову ожили спогади минулого. Тоді, пригадувала вона, її ще не залишала надія: а може, все це тільки якийсь непорозуміння? Не може бути, щоб він зовсім її не любив, хоч не дуже, хоч зовсім-

зовсім трохи... Тепер вона знала напевно: ні, не любив. Тепер вона знала напевно: він просто байдужий і безжальний негідник. Жодного слова, жодної звістки за весь цей час! Вона навіть сподівалася, що його вже й живого немає. Цікаво, чи жива ще його дружина... Ця згадка розбуркала надії, і Лорині думки полинули в іншому напрямку. А може... може, їй все-таки спробувати зустрітися з ним? Так, їй неодмінно треба його побачити, інакше вона не матиме спокою... Чи посміхнеться він до неї, як тоді, давно, коли вона його так любила... чи, може, глузуватиме, як при останній зустрічі?.. Ну що ж, коли так, вона зненавидить його ще дужче!.. А що, коли він скаже їй: «Лоро, люба!..» — і посміхнеться!.. Ні, вона повинна його розшукати! Вона повинна покласти край усім сумнівам...

Протягом двох днів Лора не виходила із своєї кімнати, посилаючись то на головний біль, то на нежить, і в домі сенатора панувало занепокоєння. Кілька дам, що приїздили з візитами й повернулися ні з чим, погодилися на думці, що надто вже веселою була вона останнім часом,— вони не казали «легковажною», але дехто з них, безперечно, мав на увазі саме це. Адже цілком природно, що дводенне затворництво такої помітної в столичному світі особи, якою була Лора, не могло не викликати всіляких пересудів, часом не дуже втішних.

Коли вона, нарешті, зійшла вниз, обличчя її було таке ж, як і завжди; хіба що трохи блідіше. Можливо, ледь різкіше позначилися зморшки навколо очей, але вони були надійно приховані від сторонніх поглядів. Лора рішуче приступила до здійснення свого плану.

Під час сніданку вона спитала, чи не чув хто-небудь уночі якогось підозрілого шуму. Виявилось, що ніхто не чув. Вашингтон — той взагалі ніколи нічого не чув, тільки-но заплющував очі. А дехто вважав, що він і з розплющеними очима теж нічого не чує. Сенатор Ділворт висловив припущення, що то стукотів він, коли вчора пізно повернувся додому, затримавшись після молебня в конгресі на невеличкій нараді.

Ні, Лора чула, коли він повернувся. Шум, про який вона каже, був пізніше. Можливо, у неї просто розладнані нерви, але їй здалося, що хтось намагався забратися в дім.

Містер Браерлі сказав посміхаючись, що таке цілком могло бути: адже вчора всі члени конгресу мали вільний від засідань вечір.

Сенатор нахмурився. Йому не до вподоби такі дотепи, яким місце тільки в газеті. Цілком можливо, що то й справді були злодії.

Лора сказала, що, мабуть, все це лише наслідок нервового розладу. Але все-таки вона буде спокійніша, коли Вашингтон дасть їй один із своїх пістолетів.

Вашіngтон приніс із своєї кімнати револьвер і показав їй, як треба його заряджати й стріляти.

Того ж ранку Лора вирушила з дружнім візитом до місіс Скунмейкер.

— Ваші прийоми завжди чарівні,— сказала вона господині.— У мене таке враження, що тут збираються тільки приємні люди.

— Я дуже рада почути це від вас, міс Хокінс. Сподіваюся, що мої друзі охоче відвідують цей дім. Правда, товариство у Вашингтоні досить різноманітне, і в нас буває всіх потроху.

— Однак, я гадаю, вам не часто доводиться приймати у себе колишніх бунтівників? — посміхнулася Лора.

Якщо місіс Скунмейкер і здивувалася, почувши таке запитання від жінки, яка щодня зустрічала цих самих «бунтівників» у товаристві, вона нічим не виказала себе і лише зауважила:

— Знаєте, тепер уже якось не заведено казати «бунтівники». Правда, до того як ми приїхали у Вашингтон, мені самій здавалося, що вони навіть своїм виглядом мусять відрізнятись од інших. Але потім виявилось, що це такі самі люди, як і ми, і що доброта й щирість здатні розвіяти будь-яку упередженість. І потім, знаєте, є багато спільних інтересів. Мій чоловік іноді каже, що він не бачить ніякої різниці між жителями північних та південних штатів: і перші й другі однаково ласі до державних грбшей. Адже ви знаєте, що містер Скунмейкер член комісії по асигнуваннях?

— І він знає багатьох з Півдня?

— Ну звичайно. Кілька чоловік навіть були позавчора в мене на прийомі. Серед них один полковник конфедеральної армії, приїжджий,— такий вродливий, з сивим волоссям,— ви, мабуть, його не помітили... він ходить з палицею. Я ніяк не розуміла, чого він прийшов. А коли

повернувся чоловік і переглянув візитні картки, то сказав, що цей полковник добивається відшкодування збитків за бавовну. Дуже приємний джентльмен. Справжній житель Півдня. Можливо, ви його навіть знаєте... як же його прізвище?.. Ага, осьде його візитна картка — штат Луїзіана.

Лора взяла картку, уважно подивилася на неї і, добре запам'ятавши адресу, поклала на місце.

— Ні, не чула про такого.

Того ж дня Лора написала й відправила по пошті записку, адресовану в будинок на одній з вулиць Джорджтауна. В цій записці, написаній чітким круглим почерком, не схожим на звичайну швидку руку Лори, говорилося:

«Одна особа бажає зустрітися з полковником Джорджем Селбі в справі, пов'язаній з відшкодуванням збитків за бавовну. Вона чекає в середу о третій годині дня в домі сенатора Ділворті».

У середу о третій годині дня в домі сенатора Ділворті не мало бути нікого, крім Лори.

РОЗДІЛ VIII

ЛОРА ЗНОВУ ЗАКОХАНА В СЕЛБІ

— Belhs amics, tornatz,
Per merce, vas me de cors.

Alphonse II¹

Ala khambiatū da zure deseina?
Hitz eman zencreitan,
Ez behin, bai berritan,
Enia zinela.
Ohikua nüzū;
Enüzū khambiatū,
Bihotzian beinin hartū
Eta zū maithatū².

Полковник Селбі лише кілька днів тому приїхав у Вашингтон і найняв квартиру в Джорджтауні. Справа його полягала в тому, щоб добитися від уряду відшкодування збитків за бавовну, знищену під час війни. У Вашингтоні було чимало людей, які приїхали з тією ж метою, і в декого з них справи були так само заплутані, як і в нього. Все це вимагало спільних дій, і тому полковник анітрохи не здивувався, одержавши записку від невідомої особи, що запрошувала його завітати в дім сенатора Ділворті.

¹ — О друже, повернись,
Я так тебе благаю! — А л ь ф о н с ІІ (*провансальськ.*).
(З канцони арагонського короля Альфонса ІІ (XII ст.).

² Пам'ятаєш, присягався
Ти любить мене довіку,
Стати вірним чоловіком.
Я ж така, як була,
І любов зберегла.
Хоч ті дні давно минули,
Серце тебе не забуло,
Ні, я не забула! (*Баскськ.*)
(Старовинна пісня із збірки «Народні пісні басків»).

В середу на початку четвертої він подзвонив біля дверей сенаторського будинку. Це був розкішний особняк, розташований на площі навпроти палацу президента. «Хазяїн, мабуть, великий багач,— подумав полковник.— Хтозна, може, після капітуляції Нового Орлеана він одержував в обмін на сіль та хіну і мою бавовну». Він посміхнувся й перевів погляд на величний пам'ятник Героєві Нового Орлеана¹, який височів над площею. Бронзовий вершник, що якимсь чудом тримався на спиї здибленого коня, підніс високо над головою трикутний капелюх, немовби відповідаючи на звуки урочистого маршу «Слава, слава переможцю!». «Прокляття! — сказав полковник сам до себе.— Старому вже час би злізти звідти й поступитися місцем генералові Сатлеру. Але того, мабуть, довелося б прив'язувати до коня».

Лора була у вітальні. Вона чула дзвінок, чула кроки у вестибюлі й глухий стукіт палиці об підлогу. Вона сперлася на рояль і притиснула руку до грудей, відчуваючи шалене биття серця. Двері розчинились, і в яскравому світлі, що падало з протилежного вікна, з'явився полковник Селбі. Лора стояла трохи осторонь, у затінку; якусь мить вона мовчала, але полковникові й цього було досить, аби відзначити про себе, що перед ним неабияка жінка.

Нарешті Лора ступнула вперед.

— Полковник Селбі, коли не помиляюсь?

Полковник відсахнувся, спіткнувся об крісло, потім обернувся до неї з перекошеним від жаху обличчям.

— Лора?! О господи!

— Так, це я, ваша дружина.

— Ні, ні, не може бути! Як ти сюди потрапила? Я ж гадав, що ти...

— Ви гадали, що я вмерла? Гадали, що вже зовсім спекалися мене? Ні, не діждете цього, полковнику Селбі, ніколи не діждете! — поспішаючи й захлинаючись від хвилювання, говорила Лора.

Ніхто й ніколи не зважився б закинути полковникові, що він боягуз. Але зараз, перед цією жінкою, він почував себе боягузом. Його наче хтось підмінив. Де й поділась

¹ Мова йде про генерала Ендрю Джексона, військового і політичного діяча Сполучених Штатів, який відзначився під час англо-американської війни 1812—1814 рр. і здобув після цього широку популярність.

уся його холоднокрівність. Де й подівся той глузливий, зневажливий тон, яким він умів розмовляти — і не раз розмовляв — зі скривдженими ним жінками, коли мав змогу наперед підготуватися до цього. В свідомості була одна думка: треба якось відтягнути неприємну розмову, виграти час. У Лориному голосі він ясно чув приховану погрозу. Її холодний спокій викликав у його душі непоборний жах. Її нерухомих погляд, здавалося, пронизував його наскрізь.

— Ви розбили моє життя, — говорила вона, — я була зовсім юна, зовсім недосвідчена і так любила вас. А ви мене обдурили й покинули, насміялися з мене, втоптали мене в багно, наче брудний покидьок. Краще б ви мене вбили. Тоді принаймні я б не могла вас ненавидіти.

— Лоро, — благально заговорив полковник, усе ще блідий від хвилювання, — не кажи так, не треба. Можеш докоряти мені, я на це заслуговую. Я повівся як останній негідник, як підла й мерзенна потвора. Але це твоя краса зовсім звела мене з розуму. Правда, я вчинив підлоту, покинувши тебе напризволяще. Але що мені залишалося робити? Я був одружений і...

— Дружина ваша ще жива? — швидко спитала Лора, аж подавшись уперед від нетерпіння.

Полковник помітив цей рух і вже мало не сказав «ні», але зрозумів, що приховувати правду безглуздо.

— Так. Вона тут.

Слабкий рум'янець, що появився на обличчі Лори, знову згас. Серце завмерло і, здавалося, сили залишають її. Тепер вона втратила останню надію. На якусь мить підлога захиталась у неї під ногами. Полковник кинувся до неї, але вона зупинила його жестом і з люттю вигукнула:

— І ти мав нахабство приїхати з нею сюди, і говорити мені про це, і знущатися з мене? Ти гадаєш, Джордже, що я терпітиму це? Ти сподіваєшся, що я дозволю тобі жити з цією жінкою? Гадаєш, що я й зараз така безпорадна, як тоді, коли впала непритомна до твоїх ніг?

Лора аж задихалася від люті. У її душі вирувала буря. Вона підступала все ближче до полковника, і в очах її лалала ненависть. «Вона мене вбила б, якби могла!» — подумав полковник і водночас: «Яка ж бо вона гарна!» Він уже опанував себе. Так, вона була гарненька

й тоді, коли він уперше зустрів її, тоді ще просту провінціальну дівчинку. А тепер вона справжня красуня, в повному розквіті жіночої вроди, одна з тих блискучих великосвітських дам, в яких так кохався полковник Селбі. Усі ці зміни не пройшли повз його увагу. Він швидко наблизився до Лори і взяв її руки в свої.

— Лоро, опам'ятайся! Подумай! А що, коли я все ще люблю тебе? Що, коли проклинаю свою долю? Але що я можу зробити? Війна розорила мене. Я втратив майже все, що мав. Мені хоч вмирай, щоб нічого не бачити й не чути...

Його голос, такий ніжний, такий знайомий, сповнював Лорине серце солодким трепетом. Його очі знову дивилися на неї так само, як у ті далекі дні, коли вони вдвох блукали гаями і жодна пташка не віщувала їм нічого, крім щастя. Його поранили на війні... Він уже досить покараний за все... І, знесилена спалахом гніву, Лора впала в крісло й розридалася.

— О боже! А я-то гадала, що ненавиджу його!

Полковник став перед нею на коліна. Він узяв її руки, і Лора не відняла її. Лише з жалісною ніжністю зазирнула йому в очі і спитала ледь чутно:

— Чи справді ти мене любиш... хоч трохи?

Полковник почав гаряче запевняти її у своїх почуттях. Він цілував її руки, губи, він присягався, прирікаючи на загибель свою брехливу душу.

А вона так жадала любові, ця жінка! Хіба ж не вона кохала Джорджа Селбі палкіше й відданіше, ніж будь-яка інша жінка в світі? Хіба не вона мала всі права на нього? Хіба її всепоглинаюча пристрасть не заслуговувала на таку винагороду? Що з того, що в нього є дружина, — адже ця жінка вважається його дружиною лише по закону. Вона не має на це права. Ніякий закон не може дозволити їй стояти на шляху двох люблячих душ, що злилися в єдину душу. Немає виправдання цьому ганебному закону суспільства, що змушує Джорджа бути прикутим до неї!

Думаючи так, Лора широко вірила в усе це — їй так хотілося вірити! Ці думки виникали в неї самі по собі, вони випливали з природних прагнень її душі. Можливо, вона коли-небудь чула — напевно чула — дуже поширені в той час різні теорії про тиранію й свободу шлюбу. Навіть не раз бачила жінок-лекторів, які проповідували,

що шлюб повинен тривати лише доти, поки обидві сторони знаходять у ньому насолоду — хай це буде рік, місяць чи навіть день. Тоді Лора не надавала особливого значення цим проповідям. Але тепер, охоплена пробудженою жагою кохання, вона глибоко відчула їх справедливість. Ну звичайно, так воно й мусить бути! Бог ніколи не дозволив би їй кохати Джорджа Селбі так, як вона його кохає,— а йому кохати її,— якби вважав справедливими ті перепони, що їх ставить між ними суспільство. Джордж належить тільки їй! Хіба він не сказав їй про це сам?

Навіть тієї релігійної атмосфери, що панувала в домі сенатора Ділворті, виявилось не досить, аби прищепити Лорі справжню християнську мораль, яку невідомо чому забули в ній виховати ще з дитинства. А хіба не в тому ж таки домі вона не раз чула, як відомі всій країні жінки, що мали постійний доступ у конгрес, виголошували палкі промови, виправдовуючи саме такий шлях, який вона обрала для себе?

Вони сиділи вже поряд, пліч-о-пліч, і розмовляли трохи спокійніше. Лора почувала себе щасливою або принаймні гадала, що це так. Але то було неспокійне, примарне щастя, що лише на мить визирає з-за темної хмари брехні й підозринь, небезпечне й швидкоплинне щастя, за яким стежиш із завмиранням серця: ось-ось йому настане кінець! І все-таки це щастя. Вона кохає. Її кохають. І ні сумне вчора, ні тривожне сьогодні, ні невідоме завтра не владне над її коханням.

Про що ж вони розмовляли, сидячи вдвох у вітальні? А про що взагалі розмовляють люди в таких випадках, навіть і тоді, коли їм уже далеко за шістдесят? Для Лори було досить чути його голос, бути поряд з ним. Для полковника було досить бути з нею і докладати всіх зусиль, щоб не прохопитись яким зайвим словом. І ще для нього було цілком досить сьогоднішнього дня, а завтра... Хіба не знаходив він завжди вихід з будь-якої халепи?

І все-таки Лора не могла відчувати себе цілком задоволеною, не намагаючись зазирнути в майбутнє. А як він збирається звільнитись від дружини? А скільки це забере часу? А чи не можна поїхати в інший штат, де шлюбні закони не такі суворі? Ні, поки що він нічого певного сказати не може. Усе це треба добре обміркувати. Вони ще поговорять про це згодом. І все таке інше.

А чи не спадало Лорі на думку, що вона збирається вчинити тяжкий злочин проти однієї із своїх сестер? Злочин, що може коштувати життя такій самій жінці, як і вона? Мабуть, ні. Адже справедливість вимагала, щоб цей чоловік належав їй, а та жінка стояла на перешкоді. От і все. Люди завжди знаходять пристойні виправдання своїм вчинкам незалежно від того, хороші ці вчинки чи погані. До того ж, коли вже переступаєш десяту заповідь, решта не має особливого значення.

Отже хіба дивно, що коли Джордж Селбі пішов, Лора стала біля вікна і з майже легким серцем стежила, як він перетинав залиту сонцем площу? «Завтра знову його побачу,— сказала вона собі.— І післязавтра, і в суботу... Тепер він мій!»

«От бісова жінка! — думав полковник, шкутильгаючи вниз по східнях.— А проте,— майнула в нього інша думка,— шкода, що моя дружина не залишилась у Новому Орлеані».

РОЗДІЛ ІХ

ЯК ПОШИРЮЮТЬСЯ ВАШІНГТОНСЬКІ НОВИНИ

Всі слухайте! Хто з вас закриє вуха,
Коли лунає голос Поговору?
По всіх краях від Заходу до Сходу
Я пролітаю вершиком невтомним
На крилах вітру й сповіщаю всюди,
Що робиться на кулі на земній;
І язиків моїх незмовкних легіони
Серед народів сіють підозріння
І мовами всіма несуть брехню.

«Король Генріх IV»¹

Як неважко догадатися, полковник Берая Селлерс став на той час одним з найпопулярніших людей у Вашингтоні. Уперше в житті він дістав змогу дати простір своїм талантам.

Тепер він був у центрі виникнення грандіозних планів, найрізноманітніших біржових спекуляцій, політичних і великосвітських новин. Повітря столиці немов було наскрізь просякнуте всілякими чутками і сповнене передчуттів чогось великого й невідомого. Кожен поспішав здійснити власні плани, поспішав гарячково, ніби завтра вже мав настати день страшного суду. В людей вселився дух неспокою, він квапив, підганяв: «Дійте, дійте поки засідає конгрес, бо в перерві між сесіями не буде місця ні планам, ні діям!»

Полковник почував себе серед цього поспіху та метушні, як риба в воді; саме тут, в атмосфері неспокійних сподівань, так лишно розквітли його таланти. Його плани набирали дедалі більшого розмаху, досягаючи гігант-

¹ «Король Генріх IV» — трагедія Вільяма Шекспіра.

ських, майже неймовірних масштабів, і в цьому сприятливому середовищі полковник навіть самому собі почав здаватись якоюсь великою й таємничою персоною. Якщо раніше він просто поважав себе, то тепер мало не молився на Бераю Селлерса, наче на загадкову могутню істоту. І якби йому запропонували на вибір один із найвищих державних постів, він мав би чимало мороки. Навіть пост президента республіки навряд чи влаштував би його: права президента здавалися йому надто вже обмеженими конституцією. От коли б він міг стати да-лай-ламою Сполучених Штатів — це чи не найкраще відповідало б його ідеалу державного діяча. Або ще, скажімо, як чудово було б дістати повноваження спеціального кореспондента — людини, що завжди все знає і ні за що не відповідає!

Полковник Селлерс був близько знайомий з президентом і мав вільний доступ у його кабінет, тоді як державні чиновники мусили годинами стовбичити у прийомній, чекаючи своєї черги. Президент любив слухати полковника, чия невимушена балакучість свіжим струменем вривалася в нескінченні й нудні розмови добропристойних джентльменів, які завжди балакали тільки про державні справи й не проминали жодної нагоди, щоб не висловити своїх поглядів на справедливість і розподіл урядових посад. Подібно Томасу Джефферсону, полковник дуже кохався в сільському господарстві й конях і міг цілими годинами розповідати президентові про свою першокласну конюшню та плантації в Хокаї, що, за його словами, дорівнювали доброму князевству. Він наполегливо запрошував президента під час перерви між сесіями завітати до нього й подивитися його ферми.

— У президента непогана кухня,— не раз казав полковник, звертаючись до гультяїв, що збиралися навколо нього у ресторані Вілларда,— цілком пристойна для людини, яка живе на платню. Але, бий мене сила божа, хотів би я показати президентові справжню старовинну гостинність, коли всі двері в домі, розумієте, навстіж! Побачивши, як я живу, дехто, може, подумав би, що я зовсім не приділяю уваги господарству й покладаюся, так би мовити, на волю господню. Та він дуже помилився б. Якість, панове, якість — ось про віщо я постійно піклуюсь. Кількості у президента вистачає, а от якості... Звичайно, пристойних овочей тут годі й сподіватись. Ну,

а я щодо цього дуже вибагливий. Візьмімо, наприклад, хоча б селеру — є тільки одне місце в країні, де росте справжня селера. Але щб мене найбільше вражає у президента — то це вино. Можна подумати, що його роблять на нью-йоркській таможні! Треба буде неодмінно прислати президентові кілька сортів з моєї винарні. А то позавчора під час обіду я мало не зомлів, коли турецький посол залишив свій бокал недопитим.

Приїхавши у Вашингтон, полковник мав намір добитися дипломатичної посади в Константинополі, щб мати змогу на місці керувати продажем своєї примочки для очей. Але, оскільки винахід був ще не зовсім доведений до кінця, цей проект витіснили інші, ще грандіозніші задуми. Крім того, полковник розумів, що зможе принести більше користі своїй країні, коли залишиться вдома. Він був одним із тих жителів Півдня, про яких казали, що вони щиро «підкорились обставинам».

— Програв я, програв! — весело посміхався він. — Не зміг подужати уряду. Обдерли мене, як барана, тільки й лишилося, що плантація та будинок. У великій грі ми програли, але скиглити з приводу цього я не збираюсь. Якщо хочете знати мою думку, нам треба піднести наш прапор над усіма незайнятими територіями. Я вже казав про це президентові. «Грант, — кажу, — чому ви не забираєте Санто-Домінго? Приєднати його до Штатів — і край, а потім поставити конгрес перед фактом». Оце по-моєму! А уладнати цю справу в конгресі я міг би й сам. Південні штати нас підтримають. Треба тільки здобути їх прихильність, сплативши всі державні борги паперовими доларами, — і вперед! Отака моя думка. Баутвелл¹ правильно розуміє, щб можна зробити з паперовими грішми, але йому бракує сміливості. Хай би мені доручили на півроку державну казну. Я б їм показав, як треба діяти, в мене справи швидко пішли б угору!

У департаментах полковник теж був своєю людиною. Він знав усіх членів сенату і палати представників, а особливо різних кулуарних діячів. Отже, не дивно, що в ложі преси його завжди зустрічали як бажаного гостя: буваючи там, він часто прохоплювався про якісь секретні державні новини, а журналісти відразу хапали ці відо-

¹ Баутвелл Джордж Сьюел — тогочасний міністр фінансів США.

мості, і телеграф розносив їх по всій країні. Та коли вони з'являлися в газетах, навіть сам полковник не міг читати їх без подиву — все було настільки прикрашене, що він насилу впізнавав свої власні слова. Ця наука не пропала марно. Відтоді полковник почав і собі вдаватися до таких перебільшень, щоб його немудряща інформація могла відповідати вимогам газет.

Узимку 187* року читачі майже щоранку дивувалися, звідки походять усі ті разючі відомості, що ними спеціальні випуски приголомшували всю країну, розкриваючи найсекретніші наміри президента та його кабінету, потаємні думки політичних лідерів, приховане значення кожного кроку уряду. А джерелом усіх цих відомостей був не хто інший, як полковник Селлерс.

Коли згодом полковника запитували про викрадений примірник угоди про «Алабаму»¹, що потрапив на сторінки «Нью-Йорк трібюн», він лише загадково посміхався й відказував, що ні він, ні сенатор Ділворті нічого про це не знають. Однак ті, хто часто зустрічався з полковником, були майже певні, що вже кому-кому, а йому про це відомо.

Не треба думати, що розгорнувши таку бурхливу патріотичну діяльність, полковник забував про власні справи. Проект перетворення річки Колумба на судноплавний канал забрав незначну частину його часу, і в нього ще лишався чималий запас енергії для плану освоєння теннесійських земель, цього грандіозного задуму, що якнайкраще відповідав його здібностям. Значну допомогу полковникові подавав і містер Генрі Браерлі, який день і ніч крутився в Капітолії та в різних готелях і якимись таємничими шляхами вербував капіталовкладників.

— Нам треба привернути на свій бік громадськість, — казав сенатор Ділворті. — Єдина моя мета — це благо країни, і якщо громадськість підтримає білл, конгрес буде змушений скоритись.

І, можливо, саме після такої розмови між полковником та сенатором Ділворті в одній з нью-йоркських газет з'явилося спеціальне повідомлення, в якому говорилось:

¹ Угода про «Алабаму» — таємно підготовлена угода між США і Англією про відшкодування збитків, заподіяних крейсером «Алабама».

«Як нам стало відомо, на розгляд уряду внесено план поліпшення умов життя кольорового населення країни, який, в разі успіху, докорінно змінить весь характер промисловості південних штатів. Згідно з цим планом, у Теннесі передбачається організувати дослідний заклад, який матиме для даного штату таке саме значення, як Цюріхська промислова школа для Швейцарії. Нас повідомили, що вже розпочато переговори із спадкоємцями покійного Сайласа Хокінса, сквайра з штату Міссурі, про оренду їх цінної земельної власності у Східному Теннесі. Відомо також, що сенатор Ділворті вперто наполягає на тому, щоб усі заходи, пов'язані з цією операцією, підлягали необмеженому контролю з боку уряду. «Приватні інтереси повинні поступитися перед інтересами загального добробуту»,— заявив він. Слід сподіватися, що полковник Селлерс, який представляє спадкоємців, теж керуватиметься даним принципом у веденні цієї справи».

Прочитавши це повідомлення, Вашингтон Хокінс прибіг до полковника дещо занепокоєний. Він, звичайно, за оренду і не бажає ні в чому поступатися. Скільки, на думку полковника, запропонує уряд? Мільйонів зо два?

— Може, й три, а можливо, навіть і чотири,— відповів полковник.— Ця земля коштує більше, ніж весь англійський банк.

— Якщо вони не погодяться на оренду,— сказав Вашингтон,— хай беруть половину за два мільйони. Я не збираюся віддавати їм дурно всю свою землю.

Гаррі Браерлі заявив полковникові, що їм треба скоріше кінчати цю справу, бо з настанням весни він не зможе байдикувати в Вашингтоні. Він потрібний Філу, який у Пенсільванії розпочинає великий бізнес.

— А що там таке? — спитав полковник, якого завжди цікавили великі починання.

— Ціла гора вугілля, і нічого більше. З весни він прокладатиме в цій горі копальню.

— То йому потрібний капітал? — поцікавився полковник тоном людини, що звикла ретельно зважувати всі за і проти, перш ніж вкласти гроші в якусь комерцію.

— Ні. Його фінансує старий Боултон. Грошій у Філа вистачить, а от без мого досвіду він навряд чи обійдеться.

— Може, йому потрібна буде моя підтримка, то скажіть, що я теж можу приїхати, коли закінчиться сесія. Я залюбки допоміг би йому. Адже йому завжди бракувало ділової хватки — взяти хоча б історію з річкою Колумба. Він не вміє оцінити справжніх можливостей.

Але він непоганий хлопець. Скажіть йому, що він завжди може розраховувати на полковника Селлєрса.

— До речі,— спитав Гаррі,— що це за красень весь час увивається біля Лори? Вони скрізь разом — у Капітолії, на прогулянках в кареті, і до Ділворті він теж ходить. Якби він не був кривий, я подумав би, що він збирається чкурнути з нею.

— Ні, ні, це зовсім не те. Лора знає, чого хоче. Він добивається відшкодування збитків за бавовну. Під час війни був у Хокаї. Його прізвище Селбі, полковник Селбі. Він одружений і має сім'ю. Дуже шановні вони люди, ці Селбі.

— Ну що ж, гаразд,— сказав Гаррі,— якщо це справді лише ділові стосунки. Але коли жінка дивиться на мене так, як Лора на цього Селбі, мені не важко догадатися, що в неї на думці. І потім, щоб ви знали, про них уже пішли різні пересуди.

Немає ніякого сумніву, що спостережливість цього юного джентльмена загострилася під впливом ревнощів. Якби Лора була царицею Савською, що прибула в Сполучені Штати з офіційним візитом, то навіть тоді вона не могла б ставитися до нього з більшою зневагою й погордою. Гаррі ображався, напускав на себе похмурий вигляд, однак справно виконував усі її доручення, переказував їй усі плітки, а в товаристві молодих людей з ложі преси вихвалявся своїм близьким знайомством з цією чарівною жінкою.

Життя Лори перетворилося на суцільний потік інтриг і великосвітських розваг. Її можна було побачити на балах у товаристві найзавзятіших гультяїв, подекували навіть, що вона бере участь у тих підозрілих вечерях, які пізно починаються й закінчуються лише на світанку. Коли сенатор Ділворті робив спробу нагадати їй про правила пристойності, вона завжди знаходила спосіб примусити його замовкнути. Можливо, вона мала на сенатора якийсь вплив, а може, той просто не міг обійтися без неї у здійсненні свого плану, спрямованого на добробут кольорового населення.

З полковником Селбі Лора зустрічалась і на людях, і таємно. Вона не могла не зустрічатися з ним, хоч як він намагався уникати цього, вигадуючи різні приводи. В її душі вирувала якась лихоманка почуттів: її по черзі охоплювали то любов, то ненависть, то ревності. Часом

вона голубила його, пестила, умовляла, пускаючи в хід усі свої чари. А часом починала докоряти й погрожувати. Що він собі думає? Чому нічого не робить, щоб звільнитися від дружини? Чому й досі не вирядив її додому? Адже незабаром у Лори будуть гроші, багато грошей. Вони зможуть поїхати в Європу... куди завгодно. Яке їй діло до того, що скажуть люди?

І він обіцяв, брехав, вигадував усе нові приводи, щоб якось відтягти час. Наче підлий шахрай і боягуз,— ким по суті й був,— він хотів і не наважувався порвати з нею і водночас не бажав її втрачати.

«Ця жінка не знає, що таке страх,— казав він собі.— Вона стежить за кожним моїм кроком, наче шуліка».

Дружині він сказав, що ця жінка має вплив у кулуарах конгресу й він змушений її терпіти, бо вона допомагає йому добитися відшкодування збитків, а коли справу буде закінчено, він заплатить їй і остаточно з нею розв'яжеться.

РОЗДІЛ Х

ГАРРІ БЕЗНАДІЙНО ЗАКОХАНИЙ

وَزَادَهُ حُكْمًا فِي الْحَبِّ أَنْ مَنَعَتْهُ
وَحَبَّ شَيْئًا إِلَى الْإِنْسَانِ مَا مَنَعَهَا

Tāj el - Aroos ¹

Egundano učan daya ni baydienetacoric?
Ny amorriac epi mayte, nic hura ecin gayecxi.

*Bern. d'Echeparre*²

Генрі Браерлі став частим гостем у домі Ділворті і так заприятелював з сенатором, що міг приходити до нього без запрошення і йти, не питаючи дозволу. Сенатор взагалі любив приймати гостей, а Гаррі з його невгамовною балакучістю і невичерпним гумором особливо розважав його: адже навіть найблагочесніші й найсумлінніші державні діячі відчувають потребу у приємному дозвіллі.

Сам Гаррі вважав, що він подає сенаторові неоціненну допомогу в створенні негритянського університету і що успіх всієї справи багато в чому залежить від нього. Чимало післяобідніх годин присвятили вони з сенатором обговоренню цього плану. Гаррі навіть почав замислюватись над тим, чи не стати йому професором інженерної справи в цьому учбовому закладі.

¹ Її жорстоке «ні» його лиш розпалило:

Все недосягне нам здається ще милішим.— «Таджель-Ароос» (арабськ.).

«Таджель-Ароос» («Вінок нареченої») — арабський енциклопедичний словник.

² Чи знайдеться ще у світі хтось нещасніший од мене?

Хай не любить мене мила — не зречусь свого кохання.— Берн. д'Ечепарре (баскськ.).

Д'Ечепарре Барнардо — баскський поет XVI століття, основоположник письмової літератури басків.

Але зовсім не товариством сенатора і не обідами,— в яких, за словами молодого шалапутя, було надто багато застольних молитв і надто мало вина,— вабив його сенаторський дім. Справжньою причиною його майже щоденних візитів було бажання побачити Лору — хоч мимохідь, хоч краєчком ока. Заради можливості посидіти з нею за обідом Гаррі ладен був терпіти довгі й нудні розмови з сенатором, коли після обіду Лора залишала їх удвох, їдучи кудись у гості, або йшла до себе, пославшись на втому. Час від часу він супроводив її на якийсь прийом, і зовсім рідко йому випадала щаслива нагода провести з нею цілий вечір у вітальні сенатора — в такі вечори він співав, жартував і сміявся, показував десятки різних фокусів і докладав усіх зусиль, аби бути приємним і веселим співрозмовником.

Гаррі дуже дивувався з того, що всі його чари не справляли на Лору майже ніякого враження; звиклому до успіхів у жінок юнакові це здавалося незбагненною загадкою. Правда, інколи Лора виявляла до нього надзвичайну увагу, мало не ніжність, і, даруючи йому найчарівніші усмішки та багатообіцяючі погляди, обплутувала бідолаху ще дужче. Але, як він з досадою відзначав потім, це траплялося лише тоді, коли вони залишались удвох, а на людях Лора була гордовитою й недосяжною і ніколи й взнаки не давала, що має з ним якісь стосунки. Жодного разу йому не траплялося серйозно пофліртувати з нею в товаристві.

— Чому ви так поводитесь зі мною? — докірливо спитав він одного разу.

— Як же я з вами поводжуся? — лагідно перепитала Лора, здивовано підвівши брови.

— Ви чудово знаєте як! У товаристві ви дозволяєте іншим цілком заволодівати вами, а на мене дивитесь з такою байдужістю, наче ми з вами зовсім не знайомі.

— Ну, а що ви порадите робити, коли люди виявляють до мене увагу? Не відповідати ж їм грубощами. До того ж, ми з вами давні друзі, містер Браерлі, тож мені й на думку не спадало, що ви можете мене ревнувати.

— Так, судячи з вашого ставлення до мене, я можу вважати себе надто давнім другом. За цим же принципом, полковника Селбі треба, мабуть, вважати найбільш новим.

Лора метнула на зухвалого юнака швидким поглядом, збираючись дати йому різку відсіч, але стрималася й лише запитала:

— Що ж ви там, базіка, вигадали про полковника Селбі?

— Не думаю, щоб вас це зацікавило. Просто ваша надмірна увага до нього стала вже предметом пересудів, оце й усе.

— І що ж кажуть люди? — спокійно спитала Лора.

— О, багато дечого! Але вам, мабуть, неприємно, що я про це заговорив?

— Що ви, анітрохи. Ви справжній друг. Я знаю, що можу цілком звіритися на вас. Адже ви мене не зрадите, Гаррі? — Вона подивилась на юнака так ніжно і довірливо, що той вмить забув про всі свої образи й підозріння. — Ну то що ж там балакають?

— Одні твердять, що ви до нестями закохані в нього, інші — що ви звертаєте на нього не більше уваги, ніж на багатьох інших поклонників, а от він, мовляв, зовсім втратив голову і навіть збирається заради вас покинути дружину; ще дехто вважає, що ви не така дурна, аби зв'язатися з одруженим чоловіком, і пояснюють ваші близькі стосунки лише справою про відшкодування збитків, у якій він нібито хоче скористатися вашим впливом на Ділворті. Адже ви знаєте, у Вашингтоні про всіх щонебудь вигадують. Я б не зважав на це, але, на мою думку, Лоро, вам і справді краще приділяти цьому Селбі трохи менше уваги, — додав Гаррі, уявивши собі, ніби тепер між ними встановились такі дружні взаємини, що вона неодмінно послухає його поради.

— Отже, ви вірите в усі ці плітки?

— Я не вірю жодному слову, сказаному проти вас, Лоро, але від полковника Селбі добра не ждять. Я певен, що коли б ви знали його краще, то ніколи не стали б зустрічатися з ним.

— А ви його так добре знаєте? — спитала Лора з удаваною байдужістю.

— Зовсім мало. Кілька днів тому я був у нього в Джорджтауні разом з полковником Селлерсом. Полковник ходив до нього радитися з приводу якихсь патентованих ліків — здається, примочки для очей чи чогось подібного, — які він хоче продавати в Європі. Адже Селбі незабаром їде за кордон,

Лора здригнулася, незважаючи на все своє самовладання.

— З дружиною? З усією сім'єю? Ви бачили його дружину?

— Так. Невисока на зріст, чорнява, уже немолода, але колись, видно, була гарненька. У них троє чи четверо дітей, одне ще немовля. Звичайно, вони їдуть усією сім'єю. Вона казала, що з великою радістю залишає Вашингтон. Адже ви, мабуть, знаєте, що Селбі вже уладнав свою справу. Кажуть, цими днями йому дуже пощастило в грі у Моррісі.

Лора вислухала все це в якомусь заціпенінні, пильно дивлячись на Гаррі і не бачачи його. «Невже це правда? — думала вона. — Невже цей підлий негідник, попри всі свої обіцянки, забере дружину й дітей і знову покине мене? Невже по місту ходять про мене такі ганебні плітки? Отже, — її обличчя спалахнуло гнівом, — цей йолоп гадає, що йому вдасться так просто втекти?..»

— Ви гніваєтесь на мене, Лоро? — спитав Гаррі, не маючи й найменшого уявлення про те, що відбувається у її душі.

— Гніваюсь? — перепитала Лора, намагаючись повернутися до дійсності. — На вас? Ні, що ви! Просто мене обурює цей жорстокий світ, що при першій-ліпшій нагоді ладен зацькувати беззахисну жінку, але ніколи не наважується чіпати чоловіків... Дякую, Гаррі. Я дуже вдячна вам за те, що ви розповіли мені всю правду про цього негідника.

Вона підвелася з крісла й подала йому свою прекрасну руку, яку цей недотепа схопив і почав цілувати. Він казав при цьому чимало дурниць, аж поки вона обережно вивільнила руку й залишила його самого, зауваживши, що їй уже час готуватися до обіду.

Гаррі пішов схвильований, з невиразною надією в серці, але то була дуже слабка надія. Проблиск щастя майнув і зник, і незабаром юнак знову відчув себе глибоко нещасним. Ні, Лора ніколи не покохає його, до того ж, вона стоїть на краю безодні. Адже він не міг не помічати всього, що діялося навколо, не міг не чути того, що про неї розповідали.

Що сталося з цим юним і легковажним покорителем жіночих сердець? Жаль було дивитися на цього безтурботного метелика, що обсмалив крильця, необачно поле-

тівши на світло. Невже в ньому, зрештою, прокинулося щось хороше? Так, він і справді до нестями закохався в цю жінку. Але ми не будемо аналізувати його почуття й робити якісь висновки щодо їх шляхетності. Досить того, що вони охопили всю його душу й принесли з собою страждання. Якщо він і вартий кари, то тяжчої не придумати. Ця любов, певно, пробудила в ньому справжній героїзм.

Гаррі ясно бачив безодню, над якою стояла Лора, хоч і не вірив у те найгірше, що про неї говорилося. Він надто палко кохав її, щоб хоч на мить припустити, що це правда. Йому здавалося: досить переконати Лору, що вона стоїть на хибному шляху, а також що він їй палко відданий,— і, може, й вона покохала б його. Отоді він уже зумів би її врятувати. Тепер його кохання до Лори набуло зовсім нового, благороднішого характеру в порівнянні з першим захопленням у Хокаї. Правда, він навряд чи міг подумати, що для рятунку Лори йому самому треба б відмовитись од неї. Та хіба часто зустрічаються в житті взірці самовідданості, особливо серед таких натур, як Гаррі, чия великодушність і безкорисливість ґрунтуються скоріше на темпераменті, аніж на якихсь моральних підвалинах чи принципах.

Він написав Лорі плутаного листа, сповненого жагучих слів кохання, на які ніколи не наважився б у її присутності, та відвертих, на скільки посмів, застережень про небезпеку, що їй загрожувала: мовляв, своєю необачною поведінкою вона ризикує остаточно скомпрометувати себе.

Лора прочитала цей лист, засмучено зітхнула,— можливо, згадавши минулі дні,— потім зневажливо усміхнулась і кинула його в палаючий камін. «Всі ви однакові!» — подумала вона.

Гаррі часто й багато писав Філіпу, лишаючись і тут вірним собі: в його листах завжди було надміру хвастощів. Розповіді про його власні подвиги й незмінні успіхи за лаштунками конгресу, особливо в справі створення нового університету — тут у нього, мовляв, теж неабиякі перспективи,— чергувалися з смішними епізодами з життя вашінгтонського світу, натяками на сенатора Ділворті, пригодами полковника Селлерса, що став відомим діячем, та глибокодумними міркуваннями про те, як потаємні пружини законодавства працюють на загальний

добробут. Все це дуже розважало Філіпа під час його вимушеного дозвілля.

Лорине ім'я теж дуже часто фігурувало в цих листах, спочатку лише мимохідь, у випадкових згадках про першу красуню сезону, що всіх покорила своїм розумом та вродою, потім дедалі серйозніше: було ясно, що Гаррі зовсім не до вподоби загальне захоплення Лорою і що він трохи роздратований її байдужістю. Все це було так не схоже на його звичайне ставлення до жінок, що Філіп не міг не дивуватися. Невже Гаррі дозволив цій жінці серйозно зачарувати себе? А ще далі пішли розповіді про Лорині пригоди, різні чутки, що поширювалися про неї у Вашингтоні, підозріння. Гаррі з обуренням заперечував їх правдивість, проте з усього було видно, що він дуже занепокоєний, а незабаром у його листах зазвучав такий явний смуток, що Філіп поставив питання руба: що з ним, чи не закоханий він?

Тоді Гаррі щиро признався і відкрив другові все, що знав про взаємини Лори з полковником Селбі, не приховавши і її ставлення до нього, Гаррі: як вона то відповідає на його залицяння, то цілком ігнорує його. Наприкінці він висловлював тверду впевненість, що коли не розкрити Лорі очі на небезпеку, вона неодмінно загине. Було б дуже бажано, щоб Філіп приїхав у Вашингтон. Він знав Лору, яка дуже його поважала і прислухалася до всього, що він казав. То, може, йому, як сторонній і незацікавленій особі, вдалося б переконати Лору, довести її, на якому хибному шляху вона стоїть

Тепер Філіп досить ясно уявляв становище. Про Лору він знав небагато, за винятком того, що вона надзвичайно гарна і, — судячи з її ставлення до нього і Гаррі ще тоді, в Хокаї, — не дуже цнотлива. Він, звичайно, нічого не знає про її життя і ні в чім її не винить; отже, коли Гаррі так палко в неї закоханий, то хай би вже, коли може, полонив її серце. Коли ж вона переступила певну грань, чого так побоюється Гаррі, то хіба це не його, Філіпа, обов'язок — поспішити на допомогу другові й спробувати врятувати його від необачного кроку і від цієї жінки, яка, можливо, зовсім його не гідна? Адже, незважаючи на всю свою легковажність і непрактичність, Гаррі варт кращої долі...

Філіп вирішив поїхати у Вашингтон і побачити все на власні очі. На це у нього були й ще деякі причини. Чим

більше дізнавався він про справи містера Боултона, тим глибше занепокоєння вони в нього викликали. Протягом зими кілька разів приходив Пеннібекер, і Філіп підозрівав, чи не має той наміру втягнути містера Боултона у якусь авантюру. Тепер Пеннібекер був у Вашингтоні, і Філіп сподівався розізнати про нього та його наміри де-що таке, що могло б стати в пригоді містеру Боултону.

Зиму Філіп провів зовсім непогано, якщо пригадати, що в нього була зламана рука і побита голова. Під наглядом таких доглядальниць, як Рут і Аліса, хвороба здавалася йому майже приємним відпочинком, і, почавши одужувати, він з жалем стежив за тим, як швидко минають дорогоцінні хвилини. З його міцним здоров'ям годі було й сподіватися, що одужання затягнеться надовго, навіть якщо цього вимагало кохання; і Філіп з досадою відчував, як швидко повертаються до нього сили.

Протягом перших тижнів, поки Філіп був дуже слабкий і кволий, Рут майже не відходила од ліжка, взявши на себе весь догляд за хворим, і лагідно, але твердо відхиляючи будь-які спроби Аліси чи когось іншого взяти на себе частину турбот. Вона завжди все робила спокійно, владно й рішуче. Та коли в перші дні хвороби Філіп на мить розплющував очі й бачив Рут біля свого ліжка, він помічав у її стурбованому погляді таку ніжність, що його гарячковий пульс ставав ще частішим, а згадка про цей погляд зігрівала його серце ще довго після того, як він знову заплющував очі. Час од часу він відчував руку дівчини на своєму чолі й лежав, не розплющуючи очей, боячись, щоб вона не забрала руки. Він нетерпляче ждав хвилини, коли вона зайде до кімнати, й завжди безпомилково впізнавав її легку ходу. «Коли б усі лікарки були такі,— думав Філіп,— то це було б дуже добре».

— Знаєте, Рут,— заявив він одного разу, коли вже почав одужувати,— я повірив у це саме...

— В що «це саме»?

— Ну, в те, що жінка може бути лікарем.

— То, може, викликати ще нашого лікаря, місіс Лонгстріт?

— Ні, ні, не треба! Цілком досить і вас. Я завтра ж встав би з ліжка, якби знав, що мене доглядатиме хтось інший.

— Філіпе, ваш лікар вважає, що вам шкідливо багато розмовляти,— сказала Рут, притуливши палець до його губ.

— Заждіть, Рут, я хочу сказати, що ладен ніколи не одужувати, аби тільки...

— Ну от, я ж казала, що вам не можна балакати: ви знову починаєте марити.— Рут затулила його рот рукою, а потім весело засміялась і вибігла з кімнати.

Однак Філіп не заспокоївся і знову й знову намагався розказати про свої почуття, ніби знаходячи в цьому якусь приємність. Але Рут була насторожі і, тільки-но він починав розмову на цю тему, надто суворо зупиняла його:

— Невже ви гадаєте, що ваш лікар здатний скористатися з хворобливого стану свого пацієнта? Якщо ви хочете перед смертю висповідатись, то я покличу Алісу.

Філіп потроху одужував, і Аліса дедалі частіше заступала місце Рут біля його ліжка; вона розважала його і годинами читала вголос, коли він втомлювався від розмови,— а розмовляли вони здебільшого про Рут. Це ніколи не набридало Філіпові. Він завжди привітно зустрічав дівчину, почувавши себе з нею напрочуд спокійно. Вона була краще, ніж Рут, обізнана в різних питаннях, завжди добра й лагідна, і її товариство подобалося Філіпу, хоча й не викликало в нього особливого хвилювання. Її присутність впливала на нього так само заспокійливо, як і присутність місіс Боултон, коли вона іноді сідала біля його ліжка з плетінням у руках. Є такі люди, що немовби випромінюють навколо себе мир і спокій. І вдома, і в зовсім незнайомому товаристві навколо них завжди панує тиха згода, хоч вони й небалакучі і, здається, самі не усвідомлюють власного впливу.

І все-таки Філіпу весь час не вистачало Рут. Відтоді як він почав уставати з ліжка і самостійно рухатися по кімнаті, дівчина знову взялася за навчання. А втім, час від часу до неї повертався жартівливий настрій, і тоді вона, як і раніше, відбивалася од Філіпових освідчень своїми жартами. Інколи в таких випадках Філіп називав Рут бездушною особою, проте самому собі признавався, що навряд чи покохав би її, якби вона була сентиментальна. Йому дуже подобалося, що навіть у сердечних справах Рут виявляє, як він казав, веселий глузд. Ні, безперечно, вона найчарівніша з усіх бездушних осіб!

Щоправда, з нею Філіп не почував себе так спокійно і безтурботно, як з Алісою. Ну що ж, значить, він і справді кохав її. А хіба в коханні є щось спільне із спокоєм і безтурботністю?

РОЗДІЛ XI

МІСТЕР ТРОЛЛОП СПІЙМАВСЯ НА ГАЧОК І СТАЄ СПІЛЬНИКОМ

С а т л. Хай грім мене поб'є! Гаразд, я згоден.

Д о л. Ви згодні, сер? Тоді клянїться швидше.

С а т л. У чім клястись я мушу?

Д о л. Зректися однодумців

Йї до справи спільної своїх докласти рук.

Бен Джонсон. «Алхімік»

Еку еdue mfine, ата еку : miduehe mfine,
mfine, itaha¹.

Операція, задумана містером Бакстоном, тривала недовго — значно менше, ніж він сподівався. Розпочинаючи її, він мав на меті здобути перемогу над Лорою, не зазнавши ніяких втрат зі свого боку, але дійсність зруйнувала всі його розрахунки, і його спіткала доля багатьох попередників: докладаючи всіх зусиль до того, щоб полонити Лору, він навіть не помітив, як сам потрапив до неї в полон, не добившись помітних успіхів. І хоч боротьба була короткою, містер Бакстон — це треба визнати — боровся по-справжньому. Тепер він став одним з Лориних бранців, які безладною чередою невідступно ходили за нею, бо коли вже хтось потрапляв до Лори в полон, то залишався її довічним рабом. Часом вони намагалися бунтувати, часом скидали з себе пута рабства, гадаючи, що звільнилися від них назавжди, але рано чи пізно неодмінно поверталися, ще більш покірливі й закохані.

З містером Бакстоном Лора поводитись так само, як і з іншими, то всіляко заохочуючи його залицання, то відштовхуючи їх геть; сьогодні він був на сьомому небі від

¹ Пацюк іде в пастку — і вона захоплюється; якби він не пішов у пастку, пастка б не захопилася (*ефікськ.* або *старокалабарськ.*).

щастя, а взавтра знову падав у безодню. Лора удостоїла його честі бути головним поборником університетського білля, і він, трохи повагавшись, прийняв це звання як слушну нагоду довести їй свою відданість, а трохи згодом навіть прийшов до висновку, що йому неабияк пощастило: адже тепер він дістав змогу так часто зустрічатися з Лорою!

Від нього Лора довідалася, що високоповажний містер Троллоп — один з найзапекліших ворогів її білля. Містер Бакстон настійно застерігав її від будь-яких спроб вплинути на Троллопа, пояснивши, що кожний крок у цьому напрямі буде неодмінно використаний проти неї і тільки завдасть шкоди справі.

Спочатку Лора заявила, що знає цього Троллопа і що, мовляв, у нього також є «Р» (як пам'ятаємо, цією літерою вона позначала зятів та свояків конгресменів), але містер Бакстон відказав, що хоча йому й не відоме значення цього таємничого «Р», — а надокучати їй запитаннями він не бажає, оскільки це, очевидно, якась приватна справа, — він все-таки насмілиться наполягати на своєму.

— Запевняю вас, міс Хокінс, єдиний правильний шлях у даному випадку — бути надзвичайно обережними і протягом усієї сесії триматись якомога далі від містера Троллопа. Всякий інший шлях може стати згубним.

Скидалось на те, що тут і справді нічого не вдієш, і це серйозно непокоїло Лору. Здавалося, все йшло так добре, і ось тобі маєш — виявляється, що один сильний і рішучий противник здатний зруйнувати всі твої плани! Але раптом їй на думку спала нова ідея.

— А чи не виступити б вам проти його знаменитого білля про пенсії і змусити цим піти на мирову?

— Та що ви! Тут ми вірні побратими! Білля про пенсії — це наша спільна мета, і я задля нього роблю все, що можу. От висунутий ним імміграційний білля — це зовсім інша річ: тут я вперто й невблаганно виступаю проти нього, як і він проти нашого. Про перший білля ми балакаємо як найкращі друзі, про другий — як запеклі вороги. Але це не заважає нам добре розуміти один одного. Містер Троллоп користується великим впливом і поза стінами Капітолію, він робить для успіху білля про пенсії набагато більше, ніж будь-хто інший. Тільки б він скоріше виголосив свою промову на захист цього

білля, до якої він уже давно готується. Тоді я виголошу свою — і ми переможемо!

— Он як! Чому ж він і досі не виголошує цю промову, коли вже так давно до неї готується?..

На цьому розмова несподівано припинилась: до Лори приїхали з візитом, і містер Бакстон квапливо попрощався. І хоча останнє Лорине питання, що так і лишилося без відповіді, зрештою, не мало для неї ніякого значення — адже мова йшла про зовсім побічні речі,— вона, як і кожна людина, не могла не відчувати цікавості, що настійно вимагала задоволення. При першій же слушній нагоді вона поставила те ж питання комусь іншому і, лиш одержавши вичерпну відповідь, заспокоїлася. А вночі, лежачи в ліжку, вона довго щось обмірковувала, і коли нарешті заплющила очі, то в неї вже був готовий новий план.

Наступного вечора на прийомі у місіс Главерсон вона сказала містеру Бакстону:

— Як би я хотіла, щоб містер Троллоп нарешті виступив зі своєю великою промовою з приводу білля про пенсії!

— Та невже? Але ж ви пам'ятаєте, минулого разу нас перервали, і я не встиг пояснити...

— Не турбуйтеся, я все знаю. Ви повинні вплинути на нього і переконати його виголосити цю промову. Я так хочу, розумієте — дуже хочу!

— Легко сказати — «вплинути»! А яким чином?

— О, нема нічого легшого! Я вже все обмірковувала.

І Лора розповіла йому про всі деталі свого плану. Вислухавши її, містер Бакстон сказав:

— Так, розумію. Гадаю, що мені це вдасться. Просто дивно, як йому самому досі не спало на думку,— адже конгрес знає безліч подібних прикладів. Але коли навіть я все влаштую, то яку користь матимете ви? Оце для мене загадка.

— Не турбуйтеся. Я матиму від цього користь, і чималу.

— Але ж яким чином? Ні, це просто якась дивацтво! Адже це все одно, що йти до мети найдовшим кружним шляхом... Невже ви говорите серйозно?

— Цілком серйозно.

— Ну що ж, тоді я це зроблю. Але чому б вам не сказати, яку ви матимете з усього цього користь?

— Я вам скажу, але згодом. А зараз погляньте: містер Троллоп стоїть сам. Ідіть до нього і починайте, ви ж у нас розумник!

Не минуло й кількох хвилин, як два друзі по біллю про пенсії заглибились у серйозну розмову, не помічаючи натовпу гостей, що вирував навколо них. Вони балакали з годину, після чого містер Бакстон повернувся до Лори й сказав:

— Спочатку він не хотів про це й слухати, але потім захопився. Ми домовились: я зберігаю його секрет, а він не назве мого прізвища, коли викриватиме прихильників університетського білля. У мене немає підстав сумніватися, що тут він дотримає свого слова.

Минуло ще два тижні, і за цей час університетський білль здобув ще чимало прихильників. Сенатор Ділворті почав схилитися до думки, що врожай достиг. Лора мала з ним конфіденціальну розмову. Тепер вона вже могла точно повідомити, як розподіляться голоси в палаті представників. На їхньому боці більшість, отже, білль неодмінно приймуть, якщо тільки хто-небудь із слабкодухих членів палати не злякається і в останню мить не сховається в куці,— чого теж можна сподіватися.

Сенатор сказав:

— Непогано було б залучити на наш бік ще кого-небудь впливового, надійного. От, скажімо, Троллопа — адже він, як друг негрів, повинен би бути з нами. А він виступає проти нас, і це чи не найнебезпечніший противник. Якби він просто проголосував проти, не здіймаючи ніякого галасу й не чіпаючи нас, я б кращого й не бажав. Але на це, певно, нічого й сподіватися.

— Е, не кажіть. Позаминулого тижня я придумала для нього один вигідний план. Гадаю, нам удасться з ним порозумітися. Саме сьогодні він прийде сюди.

— Стережіться цього чоловіка, дитино моя! Я певен, що в нього щось зле на думці. Кажуть, він похваляється, ніби знає про якісь махінації, пов'язані з нашим біллем, і збирається виступити з сенсаційними викриттями при його обговоренні. Отже, будьте з ним обережні, моя люба! Будьте дуже й дуже обережні. Зважуйте кожне своє слово, кожную фразу. Адже ви, коли захочете, то можете переконати людину в чому завгодно. Переконайте його в тому, що коли й було щось зроблено не так — вам про це нічого не відомо і ви дуже шкодуєте, що так сталося.

Тільки б вам удалося похитнути його вороже ставлення до нашого білля!.. Але глядіть не переборщіть, любіа, намагайтеся не дати зрозуміти, що це вас дуже обходить.

— Гаразд, не турбуйтеся. Я буду аж надто обережна. Говоритиму з ним так ніжно, наче з рідною дитиною! Можете на мене покластися, запевняю вас.

У вестибюлі пролунав дзвінок.

— Ось і шановний наш джентльмен! — вигукнула Лора.

Сенатор Ділворті поспішив до свого кабінету.

Лора зустріла містера Троллопа на порозі вітальні. Це був статечний, вишукано вдягнений чоловік, дуже поважний на вигляд, з лисою головою, стоячим комірцем і старомодними брелоками на годинниковому ланцюжку.

— Пунктуальність — прекрасна риса, містер Троллоп, і я бачу, вона вам властива. Ви завжди дотримуєте свого слова.

— Завжди дотримуюсь своїх обов'язків, міс Хокінс, хоч які б вони були.

— Мені здається, в наші дні ця чудова властивість поступово зникає. Я хотіла поговорити з вами про одну річ, містер Троллоп.

— Саме так я й гадав. Чим можу вам служити?

— Ви, певно, чули про мій білля — так званий університетський білля?

— Справді, це ж *ваш* білля. А я й забув. Звичайно, чув дещо.

— Так от, чи не могли б ви мені сказати свою думку про нього?

— Ну що ж, коли ви питаєте так відверто, я мушу теж бути відвертим: мені він не подобається. Правда, я його не бачив, але, судячи з того, що про нього говорять, він... він... ну, як би це сказати... з ним щось не гаразд. Він...

— Ну-ну, кажіть, не бійтеся!

— Бачите, він... е-е... кажуть, має на меті ошукати уряд.

— Ну і що ж далі?

— Що далі? Це я мушу вас запитати: що далі?

— Гаразд, припустімо, що він і справді має на меті ошукати уряд, — хоча я можу довести, що це зовсім не так, — але хіба це перший такий білля?

— Ну, знаєте, ви мене просто дивуєте! Хіба ви... невже ви хотіли, щоб я проголосував за цей білл? Невже ви збиралися про це зі мною говорити?

— Ваше передчуття вас не обманює. Так, я справді хотіла і хочу, щоб ви голосували за цей білл.

— Голосувати за білл, який ошу... який усі вважають щонайменше підозрілим? Ні, міс Хокінс, боюся, що ми з вами не дійдемо згоди.

— І я боюся, що ні, коли ви знову стали принциповою людиною, містер Троллоп.

— Виходить, ви запросили мене сюди для того, щоб ображати? Вибачте, міс Хокінс, мені час іти.

— Ні, заждіть хвилинку. Не варто ображатися через такі дрібниці. Перестаньте бути таким неприступним і незговірливим. Білл про субсидії для пароплавної компанії теж був обманом уряду. Однак ви голосували за нього, містер Троллоп, хоч весь час були його противником, аж поки одного чудового вечора не зустрілися з відомою вам місіс Мак-Картер у неї вдома. А це була моя людина, вона діяла за моїм дорученням. Так, так, ви правильно робите,— сідайте! Ви можете бути дуже зговірливим, коли схочете. Ну, то як? Я чекаю. Невже вам нема чого сказати?

— Міс Хокінс, я голосував за той білл тільки тому, що коли я його уважно вивчив...

— Ах, он як, коли ви його уважно вивчили! Так от, єдине, чого я від вас хочу,— щоб ви так само уважно вивчили і мій білл. Цілком правильно, містер Троллоп, ви не продали свій голос, схвалюючи білл про субсидії,— ви просто дозволили собі взяти пакет акцій пароплавної компанії з умовою, що він буде записаний на ім'я вашого свояка.

— Це брех... тобто, я хотів сказати, це абсолютно безпідставне звинувачення, міс Хокінс!

Однак вигляд шановного джентльмена свіднив про те, що він починає нервувати.

— Е, ні, мабуть, не зовсім так. Я і ще одна особа, яку ми назвемо міс Хтось (навіщо нам її справжнє ім'я?), були в ніші, майже поруч з вами, і добре чули всю розмову.

Містер Троллоп здригнувся, потім з гідністю промовив:

— Міс Хокінс, невже ви здатні на такі речі?

— Визнаю, це було нечесно з мого боку. Дуже нечесно. Майже так само нечесно, як продавати свій голос за... Вибачте, я забула, що ви не продавали свій голос, ви тільки взяли якусь дрібничку — просто так, на знак подяки, — та й то не для себе, а для свояка... А зрештою, давайте розкриємо карти і будемо говорити цілком одверто. Я вас добре знаю, містер Троллоп. Доводилося кілька разів мати з вами справу. Щоправда, я ніколи не пропонувала вам зректися ваших принципів, навіть не натякала на це, зате кожного разу, підготувавши ґрунт, діяла на вас через своїх агентів. Будьмо відвертими. Збережіть свою маску доброчесності для публіки — може, там їй хтось повірить, а тут вона зовсім ні до чого. Так от, шановний сер, так чи інакше, а незабаром почнеться розслідування у справі отого знаменитого фонду допомоги асоціаціям духовного вдосконалення, заснованого кілька років тому, і, як вам самому відомо, після цього розслідування ваша репутація, безсумнівно, дуже серйозно постраждає.

— Ніхто не може звинуватити людину в шахрайстві лише за те, що вона має акції цього фонду. Це розслідування мене анітрохи не лякає.

— Авжеж. Я й не збираюся вас лякати. Я хочу тільки довести, що справді вас знаю. Кілька шановних джентльменів придбали акції (не витративши жодного пенні), одержували по них дивіденди (подумати тільки, яка чудова ідея — одержувати дивіденди, і до того ж чималі, по акціях, за які нічого не заплачено!), а ваші імена в усіх цих операціях навіть і не згадувались: беручи акції, ви завжди записували їх на когось іншого. Отже, тут могло бути одне з двох: або ви знали, що ця дивовижна щедрість вимагає од вас певних послуг у галузі законодавства, або ні. Інакше кажучи, ви були або шахраєм, або ж... пробачте, дурнем — середини тут немає. А ви ж таки не дурень, містер Троллоп!

— Міс Хокінс, мені дуже втішно це чути. Але давайте говорити серйозно. Невже вам не відомо, що дехто з найвидатніших, найчесніших членів конгресу взяв ці акції точнісінько так само, як і я?

— І сенатор Бленк взяв?

— Ні... гадаю, що ні.

— Авжеж, ви гадаєте, що ні. А як ви гадаєте, чи не намагалися говорити з ним на цю тему?

— Мабуть, ні.

— А якби, скажімо, ви самі спробували це зробити, посилаючись на те, що, мовляв, дехто з найвидатніших, найчесніших членів конгресу і таке інше... то чим би це могло скінчитися?

— Ну, а чим би?

— Він просто вирядив би вас за двері! Бо містер Бленк не шахрай і не дурень. Та й крім нього є люди і в сенаті, і в палаті представників, до яких ніхто б не наважився і близько підійти з тими акціями. Щоправда, вони не належать до *вашої* категорії найвидатніших і найчесніших. Ні, кажу вам, я вас знаю, містер Троллоп! Знаю і те, що є речі, які можна запропонувати містеру Троллопу, але ні в якому разі не можна пропонувати містеру Бленку. От ви, містер Троллоп, обіцяєте підтримати білль про асигнування на користь бідних конгресменів, який має розглядатись на цій або на наступній сесії. Ви не заперечуєте цього, навіть перед людьми. Але ж людина, яка голосуватиме за цей білль, порушить восьму заповідь і в інший спосіб!

— І все-таки вона, ця людина, не голосуватиме за *ваш* безчесний білль, добродійко! — вигукнув містер Троллоп, схвильовано вставши з місця.

— О, проголосує, ще й як! Ось сідайте, і я поясню вам чому. Та облиште ви, будь ласка, прикидатися! Це просто некрасиво. Будьте розсудливим — і ви одержите загублену сторінку з вашої великої промови. Ось вона! — і Лора помахала в повітрі дрібно списаним аркушем паперу.

Містер Троллоп, який був уже біля порога, вмить повернувся назад. Обличчя його спалахнуло — чи то від радості, чи то від чогось іншого, — але водночас на ньому відбився і неабиякий подив.

— Незле! Де ви його взяли? Дайте сюди!

— Не будемо поспішати. Сідайте. Сідайте ж, і давайте поговоримо, як друзі.

Містер Троллоп вагався. Нарешті він сказав:

— Ні, ви просто хитруєте. Я краще піду. Це зовсім не та сторінка.

Лора одірвала від нижнього краю аркуша вузьку смужку з кількома рядками.

— Прощу, — сказала вона. — Можете пересвідчитись самі, знайома вам ця рука чи ні. Ну як, тепер бачите, що

це та сама сторінка? А тепер, коли ви мене вислухаєте, то переконаєтесь, що це той самий перелік статистичних даних, який мав стати «сіллю» вашої промови, ефективним переходом до красномовства, що продовжується на наступній сторінці. А також впізнаєте, що це те саме місце, де ви збилися з пантелику, виголошуючи промову.

І вона прочитала вголос написане на аркуші.

— Це просто неймовірно! — сказав містер Троллоп. — А втім, яке мені до цього діло? Це дрібниці. Це мене зовсім не обходить. Промову виголошено — і справі кінець. Я і справді трохи спіткнувся, на якусь мить, та ще й в досить невідгідному місці: саме тоді, коли збирався приголомшити слухачів цими цифрами. І мушу сказати, що для мене ця пауза була набагато неприємніша, ніж для членів палати та публіки. Але тепер це вже не має ніякого значення. Минув аж тиждень, і пересуди з цього приводу вже вщухли. Тепер усе це мене анітрохи не цікавить, міс Хокінс.

— Але ж ви просили вибачення і обіцяли принести статистичні дані наступного дня. Чому ж ви не дотримали свого слова?

— В цьому не було великої потреби. Вони б уже не справили належного враження.

— Однак, я чула, що інші прихильники білля про пенсії дуже ними зацікавлені. Мені здається, вам слід було б представити їм ці дані.

— Міс Хокінс, я бачу, що недбалість мого секретаря турбує вас більше, ніж мене. То краще я пришлю його до вас, і ви зможете обговорити з ним це питання в усіх деталях.

— Отже, це він переписував вашу промову?

— Звичайно, він. Я не розумію, до чого всі ці питання. Краще скажіть мені, як вам пощастило роздобути цю сторінку? Це єдине, що мене трохи цікавить.

— Зараз усе поясню,— пообіцяла Лора і, немовби звертаючись сама до себе, зауважила:—І навіщо, питається, людині стільки зайвого клопоту: наймати когось, щоб писав для неї велику промову, а потім, перш ніж зачитати її в конгресі, віддати ще комусь переписувати?

— Міс Хокінс, що ви хочете цим сказати?

— О, я не хочу сказати нічого поганого, запевняю вас, нічого такого, що могло б завдати комусь шкоди. Просто я чула, як вельмишановний містер Бакстон обіцяв

вам або сам написати для вас промову, або підшукати когось іншого, хто б міг це зробити.

— Це безглузді вигадки, добродійко, абсолютно безглузді вигадки! — удавано глузливо засміявся містер Троллоп.

— Чому ж, такі випадки траплялись і раніше. Тобто я чула, що конгресмени іноді наймають різних писак складати за них промови. Ну, а хіба я сама не була свідком розмови, про яку щойно казала?

— Ха! Мало які дурниці ви могли почути! Та хіба можна надавати серйозного значення таким жартам?

— Гаразд, якщо це був лише жарт, то навіщо ж ви зробили з нього таку серйозну справу? Навіщо ви дозволили комусь написати за вас промову, а потім зачитали її в конгресі, навіть не переписавши?

На цей раз містер Троллоп уже не сміявся; скидалось на те, що він неабияк збентежений. Нарешті він сказав:

— Ну що ж, грайте далі вашу комедію, міс Хокінс. Правда, я не можу зрозуміти, чого ви хочете нею досягти, але бачу, це вас забавляє. Тож продовжуйте, будь ласка!

— Продовжу, не турбуйтеся. І сподіваюся, що це забавить також і вас. Справа в тому, що ваш секретар ніколи не переписував цієї промови.

— Он як? Ви, здається, знаєте мої справи краще, ніж я сам.

— Можливо, що й так. Адже ви навіть не можете сказати, чиєю рукою була написана ваша промова.

— Ах, який жаль! То, може, міс Хокінс мені скаже?

— Так, скажу! Це я, я сама написала вашу промову, і ви читали її з мого рукопису. Он як!

Містер Троллоп не скочив з місця, не схопився руками за голову, обливаючись холодним потом і весь пополотнівши,— ні, він лише вигукнув «о боже!» і мав страшенно здивований вигляд.

Лора подала йому свою записну книжку і звернула його увагу на те, що записи в ній зроблені тією ж рукою, якою була написана промова. Містер Троллоп швидко переконався в цьому. Він відклав книжку набік і спокійно сказав:

— Ну що ж, трагедія закінчена: ви довели мені, що своїм красномовством на останньому засіданні палати я

завдячую вам. Але що з того? Навіщо все це і яке воно; зрештою, має значення? Що ви маєте на меті?

— Нічого особливого. Це лише невеликий жарт. Коли я почула ту розмову, я при першій же нагоді спитала містера Бакстона, чи не знає він кого-небудь, кому потрібно було б написати промову, — у мене, мовляв, є одна знайома і все таке інше. Цією «знайомою» була я сама. Я хотіла зробити вам дружню послугу, сподіваючись, що й ви, у свою чергу, відповісте мені тим самим. Я до останньої хвилини зволікала з передачею промови містеру Бакстону, і, коли ви поспішали з нею в конгрес, ви, звичайно, не знали, що там не вистачає однієї сторінки, а я знала.

— І тепер ви, мабуть, збираєтеся влаштувати сенсаційне викриття, якщо я відмовлюся підтримати ваш білль?

— Що ви, я зовсім не думала про це. Я сховала цю сторінку просто задля сміху, та коли вже ви мені підказали, то я, можливо, й справді зроблю щось подібне, якщо ви мене розгніваєте.

— Дорога міс Хокінс, адже ви чудово знаєте, як розцінили б вашу заяву про те, що ви є автором моєї промови: люди вирішили б, що це просто злий жарт з вашого боку, бажання виставити свою жертву на посміховисько публіки. Це надто незграбний прийом, міс Хокінс, для такої розумної й винахідливої жінки, як ви. Придумайте щось краще. Спробуйте!

— Це зовсім не важко зробити, містер Троллоп. Я найму якогось чоловіка, почеплю йому на груди цю сторінку, а зверху напишу: «Пропущена частина великої промови високоповажного містера Троллопа, під великим секретом складеної і написаної міс Лорою Хокінс за сто доларів, які їй і досі не сплачено». А поруч пришпилю написані моєю рукою записки до різних відомих осіб, — сподіваюсь, вони повернуть їх мені для такої нагоди, — а також вашу промову, надруковану в «Глобусі», поєднавши позначений там пропуск з моєю сторінкою. І даю вам слово честі, що виставлю цю живу дошку об'яв у вестибюлі Капітолію і вона стоятиме там цілий тиждень! Як бачите, містер Троллоп, ви трохи поспішили з висновками: трагедія ще не закінчена, далеко не закінчена. Ну як, це вже краще, правда ж?

Містер Троллоп широко розкрив очі: справа прийняла

досить несподіваний поворот. Він підвівся і почав ходити по кімнаті, щось обмірковуючи. Потім зупинився, пильно вдивляючись у Лорине обличчя, і нарешті сказав:

— Так, я змушений повірити, що у вас і справді вистачить необачності це зробити.

— Отже, краще не спокушайте мене, містер Троллоп! Однак обличчю цю розмову. Я непогано пожартувала з вами, ви досить мужньо знесли це випробування. Зайві балачки тільки псують хороший жарт; посміялися й годі. Я вважаю, що нам краще поговорити про мій білль.

— Тепер і я так вважаю, мій таємний секретарю. У порівнянні з деякими іншими темами навіть ваш білль може здатися приемним.

— Ну от і чудово! Я так і думала, що мені пощастить переконати вас. Я певна, що тепер ви будете поблажливі до бідних негрів і проголосуєте за мій білль.

— Так, ці нещасні темношкірі й справді починають викликати в мене дедалі більше співчуття. Отже, ми укладаємо мир, стаємо добрими друзями і поважаємо маленькі секрети одне одного — при умові, що я голосую за ваш білль?

— Від усього серця згодна, містер Троллоп! Даю вам своє слово.

— Отже, домовились. Але, може б, ви дали мені ще дещо?

Лора кинула на нього запитливий погляд, потім зрозуміла.

— Ах так, звичайно! Тепер ви можете її забрати. Мені вона не потрібна.— Лора взяла сторінку з промови, хотіла вже передати її містеру Троллопу, але раптом передумала і сказала: — А проте, не турбуйтеся, я сховаю її в себе так, що жодна жива душа її не бачитиме, і ви одержите її відразу ж, тільки-но буде зареєстровано ваш голос.

На обличчі містера Троллопа відбилосся розчарування. Незабаром він попрощався і вже був вийшов у вестибюль, коли раптом Лорі спало на думку щось нове.

«Мені потрібний не просто його голос, ще й під таким тиском,— подумала вона про себе.— Він може проголосувати за, а нишком діяти проти, щоб помститися. Цей добродій здатний на все. Мені треба заручитися не тільки його голосом, а ще й його дружньою підтримкою. А для цього є тільки один шлях».

Вона покликала його назад і сказала:

— Для мене дуже цінний ваш голос, містер Троллоп, але ще цінніший ваш вплив. У вас багато можливостей сприяти успіхові справи, коли ви цього забажаєте. І я хотіла б вас просити, щоб ви не тільки проголосували за мій білль, але й підтримали його.

— Це потребує так багато часу, міс Хокінс... А час, як вам відомо, це гроші.

— Так, я знаю, що час — це гроші, особливо в конгресі. Послухайте, нам з вами нема чого хитрувати і збиватися на манівці. Ми добре знаємо одне одного і прикидатися просто безглуздо. Давайте говорити відверто. Ваше завдання: всіляко сприяти проходженню мого білля...

— Будь ласка, не треба надто спрощувати. Давайте будемо дотримувати певних правил пристойності. Отже, що ви пропонуєте?

— А от що...— Лора назвала прізвища кількох визначних членів конгресу.— Так ось, ці джентльмени повинні підтримувати мій білль і голосувати за нього — з чистої любові до негрів, зрозуміло,— а я — з чистої великодушності — включаю по одному родичу кожного з них до складу університетської корпорації. Офіційно вони орудуватимуть мільйонами, але ніякої платні за це не одержуватимуть. Інші члени конгресу, численніші, але не такі впливові, теж голосують за і підтримують білль — звичайно, так само лише з любові до негрів,— і з чистої великодушності я беру на себе клопіт влаштувати їхніх родичів на різні посади в університеті — посади оплачувані, і зовсім непогано. Що ж до вас, то ви, щиро співчуваючи бідним неграм, робите все від вас залежне для успіху білля, а я, бажаючи засвідчити свою вдячність, надаю вам право вільного вибору. Чи немає у вас якогось друга, котрому б ви хотіли подарувати оплачувану чи неоплачувану посаду в нашому університеті?

— Та, знаєте, в мене є свояк...

— Ага, знову той самий свояк! Ви добра людина — так безкорисливо дбаєте про родичів! Я не раз чула про нього від моїх людей. О, він неодмінно з'являється на сцені при першій-ліпшій слушній нагоді! Певна, що він чудово впорається з тими мільйонами, у нього кебети вистачить... Але ви, звичайно, вважаєте за краще влаштувати його на оплачувану посаду?

— Ні, що ви! — усміхаючись, відповів містер Троллоп. — Ми, знаєте, дуже скромні люди, і бажання у нас скромні. Ми не женемося за грішми, ми самовіддано працюємо для добробуту нашої країни і не потребуємо іншої нагороди, крім почуття чесно виконаного обов'язку. Тож зробіть його одним із цих бідних трудівників — неоплачуваних членів корпорації, і хай він орудує мільйонами для добра інших... а сам ходить голодний! Я спробую дещо зробити на користь вашого білля.

Повернувшись додому, містер Троллоп сів і заглибився в роздуми. Якби він висловив свої думки вголос, їх можна було б переказати приблизно так:

«Моя репутація трохи похитнулась, і я сподівався блискуче її відновити, виступивши в критичний момент з викриттям цього білля, а тоді скористатися з свого успіху, щоб знову потрапити в конгрес. Якби у мене в руках була ота частина промови, я ще й тепер це зробив би. Кінець кінцем це дало б мені багато більше грошей, ніж мій свояк зуміє витягти з отієї корпорації, хоч яким би золотим дном вона була. Але цей аркуш паперу для мене недосяжний — тепер вона нізачо не випустить його з рук. Ох, цей папірець! Він, наче кам'яний мур, перетнув мені шлях. А вона була мало не віддала його мені. Ах, і чому вона цього не зробила! Певно, хитрюща жінка. Хитрюща, наче сам диявол. Так, вона й справді прекрасний диявол. І, до того ж, безстрашна, як сто чортів. Її ідея — почепити цей аркуш на якогось чоловіка і виставити його при вході в Капітолій — на перший погляд може здатися смішною. Але вона б це зробила! Вона здатна зробити все що завгодно. Коли я йшов туди, я сподівався, що вона спробує підкупити мене, — це був би неабиякий козир при викритті цього білля. І господь почув мої молитви: вона таки спробувала підкупити мене, але так, що я сам насилу виплутався із скрутного становища. Всі мої плани зруйновані дощенту. Тепер мені треба вигадувати щось нове, аби знову потрапити в конгрес. Ну що ж, гаразд, краще синиця в жмені, ніж журавель у небі. Я підтримуватиму її білля: ця університетська корпорація — теж ласий шматочок».

Тільки-но містер Троллоп вийшов, Лора побігла до сенатора Ділворті. Вона почала розповідати, але той перебив її і, навіть не підводячи голови від якихсь паперів, розчаровано сказав:

— Усього півгодини! Швидко ж ви склали зброю, моя дитино. А втім, так ще й краще... краще... Я певен, що так краще... і безпечніше.

— Склала зброю? Я?

Сенатор підскочив, наче його вжалили.

— Моя дитино, невже ви хочете сказати, що...

— Я примусила його пообіцяти, що він обміркує можливості компромісу і завтра дасть мені свою відповідь.

— Чудово! Тепер є надія, що...

— Дурниці, дядечку! Я примусила його дати слово, що він не виступатиме проти нашого білля!

— *Не може бути!* Ви...

— Я примусила його присягнути, що він проголосує за нас!

— Неймовірно! Абсолю...

— Я примусила його поклястися, що він підтримуватиме нас!

— НЕЧУВАНО! Цілком нечува... Розбийте вікно, дитино моя, я задихаюся!..

— Так, так! Усе це правда! Тепер ми можемо виходити в конгрес з барабанним боем і розгорнутими прапорами!

— Так... так... так... Я просто приголомшений... просто приголомшений... Ніяк не можу збагнути... Ви найрозумніша жінка в світі... Це велике свято... велике свято... Ах... ах... дайте-но я поблагословлю вашу неоціненну голівку. О дитино моя, нещасні негри благословлятимуть...

— Ой, дайте спокій нещасним неграм, дядечку! Залиште їх для своїх промов. На добраніч, до побачення. На світанку збираємо військо — і в похід!

Залишившись на самоті, Лора трохи замислилася, потім задоволено усміхнулася.

«Усі працюють на мене! — думала вона.— Це була чудова ідея: щоб Бакстон підказав містеру Троллопу, що промову може написати хтось інший. А хіба не щасливою була думка самій переписати цю промову після того, як Бакстон склав її, а потім сховати сторінку? Містер Бакстон дуже високо оцінив мою винахідливість, коли Троллоп спіткнувся на своїй промові в палаті,— це розкрило йому очі на справжню мету мого таємничого плану. Гадаю, він ще не те скаже, коли дізнається про тріумф, якого я досягла внаслідок цього...

Одначе який же все-таки боягуз цей Троллоп — повірив, що я могла б виставити цю сторінку в Капітолії і таким чином викрити себе! А проте не знаю... не знаю. Ану подумаємо. Припустімо, що він проголосував би проти; припустімо, що білль провалився б; це означало б, що вся моя грандіозна гра, вся моя одчайдушна боротьба програна; люди стали б мене жаліти, співчувати... Який жах! А він міг би врятувати мене своїм єдиним голосом... Ні, я таки викрила б його! Що мені до всіх розмов, викликаних цим вчинком, коли я все одно поїду разом з Селбі в Європу і весь Вашингтон довідається про мою ганьбу?.. Було б навіть приємно кому-небудь допекти в такий час!»

РОЗДІЛ XII

ГАЗЕТНІ НАПАДКИ НА УНІВЕРСИТЕТСЬКИЙ БІЛЛЬ

Ikkaké gidiamuttu Wamallitakoanti liki-
ssitu anissia ukunnaria ni rubu kurre naussa
abbanu aboahüddunnua namonnuu¹.

Так і сталося: наступного ж дня в конгресі розпочалась велика битва. В належний час головуючий у палаті представників дійшов до того пункту, що значився в порядку денному як «Оголошення про нові законопроекти», і тоді високоповажний містер Бакстон підвівся з місця й оголосив про внесення на розгляд палати білля «Про за-снування Індустріального університету в Східному Тенне-сі», після чого зразу ж сів на своє місце, не промовивши більше й слова. Заклопотані джентльмени з ложі преси похапцем черкнули кілька слів у своїх блокнотах і помчали до телеграфної контори, що містилася по-сусідству з кімнатою для журналістів, а потім назад у свою ложу; і на той час, коли вони знову сідали на свої місця, щойно продиктоване ними телеграфістові повідомлення вже читали в телеграфних конторах міст і селищ у радіусі кількох сотень миль навколо. Воно відзначалося стислістю і прямоотою:

Звершилося! Бакстон оголосив злодійський трюк з негритянським університетом. Кажуть, голоси вже заздалегідь підраховані — їх куплено цілком досить, щоб провести білля.

Кореспонденти вже протягом кількох тижнів сповіщали свої газети про скандальну репутацію нового білля, щодня надсилаючи в редакції всі вашінгтонські плітки з цього приводу. І наступного ранку майже всі впливові

¹ Водночас зчинилася на цій дорозі велика метушня (мовою індіців араваків).

газети в країні виступили проти університетського законопроекту, обкидаючи містера Бакстона найдобрішою лайкою. Вашингтонські газети були, як завжди, стриманіші й настроєні — теж як завжди — на більш мирний лад. Взагалі, коли це було можливо, вони здебільшого підтримували внесені законопроекти; коли ж підтримувати те чи інше починання здавалось їм небезпечним, вони обмежувались тим, що піддавали осуду «надто різкі висловлювання» інших газет. Вони завжди вдавалися до «політики осуду», коли передчували якийсь скандал.

Проте одна з столичних газет зустріла новий білль палким схваленням. Це був «Вашінгтонський вісник християнської любові» — газета сенатора Валаама, або «брата Валаама», як усі називали цього шановного джентльмена з огляду на його колишній сан священника; навіть тепер, коли він давно вже поринув у вир політики й журналістики, і він сам, і все, що він робив, зберігало на собі печать святості і благочестя. Він був неабиякою фігурою у молитовному зібранні конгресу і брав активну участь в усіх починаннях, спрямованих на поширення релігії та тверезості. Його газета підтримала новий білль дуже гаряче, як справу благородну й справедливу, справу добродієсну й богоугодну — одне слово, як справу, що заслуговує всілякого схвалення в наш розбещений вік; нарешті, коли б навіть про суть цього білля не було зовсім нічого відомо, то й тоді «Вісник християнської любові» без жодних вагань став би на його захист, оскільки лише той факт, що його натхненником є сенатор Ділворті,— уже надійна гарантія його безкорисливості й справедливості.

Сенатор Ділворті нетерпляче ждав, що скажуть з приводу білля нью-йоркські газети. Його нетерпіння було таке велике, що він весь час підтримував з Нью-Йорком спеціальний телеграфний зв'язок, аби негайно довідуватися про зміст передових статей, не дожидаючи прибуття самих газет: їх доставляв у Вашингтон поштовий поїзд, який славився тим, що за весь час існування залізниці ще не переїхав корови, бо жодної не міг наздогнати. Щоправда, спереду на локомотиві красувався спеціальний пристрій, відомий під назвою «корововловлювача», але ця пересторога була марна; він приніс би більше користі, якби його причепити до заднього вагона: з цього боку поїзд нічим не захищений, і не дивно, що цікаві ко-

рови частенько залізали в нього під час руху, лякаючи пасажирів.

Під час сніданку сенатор читав уголос одержані з Нью-Йорка повідомлення. Їх тон страшенно занепокоїв Лору. «Такі коментарі,— сказала вона,— неминуче призведуть до поразки білля». Однак сенатор заспокоїв її:

— Навпаки, дитино моя, зовсім навпаки. Це те, що нам і треба. Нападки газет — це єдине, що нам зараз потрібно, все інше вже забезпечено. Якогога більше газетних нападок — і ми переможемо! Інколи, люба, тільки енергійні нападки й вирішують успіх того чи іншого білля, а коли починаєш кампанію, маючи за собою більшість голосів, вони дають подвійну користь. Щоправда, вони відстрашають декого із слабкодушних союзників, зате сильних роблять непохитними. Крім того, вони швидко змінюють напрям громадської думки. Так звана широка громадськість дурна й сентиментальна; вона, ця широка громадськість, завжди готова змінити свою думку і проливати сльози над яким-небудь мерзенним убивцею, молитися за нього, тягати йому у в'язницю квіти і засипати губернатора петиціями про помилування — досить лише газетам хоч одним словом натякнути про смертний вирок для цього недолюдка. Коротко кажучи, ця м'якотіла і прекраснодушна широка громадськість дуже любить «поспівчувати». А хіба знайдеться краща нагода для співчуття, ніж захищати когось від нападок?

— Ну що ж, любий дядечку, коли ваша теорія правильна, нам слід танцювати від радості. Адже навряд чи можна бажати сильніших нападок, ніж ті, що в цих передових.

— Е, ні, доню, я не так цього певен. Мені не зовсім подобається тон деяких із цих передових. Їм бракує запалу, бракує злості. Взяти хоча б, наприклад, цю: «сумнівний захід». Ха, де ж тут сила? Осьде вже трохи краща — «справжнісінький грабунок». Це вже на щось схоже. А ось тут задовольнилися тим, що назвали наш білля «протизаконним планом». «Протизаконний» — ну кого це може обурити! Слабо, вбого! Якийсь невіглас ще може подумати, що це комплімент... Зате оця, яку я читав останньою,— саме те, що треба: «Цей підлий грабіжницький замах на державну казну, вчинений мерзенними стерв'ятниками, що наводнили смердюче кубло, яке носить назву конгресу...» Це чудово, просто чудово! Ось

чого б нам якнайбільше! Але все ще попереду, заповнюю вас,— вони просто ще не розпалились як слід. Побачите, що буде через тиждень.

— Дядечку, адже ви і преподобний брат Валаам — найширші друзі. Чому ж ви не зробите так, щоб і його газета почала нас цькувати?

— Ця справа не варта заходу, дитино моя. Його підтримка анітрохи нам не шкодить: ніхто ж бо не читає його передових, крім нього самого. Але мені б хотілося, щоб нью-йоркські газети висловилися трохи певніше. Я сподівався від них значно більшого. А тепер чекай з тиждень, поки то вони розійдуться! Нам же дорога кожна хвилина.

В належний час, згідно з своїм попереднім повідомленням, містер Бакстон належним чином вніс на розгляд палати представників свій білля, названий так: «Акт про заснування Індустріального університету в Східному Теннєсі», потім ознайомив присутніх з суттю нового білля і сів на своє місце.

Головуючий проголосив скоромовкою:

— Запречньмазгідзіснучпрядкмбільпреднрзодкмїспа-сваньнаблагдні цілі!

Люди, знайомі із звичаями конгресу, зрозуміли, що це довжелезне слово, випалене з блискавичною швидкістю, мало означати: «Заперечень нема? Згідно з існуючим порядком, білля передається на розгляд комісії по асигнуваннях на благодійні цілі». Новачки ж вирішили, що головуючий, мабуть, просто застудився і прополіскує хворе горло.

Репортери негайно телеграфували про внесення білля, додавши від себе:

Твердження про те, що білля пройде, було передчасним. Кажуть, що багато хто з його прихильників має намір відступитись од нього, коли в пресі підніметься буря.

І от буря піднялася. Весь наступний тиждень вона ширшала й наростала з кожним днем. «Велика університетська авантюра» стала єдиною, всепоглинаючою темою гарячих дискусій по всіх Сполучених Штатах. Її засуджували окремі особи, її засуджувала преса, її засуджували публічні мітинги; журнали вміщували карикатури на її прихильників; здавалося, вся країна повстала проти неї.

А тим часом вашінгтонські кореспонденти розсилали в усі кінці країни та за кордон телеграми такого змісту.

Субота:

Конгресмени Джекс і Флюк вагаються. Слід сподіватись, що вони зречуться ганебного білля.

Понеділок:

Джекс і Флюкс зреклися!

Четвер:

Вчора ввечері Таббс і Хаффі покинули потопуючий корабель.

Згодом:

Ще трое зреклися. Університетські шахраї занепокоєні, але не бажають цього визнавати.

Ще згодом:

Верховоди тримаються вперто. Твердять, що зможуть провести білля, хоч тепер уже майже цілком очевидно, що вони втратили більшість.

Після двох-трьох днів скупих і ухильних повідомлень:

Схоже на те, що громадська думка починає дещо схилитися на користь білля, але дуже незначною мірою.

Ще трохи згодом:

Поширюється чутка, ніби високоповажний містер Троллоп перейшов на бік розбійників. Слід сподіватися, що це вигадка. Містер Троллоп завжди був один з найзавзятіших поборників справедливості й виступав на захист народу від нового білля, отже, немає сумніву, що ця чутка являє собою брехливий і безсоромний наклеп.

Наступного дня:

Низький і підлий дворушник, брехливий лицемір Троллоп з властивим йому віроломством перекинувся в табір ворога. Як стало відомо, він був таємним прихильником шахрайського білля з першого ж дня його внесення на розгляд конгресу і мав на це неабиякі матеріальні підстави. Однак сам він пояснює свою зраду тим, що несамовите цькування білля з боку газет змусило його ретельніше, ніж раніше, переглянути основні засади нового законопроекту і внаслідок уважного вивчення їх він нібито прийшов до висновку,

що цей захід заслуговує на всіляку підтримку. (Досить незграбне пояснення!) Не можна заперечувати, що ця зрада завдала жорсткого удару противникам білля. Джекс і Флюк, а також шість чи вісім менш впливових осіб знову підтримують шахраїв: Достеменно відомо, що Таббс і Хаффі також мають намір повернутись. Є підстави побоюватися, що університетська авантюра сьогодні сильніша, ніж будь-коли раніш.

Того ж дня опівночі:

Згідно з останніми відомостями, завтра має відбутися доповідь комісії по асигнуваннях. Обидва табори стягують сили. Слід чекати, що боротьба, яка розгорнеться навколо цього білля, буде найзапеклішою в нинішній сесії. Весь Вашингтон вирує.

РОЗДІЛ XIII

ФІЛІП ДОВОДИТЬ СВОЮ ДРУЖБУ ДО БРАЄРЛІ

Capienda rebus in malis præcepta via est.
*Seneca*¹

Et enim ipsi se impellunt, ubi semel a ratione discessum est: ipsaque sibi imbecillitas indulget, in altumque provehitur imprudenter: nec reperit locum consistendi.

*Cicero*²

— Авжеж, збоку легко говорити! — похмуро промовив Гаррі, поділившись з Філіпом міркуваннями про свої любовні знегоди.— Легко радити «забудь», коли тобі до неї байдужісінько. А що зробити, щоб її забути?

Гаррі здавалося, що обставини вимагають від нього якихось рішучих дій. Він усе ще не міг усвідомити безнадійності свого кохання і погодитися з тим, що не має на Лору ніяких прав. Не така була його вдача, щоб покірливо відмовитись від того, чого йому забажалось. А коли згадати, що відступитись од Лори означало для нього не що інше, як приректи її на неминучу загибель, то нічого було й сподіватися, щоб він згодився її забути.

Гаррі завжди непохитно вірив у власні таланти; всі свої починання він уявляв у грандіозних масштабах і в рожевому забарвленні. Його буйна уява часто брала верх над здоровим глуздом, і в його розповідях про свої

¹ Найкращий вихід із скрутного становища — кидатися навпростець — *Сенека* (лат.).

Сенека — римський філософ, політичний діяч і письменник I ст. н. е.

² Бо люди скоряються власним почуттям, досить тільки їм розлучитися з розумом, і поступаються своїй слабкодушості, і необачно плывуть на глибоке, не знаходячи місця, де можна стати на ноги.— *Ціцерон* (лат.).

Ціцерон — видатний римський оратор, письменник і політичний діяч I ст. до н. е.

справи траплялись очевидні перебільшення, які створювали враження, що він просто вигадує. Недарма ті, хто його знав, вважали, що з усього сказаного ним половину треба зразу ж відкидати, а другу половину брати під сумнів.

Отже, з розповіді Гаррі Філіп не міг дізнатися ні про те, наскільки Лора відповідає на його залицяння, ні про його справжні шанси завоювати її любов. Однак він ще ніколи не бачив друга таким засмученим. Де й поділась уся його самовпевненість — від неї лишилися хіба що пустотливі манери, які час від часу нагадували про колишнього безтурботного Гаррі.

Перш ніж щось вирішувати, Філіп хотів трохи роздивитися навкруги. Він мало знав Вашингтон, і йому було нелегко призвичаїтись до особливостей столичного життя. Після спокійної пуританської атмосфери дому Боултонів він немовби потрапив на божевільний ярмарок марнославства — важко було навіть уявити щось безглуздіше. Філіпові здавалося, що все довкола просякнуто духом нездорової гарячковості, від якої легко може помутитися людський розум. Схоже було на те, що всі люди тут пройняті манією величності: вони ж бо мешкають у столиці, в самому центрі політичного життя країни, біля джерел суспільного становища і збагачення, успіху і процвітання.

Знайомлячись один з одним, вони називали не місто чи селище, звідки приїхали, а штат, який представляли, і це надавало їм особливої ваги у власних очах. Усі тутешні жінки жваво розмовляли на політичні теми, та ще з такою природною невимушеністю, з якою жіноцтво інших міст розмовляє про моди чи літературні новини. Приводів для розмов ніколи не бракувало: то відбувалися хвилюючі події в Капітолії, то раптом здіймався якийсь зловісний поговор, наче хмара смердючих випарів над Потомаком, що невідомо де спуститься на землю. Кожний другий мешканець столиці домагався посади або, — якщо мав її, — підвищення по службі чи більшої платні; майже кожний другий носився з позовом, скаргою чи вимогою про відшкодування збитків. Навіть жінки — й ті всі без винятку були зацікавлені в чийомусь успіхові і гаряче підтримували або засуджували той чи інший захід — залежно від того, як він впливав на інтереси когось із їхніх родичів, друзів чи знайомих.

Кохання, далекі подорожі, навіть смерть — такі були ставки у тій грандіозній грі, що день у день розгорталася в обох палатах та різних комісіях і підкомісіях конгресу. Коли комусь на долю випадав виграш, кохання завершувалося щасливим шлюбом, а мрії про далекі подорожі втілювались у життя; і, здавалося, лише вічна надія підтримує життя в серцях тих нещасних, які протягом багатьох років оббивали пороги конгресу, марно домагаючись задоволення своїх позовів, і мали вже такий вигляд, ніби потребували не стільки відшкодування збитків, скільки місця на кладовищі. І саме в тих людей, які так довго чекали успіху, а замість нього їм випадала смерть, були здебільшого найсправедливіші позови.

Те, що люди тут представляють цілі штати і обговорюють проблеми внутрішньої і навіть міжнародної політики з таким знанням справи, з яким сусіди вдома розмовляють про майбутній врожай або про дивацтва місцевого священика, не могло не справити на Філіпа належного враження: спершу ці люди здавались йому і справді значними й впливовими.

Був серед них один журналіст, земляк Філіпа, який колись займав скромну посаду редактора невеличкої газетки і в кожному новорічному номері вмщував один і той же дотеп: «Ось і наша курка знесла перше яєчко!» Він був слухняним зняряддям місцевих торговців, товари яких невтомно рекламував у своїй газетці, за винятком власника похоронної контори, чиє ремесло служило йому незамінним об'єктом для жартів. Тут, у Вашингтоні, він зробився неабиякою персоною: кореспондентом газет, членом двох комісій конгресу, так званим «політичним представником трудящих» і завзятим критиканом усього в світі. Немає сумніву, що з часом він міг би стати консулом в якійсь чужоземній країні, мови якої він не тямив; зрештою, коли для того, щоб бути консулом, потрібне лише незнання мови, він міг би з успіхом стати ним і в себе на батьківщині. А послухати його невимушені приятельські розмови з визначними людьми — це було щось чарівне! І коли Філіп довідався про те, яким величезним прихованим впливом користується цей нікчемний невіглас, його перестали дивувати незрозумілі законодавчі заходи.

Дуже скоро Філіп переконався, що жителі Вашингтона мало чим відрізняються од інших людей, що в них

такі самі і вади, і чесноти, і смаки, як і в багатьох інших. І готель, в якому він зупинився в столиці, мав такий же запах, як і всі готелі в усьому світі.

Полковник Селлерс змінився дуже мало — не більше, ніж інші колишні знайомі, яких Філіпові довелося знову зустріти. Як видно, цей шановний джентльмен почував себе у Вашингтоні мов риба в воді. Ніщо не могло його тут здивувати: столичне товариство не можна було й порівняти з тим, до якого він звик у Хокаї; жодне частування, яке йому тут траплялося, нездатне було суперничати з його власною домашньою кухнею. Найграндіозніші химери, що виникали в гарячковій атмосфері столиці, за своїми масштабами ледь-ледь наближалися до деяких його другорядних задумів, які були всього лише побіжними плодами його багатющої творчої уяви.

— Справи в країні йдуть незле,— розповідав він Філіпові,— от тільки наші державні діячі надто вже боязкі. Більше грошей — ось що нам потрібно! Я вже казав про це Баутвелу. Патякають, ніби грошовий обіг мусить базуватися на золоті, але ж він так само може базуватись і на м'ясі. Хіба золото — єдине наше багатство? Хай базується на чім завгодно! Потім, треба щось зробити для Заходу. Як ви скажете мені вирішувати врожай? Ми вимагаємо створити нам кращі умови. Грант — той зрозумів це правильно. Нам потрібний канал, що з'єднав би Джеймс-рівер з Міссісіпі. І урядові слід збудувати його..

Нелегко було одірвати полковника від справ державної ваги, коли він почав уже говорити про них, але Філіпові все-таки вдалося звести розмову на Лору та її репутацію в місті.

— Ні,— відказав полковник,— нічого такого я не помічав. Ми маємо стільки клопоту з цим університетом!.. Він принесе Лорі багатство, як і всім нам, і вона робить для цього не менше, ніж ми, чоловіки. У Лори неабиякий талант, вона зуміє влаштувати своє щастя. Я сам бачив, як упадають коло неї іноземні посли та всілякі інші цяці. Так, про неї тут плетуть усячину: про таку вродливу жінку, яка, до того, ще у всіх перед очима, не можуть не балакати. До мене доходять досить непристойні чутки, але я їм просто не йму віри. Уявити навіть не можу, щоб хтось із дітей Сая Хокінса — а вона ж все одно що його рідна дочка — був здатний на таке... Але я все-таки порадив їй не поспішати,— додав він таким

тоном, ніби цим своїм загадковим застереженням усе владнав.

— А що ви знаєте про полковника Селбі?

— Абсолютно все! Це справжній джентльмен. Але він одружений, і я натякнув йому, як приятелю, що буде краще, коли він дасть Лорі спокій. Гадаю, він обміркував мої слова і зробив саме так.

Та незабаром Філіп узнав правду. Хоча в певних колах Лора була бажаною гостею і її ще приймали у вищому світі,— збудораженому, однак, численними скандальними чутками про неї,— в очах найшановніших людей вона вже втратила репутацію. Її відносини з полковником Селбі стали предметом загальних пересудів, і коли вона проходила мимо, чоловіки переморгувалися й прицмокували язиком. Було цілком ясно, що всі ілюзії Гаррі марні і що така ненадійна завада, як його почуття, не врятує Лору від неминучої загибелі. І Філіп вирішив поговорити з Лорою і почути від неї самої те, про що він підозрівав,— це дало б змогу переконати Гаррі в безглуздості його сподівань.

Що ж до Лори, то після останньої розмови з Гаррі вона побачила себе в новому освітленні. Вона вже давно помічала деякі ознаки того, що ставлення до неї змінилося: чоловіки ніби виявляли трохи менше поваги, ніж раніше, жінки намагались уникати зустрічей. Така поведінка жінок, на її думку, була викликана почасти звичайною заздрістю; справді, навіщо ж винуватити себе, коли можна знайти інші причини, щоб пояснити, чому тебе не впізнають знайомі! Але тепер, зрозумівши, що суспільство відцуралось од неї, вона вирішила кинути йому виклик. Її вдачі не властива була покірливість. Вона знала, що її скривдили і що іншого шляху в неї немає.

Коли Лора почула про намір полковника Селбі виїхати до Європи, це занепокоїло її більше, ніж усе інше, і вона тепер твердо вирішила: якщо він обдурих її вдруге, це буде й востаннє. І нехай суспільство завершує цю трагедію, коли хоче,— їй байдуже, що буде потім. При першій же зустрічі вона почала обвинувачувати Селбі в тому, що він збирається її покинути. Той, навіть оком не зморгнувши, став заперечувати. Він, мовляв, і не думав їхати в Європу. Він просто розважався, підтакуючи планам Селлерса. Він присягнувся, що тільки-но Лора до-

б'ється успіху зі своїм біллем, він полине з нею, куди завгодно, хоч на край світу.

Лора не дуже йому вірила, бо бачила, що він боїться її; в неї виникла підозра, чи ці клятви й запевнення не є вивертами боягуза, що намагається відтягнути час. Однак вона нічим не виказала своїх сумнівів. Вона лише почала ще наполегливіше стежити за кожним його кроком, у будь-яку мить готова до рішучих дій.

Коли Філіп зустрівся з цією чарівною жінкою, він не міг повірити, що це саме про неї розповідають стільки скандальних історій. Лора широко й невимушено привіталася з ним — зовсім як колись у Хокаї — і одразу ж почала згадувати їх короткочасне тамтешнє знайомство. Філіпові здавалося цілком неможливим заговорити з нею про те, заради чого він прийшов. Такі, як він, і до оцінки жінок підходять зі своєю власною міркою.

Немає сумніву, що Лора розуміла це, відчувала кращою частиною своєї душі. Кілька років тому — не тепер, звичайно, — такий чоловік міг би змінити її вдачу, спрямувати все її життя на зовсім інший шлях навіть після того жорстокого удару долі. Вона невиразно відчувала це, і їй хотілося б тепер налагодити з Філіпом дружні взаємини. Його присутність ніби пробуджувала в її душі все правдиве й чесне, що в ній лишилося. Саме ці проблиски і керували її поведінкою в розмові з Філіпом.

— Я прийшов, — з властивою йому одвертістю почав той, — за дорученням мого друга містера Браерлі. Гадаю, вам відомо про його почуття до вас?

— Припустімо, що так.

— Але ви, оточена стількома поклонниками, мабуть, і не здогадуєтесь, як широко й самовіддано він вас кохає?

Філіп ішов навпростець, маючи на меті одне: почути від Лори такі слова, які поклали б край нерозсудливій пристрасті Гаррі.

— А хіба щире кохання таке вже рідкісне явище, містер Стерлінг? — насмішкувато спитала Лора, злегка постукуючи ногою по підлозі.

— У Вашингтоні, може, й ні, — відказав Філіп таким самим тоном. — Вибачте мені за прямоту, — говорив він далі, — але я хотів би знати: чи може його кохання, його відданість мати якесь значення для вас, якимось вплинути на ваше життя тут, у Вашингтоні?

— Що ви маєте на увазі? — швидко спитала Лора.

— Ну, скажімо, інших чоловіків. Або, якщо говорити відверто, одного чоловіка — полковника Селбі.

Лорине обличчя спалахнуло від гніву, а можливо, й від сорому. Вона пильно глянула на Філіпа й різко сказала:

— Хто вам дав право, добродію...

— Його дала мені дружба,— рішуче перервав її Філіп.— Для вас це, може, дрібниці, а для нього — справа життя чи смерті. Він забрав собі в голову донкіхотську фантазію, нібито заради нього ви звернете з того згубного шляху, яким ідете... Адже ви не можете не знати того, про що говорить усе місто,— твердо й не без докору в голосі додав він.

Минула хвилина, поки Лора знову заговорила. Обое підвелися: Філіп — ніби збираючись іти, Лора — щоб стримати хвилювання. Коли вона почала говорити, голос її помітно тремтів, а очі дивилися в землю.

— Так, я все знаю. І прекрасно розумію, що ви хочете цим сказати. Містер Браєрлі для мене ніщо... порожнє місце. Обсмалене курча, що має себе за орла,— оце й усе. Мені його зовсім не шкода, анітрохи. Можете передати йому, щоб він не корчив із себе дурня і йшов геть. Це я кажу не заради нього, а заради вас. Ви несхожий на нього. І з мене досить, що ви цього хочете. Містер Стерлінг,— Лора підвела очі, в яких, усупереч різкому тону її слів, блищали сльози,— мабуть, ви теж не жаліли б його, якби знали мою історію. Тоді вас, може, не здивували б деякі речі, що їх кажуть про мене. Ні, даремно питати, чому я роблю так, а не інакше. Людина не може повернути своє життя назад,— якби вона цього й хотіла, суспільство не дозволить,— і я мушу жити так, як мені судилось. Отже, добродію, я на вас не ображаюсь, але розмовляти далі на цю тему теж нема чого.

Філіп попрощався з полегкістю на серці щодо Гаррі, але глибоко засмучений тим горем, відгук якого бринів у словах цієї жінки. Гаррі він розповів про цю розмову лише те, що знайшов за потрібне: Лора, мовляв, має намір і далі йти своїм шляхом, і в нього, Гаррі, немає жодного шансу на успіх; він просто дурень, сказала вона, коли на щось сподівається.

Гаррі вислухав розповідь друга дуже спокійно, а про себе подумав, як-то мало розуміється Філіп на жіночій психології.

РОЗДІЛ XIV.

ЧОМУ МІСТЕР БАКСТОН ПІДТРИМУВАВ УНІВЕРСИТЕТСЬКИЙ БІЛЛЬ

— Nakila cu ch'y cu yao chike, chi ka
togobah cu y vach, x-e u chax-cut? — Utz,
chi ka ya puvak chyve, x-e cha-cu ri amag.

„Popol Vuh“¹

Того знаменного дня галереї конгресу були вщерть заповнені — і не тому, що доповідь комісії про важливий білль становить якесь надзвичайне явище: адже після цього білль має ще пройти через безліч формальностей звичайної законодавчої процедури, і хвилюватися з цього приводу було б усе одно що витратити свої почуття, вболіваючи за склад присяжних, які судитимуть убивцю, замість того, щоб поберегти ці почуття для більш слушної нагоди, коли після двох років юридичного крючкотворства злочинця нарешті повісять.

Але припустімо, що суд присяжних раптом замінено військовим трибуналом, який протягом години повинен допитати свідків, а потім повісити злочинця тут же. Це вже буде зовсім інша річ. Щось подібне відбувалося того дня і в конгресі: поповзли чутки, що встановлені законом формальності, згідно з якими остаточному схваленню білля передуює обговорення його в палаті протягом кількох днів, а то й тижнів, на цей раз збираються знехтувати і покінчити з справою за одним заходом, — таким чином, те, що мало бути лише початковою стадією слідства, могло обернутися зовсім інакше.

¹ — А що ви нам дасте, коли ми зглянемося на вас? — сказали вони.

— О, тоді ми дамо вам срібла, — відповіли прохачі. — «П с о л ь в у х» (мовою кіче).

Ідучи своїм звичаєм, засідання досягло нарешті останнього пункту порядку денного — «Доповіді комісії», і коли стомлена публіка почула з уст головуючого це радісне повідомлення, невдоволений гомін з приводу зволікання відразу вшух, усі присутні затамували віддих. Голова комісії по асигнуваннях на благодійні цілі підвівся й зачитав свою доповідь. Шойно він скінчив, як хлопчик-служитель у синій лівреї з мідними гудзиками вручив йому записку. Записка була від сенатора Ділворті, який на мить з'явився в залі засідань палати і так само непомітно зник. В ній говорилося:

Всі чекають вирішального наступу. Немає сумніву, ви, як і я, розумієте, що час для нього настав — ми сильні, як ніколи, і все готове до бою. Підтримка Троллопа якнайкраще сприяє успіхові нашої справи; наші сили неухильно зростають. Десятьох наших противників сьогодні вранці викликано з міста (але, як кажуть, *тільки на один день*). Шість інших захворіли, але мають одужати *завтра післязавтра*, — про це мене повідомив один друг. Є всі умови для того, щоб розпочати рішучий наступ. Вимагайте негайного обговорення! Запевнюю, що ми зберемо дві третини голосів, — у мене немає ніякого сумніву. Свята правда переможе!

Ділворті.

Містер Бакстон по черзі доповів законопроекти, що надійшли на розгляд очолюваної ним комісії, залишивши *свій* білль на самий кінець. Коли члени палати проголосували за схвалення або відхилення висновків комісії по кожному біллю, крім останнього, і постало питання про *нього*, містер Бакстон попросив присутніх уважно вислухати деякі міркування з цього приводу.

Комісія доручила йому доповісти палаті її схвальну оцінку даного білля, і він бажав би пояснити суть цього заходу і таким чином обґрунтувати рішення членів комісії; він певен, що йому вдасться розвіяти певну упередженість, викликану ворожими нападками преси, і представити новий білль в усьому сяйві його безкорисливості й благородства. Засади цього білля дуже прості. Він передбачає заснування Індустріального університету в Східному Теннесі і проголошує його відкритим для всіх громадян, незалежно від статі, кольору шкіри та віросповідання; управління університетом буде доручене постійній раді опікунів з наданням їй права самій заповнювати вакансії. Передбачається спорудження різних будівель для нового університету: гуртожитків, аудиторій,

музеїв, бібліотек, лабораторій, майстерень, плавильних печей та цехів. Білл передбачає також купівлю шістдесяти п'яти тисяч акрів земель, розташованих у Східному Теннесі (далі йде детальний опис цих земель), які будуть передані в розпорядження ради опікунів для використання на згадані потреби. На купівлю землі має бути асигновано доларів.

Було вжито всіх заходів, доповідав містер Бакстон, щоб добитися від спадкоємців сквайра Хокінса згоди на продаж їх земельної власності в Східному Теннесі, що становить близько сімдесяти п'яти тисяч акрів. Але містер Вашингтон Хокінс, один із спадкоємців, не дав своєї згоди. Він взагалі не дуже хоче продавати бодай частину своїх земель, незалежно від пропонованої ціни, і треба сказати, що ця нехоть цілком виправдана, коли зважити, як швидко й неухильно зростають ціни на земельну власність.

Єдине, чого потребує Південь,— це кваліфікована робоча сила, говорив далі містер Бакстон. Без неї не можна споруджувати копальні, будувати шляхи, належним чином обробляти родючі землі, засновувати фабрики й успішно розвивати промислове виробництво. Робітники Півдня майже всі некваліфіковані. Зробіть з них досвідчених, вправних майстрів — і побачите, як зразу ж зростуть капітали й можливості всього Півдня, якого небаченого розквіту він досягне! Протягом п'яти років його прибутки не тільки повернуть кошти, вкладені урядом у ці заходи, але й поповнять державну казну незліченними багатствами.

Така матеріальна сторона справи найменш істотна з точки зору високоповажного промовця (тут він навів деякі дані, що їх підготував для нього сенатор Ділворті, і продовжував свою промову).

— Бог зобов'язав нас піклуватися про долю мільйонів кольорових людей. Чим же ми відповімо всевишньому? Ми дали їм волю. То невже ми залишимо їх неукамми? Ми дозволили їм жити на власний розсуд. То невже ми не дамо їм у руки знаряддя праці? Ми не можемо знати, яку долю приготувало цим не схожим на нас людям провидіння, але наш обов'язок ясний. Індустріальний університет у Східному Теннесі стане грандіозною школою сучасної науки й практики, гідною нашої великої нації. Він поєднає в собі кращі риси подібних закладів

Цюріха, Фрейбурга, Крезо і Шеффілда. Провидіння* немовби спеціально призначило пагорби Східного Теннесі для цієї мети. А для чого інакше вони існували б? Хіба не знаменний той факт, що протягом більше тридцяти років, ще від минулого покоління, більша частина їх збереглася незайманою в руках однієї родини, ніби присвячена для якоїсь великої мети!

— Можуть спитати: а навіщо, мовляв, урядові купувати цю землю, коли в його руках і так є мільйони акрів землі — набагато більше, ніж потребують усі залізничні компанії? Невже не можна виділити якусь частину її для потреб університету? Відповім: ні, такої землі уряд не має. Жоден з його земельних просторів не може зрівнятися з нею за придатністю для нового університету. Університет має стати школою гірничої справи і техніки, обробки металів і хімії, зоології і ботаніки, промислового виробництва і землеробства — одним словом, школою всіх різноманітних галузей господарства, характерних для великої країни. І немає іншого місця для такої школи, крім пагорбів Східного Теннесі. Ці пагорби багаті на різні метали: залізні руди, мідь, бісмут, золото й срібло в невеликих кількостях, є там також, мабуть, і платина, є олово й алюміній. Вони вкриті лісами й рідкісними рослинами, там водяться еноти, опосуми, лисиці, олені та багато інших тварин. В надрах цих земель сховані величезні поклади вугілля і, безперечно, є нафта. А для сільськогосподарської практики там такі умови, що кожний студент, успішно закінчивши навчання, легко дасть собі раду в будь-якій іншій частині країни. Ніде не знайти кращих можливостей і для дослідів у галузі гірничорудної промисловості, металургії, техніки...

На закінчення своєї промови містер Бакстон висловив надію, що доживе до того дня, коли молодь Півдня прийде в копальні й майстерні нового університету, в його лабораторії, плавильні й цехи, щоб на практиці оволодівати майстерністю в різних галузях промислового виробництва.

Потім розгорнулися бурхливі й запальні дебати, що тривали багато годин підряд. Прихильники білля дістали вказівку від своїх лідерів: не робити ніяких спроб припинити виступи, найкраща стратегія — взяти противника змором. Вирішили також провалювати при голосуванні кожну пропозицію зробити перерву і таким чином затяг-

пути засідання до пізнього вечора: можливо, противники не витримають і, оскільки білл не зачіпає їх особистих інтересів, один по одному почнуть тікати, послаблюючи цим самим весь ворожий табір.

Надворі почало сутеніти, а боротьба все ще точилася; в залі засвітили газ, натовп на галереях почав рідшати, але поєдинок не припинявся. Наївшись і напившись, публіка знову поверталася на місце, дратуючи своїм ситим, задоволеним виглядом зголоднілих і змучених спрагою конгресменів. І все ж словесна битва не втрачала гостроти. Противники білля раз у раз просили перерви, але їх пропозиції незмінно відхилялися більшістю голосів університетського лицарства.

Опівночі зал засідань палати являв собою видовище, здатне неабияк здивувати кожного, хто вперше туди потрапив. Просторі галереї були все ще заповнені людьми, хоча тепер тут лишилися самі чоловіки. Яскраві барви, що надавали галереям вигляду висячих квітників, зникли разом з жінками. У ложі преси весь час самотньо маячили одна-дві постаті невсипущих вартових, залишених у залі журналістською братією, яку зовсім не цікавило ані безконечне патякання промовців, ані суперечки, що час від часу спалахували з приводу регламенту. Зате незвичайно людно було в кореспондентському салоні, де скупчилась основна маса журналістів: вони обмінювалися враженнями, курили і весь час були напоготові, чекаючи неминучого вибуху парламентського вулкана, що назрівав з години на годину.

Сенатор Ділворті і Філіп влаштувались у дипломатичній ложі, Вашингтон сидів на балконі для публіки; недалеко від нього примостився і полковник Селлерс. Полковник цілий вечір гасав по коридорах і, схопивши за гудзик то одного то іншого конгресмена, щось палко їм доводив; він був левен, що цим самим вносить неабиякий вклад у справу успіху білля. Та зрештою втома підкосила й його, і тепер він — чи не вперше в житті — мовчки й нерухомо сидів на місці. Внизу, на диванах, призначених для гостей, кілька сенаторів пошепки перемовлялися з нудьгуючими конгресменами. Осоружний черговий промовець витійствував, головуючий куняв за своїм столом; у проходах тут і там невеликими групами стояли конгресмени, пошепки розмовляючи між собою; інші сиділи на своїх місцях у найрізноманітніших позах,

що свідчили про граничну втому: дехто відкинувся на спинку крісла, поклавши ноги на стіл, дехто знічев'я застругував олівці або безцільно виводив на папері якісь карлючки, дехто позіхав і потягувався, багато хто міцно спав, схиливши голову на стіл і солодко хропучи. Потік газового світла, що линуло з-під химерно розписаного склепіння залу, м'яко освітлював цю мирну картину. Ніщо не порушувало глибокої тиші, крім монотонного голосу джентльмена, який виголошував чергову промову. Час від часу то один, то інший з лицарів опозиції не витримував і, махнувши на все рукою, тікав додому.

Містер Бакстон почав схилитися до думки, що час уже «приступати до справи». Він порадився з Троллопом і ще кількома однодумцями. Тут у залі з'явився сенатор Ділворті, і вони попрямували до нього. Після короткої наради конгресмени повернулися на свої місця і розіслали по залу записки всім своїм співникам. Ті негайно прокинулись, позіхнули і тепер сиділи напоготові.

Вибравши момент, коли один промовець скінчив свій виступ, а наступний ще не встиг взяти слова, містер Бакстон підвівся і з ображеним виглядом заявив, що противники нового білля своїми пустими балачками, очевидно, просто хочуть затягнути час, сподіваючись у такий недостойний спосіб знесилити прихильників білля і завдати йому поразки. Така поведінка, сказав він, може, й виправдана десь у гурті провінціальних політиканів, але аж ніяк не гідна державних діячів, їй просто не місце в такому високому зібранні, як палата представників Сполучених Штатів. Прихильники білля не тільки були готові вислухати думку опонентів, але й дуже хотіли цього. Вони прагнули до широкого й вільного обговорення, однак йому здається, що цей благородний намір непристойно перекручений, оскільки деякі джентльмени не стидяться зловживати ним у своїх корисливих і негідних цілях. Ця пустопорожня балаканина надто затяглась. Він пропонує припинити дебати.

Не встиг містер Бакстон сісти, як у залі знялася справжнісінька буря. Не менше десяти високоповажних джентльменів ураз позскакували з місць.

— Пане головуючий!

— Пане головуючий!

— Пане головуючий!

— До порядку! До порядку! До порядку!

— Припинити дебати! Припинити дебати!

Перебиваючи загальний галас, пролунали гучні удари молотка головуючого.

Нарешті ненависне «обговорення» було закінчено. Будь-які дебати, звичайно, відразу ж припинилися. Перемога номер один!

Потім була поставлена на голосування і схвалена переважною більшістю голосів доповідь комісії.

Після цього містер Бакстон ще раз попросив слова і вніс пропозицію зробити виняток з правил і, не відкладаючи, приступити до першого читання білля.

Містер Троллоп. Підтримую!

Головуючий. Внесено й підтри...

Вигук з місць. Оголосити перерву!-Підтримую! Перерву! Перерву! До порядку! До порядку!

Головуючий (*енергійно попрацювавши молотком*). Внесено й підтримано пропозицію оголосити перерву. Хто за цю пропозицію...

Вигук. Роздільно! Роздільно! Поіменно! Поіменно!

Ухвалили питання про перерву вирішити поіменним голосуванням. Це вже означало війну не на життя, а на смерть. Збудження досягло апогею. На галереях вмиг зчинилася метушня; кореспонденти заповнювали ложу преси; члени палати, що залишили свої місця, поспішали назад; деякі нервові джентльмени посхоплювались на ноги; по залу в усіх напрямках снували посильні — скрізь вирувало життя, обличчя всіх присутніх спалахнули від збудження.

«Зараз усе вирішиться! — подумав містер Бакстон.— Ну що ж, боротьба триває».

Розпочали голосування, і в залі запала цілковита тиша, яку порушували тільки виклики прізвищ конгресменів та відповіді: «За!..», «Проти!..», «Проти!..», «За!..» Ніхто не ворушився; здавалося, люди навіть перестали дихати.

Після того як голосування закінчилося, в залі ще деякий час стояла мертва тиша, поки секретар підраховував голоси. На боці прихильників університету виявилось дві третини голосів, навіть на два більше!

Головуючий. Прийнято першу пропозицію: зробити виняток з правил. Оголошую перше читання білля!

В єдиному пориві галереї вибухнули громом оплес-

ків; навіть дехто з членів палати не спромігся стримати своїх почуттів. Головуючий знову вдався до молотка, потім до свого гучного голосу:

— До порядку, панове! Закликаю до порядку! Ще одне таке порушення — і приставу буде наказано звільнити галереї від публіки!

Після цього він звів погляд вгору і зупинив його на одному з глядачів. Очі всіх звернулися в тому ж напрямку, і по залу прокотилося приглушене хихикання.

Голова сказав:

— Нехай пристав пояснить цьому джентльменові, що його поведінка є образою гідності конгресу, яка не може бути виправдана станом погоди.

Винуватцем виявився бідолаха Селлерс. Він сидів у першому ряду галереї і, стомлено схилившись на бар'єр, міцно спав, глухий до всіх хвилювань і тривоги. Мабуть, уві сні йому ввижалася мінлива вашінгтонська погода, бо під час останнього вибуху оплесків він на мить прокинувся, розкрив свою величезну парасольку і знову поринув у безтурботний сон. Вашингтон Хокінс бачив це, але сидів надто далеко, щоб прийти на допомогу другові, а жоден з тих, хто сидів поруч, не хотів псувати видовища. Але тепер, коли погляди всього залу звернулися на полковника, один з сусідів розбудив його, і великий бізнесмен, наче мешканець Аравійської пустелі, згорнув свій намет.

— Побий мене сила божа! — сказав він. — Я стаю такий неухажливий, коли про щось замислюсь! Ніколи не користуюся парасолькою в приміщенні — хіба хто колись бачив таке? Що, спав, кажете? Та невже? І ви мене розбудили, сер? О, дякую, дуже вам дякую, їй-богу! Адже парасолька могла впасти і поламатися! Чудова річ, сер, — подарунок від приятеля з Гонконга. У нас не знайдеш такого шовку — це справжній китайський, мені казали...

Тимчасом про випадок з полковником встигли забути: в палаті знову точилася боротьба. Перемога вже була зовсім близько, і прихильники білля діяли з подвійною енергією. Незабаром вони добилися другого читання і після жорстокої суперечки провели пропозицію перейти до пленарного обговорення білля на правах комісії. Головуючий, як і належало, склав свої повноваження, і його місце заступив тимчасовий голова.

Тепер боротьба розгорілася ще з більшою гостротою: адже авторитет палати, що примушує її членів дотримувати порядку, значно зменшується, коли палата засідає на правах комісії. Найзапекліша суперечка спалахнула, звичайно, навколо питання, якою цифрою заповнити пропуск, залишений для суми асигнувань на купівлю землі.

Містер Бакстон. Пане голова, я пропоную заповнити пропуск словами *три мільйони доларів*.

Містер Хедлі. Пане голова, я пропоную вставити слова *два з половиною долари*.

Містер Клоусон. Пане голова, я пропоную поставити суму *двадцять п'ять центів*, як таку, що найкраще відповідає справжній вартості цієї далекої неродючої пустелі.

Відповідно до правил, голосування почали з найменшої суми. Її було відхилено.

Потім проголосували другу за величиною суму. Теж відхилено.

Нарешті — три мільйони. Після тривалої бурхливої лайки цю пропозицію прийняли.

Потім, пункт за пунктом, білль зачитали, обговорили, внесли деякі незначні поправки, і комісія ухвалила рішення.

Тільки-но палата представників знову перейшла до своїх функцій і заслухала доповідь комісії, містер Бакстон вніс пропозицію розпочати третє читання білля. Цю пропозицію також прийняли.

І знову спалахнула така ж запекла суперечка з приводу суми асигнувань на купівлю землі. Тепер, коли голос кожного члена палати реєстрували в протоколі, всім без винятку довелося поіменно голосувати не тільки пропозицію про асигнування трьох мільйонів, але й кожний параграф білля, від першого до останнього пункту. І знову, як і раніше, прихильники білля діяли згуртовано й одноставно, хоч противники теж не поступались їм.

Наближався вирішальний момент, але результат був настільки очевидний для всіх, що ніхто навіть не зробив спроби просити перерви. Ворог був повністю деморалізований. Майже без будь-яких заперечень білль поставили на останнє голосування. Перемога виявилася повною — білль схвалили більшістю в дві третини голосів, і таким чином він не підлягав вето, принаймні в межах палати представників!

Містер Бакстон вирішив, що тепер, коли цвях забито, не пошкодить загнути його із зворотного боку, аби він міцніше тримався. Він вніс пропозицію провести повторне голосування. Цю пропозицію, зрозуміла річ, відхилили, і великий закон про заснування Індустріального університету, наскільки це дозволяли повноваження палати представників, набрав чинності.

Не було потреби оголошувати перерву. Тільки-но ухвалили останнє рішення, як противники університету підвелись і гуртом посунули з залу, злісно лаючись, а його прихильники виходили слідом за ними, радісно поздоровляючи один одного. Галереї швидко спорожніли, і незабаром приміщення конгресу стало безлюдним і мовчазним.

Коли полковник Селлерс і Вашингтон вийшли з Капітолію, вони були здивовані, побачивши, що надворі вже ранок і сонце давно зійшло.

— Дай руку, мій хлопчику! — сказав полковник. — Нарешті в тебе все гаразд! Тепер ти мільйонер! У всякому разі, скоро ним будеш. Це вже певно. Про сенат не турбуйся. Про це подбаємо ми з Ділворті, можеш на нас покластися. Ну, а тепер біжи додому, розкажи Лорі. Боже, яка новина, яка грандіозна новина!.. Ну, біжи! А я піду дам телеграму дружині. Нехай приїздить сюди і допоможе мені спорудити будинок. Тепер уже все буде гаразд!

Вашінгтона так приголомшило несподіване щастя і так засліпили райдужні перспективи, які строкатою низкою поставали перед його очима, що він ішов, не розбираючи дороги, і коли нарешті дістався додому, то був прикро вражений раптовою думкою про те, що його новина вже, мабуть, відома Лорі: сенатор Ділворті, напевно, давно повернувся і встиг розповісти їй про все. Він постукав у двері її кімнати, але ніхто не відповів.

«Принцеса, як завжди, вірна собі, — подумав Вашингтон. — Байдужа до всього на світі. Нічим її не дошкулиш, нічим не схвилюєш надовго. От і зараз — спить собі безтурботно, так, ніби звикла майже кожного дня знаходити на вулиці мільйон доларів».

Він пішов у свою кімнату й ліг у ліжку, але заснути не міг. Тоді він встав і написав довгого схвильованого листа Луїзі, а потім другого — матері. Обидва листи закінчувались однаково:

«Тепер Лора стане справжньою королевою Америки — вся країна аплодуватиме їй, славитиме й звеличуватиме її. Ім'я її буде у всіх на устах ще більше, ніж досі. А як її всюди прийматимуть, як будуть повторювати всі її дотепи! Та й мої, мабуть, теж — їх уже й так повторюють частіше, ніж вони, на мій погляд, того варті. Усе навколо здається тепер таким прекрасним, таким радісним! Розвіялись усі хмари, настав кінець нашій довгій боротьбі, усі негоди лишилися позаду. Ніщо й ніколи не зробить нас знову нещасними. Тепер усіх, хто з любов'ю звірився на нас, ми нагородимо за їхнє довготерпеливе чекання. Нарешті виявилось, яким прозорливим і мудрим був наш батько! І як мені тепер жаль, що я часом втрачав віру і називав цей благословенний скарб, який він зберігав для нас довгі роки, лихом, одвічним прокляттям, що тяжить над усією нашою сім'єю. Але тепер уже все гаразд — скінчилися наші злидні й виснажлива праця, страждання й прикrostі. Сонце сяє на весь світ!»

РОЗДІЛ XV

ЛОРА ВБИВАЄ ПОЛКОВНИКА СЕЛБІ

Forte è l'aceto di vin dolce¹.

Нечуваний звичай —
щоб жінка красуня,
що богом призначена
для спокою й миру,
замислила в гніві
коханого друга
позбавить життя.

«Беовульф»²

Філіп і сенатор Ділворті вийшли з Капітолію і попрямували вгору по Пенсільванія-авеню. Був ясний весняний ранок, чисте повітря дихало приємною свіжістю; у всьому — і в молодій зелені обабіч вулиці, і в рожевому вбранні квітучих персикових дерев, і в м'яких барвах Арлінгтонських висот, і в легких поривах теплого південного вітерця — відчувалася весна, щорічне чудо оновлення природи.

Сенатор скинув капелюха і немовби розкрив душу назустріч пестливому подиху ранку. Після духоти й галасу в залі засідань, з його тьмяними газовими світильниками під склепінням, після цілої ночі запеклої боротьби й гарячкового напруження мирні навколишні краєвиди здавалися раєм. Сенатор не виявляв великого захоплення — він відчував скоріше тиху, побожну радість, як і годилося християнинові й державному діячеві, чії благодійні задуми прийняті і схвалені самим провидінням. Велику битву було виграно, однак на шляху нового зако-

¹ З солодкого вина — міцний оцет (*італ.*).

² «Беовульф» — «Пісня про Беовульфа», пам'ятка стародавнього англосаксонського епосу (IX—X ст.).

ну ще стояв невсипущий сенат, а часом трапляється так, що провидіння діє у двох палатах зовсім по-різному. І все-таки сенатор був спокійний, бо знав: у сенаті, на відміну од палати представників, існує своєрідний *esprit de corps*¹, що вимагає від членів сенату поблажливо ставитися до проектів своїх колег і подавати один одному взаємну підтримку, про яку десь у вульгарному товаристві могли б сказати: «Рука руку миє».

— З божою допомогою, ми непогано попрацювали цієї ночі, містер Стерлінг. Уряд заснував заклад, який усуне добру половину труднощів у розв'язанні проблеми Півдня. І для спадкоємців Хокінса це приємна річ, дуже приємна. Лора одержить щось близько мільйона.

— Ви гадаєте, містер Ділворті, Хокінсам щось дістанеться з цих грошей? — з невинним виглядом запитав Філіп, згадавши долю асигнувань на розвиток судноплавства по річці Колумба.

Сенатор допитливо глянув на співрозмовника: чи немає в його словах якогось прихованого натяку? Потім відказав:

— Безперечно, безперечно. Їхні інтереси мені дуже близькі. Деякі витрати, звичайно, будуть, та все ж удова й сироти зможуть здійснити все, про що мріяв для них містер Хокінс.

Вони вийшли на площу перед президентським палацом, яка зустріла їх яскравою зеленню газонів, ніжним шелестом молодого листя та щебетанням пташок. Біля будинку сенатора обидва на хвилину зупинилися, милуючись навколишнім краєвидом.

— Благодать божа! — зворушено промовив сенатор.

Увійшовши в дім, сенатор покликав служницю:

— Скажіть міс Лорі, що ми на неї чекаємо. — І, звертаючись до Філіпа, додав: — Треба було б ще півгодини тому вирядити посланця з запискою. Вона буде в захваті від нашої перемоги. Залиштеся з нами снідати — самі побачите, як вона радітиме.

Служниця хутко повернулася і спантеличено доповіла:

— Міс Лорі нема, сер. І, мабуть, не було всю ніч.

Сенатор і Філіп кинулись нагору. В Лориній кімнаті вони побачили сліди безладного й поспішного пакуван-

¹ Кастовий дух (франц.).

ня: наполовину висунуті шухляди, розкидані по підлозі дрібні речі. Ліжко було не займане. З розповідей слуг виявилось, що обідати Лора теж не виходила, вибачившись перед місіс Ділворті, бо в неї немов був сильний головний біль, і звеліла слугам не турбувати її.

Сенатор був приголомшений. У Філіпа одразу ж майнула думка про полковника Селбі. Невже Лора втекла з ним? Сенатор відкинув це припущення. Ні, цього не може бути. Вчора ввечері генерал Лефенвел, представник від Нового Орлеана, розмовляючи з ним, між іншим сказав, що Селбі разом з сім'єю виїхав зранку до Нью-Йорка, звідки сьогодні має вирушити в Європу.

У Філіпа майнула нова догадка, але він не сказав про неї сенаторові. Він схопив капелюха і, пообіцявши, що зробить все можливе, помчав на квартиру до Гаррі, якого не бачив від учора, коли пішов від нього на засідання палати.

Гаррі вдома не було. Він пішов учора десь о шостій годині вечора, взявши з собою невеличкий чемодан, і сказав, що мусить негайно виїхати в Нью-Йорк, але завтра ж повернеться. У його кімнаті на столі Філіп знайшов таку записку:

Дорогий м-р Браєрлі!

Чи не могли б ви зустрітись зі мною біля шестигодинного поїзда і провести мене в Нью-Йорк? Мені треба туди поїхати в справі нашого білля, побачити одного з членів конгресу, голос якого нам конче потрібний. Сенатор Ділворті поїхати не може.

Ваша Л. Х.

— А, хай йому чорт! — вилаявся Філіп.— Цей йолоп таки впіймався на її гачок! А вона ж мені обіцяла не чіпати його...

Він затримався лише для того, щоб написати кілька слів сенаторові Ділворті,— що він знайшов отаку-то записку і негайно виїжджає в Нью-Йорк,— після чого квапливо поїхав на вокзал. Тут йому довелося чекати цілу годину, а коли поїзд нарешті рушив, то поповз, як здавалося Філіпові, мов черепаха.

Філіпа мучила тривога. Куди вони могли поїхати? Навіщо Лора взяла з собою Гаррі? Чи пов'язаний цей від'їзд з полковником Селбі? Невже Гаррі такий дурень, що дозволить втягнути себе в якусь скандальну історію?..

Здавалося, поїзд ніколи не доїде до Балтімори. Потім була довга зупинка в Гавр-де-Грасі. В Уїлмінгтоні довелося охолоджувати перегріті букси. Невже цей поїзд ніколи не досягне Нью-Йорка?.. Тільки коли проїжджали повз Філадельфію, він ішов надто швидко. Філіп стояв на площадці і очима шукав дах будинку Боултонів, сподіваючись побачити його серед густих дерев. Цікаво, думав він, що б відчула Рут, якби знала, що він зараз так близько від неї?

Потім почався штат Джерсі, безконечний Джерсі, безглуздий і сум'ятний Джерсі, де пасажир незмінно питають, чи на той поїзд вони сіли, коли їм виходити і чи не проїхали ще Елізабет. Потрапивши у Джерсі, пасажир завжди починає підозрівати, що його везуть не туди, куди треба, і що поїзд от-от прибуде в Елізабет. Він не має найменшої уяви про цей Елізабет і завжди вирішує, що наступного разу неодмінно дивитиметься у вікно, аби побачити, що ж це воно таке,— але ніколи його намір не здійснюється. А коли й побачить, то, певно, вирішить, що це Принстон або ще щось подібне. Пасажир починає дратуватись і ніяк не може збагнути, яка користь від того, що станції в Джерсі мають різні назви. Потім поїзд кілька разів зупиняється в Ньюарку — цих Ньюарків тут, мабуть, три або й чотири,— потім минає болота, довжелезну смугу прямовисних скель, що правлять за щити для реклам патентованих ліків, готового одягу та нью-йоркських засобів проти джерсійської пропасниці,— і нарешті прибуває в Джерсі-сіті.

На поромі Філіп купив вечірню газету («Івнінг Грем»! Усі подробиці вбивства!) — вигукував хлопчисько-газетяр) і, затамувавши віддих, швидко пробіг очима таке:

ЖАХЛИВЕ ВБИВСТВО В ГОТЕЛІ «ПІВДЕННИЙ»!!!

ТРАГЕДІЯ У ВИЩОМУ СВІТІ!!!

МОЛОДА КРАСУНЯ ЗАСТРЕЛИЛА ВІДОМОГО ВЕТЕРАНА

ПІВДЕННОЇ АРМІЇ!!!

ПРИЧИНА ВБИВСТВА — РЕВНОЩІ!!!

Сьогодні вранці сталося ще одне з тих жахливих убивств, про які майже щодня пишуть газети і які є прямим наслідком соціалістичних доктрин та агітації за рівноправність жінок: завдяки їм жінка тепер вважає, що вона має право сама мститися за кривд, їй заподіяні, і обирати жертвою, кого їй заманеться.

Близько дев'ятої години ранку в загальній вітальні готелю «Південний» якась леді з свідомим наміром застрелила чоловіка, а потім, відкинувши револьвер і дозволивши себе заарештувати, спокійно заявила: «Сам винен». Наші кореспонденти негайно виїхали на місце трагедії і з'ясували такі деталі.

Вчора вдень, прибувши з Вашингтона, в готелі зупинився полковник Джордж Селбі з родиною; він придбав квитки на пароплав «Шотландія» і сьогодні опівдні мав виїхати в Англію. Цей полковник, красень років сорока, був заможний і високопоставлений джентльмен, мешканець Нового Орлеана. Він хоробро воював у рядах Південної армії, був поранений в ногу й назавжди лишився інвалідом: ходив, спираючись на палицю.

Сьогодні вранці, близько дев'ятої години, в контору готелю зайшла невдома жінка в супроводі джентльмена і спитала, де вона може побачити полковника Селбі. Полковник у цей час снідав. Тоді вона попросила порт'є сказати полковникові, що його просять на хвилинку вийти у вітальню. Порт'є розповідає, що він чув, як супутник жінки спитав: «А навіщо вам його бачити?» — «Він іде в Європу, і я хочу з ним попрощатися», — відказала вона.

Полковникові Селбі сказали, що на нього чекають, а жінку та її супутника провели до вітальні, де вже були три-чотири особи. Хвилин через п'ять у вітальні один за одним пролунали два постріли, і всі кинулися туди.

Полковник Селбі лежав на підлозі, стікаючи кров'ю, але був ще живий. Два чоловіки, що першими вскочили до вітальні, схопили вбивцю; вона не чинила ніякого опору, і її негайно передали в руки прибулого на місце злочину полісмена. Свідчення осіб, що перебували у вітальні під час убивства, в основному збігаються між собою. Трапилось так, що всі вони дивилися на двері, коли у вітальню, спираючись на палицю, увійшов чоловік — це був полковник Селбі; він привернув увагу присутніх тим, що, увійшовши, раптом зупинився, ніби чимсь дуже здивований і наляканий, а потім відсахнувся назад. В ту ж мить жінка в капелюшку ступила йому назустріч і сказала приблизно так: «Джордже, ти поїдеш зі мною?» Полковник підняв руку і, відступаючи назад, вигукнув: «О господи! Я не можу... Не стріляй!..» Відразу ж по тому пролунали два постріли, і він упав. У жінки був такий вигляд, ніби вона не тямала себе від люті чи, може, від хвилювання; коли свідки схопили її, вона вся тремтіла. (це їм вона сказала: «Сам винен»).

Полковника Селбі негайно перенесли до його кімнати і викликали відомого хірурга доктора Паффера. Виявилось, що кулі потрапили в груди і в живіт. Запросили ще одного лікаря, але рани виявилися смертельними, і через годину полковник Селбі помер, страждаючи від страшного болю, але до останньої хвилини не втрачаючи свідомості, що дозволило одержати від нього детальні свідчення. Суть їх полягає в тому, що вбивцею полковника є міс Лора Хокінс; у Вашингтоні він мав з нею деякі справи, як з особою, відомою в кулуарах конгресу. Вона переслідувала його, залицяючись до нього й умовляючи залишити дружину і поїхати з нею в Європу. Коли ж він відмовився це зробити й почав уникати її, вона перейшла до погроз і напередодні його від'їзду з Вашингтона заявила, що живий він без неї не поїде.

Є всі підстави гадати, що тут мало місце свідоме і обміркова-

не вбивство: злочинниця приїхала з Вашингтона слідом за полковником Селбі саме з цією метою.

Як стало відомо, вбивця — жінка надзвичайної вроди, років двадцяти шести — двадцяти семи, — доводиться небогою сенаторові Ділворті, в якого вона прожила всю зиму. Вона походить з родовитої південної сім'ї і має репутацію багатії спадкоємиці. Однак, згідно з чутками, вона, так само як і ряд інших уставлених столичних красунь, була причетна до деяких закулісних інтриг у конгресі. Якщо не помиляємось, її ім'я згадували у зв'язку з купівлею землі для нового університету в Східному Теннесі, білль про заснування якого був схвалений палатою представників учора ввечері.

Її супутник — містер Гаррі Браерлі, молодий нью-йоркський денді, що останнім часом мешкав у Вашингтоні. Його взаємини з убивцею та причетність до злочину нам невідомі, але його також узято під варту й буде затримано принаймні як свідка.

Р. С. Один із свідків розкажує, що після того, як Лора Хокінс двічі вистрелила в полковника Селбі, вона повернула пістолет на себе, але Браерлі підбіг і вихопив у неї зброю — саме він кинув пістолет на підлогу.

Дальші деталі вбивства з докладними біографіями всіх осіб, причетних до цієї трагедії, ми подамо в наступному випуску нашої газети.

Філіп одразу ж поспішив у готель «Південний», де все ще панувало надзвичайне збудження і від одного до іншого передавалися сотні перебільшених і суперечливих чуток. Свідки вбивства вже стільки разів оповідали про свої враження, що поступово склали захоплюючу драматичну історію, прикрашаючи її чимраз новими жахливими подробицями. А ті, хто нічого не бачив, розповідали свої власні вигадки: мовляв, дружина полковника збожеволіла, а діти, вбїгши у вітальню, попáдали в калюжу батькової крові. Портъє твердив, ніби він, лише глянувши на незнайомку, здогадався по її очах, що вона задумала вбивство. Хтось зіткнувся з нею на сходах і тепер запевняв, що його враз охопило передчуття чогось моторошного. Дехто доводив, що Браерлі — співучасник злочину: це, мовляв, він підбурив жінку вбити його суперника. Інші вважали вбивцю божевільною — надто вже спокійно та байдуже вона поводитись.

Філіп довідався, що і Гаррі, і Лору замкнули в міській тюрмі, й подався туди, але до арештованих його не пустили. Не будучи газетним репортером, нічого було й сподіватися на побачення з кимсь із них. Підозріливо розпитавши Філіпа про те, хто він і звідки, поліцейський чиновник порадив прийти вранці: може, тоді йому й дозволять побачитися з Браерлі.

В останніх випусках вечірніх газет були опубліковані перші результати слідства. Хоч для присяжних справа була досить ясна, їм довелося просидіти чимало часу, слухаючи запеклу суперечку лікарів. Доктор Паффер наполягав на тому, що потерпілий помер від рани в грудях. Доктор Добб з не меншою наполегливістю доводив, що причиною смерті була рана в живіт. Доктор Голайтлі заявив, що, на його думку, смерть настала внаслідок ускладнень, викликаних обома ранами, і, можливо, ще від ряду інших причин. Він допитав офіціанта, чи їв щонебудь полковник Селбі за сніданком і що саме він їв, а також з апетитом чи без апетиту.

Кінець кінцем слідство прийшло до незаперечного факту, що Селбі помер, що причиною смерті могла бути будь-яка з двох ран (згідно з визначенням лікарів), і склало акт, в якому було написано, що потерпілий помер від кульових ран, заподіяних пострілами з пістолета міс Лорою Хокінс.

Ранкові газети вийшли з величезними аншлагами і рясніли подробицями вбивства. Повідомлення, зміщені напередодні у вечірніх газетах, були лише першими краплями цієї нестримної зливи. Драматичному описові подій в готелі «Південний» були присвячені цілі газетні полоси. Тут були біографічні та історичні нариси. Тут були довжелезні повідомлення спеціальних кореспондентів з Вашингтона, які докладно висвітлювали Лорине життя в столиці, наводячи імена всіх чоловіків, з котрими вона, за чутками, була в близьких стосунках; вони описували особняк сенатора Ділворті, його сім'ю, кімнату, де жила Лора, зовнішність сенатора, висловлені ним думки. Тут були численні відомості про Лорину незвичайну вроду, про її обдарованість, про її блискуче, а тепер і сумнівне становище в суспільстві. Тут були також інтерв'ю з полковником Селлерсом та з Вашингтоном Хокінсом — братом убивці. Одна з газет вмістила велику кореспонденцію з Хокая про занепокоєння, викликане в цьому тихому містечку страшною новиною.

Були опитані всі особи, причетні до трагедії. Газети друкували розмови з портьє, з хлопчиком-посильним, з офіціантом, з усіма свідками вбивства, з полісменом, з власником готелю (який наголосив на тому, що у його готелі ніколи ще не траплялося нічого подібного, хоча в нього завжди зупиняються всі аристократи з Півдня), а

також з удовою полковника — місіс Селбі. Були тут і малюнки, що ілюстрували сцену вбивства, і види готелю та вулиці, і портрети осіб, причетних до справи.

Знайшлося місце і для трьох детальних лікарських висновків про причини смерті полковника, які суперечили один одному і рясніли такими спеціальними термінами, що ніхто в них нічого не второпав. Були вміщені також інтерв'ю з Гаррі та Лорою, а в одній з газет Філіп прочитав і свою власну заяву, котру він зробив якомусь репортеру, що нахабно підняв його вночі з ліжка, — Філіп так і не збагнув, як той спромігся його розшукати.

Ті газети, яким не пощастило розжитися достатньою інформацією про даний випадок, наводили енциклопедичні довідки про подібні вбивства та про вбивства взагалі.

Інтерв'ю з Лорою було коротке і якесь уривчасте: на дев'ять десятих воно складалося з глибокодумних спостережень самого репортера і лиш на одну десяту — з Лориних зізнань, та ще й, як багатозначно зауважив репортер, «дуже непослідовних». Однак з нього випливало, що Лора заявила, ніби вона дружина Селбі чи колись була його дружиною, нібито Селбі зрадив і покинув її, і вона мала намір їхати з ним у Європу. Коли ж репортер запитав її: «Що вас примусило застрелити його, міс Хокінс?» — вона лише сказала: «Хіба я його застрелила?.. А що, хіба кажуть, ніби я його застрелила?» — і більше не вимовила й слова.

Роздмухана газетами сенсація збудоражила все місто. Всюди тільки й говорили, що про вбивство. Люди жадібно вчитувались у газетні повідомлення, жваво обговорювали становище арештованих, сперечалися з приводу мотивів убивства: газети висували їх десятками.

Протягом ночі невловимий електричний струм розніс новину по телеграфних дротах усїєї країни, а підводний кабель передав її далі, за океан, і вранці в усіх містах і селах Сполучених Штатів, від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя, а також далеко за океаном — у Лондоні, в Парижі, в Берліні — ім'я Лори Хокінс повторювали мільйони і мільйони людей. А тим часом жінка, якій належало це ім'я, — колишня чарівна дитина, — давня прекрасна королева вашінгтонських салонів, — тремтіла від холоду, сидючи на залізному ліжку в темряві вогкої тюремної камери.

РОЗДІЛ XVI

ЛОРА В ТЮРМІ

— Mana qo s'u x-opon-vi ri v'oyeualal, ri v'achihilal! ahcarroc cah, ahcarroc uleu! la quitzih varal in camel, in zachel varal chuxmut cah, chuxmut uleu!

„Rabinal-Achi“¹

Найпершим клопотом Філіпа було визволити Гаррі з тюрми. Наступного дня він добився дозволу побачитися з другом у присутності наглядача і знайшов бідолашного Гаррі в дуже пригніченому настрої.

— Ніколи не сподівався потрапити в таке місце, друже,— сказав він Філіпові.— Тут зовсім не місце для джентльмена, вони тут не мають ніякого поняття, як треба поводитися з джентльменом. Глянь лишень на цей харч! — Він показав на незайманий тюремний пайок.— Кажуть, що мене тут тримають як свідка, а я провів ніч разом з цілою зграєю головорізів та шахраїв. Нічого сказати, гарний буде з мене свідок, коли я з місяць посиджу в такому товаристві!

— Якого ж біса,— сказав Філіп,— тебе понесло з Лорою в Нью-Йорк? Навіщо це було тобі потрібно?

— Навіщо? Ну... адже вона попросила мене поїхати з нею. Я ж нічого не знав про цього проклятушого Селбі. Вона сказала, що їде в якійсь там справі, пов'язаній з університетом. Я й гадки не мав, чого вона тягне мене в той чортів готель. Вона, мабуть, знала, що всі приїжджі з Півдня зупиняються в ньому, і сподівалася знайти там свого коханого. О боже, як я шкодую, що не послухав твоєї поради, Філіпе! Потрапити в газети так, як я, це

¹— Не допомогли мені моя хоробрість і сила! Хай почують мене, нещасного, земля й небо! Невже я справді мушу вмерти, невже мушу вмерти тут, між небом і землею? — «Рабінал-Ачі» (мовою кіче).

все одно, що самому вбити кого-небудь. Вона таки справжнісінький диявол, ця жінка! Побачив би ти, як ніжно вона щебетала до мене! Ах, який же я осел!

— Ну, що ж, я не збираюсь сперечатися з нещасним в'язнем. Але насамперед тобі треба вибратися звідси. Я привіз із собою Лорину записку до тебе, це по-перше. Крім того, я балакав з твоїм дядьком і пояснив йому, як усе було. Незабаром він прийде сюди.

Дядько й справді прийшов, та ще й з кількома приятелями, і здійняв таку бучу, що на кінець дня тюремне начальство звільнило Гаррі, взявши з нього обіцянку негайно з'явитися, коли його викличуть як свідка. Тільки-но Гаррі опинився за ворітьми тюрми, до нього враз повернулася звичайна життєрадісність, і він забажав неодмінно почастувати Філіпа та всіх своїх приятелів королівською вечерею у Дельмоніко. Це марнотратство, виправдати яке міг хіба що лише надмір почуттів, Гаррі вчинив з властивою йому безтурботною щедрістю. Він замовив розкішну вечерю, і навряд чи треба пояснювати, що оплатити рахунок довелося Філіпові.

Того дня жодному з друзів і на думку не спало спробувати побачитися з Лорою, і за цілий день її не навідала жодна душа, крім газетних репортерів, аж поки не з'явилися полковник Селлерс з Вашингтоном, які, дізнавшись про все, що духу примчали в Нью-Йорк.

Вони знайшли Лору в одній з камер на верхньому поверсі жіночого відділення під самісіньким дахом. Камери тут були дещо просторіші, ніж у чоловічому відділенні: футів вісім завширшки і близько десяти — чи, може, трохи більше — завдовжки. Стіни й підлога — кам'яні, дах низький, похилий. За вікно правив прорізаний просто в дах вузький отвір, що пропускав трохи світла і був єдиним засобом вентиляції; коли це своєрідне вікно було відчинене, ніщо не перешкоджало дощовим краплям попадати в камеру. Опалення існувало тільки в коридорах, і навіть при прочинених дверях в камері було холодно й вогко. Незважаючи на свіжовибілені стіни й чистоту, тут стояв той невловимий запах, що властивий усім тюрмам. Єдиними меблями було вузьке залізне ліжко з солом'яним матрацом та кількома не дуже чистими на вигляд ковдрами.

Коли полковник Селлерс у супроводі тюремної наглядачки ввійшов у камеру й роздивився навколо, він не

зміг стримати своїх почуттів: по щоках у нього покотилися сльози, а голос тремтів так, що він майже не міг говорити. Вашингтон був взагалі неспроможний вимовити жодного слова; він раз у раз одводив очі від обличчя сестри і з невимовною огидою поглядав на жалюгідних істот, що гуляли за дверима. Лише Лора зберігала спокій і самовладання, хоча й вона не могла не хвилюватися, бачачи засмучені обличчя друзів.

— Зручно тобі тут, Лоро? — нарешті спромігся видушити з себе полковник.

— Як бачите, — відповіла вона. — Я б не сказала, що це можна назвати зручністю.

— Тобі що, холодно?

— Тут страшенний холод. Кам'яна підлога мов лід. Мені до кісток проймає, тільки ступлю на неї. Доводиться весь час сидіти на ліжку.

— Бідолашна дівчинка! А їсти тобі дають?

— Я не голодна. Їсти мені не хочеться. Ну, а цього їсти просто не можу.

— Ах, дитино моя, — зітхнув полковник, — це жахливо! Але ти не журись, люба, не журись...

Тут голос його урвався. Трохи помовчавши, полковник заговорив знову:

— Ми тебе захищатимем. Ми зробимо все, що можна. Адже я знаю, що ти не хотіла цього зробити. Це, певно, на тебе якесь потьмарення найшло або щось подібне. Ти ж ніколи не робила нічого такого.

Лора ледь помітно всміхнулася і сказала:

— Так, щось подібне... Все це наче якийсь вихор. Він був пегідник, ви ж нічого не знаєте.

— Краще я сам би його вбив. На дуелі, розумієш, як годиться. Ах, справді, треба було мені це зробити. Але ти не втрачай надії. Ми тебе визволимо — кращі нью-йоркські адвокати можуть зробити все, що завгодно, я не раз читав про такі випадки. А поки що треба якнайзручніше влаштувати тебе. Ми привезли тобі дещо з одягу, він у готелі. Що б нам ще зробити для тебе?

Лора попросила принести кілька простирал, невеличкий килимець на підлогу, а також щодня надсилати щонебудь з їжі. І ще, коли це дозволено, — книжок та письмове приладдя. Пообіцявши дістати всі ці речі, полковник і Вашингтон розпрощались і пішли, засмучені становищем ув'язненої чи не дужче, ніж вона сама.

Залишаючи тюрму, полковник натякнув наглядачці, що коли вона трохи краще піклуватиметься про Лору, то не пошкодує про це, а тюремникові, який випускав їх за ворота, поблажливо сказав:

— У вас тут цілком солідна установа, вона робить честь усьому місту. Тут мешкає один з моїх друзів — отже ми ще побачимося, добродію.

Наступного дня в газетах з'явилися нові подробиці Лориної біографії, прикрашені й перебільшені пишномовністю репортерів. Деякі з них кидали зловісну тінь на покійного полковника, змальовуючи Лору як його жертву й справедливую месницю за свою розтопану невинність; інші зображали її жорстокою вбивцею, що марно домагалася його кохання. Як тільки були найняті адвокати, вони при першій же зустрічі з Лорою заборонили їй давати репортерам будь-які інтерв'ю, але це не перешкоджало — а може, навіть і сприяло — появі то в одній, то в іншій газеті нових статей, явно розрахованих на те, щоб викликати співчуття громадськості до нещасної жінки.

Провідні газети не проминули нагоди зробити з убивства в готелі «Південний» певні моральні висновки, і Філіп вирізав і зберіг три-чотири статті, які йому найбільше сподобалися. Згодом він не раз читав їх уголос друзям і просив угадати, з якої газети зроблена кожна вирізка.

Одна з цих статей відзначалася надзвичайно простим стилем і починалася так:

Історія ніколи не повторюється, проте калейдоскопічні картини повочасного життя періодко здаються немовби складеними з уламків античних легенд. Вашингтон — не Корінф, і Лаїс, прекрасна дочка Тімандри¹, навряд чи була прототипом чарівної Лори, дочки плебейського роду Хокінсів; але стародавні оратори та державні діячі, які платили гроші за прихильність першої, мабуть, не поступалися непідкупністю перед нашими республіканськими лідерами, що діяли настанови, як любити і як голосувати, із зваблених уст вашінгтонської інтриганки. І, можливо, новочасна Лаїс ніколи б не розлучилася з американською столицею, якби серед республіканців знайшовся хоч один Ксенократ, що встояв би перед її чарами. Однак на цьому історична паралель обривається. Лаїс, яка втекла з юним Гіпостратом, була вбита жінками, що позаздрили на її вроду; Лора, приїхавши у свою Фессалію з юним Браерлі, вбиває іншого свого коханця і стає героїнею скривдженого жіноцтва.

¹ Лаїс, Тімандра — старогрецькі гетери (V ст. до н. е.).

В статті іншої газети було менше ліричних красот, але не менше енергійних висловлювань. Вона закінчувалась так:

Щодо фатальної красуні Лори Хокінс та розпутного полковника розбитої армії, який що посіяв, те й зібрав, то нам до них цілком байдуже. Та коли над цією жахливою трагедією піднімається завеса, ми краєм ока бачимо життя нашої столиці при нинішньому уряді — і це видовище не може не викликати в нас тривоги за дальшу долю країни.

Третя газета висвітлювала питання в зовсім іншому тоні. В ній писалося:

Справдилися наші неодноразові передбачення. Перед нами ще один вияв згубних тенденцій, що, як ми вказували, поширились у вищих колах американського суспільства. Назва нашої столиці починає звучати гірким докором. Сподіваємося, що своїм рішучим вкриттям високопоставлених шахраїв ми зробили дещо для врятування країни від катастрофи; ніхто й ніщо не перешкодить нам і надалі відстоювати зневажені закони, спрямовані на захист життя людини так, щоб кожний громадянин міг хоча б серед білого дня ходити по вулицях чи з'являтися в громадських місцях, не ризикуючи дістати кулю в потилицю.

Четверта газета починала свої коментарі так:

Вичерпна повнота, з якою ми сьогодні подаємо нашим читачам усі деталі вбивства полковника Селбі Лорою Хокінс, є чудом сучасної журналістики. Дальше розслідування навряд чи зможе додати щось істотне до наявної картини. Історія ця не нова. Вродлива жінка холоднокровно вбиває свого коханця, який намагався втекти від неї, і, поза всяким сумнівом, незабаром ми дізнаємось про те, що коли вона й не була зовсім божевільна, то принаймні діяла під впливом так званого «раптового потьмарення».

Не буде перебільшенням сказати, що перші повідомлення про трагедію викликали майже у всіх почуття гніву проти вбивці, ув'язненої в міській тюрмі, а описи її вроди тільки розпалювали загальне обурення. Виходило так, ніби вона через те й наважилася порушити закон, що була жінкою, та ще й вродливою; і всі висловлювали палкі надії на те, що закон належним чином покарає її.

Проте були у Лори і захисники, до того ще й дуже впливові. Їй було відомо чимало секретів, і, як видно, вона могла пошкодити не одній репутації. Але хто може сказати напевно, чому людина робить так, а не інакше? Справді, хіба не можна просто пожаліти жінку, чия блискача кар'єра так несподівано закінчилася нещастям

і злочином? Тож і ті, хто близько знав Лору у Вашингтоні, мабуть, не могли повірити, що ця чарівна жінка здатна на умисне вбивство, й охоче підтримували зворушливі гіпотези про спалах безумства, спричинений особистим горем.

Сенатор Ділворті був, звичайно, дуже прикро вражений, але водночас душу його сповнив жаль до блудниці.

— Всім нам потрібне милосердя,— сказав він.— Живучи в моїй родині, Лора зарекомендувала себе з найкращого боку: це щира, добросерда і правдива дівчина,— може, трохи більше, ніж треба, схильна до веселощів та неуважна до зовнішніх проявів релігії, зате істинна християнка в душі. Навіть якщо на неї вплинули якісь невідомі мені переживання, вона не змогла б дійти до такої крайності, будучи при своєму розумі.

Треба віддати належне сенаторові: він щиро прагнув допомогти Лорі та її сім'ї в цьому страшному випробуванні. Та й у самої Лори часом водились гроші, бо тим, хто обирає своїм полем діяльності кулуари конгресу, нерідко щастить більше, ніж тим, хто оббиває його пороги з позовами; отже, вона мала змогу користуватися багатьма привілеями, що скрашували її суворе тюремне життя. Це дозволило їй також викликати до себе рідних і щодня з ними бачитися. Ніжне піклування Лориної матері, її по-дитячому безпосереднє горе і тверда віра в безневинність дочки зворушували навіть тюремних наглядачів, які вже звикли бачити людські страждання.

Місіс Хокінс прибула до дочки відразу ж, тільки-но одержала гроші на дорогу. Ні слова докору не злетіло з її уст, вся вона була втілення ніжності й співчуття. І хоча вона не могла не бачити жахливих фактів, їй було цілком досить кількох слів, сказаних Лорою при першій зустрічі: «Матусю, я просто не тямилу, що роблю». Місіс Хокінс оселилася недалеко від тюрми і повністю присвятила себе піклуванню про названу дочку, так, ніби це була її рідна дитина. Вона, мабуть, проводила б у тюрмі дні й ночі, якби їй дозволили. Здавалося, нещастя вдихнуло нові сили в цю стареньку і кволу жінку.

Зворушливі розповіді про самовідданість старої матері, про її простоту й набожність незабаром з'явилися у газетах і викликали новий приплив співчуття до нещасної ув'язненої, доля якої починала дедалі більше хвилю-

вати публіку. Знайшлося, певна річ, чимало людей, які стали на її захист, вважаючи, що її злочин цілком покутується знесеними нею стражданнями, і в різні способи виявляли Лорі своє співчуття. Вони приходили до неї в тюрму, надсилали подарунки — квіти й фрукти,— і все це вносило пробіски радості у її похмуру й холодну камеру.

Лора не хотіла зустрічатися ні з Філіпом, ні з Гаррі. Дізнавшись про це, Філіп відчув полегшення: йому здавалося, що після того, як вона порушила своє слово, їй, напевне, буде соромно дивитися йому в очі; Гаррі ж, який усе ще перебував під впливом Лориних чар, був неабияк вражений і в душі вважав її відмову жорстоким вчинком. Філіпові він сказав, що звичайно, в нього не може бути нічого спільного з такою жінкою, але, мовляв, йому все-таки хотілось би побачитися з нею.

Побоюючись, щоб Гаррі знову не наробив яких-небудь дурниць, Філіп переконав друга поїхати разом з ним у Філадельфію, де той міг би подати йому, Філіпові, свою неоціненну допомогу в розробці копальні в Іліоні.

Судовий розгляд Лориної справи йшов своїм порядком. Лору обвинуватили у навмисному вбивстві, і на початку літа її мали судити. Для її оборони було найнято двох кращих нью-йоркських адвокатів по кримінальних справах, і ця мужня жінка проводила в їхньому товаристві чимало часу, готуючись до наступного суду. В міру того як вона радилась із своїми оборонцями і починала краще розуміти методи кримінальної процедури штату Нью-Йорк, її впевненість міцніла з кожним днем.

Однак звістка з Вашингтона дуже засмутила Лору. Зимова сесія конгресу закінчилась, а її білль так і не встиг пройти через сенат. Тепер треба було чекати наступної сесії.

РОЗДІЛ XVII.

МІСТЕР БІГЛЕР ЗВОДИТЬСЯ НА НОГИ, А МІСТЕР БОУЛТОН ЗАЛІЗАЄ В БОРГИ

Що б не робили ми — то марний труд:
Усюди нас невдачі стерсжуть,
І все як є втрачаєм повсякчас,
Неначе сто чортів у змові проти нас.

Чосер

He moopihooawa ka aie¹.

Зима того року була неврожайною для фірми «Пенні-бекер, Біглер і Смолл». Ці уславлені підрядчики звикли під час сесії законодавчих зборів у Гаррісберзі намолочувати більше грошей, ніж за все літо, а тут їх раптом спіткала така невдача. Для Біглера вона була незбагненною загадкою.

— Ви розумієте, містер Боултон,— сказав він у розмові, при якій був присутній і Філіп,— який це удар для всіх нас. Можна подумати, що політика в наш час уже нікуди не годиться. Ми так розраховували на переобрання Саймонса! І ось маєте: його обрали знову, а я ще не бачив жодного, хто заробив би на цьому хоч що-небудь.

— Ви хочете сказати,— спитав Філіп,— що він нічого не заплатив за свій успіх на виборах?

— Анічогісінько, жодного centa, скільки мені відомо,— обурено відказав містер Біглер.— Коли хочете знати, він просто обдурив увесь штат. От тільки й досі не можу збагнути, як це все було зроблено. Я навіть не пригадую, щоб у Гаррісберзі коли-небудь було так скрутно з грішми.

— Невже у зв'язку з його обранням не було ніяких комбінацій? Ніяких залізничних проектів або планів відкриття нових копалень?

¹ Борг — це отруйна змія (*гавайськ.*).

— Ні про що подібне не чув,— сказав Біглер, сердито крутнувши головою.— Уявіть собі, всі кажуть, що ці вибори справді пройшли без грошей. Абсолютно нечувана річ!

— А може,— висловив припущення Філіп,— їх було проведено за принципом страхових компаній, коли поліс через певний строк набирає чинності і без сплати дальших внесків?

— Отже, ви гадаєте,— посміхнувся містер Боултон,— що розсудливий і далекоглядний політик може дістати місце в конгресі, не турбуючись про розплату?

— Як би там не було,— перервав його містер Біглер,— але це спритне шахрайство. Воно поставило догори дном усі мої розрахунки; ми залишилися в дурнях, а я вже був певен, що гроші майже в кишені. Ні, панове, ось що я вам скажу: треба домагатися реформ. Якщо законодавчі збори почнуть отак роздаровувати крісла в сенаті Сполучених Штатів, усе піде шкереберть.

Перспективи були сумні, та не таку вдачу мав містер Біглер, щоб занепасти духом після першої поразки і втратити віру в людей, зіткнувшись з поодиноким проявом чесності. Він знову звівся на ноги або, принаймні готовий був звестись, якби містер Боултон допоміг йому протриматися місяців хоч три.

— Накльовується одне грошовите дільце,— пояснив він містеру Боултону.— Нам дуже пощастило. Ми уклали контракт на брукування вулиць у місті Мобіл. Ось погляньте.

І містер Біглер навів кілька цифр: контракт — стільки-то, вартість матеріалів і робочої сили — стільки-то, чистого прибутку — стільки-то. Через три місяці місто сплачує компанії триста сімдесят п'ять тисяч доларів, з них двісті тисяч становитиме чистий прибуток. А все діло дасть компанії не менше мільйона, а то навіть і більше. Ніякої помилки тут бути не може — ось контракт. Містер Боултон сам добре знає, скільки коштують матеріали і скільки доведеться заплатити робітникам.

Містер Боултон з власного гіркого досвіду чудово знав, що в цифрах, якими оперують Біглер чи Смолл, чомусь завжди трапляються помилки; знав він і те, що йому слід було б витурити цього бізнесмена з кімнати. Але замість цього він сидів і слухав його патякання.

Ім треба лише дістати п'ятдесят тисяч доларів, щоб

розпочати роботи,— решту дасть місто. Містер Боултон сказав, що в нього нема стільки грошей. Ну що ж, тоді Біглер міг би позичити їх на його ім'я. Містер Боултон сказав, що не має права наражати свою сім'ю на такий ризик. Але ж вони можуть переписати на нього контракт — хіба це не надійна гарантія? Навіть якщо його передадуть комусь іншому, він одержить величезні гроші. А сам він, Біглер, зараз у такому скрутному становищі, що не має чим годувати сім'ю. Якби тільки його підтримали ще один раз, востаннє,—і він певен, що зумів би стати на ноги. Він благає допомогти йому.

І містер Боултон здався. Він ніколи не міг відмовити, коли його так просили. Досить було йому хоч раз зробити послугу якомусь шахраєві — і той немовби діставав на нього довічні права. Однак у містера Боултона не вистачило сміливості розповісти про свій вчинок дружині, бо він знав, що коли і є хтось більш неависний для його сім'ї, ніж Смолл, то це Біглер.

— Філіп мені сказав,— звернулась увечері до чоловіка місіс Боултон,— що цей шахрай Біглер сьогодні знову приходив до тебе. Сподіваюся, ти більше не матимеш з ним ніяких справ?

— Йому дуже не пощастило,— зніяковіло відповів містер Боултон.

— Йому завжди не щастить, і він завжди втягує тебе в якісь неприємності. Але тепер ти вже його не слухаєш?

— Знаєш, любя, його сім'я мало не голодує, і я дозволив йому використати моє ім'я... але він дав надійні гарантії. Найгірше, що може статися, це деякі незручності...

На обличчі місіс Боултон з'явився вираз смутку й занепокоєння, але вона не висловила свого невдоволення й нічим не дорікнула чоловікові. Вона знала, що означають «деякі незручності», але знала й те, що тут нічого не вдієш. Якби містер Боултон пішов купувати їжу для сім'ї, маючи в кишені один-єдиний долар, він і той віддав би першому-ліпшому старцю, який попросив би його про це. Місіс Боултон лише спитала (і це запитання свідчило про те, що, коли йшлося про справи, близькі її серцю, вона й сама була не більш ошадливою, ніж її чоловік):

— Ну а ти принаймні залишив грошей для Філіпа, щоб він міг відкрити свою вугільну копальню?

— Звичайно, відклав якраз стільки, скільки потрібно на відкриття копальні і скільки ми можемо дозволити собі втратити, якщо там не буде знайдено ніякого вугілля. Філіп розпоряджається цими грішми як рівноправний компаньйон — відповідно до вкладеного капіталу. Він твердо впевнений, що доб'ється успіху, і хотілось би, щоб його не спіткало розчарування.

Філіп не міг не відчувати, що Боултони ставляться до нього так, наче він уже став членом їхньої сім'ї, — всі за винятком Рут. Коли, одужавши після нещасливого випадку, він приїхав додому, його мати, не приховуючи своїх ревнощів до місіс Боултон, засипала його питаннями про неї і про Рут. За цим зовнішнім проявом ревнощів приховувався, безсумнівно, той глибокий смуток, який крає серце кожної матері, коли її син залишає рідне гніздо і заводить нові знайомства. Для місіс Стерлінг, удови, що жила на невеличкий дохід у далекому масачузетському селищі, Філадельфія була містом казкової розкоші. Їй здавалося, що всі тамтешні жителі мусять бути високопоставленими особами, жити багато й безтурботно, користуючись усіма земними благами. У деякого з її сусідів у цьому місті жили родичі, і мати родичів у Філадельфії вважалось у них чи не найпершою ознакою добродіяльності. Місіс Стерлінг раділа, що її Філіп пробиває собі шлях в такому високому середовищі, й була твердо переконана, що хоч яких би успіхів він досяг, вони не будуть для нього надто великими.

— Отже, сер, — сказала Рут, коли Філіп повернувся з Нью-Йорка, — ви стали учасником жахливої трагедії. Я бачила ваше ім'я в газетах. А що, ваші друзі з Заходу всі такі, як ця жінка?

— Вся моя участь, — відказав Філіп, трохи роздратований її тоном, — полягала в тому, що я намагався врятувати Гаррі від біди і кінець кінцем зазнав невдачі. Він таки впіймався на її гачок і був за це добре покараний. Я хочу спробувати взяти його з собою в Іліон, подивитися, чи не зможе він спокійно працювати на одному місці і облишити свої дурощі.

— А вона й справді така гарна, як пишуть у газетах?

— Не знаю, краса в неї особлива... вона несхожа на...

— На Алісу, так?

— Словом, це великосвітська красуня, її називали найвродливішою жінкою у Вашингтоні. Розумієте, сліпу-

ча краса, гострий розум, дотепність... Рут, ви вірите, що жінка може мати душу диявола?

— Коли чоловіки можуть, то чому б не могли й жінки? Але я ніколи таких не бачила.

— Так от, Лора Хокінс дуже схожа на таку жінку. І навіть страшно подумати, що на неї чекає.

— Як, невже ви гадаєте, що вони можуть повісити жінку? Невже дійдуть до такого варварства?

— Я мав на думці інше... Звичайно, нью-йоркський суд навряд чи визнає жінку винною в такому злочині. Але подумайте про те, яким буде її життя, коли її вправдають.

— Так, це жахливо,— замислено мовила Рут.— Однак найгірше те, що ви, чоловіки, не бажаєте дозволити жінкам учитись, аби заробляти на життя власною працею. Та й виховують їх так, ніби їх завжди хтось пеститиме й годуватиме, ніби з ними ніколи не зможе скоїтися ніякого лиха. Я ж знаю, що й ви тут усі хотіли б, щоб я склавши руки сиділа вдома і облишила свою професію.

— Ні-ні,— серйозно запевнив Філіп.— Я поважаю ваше рішення. Але, Рут, невже ви гадаєте, що ваша професія зробить вас щасливішою чи принесе більше користі, ніж власний дім?

— А хіба щось перешкодить мені мати власний дім?

— Можливо, ніщо не перешкодить, от тільки вас самої ніколи в ньому не буде: розпочавши практику, ви день і ніч бігатимете до хворих. Що ж то буде за дім для вашого майбутнього чоловіка?

— А що за дім для дружини лікаря, чоловіка якої теж ніколи немає вдома?

— Ну, знаєте, це вже нечесно. Все-таки хазяйка в домі — жінка.

Між Філіпом і Рут часто виникали подібні суперечки, і Філіп завжди намагався звести їх до особистих взаємин. Незабаром він мав на все літо виїхати в Іліон і не хотів залишати Рут, не почувши від неї обіцянки, що, може, вона покохає його коли-небудь, коли він стане гідним її кохання й матиме змогу запропонувати їй дещо краще, ніж поділити з ним його бідність.

— Мені працювалось би набагато краще, Рут,— сказав він їй у день від'їзду,— якби я знав, що хоч трохи дорогий вам.

Рут опустила очі; щоки її злегка почервоніли, вона вагалася. «Навіщо їй опускати очі?» — подумав Філіп. Адже вона й так он на скільки менша від нього на зріст.

— Іліон — неабияка глушина,— знову заговорив Філіп, ніби ця географічна довідка була тут цілком до речі,— і в мене буде досить часу, щоб обміркувати всю відповідальність, яку я взяв на себе, і...

Здавалося, він так ніколи й не закінчить свою думку. Але Рут підвела очі, і в її погляді промайнуло щось таке, від чого серце Філіпа забилося сильніше. Вона взяла його за руку і серйозно й ніжно сказала:

— Не треба втрачати надії, Філіпе.— І тут же додала вже зовсім іншим тоном:— Адже ви знаєте, що влітку я закінчую навчання й одержую диплом. Отже, коли щось трапиться — буває, що копальні часом вибухають,— кличте мене. На все добре!

Розробку вугільної копальні в Іліоні було розпочато з ентузіазмом, але без особливих ознак успіху. Філіп вирішив заглибитись у підніжжя гори, сподіваючись, що вугільний пласт залягає саме там. Він гадав, що приблизно знає, скільки треба копати, але точно сказати цього ніхто не міг. Дехто з робітників жартував, що їм, мабуть, доведеться прорити хід крізь усю гору і потім цю дірку можна буде використати для залізничного тунелю. Та як там не було, а табір гірників жив повнокровним трудовим життям. Біля підніжжя гори виникло ціле містечко з дерев'яних хатинок, з власною кузнею, невеличкою механічною майстернею і пересувною крамничкою для робітників. Філіп і Гаррі розкинули просторий намет і тішились усіма принадами вільного життя.

Викопати яму в землі зовсім не важко, коли в тебе є гроші, щоб за це платити; однак ті, хто береться за цю справу, завжди дивуються, як багато потрібно грошей для того, щоб викопати хоч невеличку яму. Земля ніколи не бажає поступатися багатствами, схованими у її надрах, не одержуючи нічого взамін, і коли людина просить у неї вугілля, вона вважає своїм правом вимагати за це золота.

Робота захопила всіх. І чим далі тунель заглиблювався в гору, тим ближчим здавався довгожданий день: ось ще один, останній, вибух—і очам відкриється омріяний скарб!

Так у напруженій роботі минав тиждень за тижнем; тепер уже працювали й вночі. Бригади змінювали одна одну, і тунель поволі, але невпинно, дюйм за дюймом і фут за футом, прорізав гору. Філіпа окрилювали надії і водночас гризли сумніви. Кожної суботи, виплачуючи робітникам гроші, він бачив, що його ресурси тануть з загрозливою швидкістю, а «знаків» вугілля, як казали гірники, все ще було вкрай обмаль.

Життя в Іліоні сподобалося Гаррі, і ніщо не могло похитнути його ентузіазму та впевненості в успіху справи. Намагаючись визначити можливе місце залягання пласта, він робив нескінченні розрахунки, що їх ніхто не міг зрозуміти. Він ходив між робітниками з надзвичайно заклопотаним виглядом, а коли спускався в селище, то називав себе не інакше як головним інженером робіт і годинами просиджував на відкритій веранді готелю, розкурюючи люльку в товаристві господаря-голландця й розважаючи місцевих гультіпак історіями про свою участь у спорудженні залізниці в штаті Міссурі. З господарем він розмовляв про перспективи розширення його готелю та про купівлю земельних ділянок навколо селища, ціни на які з відкриттям нової копальні неодмінно мають підскочити. Він навчав голландця, як робити найрізноманітніші прохолоджувальні суміші, і його рахунок у готелі з кожним днем зростав, на превелику втіху містера Дузенгеймера. Одне слово, містер Браєрлі був надзвичайно корисною і приємною особою всюди, де тільки появлявся.

Минула перша половина літа. «Роботи йдуть своїм звичаєм»,— оце й усе, про що Філіп міг повідомити містера Боултона, і не дуже радісно було йому надсилати в Філадельфію такі листи у відповідь на запитання, в яких, йому здавалося, прозирало чимраз більше занепокоєння. Та й сам він весь час з острахом думав про те, що гроші можуть скінчитися раніше, ніж буде знайдено вугілля.

Тим часом Гаррі викликали в Нью-Йорк як свідка в справі Лори Хокінс. Адвокат писав, що Філіпові теж, можливо, доведеться приїхати, але вони сподіваються домогтися відстрочки суду. Вони ще не мають деяких важливих свідчень, і, певно, суддя не буде наполягати, щоб вони з'явилися на процес непідготовлені. Причин для відстрочки було багато — причин, про які, зрозуміла річ,

ніхто не говорив уголос, але які, напевно, іноді розуміють нью-йоркські судді, коли заводольняють прохання про відстрочку процесу під приводом, що здається громадськості зовсім не переконливим.

Гаррі поїхав, але невдовзі повернувся. Процес було відкладено. «Кожний тиждень, який ми можемо виграти,— сказав досвідчений оборонець містер Брехем,— збільшує наші шанси. Народний гнів ніколи довго це тримається».

РОЗДІЛ XVIII

ФІЛІП МАЛО НЕ ЗНАХОДИТЬ ВУГІЛЛЯ

Солнце заблистало, но не надолго:
блеснуло и скрылось.

„Mofère ipa eiye nã”. — „Aki ije
ofere li obbè”¹.

— Знайшли!

Ця звістка, що серед ночі пролунала біля входу в намет, наче ударом електричного струму скинула Філіпа з ліжка і в одну мить зігнала з нього весь сон.

— Що?.. Де?.. Коли?.. Вугілля?.. Дайте подивитись... Чи доброї якості?..— всі ці запитання одне за одним злітали з Філіпових уст, поки він гарячково одягався.— Гаррі, друже мій, прокинься! Прибув поїзд з вугіллям!.. Так, кажете, знайшли? Ну-ну, подивимось!

Десятник поставив на землю ліхтар і подав Філіпові великий чорний уламок. Так, помилки бути не могло: це був твердий блискучий антрацит; його свіжосколоті грані сяяли в світлі ліхтаря, наче відшліфована сталь. В очах Філіпа найкоштовніші брильянти не змогли б зрівнятися своїм сяйвом з цим шматком вугілля.

Гаррі був у захваті, але Філіп з властивою йому обережністю спитав:

— А ви певні, Робертс?

— Чого певен? Що це вугілля?

— Ні. Чи певні, що це головна жила?

— Та ніби так. Схоже на це.

— Ви з самого початку так вирішили?

¹ «Я ледве не вбив птицю».—«Ледве на рожні не засмажиш» (йорубськ.).

— Щоб так, то не скажу. Спочатку ні. Знаків було багато, але не всі, далеко не всі. Тож ми подумали, що треба трошки прощупати її.

— Ну, і що ж?

— Шар був досить твердий і виглядав так, ніби це жила... ніби це мусить бути жила. Тоді ми пройшли ще трохи. Дедалі вигляд був усе кращий і кращий.

— Коли ви натрапили на неї?

— Близько десятої.

— Отже, ви копали майже чотири години?

— Так, години з чотири, навіть трохи більше.

— Боюся, що за чотири години ви не дуже багато пройшли, правда ж?

— Звісно, не дуже. Шар нерівний, довелося відкинути багато породи.

— Ну що ж, це зовсім непогано. Але ж ознак усе-таки не вистачає...

— Воно, звісно, краще, щоб вони були, містер Стерлінг, але я на своєму віку бачив не одну добрячу копальню і без цих знаків.

— Що ж, і це непогано.

— Атож. Візьміть ви Юніон, Алабаму, Блек Могаук — усе добрячі, багаті копальні, самі знаєте, — і всі вони попервах були точнісінько такі, як ця.

— Так, від цього вже легше на душі. Гадаю, ми й справді натрапили на жилу. Я теж дещо пам'ятаю про Блек Могаук.

— Скажу по ширості, я не сумніваюся, що це жила, і всі робітники думають так само. А вони в цих справах люди бувалі.

— Ну що ж, Гаррі, ходімо подивимось, певніше буде, — сказав Філіп.

Вони повернулися через годину задоволені й щасливі.

Тієї ночі їм було вже не до сну. Запаливши люльки, вони поклали на стіл зразок вугілля, і він став немовби магнітом, до якого линули їхні думки і розмови.

— Тепер, — сказав Гаррі, — треба неодмінно будувати залізничну вітку і прокласти на вершину гори канатну дорогу.

— Так, тепер уже не доведеться сушити собі голову, де взяти на це грошей. Ми могли б хоч завтра одержати за цей пагорок чималеньку суму. На таке вугілля, та ще й близько від залізниці, налетять, мов на мед. Цікаво, що

вирішить містер Боултон: продати копальню чи розробляти її.

— Звичайно, розробляти,— озвався Гаррі.— Коли вже знайшли вугілля, то його тут, мабуть, повна гора.

— А може, це всього лиш невеличка жила,— зауважив Філіп.

— Невеличка? Та я ладен об заклад побитися, що її товщина не менше сорока футів. Я ж тобі казав. Я з першого погляду зрозумів, що тут ціле багатство.

Наступною думкою Філіпа було написати друзям і сповістити їх про радісну подію. Містерові Боултону він написав короткого ділового листа, намагаючись бути якомога стриманішим. Вони знайшли вугілля чудової якості, але поки що не можна сказати, якою виявиться жила. Роботи тривають. Потім він написав листа Рут, і хоч від цього листа, можна сказати, пашіло жаром, але це не був жар палаючого антрациту. Сідаючи писати Рут, Філіп не потребував штучного тепла, щоб підігріти своє перо і розпалити почуття. Однак треба визнати, що ніколи раніше потік слів не линув з його душі так вільно, і він просидів майже годину, щедро розсипаючи по паперу все багатство своєї фантазії.

Коли Рут читала цього листа, в неї мимоволі виник сумнів, чи при своєму розумі був його автор. І лише прочитавши коротеньку приписку в кінці, вона зрозуміла причину такого незвичайного піднесення: «*P. S. Ми знайшли вугілля*».

Кращої новини містер Боултон не міг і чекати. Ніколи ще не було йому так скрутно. Близько десяти розпочатих ним справ, перша-ліпша з яких мала принести ціле багатство, перебували в стані занепаду: для кожної треба було ще трошки грошей, аби врятувати те, що вже було вкладено. Усе його нерухоме майно було заставлене, включаючи й ту далеку ділянку землі, на якій Філіп шукав вугілля і за яку ніхто б не дав навіть її заставної вартості.

Того дня містер Боултон повернувся додому рано незвичайно похмурий і пригнічений.

— Боюся, нам доведеться розлучитися з цим будинком,— сказав він дружині.— Мене самого це не дуже турбує, а от як ти й діти...

— Ну, це ще не найгірше лихо,— бадьоро відповіла місіс Боултон.— Ми ладні жити, де завгодно, аби тільки

ти звільнився від боргів і турбот, що зовсім тебе знесли. Ти ж пам'ятаєш, які ми були щасливі, живучи в набагато скромнішому будинку.

— Це правда, Маргарет: ота авантюра Біглера і Смолла звалилася на мене саме тоді, коли досить було найменшої дрібниці, щоб зруйнувати всі мої плани. Вони знову провалили справу. Мені, звичайно, слід було б знати, що так воно й трапиться. До того ж, ці шахраї чи дурні — не знаю вже, як їх і назвати, — умудрилися наробити боргів на суму втриє більшу від тої, про яку ми домовлялися спочатку. І хоча всі гарантії в моїх руках, мені від цього не легше. Я не маю грошей, щоб скористатися з їхнього контракту.

Почувши сумну звістку, Рут не дуже здивувалася. Вона давно вже розуміла, що вони живуть наче на вулкані, який щохвилини може вибухнути. Успадкувавши від батька діяльний розум і сміливу вдачу, Рут виявляла набагато менше властивого йому невичерпного оптимізму, що заважає людині твєрєзо дивитися на труднощі й можливі невдачі. Навіть ще дитиною вона з недовірою ставилася до тих численних проєктів, що мали вивести її батька із скрути й принести йому казкові багатства. Згодом, виростаючи, вона лише дивувалася, що їхня сім'я ще має якісь статки і що всі ці грандіозні проєкти й досі не пустили їх з торбами. Адже вона була всього лише жінкою і не знала, як багато з того, що зветься на світі діловим процвітанням, насправді є величезною мильною булькою, породженням кредиту й спекуляції: одна авантюра підтримує іншу, анітрохи не кращу, і вся ця споруда хитається й розвалиться на друзки, досить тільки десь трохи схибити будівничному або ж трапитися якійсь несподіванці, здатній викликати паніку в діловому світі.

— Ну, що ж, доведеться, видно, мені стати опорою сім'ї, — сказала Рут майже весело. — Коли ми переїдемо в невеличкий будиночок у місті, я сподіваюсь, ти дозволиш мені повісити на дверях табличку «Лікар Рут Боултон»? Знаєш, місіс Лонгстріт має зовсім непоганий доход.

— От хто тільки заплатить за ту табличку, Рут? — спитав містер Боултон.

Служниця принесла з контори вечірню пошту. Містер Боултон байдуже взяв адресовані йому листи, боячись

навіть відкривати їх. Він добре знав, що може там бути: нові неприємності, дедалі настійніші вимоги кредиторів.

— Ага, ось Філіпів лист. Бідолаха! Його розчарування засмучують мене не менше, ніж і мої невдачі. Вони здаються вдвоє тяжчими, коли ти молодий.

Він розірвав конверт і почав читати. Раптом обличчя його посвітлішало, й на ньому з'явився вираз такого полегшення, що місіс Боултон і Рут мимоволі скрикнули.

— Читайте! — вигукнув він. — Філіп знайшов вугілля!

В одну мить все навколо змінилося. І це зробила одна коротенька фраза. Де й поділись усі турботи. Філіп знайшов вугілля! Це означало порятунок. Це означало багатство. Здавалося, величезний тягар упав з душі, і всю сім'ю, немов якими чарами, охопило радісне піднесення. Золото! Звабливий демон золота, який же ти великий чарівник! Тепер, коли Філіп знайшов вугілля, Рут ураз відчула, що її значення як опори сім'ї дуже похитнулось, але, мабуть, не дуже шкодувала про це.

Наступного ранку містер Боултон прокинувся помолоділим на десять років. Він вирушив у місто і показав лист на біржі. Це була новина, яку його знайомі вислухали дуже охоче. Вони знову почали виявляти до нього жвавий інтерес: мовляв, якщо це правда, то справи Боултона швидко підуть вгору, і тепер для нього не становитиме ніяких труднощів дістати потрібні йому гроші. Позикодавці одразу стали немовби вдвоє добріші, ніж напередодні. Містер Боултон дуже приємно провів день у своїй конторі, а по дорозі додому обмірковував нові плани і повертався думкою до деяких давніх проектів, здійсненню яких завжди перешкоджала нестача грошей.

Філіп того дня був так само збуджений. Ще на світанку, коли він одніс листи на пошту, весь Іліон узнав про те, що знайдено вугілля, і рано-вранці біля підніжжя гори вже зібрався цілий натовп цікавих, бажаючи пересвідчитись у цьому на власні очі.

«Прощупування» жили, яке не припинялося ні вдень, ні вночі, тривало вже цілий тиждень. Протягом перших чотирьох-пяти днів його наслідки подавали чимдалі більше надій на успіх, і листи, і телеграми належним чином інформували про це містера Боултона. Але потім раптом настав злам, і всі надії блискавично почали гинути. Нарешті не лишилося ніякого сумніву в тому, що велика знахідка була нічим іншим як жалюгідним прошарком.

Філіп зовсім занепав духом; чи не найбільше гнітило його те, що він з дурного розуму написав у Філадельфію; ще не маючи ніяких доказів успіху. А тепер доводилося відступати назад. «Виявляється, це був усього лиш невеликий прошарок,— писав він,— але ми вбачаємо в ньому добру ознаку».

Та, на превеликий жаль, справи містера Боултона не могли чекати дальших «ознак». Можливо, майбутнє і віщувало райдужні перспективи, але сьогодні було похмуре й безнадійне. Здавалося, вже ніякі жертви не зможуть врятувати містера Боултона від розорення. І все-таки він повинен був принести жертву, причому не зволікаючи, аби зберегти хоч що-небудь.

Цією жертвою мав стати його чудовий загородній будинок. Це був найпевніший спосіб дістати гроші. Будинок, що його він з любов'ю споруджував для своєї сім'ї, в якому сам умебльовував і прикрашав кожную кімнату, кожний куточок; садок, закладений ним для дружини, яка так любила жити серед природи, вирощувати рідкісні дерева і квіти, поратись у квітнику та в оранжереї,— його рідний дім, де, як він сподівався, ще довго після нього житимуть його діти, мав бути проданий.

Дружина й дочка перенесли цю жертву набагато легше, ніж сам містер Боултон. Вони навіть запевняли,— жінки такі лицемірки! — що після тривалого загороднього життя їм дуже подобається в місті (справа була у серпні) і що це з усіх поглядів аж куди зручніше. Місіс Боултон сказала, що вона відчуває справжнє полегшення, позбувшись клопоту з великим господарством, а Рут нагадала батькові, що їй так чи інакше незабаром довелося б переїхати в місто.

Містерові Боултону теж полегшало — так легшає тонучий корабель, коли за борт викидають найцінніший вантаж,— але зупинити течу було вже неможливо. Насправді цей розсудливий захід не тільки не підтримав його кредиту, а навпаки — лише похитнув його. Він був сприйнятий як незаперечний доказ біди, і тепер містерові Боултону було набагато важче добитися допомоги, ніж тоді, коли б він замість цієї жертви вдався до якої-небудь нової авантюри.

Філіп був дуже засмучений і вважав себе мало не головним винуватцем катастрофи.

«Тобі зовсім нема чого так каратися! — писав йому містер Боултон.— Ти не міг ні прискорити ні відвернути лиха, але ж ти знаєш, що згодом зможеш нам допомогти. Все сталося б точнісінько так само, якби ми навіть і не починали копальню. Вона лише крапля в морі. Продовжуй роботу. Я все ще не втрачаю надії на щасливий випадок, який мене врятує. Що б там не було, ми не повинні залишати копальню, поки є хоч найменші шанси на успіх».

На жаль, щасливий випадок не траплявся. Навпаки, звалилися нові неприємності. Після того як було розкрито всі подробиці шахрайської авантюри Біглера, не лишалося вже ніякої надії на те, що містерові Боултону вдасться виплутатись, і він, як чесна людина, не бачив іншого виходу, ніж віддати все своє майно на покриття боргів.

Настала осінь, а Філіп все ще працював — правда з меншим завзяттям, але не без надії. Знову й знову з'являлися підбадьорливі «знаки», і знову й знову він зазнавав розчарування. Незабаром мав настати кінець: уже майже всі, крім самого Філіпа, переконалися в тому, що шукати далі марно.

Коли надійшла звістка про банкрутство містера Боултона, роботи, певна річ, було припинено. Людей відпустили, інструменти поскладали, змовк бадьорий стук кирок та скрип тачок, і гірницький табір перетворився на пустинне й сумне місце, кладовище зруйнованих надій.

Філіп сидів серед цих руїн і майже бажав, щоб і його самого тут поховали. Як далеко від нього тепер Рут — саме тепер, коли їй, можливо, як ніколи раніше, потрібна його підтримка! Як невідомо змінився весь той маленький філадельфійський світ, що досі правив йому за взірць щастя й процвітання!

І все-таки він не переставав вірити, що в цій горі є вугілля. В його уяві поставала така картина: він живе пустельником у вбогій хатині біля підніжжя гори і, орудуючи самою лише киркою та невеликою тачкою, продовжує копати тунель — день за днем, рік за роком, аж поки зістариться й посивіє, і всі в окрузі називатимуть його дідом з гори. І от, можливо, одного дня — Філіп був певен, що цей день неодмінно настане, — він знайде вугілля. Ну, а коли й знайде?.. Хто доживе до того часу, щоб зрадіти з цього? І яку радість це принесе йому само-

му? Ні, багатство потрібне людині замолоду, коли вона ще тільки починає жити. Чому б провидінню не змінити заведеного звичаю і не зробити так, щоб більшість людей народжувались багатими, потім поступово проживали своє багатство і помирали бідняками, коли багатство вже ні до чого?

Гаррі повернувся в місто. Було цілком очевидно, що його допомога тут більше не потрібна. До того ж, він одержав від дядька кілька листів, про які нічого не сказав Філіпові: дядько виряджав його в Сан-Франціско наглядати за виконанням урядових контрактів у тамтешній гавані.

Філіпові треба було шукати якогось заняття. Він опинився у становищі Адама: перед ним розкинувся весь світ — вибирай, що хочеш. Та перш ніж вирушити куди-небудь, він заїхав у Філадельфію, і хоча цей візит завдав йому чимало болю, в ньому були й свої принади. Ніколи раніше сім'я Боултонів не виявляла до нього стільки теплих почуттів; здавалося, всі вони надають його невдачі більшого значення, ніж власним знегодам. А в поведженні Рут — і в тім, що вона виказувала, і в тім, що приховувала, — було цілком досить ніжності, аби надихнути на подвиг навіть безталаннішого, ніж Філіп Стерлінг, юнака.

Серед іншої власності містера Боултона, що підлягала розпродажу за борги, була також іліонська земля, і Філіп купив її з торгів за безцінь: крім нього, ніхто не побажав сплатити навіть її заставної вартості. Він залишив Філадельфію вже як землевласник і в листопаді повернувся додому; перед цим він мав удосталь часу, щоб підрахувати, на скільки бідніший він став, придбавши цю землю.

РОЗДІЛ XIX.

СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ. ФІЛІП ЗНАХОДИТЬ ВИХІД

þá eymdir stríða á sorgfullt sinn,
og svipur mótgánga um vanga ríða,
og bakivendir þér veröldin,
og vellyst brosir að þínum gvíða;
þeink allt er knöttótt, og hverfast lætr,
sa hló í dag er á morgun grætr;
Alt jafnar sig!

*Sigurd Peterson*¹

Якими б добрими намірами не керувався історик, він не має права змінювати розвиток подій і примушувати героїв своєї повісті робити розумні вчинки й здобувати успіхи. Не важко уявити, як чудово можна було б усе влаштувати: кілька незначних змін тут і там — і наша історія пішла б зовсім по-іншому.

Якби, скажімо, Філіп оволодів якою-небудь звичайною професією або навіть ремеслом, він міг би тепер бути тямущим редактором, кваліфікованим слюсарем чи не-підкупним адвокатом; він узяв би позичку в банку, збудував би для себе й Рут затишний будиночок і тепер займався б його умеблюванням. Натомість, маючи лише поверхові знання з інженерної справи, він живе у матері, пригнічений і роздратований своїми невдачами та жорстокістю й безчесністю людей, і лише про те й думає, як йому видобути вугілля з іліонських горбів.

¹ Коли у грудях тривога й сум,
І крає душу гірше лихо,
І всюди бачиш зневагу й глум,
І ни розради нема, ні втіхи —
Згадай, як плине, мов вир, життя;
Минуть знегоди без вороття:
Час — найкращий лікар! — Сігурд Петерсон (ісландськ.).
Сігурд Петерсон — ісландський поет XIX століття.

Якби сенатор Ділворті не приїхав колись у Хокай, сім'я сквайра Хокінса і полковник Селлерс не витанцювували б на задніх лапках перед конгресом, силкуючись спокусити цей кришталевий чесний орган державної влади одним із тих законопроектів, що обіцяють його членам неабиякі блага, але дуже недовірливо сприймаються виборцями; і Лора не сиділа б у нью-йоркській тюрмі, чекаючи кари за вбивство і докладаючи всіх зусиль, щоб з допомогою досвідчених оборонців скаламутити чисті води нью-йоркського кримінального суду.

Якби Генрі Браерлі злетів у повітря разом з пароплавом, на якому вирушив у свою першу подорож по Міссісіпі,— а таке цілком могло статись,— йому з полковником Селлерсом ніколи б не довелося накреслювати проект судноплавства по річці Колумба, а можливо, й план використання східно-теннесійських земель, і тепер би він не затримався в Нью-Йорку, змушений відкласти дуже важливі справи на Тихоокеанському узбережжі задля того, щоб бути свідком на судовому процесі, де звинувачували в убивстві єдину жінку, котру він любив майже наполовину так, як самого себе.

Якби містер Боултон сказав містерові Біглеру лише одне коротеньке слівце «ні», Аліса Монтею могла б провести цю зиму в Філадельфії, та й Філіп теж (чекаючи весни, щоб знову шукати вугілля), а Рут не довелося би працювати асистенткою у філадельфійській лікарні, день у день виснажуючи себе одноманітною важкою роботою, аби хоч трохи полегшити тягар злиднів, що звалилися на її нещасну сім'ю.

Усе це дуже сумно. Правдивий історик, дійшовши до цього місця і змалювавши весь цей занепад і безладдя, міг би з чистим сумлінням закінчити свою розповідь словами: «Після цього — хоч потоп». Єдиною втіхою для нього була б думка про те, що він не відповідальний ні за вчинки своїх героїв, ні за розвиток подій.

Та чи не найприкрішим є те, що невелика сума грошей, розумно витрачена, могла б полегшити злигодні й страждання майже всіх цих людей; але так уже, мабуть, влаштований світ, що дістати гроші найважче саме тоді, коли вони найбільш потрібні.

Навіть невеликої частини тих грошей, що їх містер Боултон з доброго серця віддав нечесним людям, вистачило б тепер, щоб забезпечити його сім'ю і визволити Рут

від цілоденної виснажливої праці, яка була їй явно не під силу. Трохи грошей зробили б полковника Селлера справжнім принцом, а ще трохи тих грошей вгамували б усі турботи Вашингтона Хокінса про долю сестри: він міг би бути певним, що, незалежно від наслідків суду, йому вдасться врятувати Лору. А коли б децищу грошей дістав Філіп, тоді він би вже напевне відімкнув кам'яні двері іліонської гори, і звідти ринув би сяючий потік багатства. Треба лише доторкнутися до тих дверей золотою паличкою. Досить було конгресові ухвалити закон про негритянський університет — і як неспізнанно змінилися би долі майже всіх героїв нашої історії! Навіть Філіп, і той відчув би на собі благотворний вплив цієї події: адже Гаррі дістав би що-небудь, і полковник Селлерс також дістав би що-небудь, а хіба ці обидва передбачливих бізнесмени не виявили бажання вкласти й свої капітали в іліонську копальню, як тільки їм поталанить?

Філіп не встояв перед спокусою зробити візит у Фолкіл. Він не був у домі Монтегю відтоді, як уперше побачив там Рут; до того ж, йому хотілось порадитися з сквайром Монтегю відносно роботи. Він твердо вирішив не марнувати більше часу, покладаючись на провидіння, а братися до будь-якого діла, нехай це буде навіть учительвання у Фолкільській семінарії або збирання устриць на Хінгемському узбережжі. А можливо, він почне вивчати право в адвокатській конторі сквайра Монтегю, водночас заробляючи собі на життя вчителюванням.

Слід визнати, що в тому становищі, в якому опинився Філіп, був винен не лише він сам. В Америці є багато подібних до нього молодих людей — одного з ним віку, однакових здібностей, з такою самою освітою, — які не навчилися нічого корисного і сидять склавши руки й плекаючи надію на те, що колись їм раптом поталанить і вони знайдуть золотий шлях до багатства. Філіп не був ні неробою, ні ледарем, і в нього вистачило б енергії та бажання самому прокласти собі шлях у житті. Але він народився в такий час, коли голови всіх його ровесників були охоплені, немов гарячкою, духом спекуляції, збагачення. Всі сподівались досягти успіху, минаючи ті звичні щаблі, по яких люди одвіку йшли до збагачення. Прикладів, що зміцнювали його в цьому намірі, не бракувало. Він бачив навколо себе людей, які вчора були бідними, а сьогодні стали багатими, несподівано здобувши силу-

силенну грошей якимись особливими шляхами, що не вкладалися в жодні рамки звичних галузей людської діяльності. І Філіп думав про те, що під час війни такий хлопець, як він, мав би змогу теж зробити кар'єру або, скажімо, вкрити себе славою. Він міг би стати членом залізничної компанії, політичним діячем, земельним спекулянтom або одним із тих загадкових джентльменів, що безкоштовно мандрують поїздами й пароплавами, раз у раз перетинають Атлантичний океан, гнані по всіх світах не відомою нікому метою, і наживають на цьому неабиякі гроші. А так,— часом думав він з іронічною посмішкою,— кінець кінцем він, можливо, стане страховим агентом і ходитиме по домівках, умовляючи людей страхувати своє життя задля його вигоди.

Філіпові, певно, й на думку не спадало, наскільки збільшуються для нього принади візиту в Фолкіл тим, що там живе Аліса. Він так давно знав її, так до неї звик, що дівчина стала немовби невід'ємною частиною його власного життя, і він передбачав радість зустрічі з нею, навіть сам не усвідомлюючи цього. Останнім часом він не міг подумати про неї без того, щоб не згадати Рут, і коли часом і затримував увагу на думці про Алісу, його спонукало до цього, мабуть, тільки підсвідоме почуття, що вона співчуває його коханню і завжди з охотою слухає, як він про нього говорить. Якщо ж він коли-небудь і замислювався над тим, чому саме Аліса ні в кого не закохана й ніколи не заводить розмов про своє майбутнє одруження, ця думка швидко зникала: кохання, здавалось, було зайвою річчю для цієї дівчини, такої спокійної і врівноваженої, що ніколи й ні в чому не потребувала сторонньої допомоги.

Якими б не були думки самої Аліси, для Філіпа вони лишалися таємницею так само, як і для авторів даної історії; коли вона й здавалася такою, якою зовсім не була насправді, й носила на серці тягар, важчий ніж у будь-кого іншого, бо не мала з ким його поділити, вона страждала не більше, ніж страждають тисячі інших жінок, з таким самозреченням і героїзмом, про які нетерплячий і завжди незадоволений чоловічий рід не має ні найменшої уяви. Хто ж бо як не чоловіки, ці великі бородаті немовлята, залили всю літературу своїми слізьми, сповнили її стогоном і голосінням? І тільки жіноцтво в них завжди бездушне й жорстоке, зрадливе й невблаганне.

— І ви гадаєте, що вас задовольнить життя у Фолк-кілі і служба в окружному суді? — спитала Аліса після того, як Філіп розгорнув перед нею перспективи свого нового плану.

— Сподіваюся, що так, але не назавжди,— відповів Філіп.— Згодом я зможу відкрити практику в Бостоні або поїхати, скажімо, в Чікаго.

— А може, вас оберуть до конгресу...

Філіп глянув на Алісу: серйозно вона це каже чи просто глузує з нього? Обличчя дівчини лишилося цілком спокійним. Вона була однією з тих провінціальних патріоток, які ще й досі вірять у те, що чоловіки стають членами конгресу завдяки своїм здібностям.

— Ні,— сказав Філіп,— зараз справи стоять так, що людина не може потрапити в конгрес, не вдавшись до хитрощів та махінацій, несумісних з цим високим званням. Бувають, звичайно, і винятки; але чи відомо вам, що коли б я, скажімо, був адвокатом, я не міг би стати політичним діячем, не поступившись деякими принципами своєї професії або принаймні не викликавши сумніву в безкорисливості моїх намірів? Ще б пак, адже в нас звикли дзвонити на весь світ і говорити наче про якесь чудо, коли хто-небудь із конгресменів голосує чесно й безкорисливо і відмовляється використовувати своє становище, щоб обкрадати державну казну.

— Все одно,— не здавалась Аліса,— тоді я вважаю тим більш благородною метою стати членом конгресу й допомогти завести нові порядки, коли вже він такий поганий. Не думаю, що він настільки продажний, як був у свій час англійський парламент, коли вірити книжкам. Але ж там, здається, все-таки провели якісь реформи.

— Ну, коли вже говорити про реформи, то невідомо навіть, звідки треба починати. Я не раз спостерігав, як розумна й чесна людина вступала в боротьбу з невіглахом-шахраєм і зазнавала поразки. Гадаю, якби народ хотів, щоб у конгресі засідали порядні люди, він би і обирав таких. Можливо,— посміхнувся Філіп,— для цього потрібно, щоб жінки теж брали участь у голосуванні.

— Ну що ж, я залюбки піду голосувати, якщо це буде потрібно. Так само, як пішла б на війну і робила все, що могла, коли б інакше не можна було врятувати країну,— з несподіваним запалом промовила Аліса, неабияк

здивувавши Філіпа: а він, бач, гадав, що добре знає її! — Якби я була чоловіком...

Філіп весело засміявся:

— Точнісінько так само каже Рут: «Якби я була чоловіком...» Цікаво, невже всі дівчата хочуть змінити свою стать?

— Ні, лише змінити вашу стать,— відказала Аліса.— Ми хочемо, щоб ви, чоловіки, дбали про те, про що вам належить дбати, а більшість з вас не бажає цього робити.

— Ну, не кажіть,— з смиренным виглядом заперечив Філіп.— Я все-таки про дещо дбаю: про вас і про Рут, наприклад. Може, мені треба ще дбати про конгрес і про всякі такі інші речі?

— Не удавайте з себе дурника, Філіпе. Вчора я одержала листа від Рут.

— Чи можна мені його прочитати?

— Ні, не можна. Знаєте, я боюся, що важка праця і постійна тривога за батька погано відбиваються на її здоров'ї.

— Скажіть, Алісо,— запитав Філіп під впливом однієї з тих егоїстичних думок, які нерідко зживаються з справжнім коханням,— чи вам не здається, що для Рут її професія важливіша, ніж... ніж одруження?

— Філіпе! — Аліса схопилася з місця і заговорила швидко й схвильовано, ніби слова душили її.— Ви сліпий, як кріт! Та задля вас Рут ладна хоч зараз відтяти собі праву руку!

Філіп і не помітив, як спалахнули щоки Аліси, як тремтів її голос: так на нього вплинули ці приємні слова. А бідолашна дівчина, однаково віддана і йому, й Рут, побігла в свою кімнату, зачинилася і, впавши на ліжко, гірко розридалась, ніби її серце не мало більше сил страждати. Потім звернулася з молитвою до свого небесного отця, благаючи в нього терпіння. Нарешті вона заспокоїлась, підійшла до столу і, висунувши шухляду, дістала з тайника невеличкий, пожовклий від часу аркушик паперу. До нього була пришпилена стеблинка конюшини з чотирма листочками, теж висохла й жовта. Аліса довго дивилася на цей наївний сувенір. Внизу, під стеблинкою, рукою дівчинки-школярки було виведено: *Філіп. Червень 186* *.

Сквайр Монтею цілком схвалював план Філіпа. Воно, звичайно, було б краще вивчати право зразу ж після закінчення коледжу, але й тепер ще не пізно; до того ж, Філіп має вже деякий життєвий досвід.

— То невже ви збираєтесь покинути напризволяще свою землю в Пенсільванії? — запитав сквайр. Йому, адвокату-фермеру з Нової Англії, ця земля здавалася мало не казковим багатством.— Адже ж там прекрасний ліс і зовсім близько залізниця.

— Поки що я нічого не можу з нею зробити. Може, колись...

— А що дає вам підстави гадати, що там є вугілля?

— Думка найкращого геолога, з яким я мав змогу консультиватися, мої власні спостереження місцевості, а також знайдені нами невеличкі пласти. Я певен, що там є вугілля. І я неодмінно знайду його коли-небудь, я це знаю. Тільки б мені пощастило зберегти цю землю доти, доки я дістану грошей, щоб знову розпочати пошуки!

Філіп витяг з кишені карту вугільного району і показав, де розташована іліонська гора, в якій він почав прокладати штольню.

— Хіба це не говорить про щось?

— Так, справді,— мовив сквайр, неабияк зацікавлений.

Немає нічого незвичайного в тому, що розважливий провінціальний джентльмен здатний захопитися подібною авантюрою більше, ніж сам ділок, який краще відчуває її ненадійність. Згадаймо-но, скільки духовних осіб у Новій Англії встряли в різні спекуляції під час нафтової гарячки. Кажуть, що уолл-стрітські біржові маклери уладнали не одну таку справу для провінціальних священнослужителів, яких спонукало до цього, безперечно, тільки похвальне прагнення очистити від скверни нью-йоркську біржу.

— Я не бачу тут великого ризику,— зауважив сквайр, трохи помовчавши.— Один тільки ліс коштує більше, ніж викуп із застави, а коли там ще й справді залягає вугільна жила, то це взагалі ціле багатство. А ви не хотіли б весною ще раз спробувати пошукати вугілля, Філ?

Чи не хотів би спробувати! Та він, якби його хто-небудь хоч трохи підтримав, ладен сам працювати киркою й тачкою, харчуючись лише черствим хлібом! Тільки дайте йому таку можливість!

Ось як трапилось, що обережний і статечний сквайр Монтегю зробився компаньйоном нашого молодого друга, і його розмірене старече життя раптом сколихнули тривоги та сподівання величезної удачі.

— Повірте, я це роблю тільки заради хлопця,— запевняв він.

Та, зрештою, сквайр був теж людиною, як і всі інші: рано чи пізно він мусив «спробувати щастя».

Мабуть, тільки браком заповзятливості у жінок можна пояснити те, що вони далеко менше за чоловіків цікавляться біржовими спекуляціями та багатствами земельних надр. Порядна жінка не дозволить втягти себе в цю азартну гру. І ні Аліса, ні Рут не виявили особливого захоплення, дізнавшись про намір Філіпа знову взятись за пошуки вугілля.

Зате сам Філіп був у захваті. Він писав Рут такі листи, ніби вже здобув багатство і чорні хмари, що нависли над сім'єю Боултонів, навіки поховані в глибоких надрах його копальні. Наприкінці зими він приїхав у Філадельфію з готовим планом нового наступу на гору. Його ентузіазм не мав меж.

— Філіп приїхав! Філіп приїхав! — вигукували діти, неначе разом з ним у їхній дім знову повернулося щастя, і ці слова піснею відлунювали в серці Рут під час її виснажливої роботи в лікарні. А містер Боултон, дивлячись на мужнє обличчя юнака і слухаючи його бадьорий голос, уперше за останні кілька місяців відчув новий приплив енергії.

Тепер право Рут на самостійність було повністю доведене, і Філіпу, який, крім шансів на майбутнє, нічого не міг протиставити наочним наслідкам її рішучості й працьовитості, нелегко було знов розв'язати давню суперечку. Рут, як ніколи раніше, була переконана у своїй правоті й в тому, що вона здатна жити власною працею. І, мабуть, за роботою вона не дуже прислухалася до радісної пісні, що тихо бриніла в її дівочому серці: «Філіп приїхав!»

— Я рада за батька,— сказала вона Філіпові.— Ваш приїзд підбадьорив його. Я ж добре бачу, як він сподівається на ваш успіх. Він вважає, що жінки нездатні довго триматися,— додала Рут з тією особливою посмішкою, значення якої Філіп ніколи не міг зрозуміти.

— А ви ніколи не втомлюєтесь від цієї праці?

— Не втомлююсь? Авжеж, кожна людина втомлюється. І все-таки це чудова професія. А вам хотілось би, щоб я від когось залежала, Філіпе?

— Ну... може, хоч трохи,— сказав Філіп, обережно наближаючись до того, що він хотів сказати.

— Від кого ж, наприклад, от хоча б тепер? — спитала Рут, як здалося Філіпові, трохи роздратовано.

— Ну, певно, від...

Він не наважився закінчити: раптом йому спало на думку, що при своєму теперішньому становищі він дуже ненадійна опора для кого б то не було і що Рут принаймні так само незалежна, як і він.

— Я не кажу, щоб залежали...— знову почав він.— Але... я люблю вас, от і все тут. Невже я для вас так-таки нічого не значу?

І Філіп глянув на дівчину з викликом, наче його слова здатні були зруйнувати всі хитромудрі перепони, що стоять між чоловіком і жінкою.

Можливо, Рут зрозуміла це. Можливо, вона зрозуміла й те, що її теорії про обопільну рівноправність, яка має бути обов'язковою передумовою союзу двох сердець, можуть завести її надто далеко. Можливо, нарешті, що вона інколи сама відчувала власну безпорадність та потребу в дружньому співчутті, в ніжній увазі, якою міг оточити її Філіп. Та що б там її не спонукало,— це загадка стара, як всесвіт,— вона просто звела очі на Філіпа й тихо промовила:

— Ти для мене — все.

І Філіп схопив її руки в свої і зазирнув їй у вічі, які жадібно поглинали його ніжність, немовби сповнені неситимією спрагою жіночого серця.

— Гей, Філіпе, йди-но сюди! — голосно гукнув Елі-молдший, навстіж розчиняючи двері.

А Рут кинулась у свою кімнату, і серце її знову співало, тепер уже до краю сповнене радості: «Філіп приїхав!»

Того ж вечора Філіп одержав телеграму від Гаррі: «Суд починається завтра».

РОЗДІЛ XX

ПОПЕРЕДНЯ ПРОЦЕДУРА В КОНГРЕСІ. СЕЛЛЕРС НЕЗАСЛУЖЕНО ОБРАЖЕНИЙ

Mpethie ou sagar lou nga thia gawantou
kone Yoboul goube¹.

„Mitsoda eb volna a² te szolgád, hogy
ilyen nagy dolgot tselekednek?»

Királyok, II. K. 8, 13²

Грудень 18** року застав Вашингтона Хокінса та полковника Селлєрса в Капітолії, на варті інтересів університетського білля. Перший джентльмен був пригнічений, другий — сповнений надій. Похмурий настрої Вашингтона пояснювався головним чином тривогою за Лору. Незабаром мав розпочатися суд, отже, щоб якимось уладнати справу, потрібні були гроші, та ще й чималі. Звичайно, тепер уже університетський білля мав неодмінно пройти і принести силу грошей, але Вашингтон побоювався, щоб допомога не надійшла надто пізно. Сесія конгресу тільки-но відкрилась, і можна було чекати всіляких зволікань.

— Гм, не знаю, — сказав на це полковник, — але тут ти, мабуть, трохи маєш рацію. Ану спробуємо прикинути, скільки може тривати попередня процедура. На мою думку, конгрес завжди прагне діяти так, як вважає за краще. То хіба можна вимагати од нього чогось більшого? Кожна сесія починається з попередньої процедури — з самоочищення, так би мовити. Насамперед при-

¹ Ідучи на бал до горобців, візьми з собою зерна (*волофськ.*).

² «Невже твій слуга такий меткий хлопець, що йому по силі цей подвиг?» — «К о р о л і», II, кн. 8, 13 (*угорськ.*).

«К о р о л і» — угорський літопис.

тягнуть до відповідальності два-три десятки конгресменів,— а може, і всі чотири-п'ять десятків,— що брали хабарі при голосуванні того чи іншого білля під час минулої сесії.

— Он як, то такі, виходить, налічуються десятками?

— Авжеж. У вільній країні, такій, як наша, де кожен може виставити свою кандидатуру в конгрес і всі без винятку мають право за нього голосувати, не можна сподіватися вічної і абсолютної непорочності—такої взагалі не існує в природі. Кожного разу в конгрес неодмінно потрапляють шістдесят, вісімдесят, а то й, скажімо, сто п'ятдесят чоловік, що зовсім не являють собою переодягнених ангелів, як каже цей юний кореспондент Хікс. І все ж таки це ще небагато, зовсім небагато, якщо добре розібратись. І поки їх кількість залишається в цих межах, я гадаю, ми можемо бути цілком спокійні. Навіть тепер, коли звідусіль чуються невдоволені голоси, а газети аж захлинаються від крику, в конгресі все ще є досить солідна меншість чесних людей.

— Однак *меншість* чесних людей, хай навіть і досить солідна, не може зробити нічого корисного, полковнику.

— Е ні, може, ще й як може.

— Яким же чином?

— О, для цього є багато шляхів, дуже багато.

— Але ж які саме, які?

— Ну... я не знаю... Це таке питання, на яке не можна отак відразу відповісти... Але вони таки приносять користь. Я не маю в цьому жодного сумніву.

— Ну що ж, гаразд. Будемо вважати, що це так. А як же все-таки з попередньою процедурою?

— Саме до цього я й веду. Отже, насамперед, як я вже казав, судитимуть тих численних конгресменів, що брали гроші за свої голоси. На це піде тижднів з чотири.

— Тобто, так само, як і торік. І це не що інше як чистісіньке марнування часу, за який країна сплачує цим людям гроші, щоб вони *працювали*,— ось що це таке! Хіба може людина, чий білля стоїть на черзі, спокійно таке терпіти?

— Очищення джерела громадського законодавства — це марнування часу? Ну, знаєш, я ще ніколи не чув, щоб хтось казав таке. Але навіть коли б це було так, то тут довелось би винити оту саму меншість, бо більшість членів конгресу не схвалює цих заходів. Це якраз і є один

з тих випадків, коли меншість стає їм на перешкоді і ніяк не можна сказати, що справедливість не на її боці. Так от, закінчивши з хабарниками, перейдуть до розгляду справ тих конгресменів, що купили свої місця за гроші. Це забере ще чотири тижні.

— Чудово, кажіть далі. Дві третини сесії ви вже пояснили.

— Потім розбиратимуть різні дрібніші порушення, наприклад, продаж вакансій в Уест-Пойнтському військовому коледжі і всякі такі інші речі — дріб'язкові копійчані справи, про які, може, й не варто було б говорити. Але наш конгрес ніколи не почуватиме себе спокійним, поки не очиститься від найменших плям, — і це треба лише вітати.

— І скільки потрібно часу, щоб повиводити ці дрібні плями?

— Ну, як правило, щось близько двох тижнів.

— Отже, кожної сесії конгрес два з половиною місяці з трьох сидить склавши руки, немов у карантині. Дуже приємно про це дізнатися! Ні, полковнику, бідолашна Лора не діжде ніякої користі від нашого білля: її засудять раніше, ніж конгрес встигне наполовину очиститись. До речі, вам не спадало на думку, що коли з конгресу повиключають усіх грішників, там може не вистачити людей, аби вирішувати справи на законних підставах?

— А хіба я казав, що когось збираються виключати з конгресу?

— Як, невже так-таки нікого й не виключать?

— Зовсім не обов'язково. А хіба торік когось виключали? Ніколи такого не буває. Це було б всупереч будь-яким правилам.

— То навіщо ж тоді марнувати цілу сесію на цю безглузду комедію суду?

— Так заведено, така вже традиція. До того ж, цього вимагає вся країна.

— В такому разі я вважаю, що вся країна просто дурна.

— Е, ні, не кажи. Адже країна думає, що когось таки виключать.

— Ну, а коли нікого не виключать, що тоді подумає країна?

— На той час, поки все це тягнеться, воно встигає так всім обриднути, що країна рада аби хоч як завгодно

та парешті воно закінчилося. І все ж ці розслідування не пропадають марно. Вони мають величезний моральний вплив.

— Моральний вплив? На кого?

— Ну... я не знаю... Може, на інші країни. Адже на нас дивляться всі чужоземні країни. Немає в світі іншої країни, сер, яка так непримиренно бореться з корупцією, як наша. Немає в світі іншої країни, чиї обранці так багато судять один одного, як у нас, і витрачають на це так багато часу. Я гадаю, Вашингтоне, що це велика честь — бути зразком для всього цивілізованого світу.

— Ви хочете сказати — прикладом, а не зразком?

— Ну це одне й те саме, зовсім однакові речі. Все це свідчить про те, що в нашій країні людина не може безкарно займатися корупцією, ось що я тобі скажу.

— Овва, полковнику! Адже щойно ви самі казали, що ми ніколи й нікого не караємо за темні махінації!

— О боже! Але ж ми їх *судимо*, чи не так? Хіба провести розслідування і притягти людину до суворої відповідальності — це нічого не значить? Кажу ж тобі, що це має свій вплив.

— А, до дідька той вплив! Як все це насправді виглядає? Як воно робиться? Ви ж чудово знаєте, що все це дурниці. Ну от скажіть мені, як вони проходять, ці розслідування.

— Ну, вони проходять, як належить, за всіма правилами... І ніякі це не дурниці, Вашингтоне, зовсім не дурниці. Спочатку призначають комісію, яка має розслідувати справу, і ця комісія протягом трьох тижнів заслуховує свідків, і всі вони під присягою свідчать, що обвинувачений продав свій голос за гроші, чи там за акції, чи ще за щось. Потім допитують обвинуваченого, він устає і заявляє, що воно, *можливо*, таке й було, але за цей час через його руки, мовляв, пройшло надто багато грошей, аби він міг пам'ятати про цей окремий випадок — принаймні пам'ятати так, щоб мати змогу сказати про нього щось певне. Отже, зрозуміла річ, справу доводиться припинити за браком доказів — саме так і записують у протоколі. Не виправдують, не засуджують, просто записують: «Обвинувачення не доведене». Це лишає звинуваченого в досить непевному становищі в очах громадськості, це очищає конгрес, це всіх задовольняє і

нікому не завдає відчутної шкоди. Чимало часу втрачено, щоб удосконалити нашу державну систему, зате сьогодні це найліпша система в усьому світі.

— Отже, кожне з цих довжелезних і безглузких розслідувань закінчується нічим. Еге ж, усе це так, як ви кажете. Я сподівався, що, може, ви інакше дивитесь на ці речі, ніж інші люди. А як по-вашому, наш конгрес наважився б визнати винним у чому-небудь диявола, якби той був конгресменом?

— Мій любий хлопчику, хай ці прикрі зволікання не змушують тебе упереджено ставитися до конгресу. Не кидайся такими непристойними словами — ти починаєш говорити, як наші газети. Конгрес не раз суворо карав своїх членів, і це тобі мусить бути відомо. Пам'ятаєш, коли судили містера Фейрокса і десятки свідків довели, що він... — ну, ти сам знаєш, що вони довели, — а його власні зізнання показали те ж саме, — що тоді зробив конгрес? Ну?

— Ну, то що ж тоді зробив конгрес?

— Ти чудово знаєш, Вашингтоне, що зробив конгрес. Конгрес досить недвозначно натякнув, що вважає його поведінку мало не плямою на своїй репутації, і за якихсь десять днів дійшов згоди й ухвалив нищівну резолюцію — в ній прямо так і говорилося, що конгрес не схвалює поведінку Фейрокса. Тепер ти, сподіваюся, зрозумів мене, Вашингтоне?

— Так, то й справді була страшна кара, нічого не скажеш. А якби ще довели, що він злодій, підпалювач, розпусник, дітовбивця і осквернитель могил, його б, може, навіть днів на два позбавили депутатських прав.

— Неодмінно, Вашингтоне, неодмінно! Конгрес буває і мстивий, і жорстокий, сер, якщо його розворушити. Тоді вже він ні перед чим не зупиняється, аби відстояти свою честь.

— Ну от, ми знову пробалакали цілий ранок, і так щодня: нічого, крім осоружного чекання, ніяких змін на краще. Наш білль усе так само лежить нерухомо, а суд уже ось-ось розпочнеться. То чи не краще кинути все й померти!

— Померти й залишити нашу принцесу напризволяще? Е, ні, так не годиться! Що ти, що ти, навіть не кажи такого! Ще трохи — і все буде гаразд. Ось побачиш.

— Ні, полковнику, ніколи цього не буде, ніколи! Передчуття мене не обманює. Я з кожним днем дедалі більше стомлююсь і занепадаю духом. Не видно ніякої надії, все життя — важкий тягар. Я почуваю себе таким нещасним!

Полковник примусив Вашингтона підвестись і разом з ним попліч походити по кімнаті. Добросердий старий бізнесмен хотів розважити юнака, але не знав, як це зробити. Усі його спроби були марні: їм бракувало натхнення; підбадьорливі слова лишалися пустими словами — він не міг вкласти в них хоч трохи ентузіазму. Йому вже несила було завжди палати піднесенням, як колись у Хокаї. Губи його раз у раз починали тремтіти, голос уривався.

— Не втрачай надії, мій хлопчику, не треба, — сказав полковник. — Ми неодмінно діждемося попутного вітру, і він понесе наш корабель до щасливих берегів. Я певен цього.

І цей прогноз на майбутнє був такий радісний, що полковник аж сплакнув. Потім витяг носову хустку, енергійно висякався — аж луна покотилась — і сказав майже так само бадьоро, як колись:

— Побий мене сила божа, все це дурні страхи! Ніч не може тривати вічно, рано чи пізно обов'язково настає день. Кожна хмарина зі споду срібна, як сказав поет, — ці слова завжди підбадьорювали мене, хоча я й досі не доберу в них глузду. Однак усі повторюють ці слова і втішаються ними. А як на мій погляд, то час уже було б придумати щось нове. Ну-ну, хлопчику, вище голову! Ми й не в таких бувальцях бували. Нехай хтось спробує сказати, що Берая Селлерс... Увійдіть!

Це був розсильний з телеграфу. Полковник узяв депешу, нетерпляче почав читати.

— Ну, що я казав! Ніколи не треба втрачати надії! Суд відкладено до лютого, і тепер ми маємо вдосталь часу, щоб урятувати нашу дівчинку. Побий мене сила божа, ну що за люди ці нью-йоркські адвокати! Дай їм тільки гроші й хоч найменший привід — і вони зуміють відкласти все на світі, хіба що крім золотого віку. Ну, а тепер до діла, мій хлопчику! Суд затягнеться до половини березня, не інакше, а сесія конгресу закінчується четвертого березня. Днів за три до кінця сесії вони впровадяться з попередньою процедурою і візьмуться за дер-

жавні справи. Після цього наш білль проходить за якихсь сорок вісім годин, ми посилаємо телеграфом мільйон доларів присяжним — тобто адвокатам, я хотів сказати,— і суд ухвалює рішення: «Випадкове вбивство, спричинене раптовим потьмаренням розуму»,— або щось подібне... так, так, щось подібне. Тепер уже все піде як треба, будь певен. Ну, то в чім же річ? Чого ти такий смутний? Не можна розкисати, мов дівчисько, повір мені.

— Ех, полковнику, я вже так звик до турбот, так звик до невдач, розчарувань і всіляких прикростей, що мене не радують навіть приємні новини. Останнім часом наші справи такі безнадійні, що тепер я просто не можу повірити нічому хорошому. Все це здається мені надто втішним, аби бути правдою. Хіба ви не бачите, як вплинули на мене наші знегоди? В мене сивіє волосся, багато ночей я провів без сну. Як мені хочеться, щоб усе це скоріше лишилося позаду і щоб ми змогли нарешті відпочити! Мені хочеться заснути й забути про все на світі, щоб усе це було лише моторошним сном, який минув і ніколи більше не повернеться. Я так стомився!..

— Ах, бідолашний хлопчику, не кажи так! Вище голову — попереду світлий день. Не втрачай надії. Лора знову буде з тобою, і Луїза, і твоя матуся. Ти матимеш мішок, так, повний мішок грошей, і тоді зможеш поїхати звідси, далеко-далеко, куди тільки схочеш, і назавжди забути цю бездольну країну. І, побий мене боже, я теж поїду з тобою! Я поїду з тобою, даю тобі слово честі. Вище голову!.. А зараз я побіжу й розповім про новину друзям.

Він потиснув Вашінгтонові руку і вже попрямував був до дверей, коли його молодий друг у пориві вдячності й захоплення вигукнув:

— Ви найдобріша й найблагородніша людина з усіх, кого я знаю, полковнику Селлерс! Якби люди знали вас так само, як я, ви б не скніли в безвісті!— ви б давно вже були в конгресі.

Радісна посмішка вмить збігла з полковникового обличчя. Він поклав руку Вашінгтонові на плече і докірливо сказав:

— Я завжди був другом вашої сім'ї, Вашінгтоне, і завжди старався діяти по справедливості, як годиться між людьми і як веліло мені моє сумління. І я не можу

повірити, щоб у моїй поведінці хоч коли-небудь було щось таке, що дало б тобі підстави до тих слів, які ти зараз сказав.

По цьому він повернувся й повільно вийшов, залишивши Вашінгтона у збентеженні й неабиякому замішанні. Коли Вашінгтон нарешті знову зібрав до купи свої думки, він сам собі сказав:

— Оце так так! Слово честі, я лише хотів зробити йому приємне... Та ні за що в світі я б не дозволив собі його образити!

РОЗДІЛ ХХІ

МОРАЛЬНИЙ ВПЛИВ НА КОРИСТЬ УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО БІЛЛЯ

Aucune chose au monde est plus noble et plus belle,
Que la sainte ferveur d'un véritable zele.

Le Tartuffe, a. 1, sc. 6¹

Так вечір за розмовою спливав;
Як скло, іскрилася старого мова,
І слів люб'язних він не шкодував.

«Королева фей»

Il prit un air bénin et tendre,
D'un *Laudate Deum* leur prêta le bon jour,
Puis convia le monde au fraternel amour!

Roman du Renard (Prologue)²

Повільно й одноманітно минали тижні. У конгресі все ще тяглася «попередня процедура», і життя полковника Селлєрса й Вашингтона являло собою нестерпно нудне чекання, від якого обидва б уже, мабуть, збожеволіли, коли б час від часу їм не випадала приємна нагода поїхати в Нью-Йорк і побачитися з Лорою. Стояти на варті в мирний час чи то в Вашингтоні, чи в будь-якому іншому місці — заняття не дуже цікаве, але це було єдине, що його мали двоє друзів: усе, що від них вимагалось, — це стояти на своєму посту і бути готовим до

¹ Немає вищої для благородства міри
Від запалу святого істинної віри.

«Тартюф», дія 1, сцена 6 (франц.).

² Побожно він *Laudate Deum* прочитав
І мовив лагідно: «Бувайте всі здорові,
Живіть, як я, у згоді братній і любові».

«Роман про Лиса», Пролог (франц.).

Laudate Deum («Прославте бога») — початкові слова латинської молитви.

негайних дій. А поки що робити їм було нічого: все, що можна, було вже зроблено; йшла друга зимова сесія конгресу, і розгляд університетського білля міг закінчитися лише одним — його прийняттям. Для цього, звичайно, білль мав ще раз пройти через палату представників, але ж на те й засідали там ті самі конгресмени, щоб забезпечити йому успіх. Про сенат також нічого було турбуватися: хто-хто, а сенатор Ділворті зуміє розвіяти там будь-які сумніви. Та й ні для кого у Вашингтоні не було секретом, що дві третини сенаторів давно наготові й чекають лише хвилини, коли університетський білль надійде до них на розгляд і вони зможуть віддати за нього свої голоси.

Цієї зими Вашингтон Хокінс уже не брав участі в розвагах столичного «сезону». Він втратив інтерес до світського життя; тепер його обсідали інші турботи. Сенатор Ділворті якось сказав йому, що людина мусить приймати кару божу із смиренням і що свята віра — це єдиний шлях, в кінці якого грішну душу чекає спочинок і мир. Ці слова знайшли відгук у серці Вашингтона — сенатор помітив це з виразу його обличчя.

Відтоді юнака можна було бачити в товаристві сенатора частіше, ніж з полковником Селлерсом. Коли цей шановний державний діяч головував на багатолюдних зборах поборників тверезості, він завжди садовив Вашингтона у перший ряд, між поважними сановниками, що задавали тон усьому зібранню і прикрашали президію своїми блискучими лисинами. В цьому статечному оточенні юнак привертав до себе загальну увагу. Виступаючи на таких зборах, сенатор раз у раз не без успіху згадував про нього: як, мовляв, приємно бачити тут одного з найзаможніших і найобдарованіших молодих людей, улюбленця вищого світу, який облишив безтурботне світське життя заради того, щоб віддати свої здібності і своє багатство безкорисливій і благородній справі рятування своїх нещасних ближніх від ганьби й злиднів на цьому світі та вічного каяття після смерті. На молитовних зборах сенатор завжди проводив Вашингтона вперед, підтримуючи його за лікоть, і садовив на видноті; у своїх проповідях він посилався на юнака, вживаючи при цьому — можливо, просто за звичкою — зворушливо-лицемірні слова й вирази, що їх він, певно, вважав за прояви справжньої віри, а також намагався повернути до нього

увагу іншими способами. Він возив Вашингтона на благодійні вечори на користь негрів, на користь індіців, на користь язичників далеких країн. У недільних школах він представляв Вашингтона учням як приклад, гідний всілякого наслідування. І ніде сенатор не проминав нагоди, щоб не докинути кілька слів про численні благодійні задуми свого невтомного юного друга, який, мовляв, тільки й чекає того дня, коли прийняття університетського білля дасть йому необхідні кошти на поліпшення умов життя своїх знедолених ближніх на всій земній кулі.

Так минав тиждень за тижнем, і Вашингтон знову став визначною персоною, але тепер уже в зовсім інших сферах — у сферах релігії та тверезості; він ніколи більше не з'являвся в розкішних фешенебельних салонах. Усе це створювало неабияку моральну підтримку університетського білля; під його прапори ставали найвпливовіші особи; навіть його найзапекліші вороги зрозуміли, що боротися далі безнадійно, і мовчки склали зброю ще до того, як настав день вирішальної битви.

РОЗДІЛ XXII

ДІЛВОРТИ В СЕНТ-РЕСТІ. ПЕРЕДВИБОРНА КАМПАНІЯ

Мета єдина, заповітна є у нього;
Щоб досягти її, не пошкодує він нічого —
Ні хитрощів, ні грошей, ні зусиль;
До порятунку шлях його безпомилковий:
Хіба страшний бджолиного укусу біль
Тому, кого допіру вжалив джміль?

«Королева фей»

Selon divers besoins, il est une science
D'étendre les liens de notre conscience,
Et de rectifier le mal de l'action
Avec la pureté de notre intention.

Le Tartuffe, a. 4, sc. 5¹.

Сесія конгресу наближалася до кінця. Сенатор Ділворті вирішив, що йому слід поїхати на Захід побачити своїх виборців і дати їм змогу подивитися на нього. Місцеві законодавчі збори, які мали знов обрати його до сенату Сполучених Штатів, уже розпочали свої засідання. Містер Ділворті був певен, що його неодмінно оберуть, але, з властивою йому обережністю й розважливістю, міркував так: навіть коли внаслідок відвідин рідного штату йому пощастить здобути в законодавчих зборах хоч два-три зайвих голоси на свою користь — то й тоді ця справа варта заходу. Успіх університетського білля був забезпечений, і сенатор міг їхати цілком спокійно: тепер уже білля не потребував його присутності й тур-

¹ На всякі випадки в житті наука є,

Сумління як очистити своє

І виправдать свої лихі діла

Тим, що, мовляв, не мав на думці зла.— «Т а р т ю ф», дія 4, сцена 5 (франц.).

боги. Зате в законодавчих зборах штату була одна людина, що неабияк його турбувала, людина, за словами сенатора, вузьколоба, зловредна, завжди і всім незадоволена, яка вперто чинить опір реформам, прогресу і особисто йому, Ділворті; людина, поза всяким сумнівом, спеціально підкуплена, щоб протидіяти йому, а отже, і поліпшенню добробуту суспільства та оздоровленню політичного життя в країні.

— Коли б цей суб'єкт Нобл,— сказав містер Ділворті під час обіду, влаштованого на його честь кількома прихильниками,— коли б цей суб'єкт Нобл замишляв знищити лише мене, як такого, я не вагаючись пожертвував би своєю політичною кар'єрою і кинув її на олтар мого рідного штату,— так, я зробив би це з радістю і почуттям чесно виконаного обов'язку. Та коли він тільки користується моїм ім'ям, як плащем, щоб приховати свої таємні задуми, коли він має на меті в моїй особі завдати удару в самісіньке серце мого дорогого штату,— в мені прокидається лев, і я кажу: «Ось я стою, покинутий і самотній, але, мов скеля, непорушний і незламний, тричі озброєний моєю святою вірою. І кожен, хто прийде з наміром чинити лихо цьому благословенному краю, який звірився на мене, свого захисника, зможе зробити це, лише переступивши через мій труп».

Далі він заявив, що коли б цей Нобл був порядною людиною, яка лише збилася з праведного шляху, він, Ділворті, ще міг би це стерпіти; але якщо цей суб'єкт здійснюватиме свої злочинні задуми з допомогою підлих і темних грошових махінацій, він вкриє ганьбою весь штат, розхитає моральні підвалини населення,— і оцього вже він, Ділворті, терпіти ніяк не може: моральні підвалини населення повинні бути недоторканною святинею. Він сам піде до цього Нобла, буде сперечатися з ним, переконувати його, звертатиметься до його совісті.

Приїхавши в рідний штат, сенатор пересвідчився, що його прихильники не дозволили себе залякати: вони непохитно стояли за нього і були сповнені рішучості. Щоправда, і Нобл не марнував часу, але обставини складалися не на його користь, і він поки що не досяг більшої помітних успіхів. Містер Ділворті скористався з першої ж слушної нагоди, щоб запросити його до себе, і мав з ним тривалу розмову, яка затяглася далеко за північ: сенатор умовляв Нобла зректися своїх підступних

намірів і стати на праведний шлях; після цього він запрошував його прийти ще, і той приходив. Остання їх зустріч закінчилась аж о третій годині ранку, і коли Нобл відкланявся, містер Ділворті промовив сам до себе:

— Ну, тепер я можу зітхнути з полегкістю, з величезною полегкістю!

Тепер уже сенатор міг приділити увагу і душам своїх співвітчизників. Він почав відвідувати церкви, головувати на молитовних зібраннях, брати енергійну участь у діяльності товариств поборників тверезості; він ошчаслилював своєю присутністю жіночі гуртки, в яких місцеві дами з благодійною метою займалися шиттям, і навіть сам часом брав у руки голку й робив кілька стібків на колєнкоровій сорочці, що призначалася для якогось нечестивого поганина з Південних островів,— це викликало у дам сльози зворушення, а річ, до якої він доклав рук, перетворювалась на своєрідну священну реліквію. Сенатор охоче виголошував проповіді на уроках закону божого, і ніщо не могло перешкодити йому відвідувати недільні школи — ні нездужання, ні втома, ні негода. Він навіть погодився на прохання жителів невеличкого містечка Кетлвіл і подолав цілих тридцять миль у тряскому поштовому диліжансі, щоб дати змогу учням тамтешньої недільної школи лицезріти його особу.

До приїзду сенатора все населення Кетлвіла зібралось біля поштової контори; на честь гостя яскраво палали два багаття, далеко розносився урочистий дзвін ковадл, що правили за барабани,— ще б пак: сенатор Сполучених Штатів здавався цим людям, які ніколи не бачили могутнішого представника влади, ніж окружний суддя, чимсь на зразок бога в людській подобі. Сенатор Сполучених Штатів був для них загадковим гігантом, майже неймовірною істотою, і вселяв у їхні серця побожний трепет.

Другого дня ще за півгодини до початку занять недільної школи всі були біля церкви; скотарі й фермери з усієї округи причвалали пішки за п'ять миль разом з сім'ями, аби хоч краєчком ока глянути на велику людину — людину, яка жила в столиці, зустрічалася і навіть розмовляла з самим президентом Сполучених Штатів, людину, яка на власні очі бачила пам'ятник Вашингтону і, може, навіть торкалася його руками.

Коли з'явився сенатор, церква була вже переповнена:

люди сиділи на вікнах, тіснилися в проходах і біля дверей, стояли натовпом на подвір'ї перед входом. Сенатор пробирався до кафедри поруч з священником, за ними, оточені загальною заздрістю, слідкували місцеві чиновники,— і всі, хто був у церкві, витягували шиї і крутили головами, намагаючись побачити якнайбільше. Дорослі люди пошепки зверталися до сусідів: «Онде він, бачите,— з таким великим, благородним чолом!» Хлопчак підштовхували один одного в бік: «Гей, Джонні, ось-о він! Бачиш — отой, з лисиною, мов коліно!»

Сенатор зайняв відведене йому почесне місце, обабіч нього посідали священник і завідувач недільної школи. Місцеві «стовпи суспільства» розташувалися в ряд на підвищенні перед вівтарем. Учні займали десять передніх лав; вони були вдягнені у свій найкращий і найбільш незручний одяг, гладко причесані й надто чисто вмиті, щоб почувати себе вільно. І таке благоговіння збуджувала в них присутність «справжнісінького» сенатора Сполучених Штатів, що протягом трьох хвилин вони не вистрілили жодної кульки з жованого паперу. Потім діти поступово почали отямлюватись, немовби звільняючись од чар, і незабаром уже, як завжди, голосно повторювали заданий вірш і смикали один одного за волосся.

Звичайні шкільні заняття провели похапцем, абияк; потім на кафедру піднявся священник і втомив усіх присутніх нудючою проповіддю, яку він уже не раз виголошував у недільній школі; потім його змінив завідувач, а за ним один по одному почали висловлюватися містечкові «стовпи». Всі вони раз у раз згадували «нашого друга, сенатора», говорили про те, який це великий і славнозвісний державний діяч і як багато він зробив для добра країни, релігії і тверезості; вони закликали учнів буги слухняними й старанними і прагнути до того, щоб стати такими, як він. Своїм нескінченним патяканням промовці допекли слухачів до живого і збудили до себе загальну ненависть; та от, нарешті, вони скінчили, і в усіх знов ожила надія — ентузіазм присутніх чекав нагоди перелитися через край.

Сенатор Ділворті підвівся і з хвилину мовчки дивився на аудиторію променистим поглядом. Потім ласкаво й поблажливо усміхнувся до дітей і почав:

— Мої юні друзі! (Адже я сподіваюся, що всі ці маленькі громадяни з такими приємними личками — мої

друзі й що вони дозволять і мені бути їхнім другом). Мої юні друзі! Я багато мандрував, я побував у багатьох містах і штатах, в усіх куточках нашої великої, прекрасної країни; з ласки божої я бачив чимало різних шкіл, але з гордістю, з щирою гордістю мушу сказати: ще ніде мені не траплялося бачити стільки розуму, стільки доброти й благочестя, як отут, на цих чарівних юних обличчях, що їх я бачу зараз перед собою. Ось я сидів допіру й запитував себе: де я? Може, десь у далекому чужоземному королівстві, і переді мною маленькі принци та принцеси? Ні. Може, в якомусь великому багатолюдному місті моєї вітчизни, куди з'їхалися найкращі, найдостойніші діти з усього світу, немовби на виставку для присудження нагород? Ні. А може, потрапив у яку-небудь казкову заморську країну, де живуть особливі, дивовижні діти, про яких ми ніколи й не чули? Знову ж таки ні. То де ж я тоді? Справді, де? І виявляється, що я в простому й скромному далекому селищі мого рідного любимого штату, й переді мною діти тих благородних і добродесних людей, які зробили мене тим, ким я зараз є! Я думаю про це, і душу мою переповнює дивування. І я смиренно складаю хвалу тому, для кого всі ми лише жалюгідні хробаки, за те, що з його ласки я покликаний служити таким людям! Нема для мене вищої і більшої честі на землі. Хай королі та імператори лишуються з своїми розцяцькованими коронами — мені вони не потрібні, моє серце тут!

І знов подумав я: а може, це театр? Ні. Чи, може, тут відбувається концерт або пишна опера? Ні. Можливо, я потрапив у якийсь інший храм — суєтний, роззолочений храм згубних для душі розваг і веселощів? Ні. Тоді що це таке? І що ж відповів на це мій розум? Як ви гадаєте, мої юні друзі, що відповів на це мій розум? Він відповів: «Це храм господи нашого!» Ах, ви тільки подумайте!.. Я ледве стримав сльози, я був невимовно щасливий. Ах, яка це радість — бачити перед собою сяючі личка дітей, що зібралися тут учитись, як належить жити, учитись бути добрими, корисними, благочестивими, щоб вирости великими й славними людьми, стати надійним оплотом держави нашої, світочами розуму й господарями нації, прапороносцями й солдатами святої віри в жорстоких життєвих битвах і блаженними душами в царстві господньому після смерті.

Шануйте, діти, батьків своїх і будьте вдячні їм за те, що вони дають вам дорогоцінне право вчитися в недільній школі!

А тепер, дорогі мої юні друзі, сядьте рівенько та гарненько.— ось так! — і уважно слухайте історію, яку я вам розповім про одного маленького бідного хлопчика, учня недільної школи, якого я колись знав. Він жив на Далекому Заході, і батьки його були бідні. Вони не могли вчити хлопчика в дорогій школі, але були добрі й розумні і посилали його в недільну школу. Він любив недільну школу. Я сподіваюсь, і ви теж любите свою недільну школу,— о, я бачу по ваших обличчях, що любите! Ну от і прекрасно!

Так от, коли лунав дзвоник, цей хлопчик завжди сидів на своєму місці; він завжди знав усі уроки, бо його вчителі хотіли, щоб він учився, а він дуже любив своїх учителів. (Завжди любіть своїх учителів, діти мої, бо вони люблять вас більше, ніж ви можете сьогодні зрозуміти!) Він ніколи не піддавався умовлянням поганих хлопчиків піти в неділю з ними погратися. Там був один такий поганий хлопчик, що завжди намовляв його не йти до школи, але він того бешкетника не слухав.

І от цей бідний маленький хлопчик виріс і став дорослим; йому довелося залишити рідний дім і друзів, поїхати далеко-далеко й самому заробляти собі на хліб. Спокуси чатували на нього на кожному кроці, і траплялися хвилини, коли він готовий був здатись, але в такі хвилини він завжди згадував дорогоцінні уроки, яких його колись учили в недільній школі,— і це було для нього порятунком. Минув якийсь час, і його обрали до законодавчих зборів штату. Тоді він почав робити все, що міг, для недільних шкіл. Він добивався прийняття законів, які б підтримували їх, він боровся за те, щоб відкривати все більше й більше недільних шкіл де тільки можна.

Минув ще якийсь час — і народ обрав його губернатором. І він казав, що все це тільки завдяки недільній школі.

Незабаром народ обрав його до конгресу Сполучених Штатів, і він зробився дуже відомою людиною. Тепер спокуси оточували його з усіх боків. Його умовляли пити вино, танцювати, ходити в театри, навіть намагалися купити за гроші його голос у конгресі. Але все було мар-

но — згадка про недільну школу рятувала його від гріха; він пам'ятав про долю поганого хлопчика, який завжди умовляв його гратися в неділю,— той виріс п'яницею, і потім його повісили. Він пам'ятав про це і був радий, що ніколи не піддавався умовлянням і не грався в неділю.

Ну, і як ви гадаєте, що ж кінець кінцем сталося? А от що: народ обрав його на великий і визначний пост, на дуже високий і важливий пост. Що то за пост, як ви гадаєте? Ну, що ви скажете, дітки? Так от, це пост сенатора Сполучених Штатів! Маленький бідний хлопчик, який так любив свою недільну школу, став сенатором. *І ось він стоїть перед вами!* І всім цим він завдячує недільній школі.

Дорогі мої діти, любіть своїх батьків, любіть своїх учителів, любіть свою недільну школу! Будьте благочестиві, будьте слухняні, чесні, старанні — і ви досягнете успіхів у житті, і всі шануватимуть вас. Та найперш за все, діти мої, будьте чесні. Найбільш за все дбайте про чистоту душі своєї, щоб завжди була вона наче сніг. А тепер об'єднаймо серця наші в молитві!

Сенатор Ділворті поїхав, залишивши в Кетлвілі три десятки хлопчаків, метою життя яких став сенат Сполучених Штатів.

Коли він повернувся в столицю штату, опівночі до нього з'явився містер Нобл, і вони мали тригодинну нараду. Перед тим як піти, містер Нобл сказав:

— Я попрацював не за страх, а за совість і кінець кінцем перетягнув їх на наш бік. Правда, шестеро з них не наважуються зразу так круто повернути й відкрито підтримати вас при першому ж балотуванні; спочатку вони проголосують проти — це так, про людське око,— але вже при другому балотуванні всі одноставно голосуватимуть за вас,— я це уладнав. Завтра ввечері ви будете знову обрані. Можете спати спокійно й ні про що не турбуватися.

Після того як містер Нобл пішов, сенатор промовив до себе:

— Ну що ж, заради такого успіху варто було поїхати на Захід!

РОЗДІЛ XXIII

СУД НАД ЛОРОЮ. РОЗУМНІ ПРИСЯЖНІ, ТА ЗРАЗКОВИЙ СУДДЯ

भेदस्त्वसो ऽष्टाविधो मोक्षश्च च द्वाविधो महामोहः
तामिस्रो ऽष्टादशधा तथा भवत्यन्धतामिस्रः

*Sāṅkhya Kārikā, XLVIII*¹

Ny byd ynat nep yr dysc; yr adysco
dyn byth ny byd ynat ony byd doethineb
yny callon; yr doethet uyth no dyn ny byd
ynat ony byd dysc gyt ar doethineb.

*Cyvreithian Cymru*²

Справу, порушену штатом Нью-Йорк проти Лори Хокінс, нарешті призначили до слухання на 15 лютого — не минуло й року після вбивства Джорджа Селбі.

Якщо за цей час громадськість і встигла майже забути про існування Лори та про її злочин, газети нагадали їй про всі деталі вбивства, здійнявши галас навколо майбутнього процесу ще за тиждень до його початку. А втім, громадськість і так не забула. Те, що злочинницею була

¹ Морок має вісім ступенів, омана — також вісім; у глибокої омани десять ступенів, неуттво має їх вісімнадцять, так само, як і цілковита темрява.— «Санкхья Каріка», XLVIII (санскрит).

«Санкхья Каріка» («Учення Санкхья») — книга індійського філософа-дуаліста Ішвара Крішні.

² Не можна навчитися стати суддею: людина може вчитись усе своє життя, але вона не стане суддею, якщо в серці її немає мудрості; разом з тим, хоч яка мудра може бути людина, вона не стане суддею, якщо не доповнить свою мудрість ученістю.— «Ківрейтїан Кімру» (староваллійськ.).

«Ківрейтїан Кімру» — зведення стародавніх уельських законів (X ст.).

молода жінка неабиякої вроди, яка належала до високих верств вашінгтонського суспільства і, до того ж, учинила вбивство з нечуваною холоднокрівністю, не могло не зафіксуватись у пам'яті людей, хоч відтоді майже триста шістьдесят п'ять нових убивств раз у раз сколихували одноманітний плин життя столиці штату.

Ні, громадськість не забула: в газетах час від часу з'являлися повідомлення про бідолашну красуню, ув'язнену в міській тюрмі, нещасну жертву юридичних зволікань; минали місяці, і, як і слід було сподіватися, жаклибий злочин поступово втрачав гостроту новини, а до його героїні починали ставитися мало не з співчуттям. Можливо, її оборонці саме на те й розраховували. Можливо, це за їхньою порадою Лора почала піклуватися про нещасних злочинниць, що були разом з нею в ув'язненні, і з своїх власних коштів полегшувати тяжку нужденність багатьох із цих бідолах. Такі її вчинки відразу ж потрапляли в газети, і досить було коротенького повідомлення про це, аби змінити на краще громадську думку.

Публіка вщерть заповнила залу суду ще зранку, задовго до появи суддів, адвокатів та обвинуваченої. Є люди, для яких не існує більшої насолоди, ніж спостерігати повільні тортури, що їх зазнає на суді людина під загрозою смертного вироку, — з цим може зрівнятися хіба що тільки видовище самої страти. Ніде, крім суду над важливим кримінальним злочинцем, не побачиш таких блискучих проявів людської винахідливості, розуму, енергії, що сповнюють виступи досвідчених юристів; тільки тут можна стати свідком такої хитромудрості, проникливості, спритності, красномовства.

Як ніщо інше, збуджує публіку суд над убивцею. Тут, коли на карту поставлено життя підсудного, кожне слово і кожний погляд набирають особливого значення. З якою жадібністю стежать очі глядачів то за нерухомими обличчями присяжних, то за енергійними діями оборони, то за удаваною байдужістю судді, то за обвинуваченням, сповненим тривожного очікування! Жодне слово не проходить повз увагу публіки — ні в запальних суперечках з приводу того чи іншого пункту закону, ні в поміркованих висновках судді, ні в словесних дуелях між юристами і свідками. Затамувавши віддих, натовп ловить кожне слово суперечливих показань свідків — одні з них схвалює, з інших обурюється, — а коли суддя починає

напучувати присяжних, у залі западає мертва тиша. Публіка швидко визначає своє ставлення до підсудного — за чи проти — і так само швидко проймається симпатією чи антипатією до котрогось із членів суду. Ніщо не викликає у глядачів більшого захоплення, ніж дотепна відповідь свідка, що руйнує всі хитросплетення несимпатичного їм юриста. Будь-який жарт, хай навіть явно невдалий, знаходить тут найтепліший прийом і найпалкіше схвалення.

В частині зали, відокремленій од глядачів бар'єром, усі місця вже були зайняті молодими адвокатами та привілейованими завсідниками суду; вільними лишалися тільки стільці біля столу, призначені для учасників процесу. По той бік бар'єра натовп заповнив усе — лави, підвіконня, проходи. Ще до початку суду повітря в залі було жахливе. Здавалось, його наскрізь просякнув той особливий запах кримінального суду, який немовби ввібрав у себе дух усіх можливих злочинів, уособлених незліченними злочинцями і злочинницями, що побували тут.

У залі виникло помітне пожвавлення: з'явився прокурор з двома помічниками; він пройшов до столу, зайняв своє місце і почав розкладати перед собою папери. Ще більше пожвавлення викликала поява оборонців: містера Брехема та його помічників — містера Квігля і містера О'Кіфа.

Кожному в залі було відоме ім'я містера Брехема, великого адвоката-криміналіста, і, йдучи на своє місце й розкланюючись з друзями та колегами, він добре знав, що погляди всіх присутніх звернені на нього. Це був високий на зріст, трохи худорлявий чоловік, з широкими плечима й великою головою, вкритою каштановими кучерями, що ззаду падали аж на комір; він мав звичку струшувати ними так, як, на думку людей, струшує гривою лев. На його чисто виголеному обличчі вирізнявся великий рот; очі були досить маленькі й розташовані надто близько одне до одного. Одяг містера Брехема складався з застебнутого на всі гудзики коричневого сюртука з трояндовим пуп'янком у петлиці та світлих панталон. На краватці в нього сяяла брильянтова шпилька, а коли він сів і зняв рукавички, на його випещеній лівій руці блиснув масивний перстень з печаткою. Зайнявши своє місце, містер Брехем довгим поглядом обвів залу, сказав щось одному із своїх помічників, а потім витяг з кишені скла-

далий ніж, оздоблений слоною кісткою, і, повільно по-гойдуючись на стільці, почав підрізати нігті.

Хвилину перегодом з дверей углибині зали вийшов і сів у своє крісло суддя О'Шоннесі—джентльмен у чорному одязі, з рудуватим хвилястим волоссям, круглим червоним обличчям, досить добродушним і більше кмітливим; ніж розумним, та самовдоволенним виглядом. У його кар'єрі не було нічого вартого особливої уваги. Нащадок ірландських королів, він, так би мовити, спустився з високого родословного дерева і став першим і єдиним з усіх королівських нащадків, що зійшов на американський престол, коли вважати таким місто Нью-Йорк. Правда, спочатку він був надто низько спустився з отого високого дерева, і свою кар'єру в майбутньому королівстві йому довелося починати з більш ніж скромного становища безпритульного хлопчиська, але, будучи честолюбним і чисто по-ірландському заповзятливим від природи, він швидко зробився чистильником взуття, потім продавцем газет, потім розсильним в адвокатській конторі; с'як-так підучившись на побігеньках, дістав якесь місце в поліцейському суді, а там уже незабаром здобув і право на адвокатську практику та репутацію молодого й талановитого політичного діяча; його обрали до законодавчих зборів штату і, нарешті, посадили в те саме крісло, в якому ми його щойно бачили. Проте він жив у демократичній країні, і тому був змушений приховувати свою королівську велич під скромною плебейською зовнішністю. Суддя О'Шоннесі ніколи не мав ні прибуткової практики, ні великої платні, зате, як розважлива людина, мав звичку відкладати грошенята — мовляв, жоден суддя не може бути безстороннім, якщо він не буде незалежним,— і поступово зробився власником земель та будинків загальною вартістю тисячу триста-чотириста доларів. Хто ж бо, як не він, брав участь у спорудженні та вмеблюванні отієї самої будови суду? І вже кому-кому, а йому було достеменно відомо, що сама лише плювальниця, якою користувався його честь, влетіла місту в кругленьку суму — тисячу доларів.

Тільки-но суддя зайняв своє місце, засідання суду розпочалося; судовий чиновник каліченою англійською мовою оголосив слухання справи, і шерифові звеліли ввести підсудну. Серед глибокої тиші, що запала в залі, з'явилася Лора і, спираючись на руку поліцейського, пройшла

до стільця, відведеного їй поруч з оборонцями. Слідом за нею ввійшли мати і Вашингтон, яким дозволили сісти неподалік.

Лора була дуже бліда, але ця блідість тільки підкреслювала блиск її великих очей і надавала їй виразному обличчю зворушливо-сумного вигляду. На чорній сукні, простій і разом з тим надзвичайно вишуканій,— ніяких прикрас. Тонка мереживна накидка, приспущена на обличчя, не стільки приховувала, скільки відтіняла її вроду. З більшою гордовитістю Лора не змогла б з'явитися навіть десь на прийомі, з більшою скромністю — в церкві. В обличчі й поведінці її не було ніяких ознак соромливості чи, навпаки, демонстративної зневаги: сівши на своє місце перед очима доброї половини глядачів, вона скромно опустила погляд. По залу пробіг шепіт захоплення. Газетні репортери жваво зачеркали олівцями. Містер Брехем знов обвів очима аудиторію, немовби схвалюючи її реакцію. Коли нарешті Лора трохи підвела погляд, вона побачила серед привілейованих глядачів Філіпа й Гаррі, але і взнаки не дала, що впізнала їх.

Потім секретар оголосив обвинувального акта, складеного в повній відповідності з існуючою формою. Цим актом підсудна Лора Хокінс звинувачувалась у навмисному вбивстві Джорджа Селбі пострілом з вогнепальної зброї—пістолета, револьвера звичайного, револьвера шестизарядного, дробовика, рушниці мисливської, рушниці магазинної, гармати звичайної, гармати скорострільної тощо — або при застосуванні холодної зброї — пращі, обушка, ножа столового, ножа мисливського, ножа кишенькового, качалки, серпа, кинджала, шпильки, молотка, викрутки, цвяха чи іншого подібного знаряддя — в готелі «Південний» або в будь-якому іншому готелі чи місці березня тринадцятого дня або будь-якого іншого дня християнської ери.

Лора, стоячи, вислухала довжелезний обвинувальний акт і на запитання судді, чи визнає вона себе винною, спокійно й неголосно відповіла: «Ні, не визнаю». Після цього вона сіла на місце, а суд почав обговорювати кандидатури присяжних.

Першим викликали Майкла Ленігена, шинкаря.

— Чи маєте ви якусь певну думку відносно даної справи і чи знайомі з ким-небудь, хто причетний до неї?

— Ні, не маю і не знайомий,—відказав містер Леніген.

— Чи не маєте моральних заперечень проти смертної кари?

— Ні, сер, певно, що ні.

— Читали ви що-небудь про дану справу?

— Авжеж, читав у газетах, ваш' честь.

Містер Брехем відхилив кандидатуру присяжного як непридатну для даної справи, і його відпустили.

Патрік Кофлін.

— Ваш рід занять?

— Та воно, бачте... певного роду занять у мене нема.

— Нема певного роду занять, он як? Ну, а взагалі чим ви займаєтеся? З чого живете?

— З тер'єрів, сер.

— Ах, з тер'єрів? Цебто на пацюків полюєте?

— Та, знаєте, є джентльмени, що любляють цей спорт. А сам я ніколи в такі справи не встряю, ні, сер.

— Ага, то ви, певно, з муніципальної комісії по розвагах. Чули що-небудь про дану справу?

— До сьогоднішнього ранку нічого, сер.

— Читати вмієте?

— Дрібними літерами — ні, ваша честь.

Кандидата вже хотіли приводити до присяги, коли містер Брехем запитав:

— А ваш батько вмів читати?

— Еге ж, покійний батенько був мастак на такі речі, сер.

Містер Брехем запропонував відхилити кандидатуру присяжного. Суддя не погодився. З цього приводу виникла суперечка. Нарешті присяжного було відпущено без пояснення причин.

Іттен Добб, биндюжник.

— Читати вмієте?

— Вмію, але незвичний я до цього.

— Чули про сьогоднішню справу?

— Хтозна, може, й чув... А може, воно було щось не те. Ніякої думки не маю.

Прокурор. Стривайте, стривайте! Хто вас навчив казати, що ви не маєте ніякої думки з приводу цієї справи?

— Н-ніхто, сер.

— Подумайте, подумайте. Тоді чому ж це раптом ви самі сказали таке?

— Так про це ж завжди питають, коли я йду в присяжні.

— А, ну гаразд. Чи маєте якісь моральні сумніви щодо необхідності смертної кари?

— Як ви кажете?

— Ну, чи не стали б ви заперечувати проти того, щоб визнати людину винною в убивстві на підставі свідчень?

— А мо', й став би, сер, аби втямив, що воно не так. Прокурор вирішив, що саме сюди й треба цілити.

— То чи не примусили б вас ваші почуття заперечувати смертну кару?

Кандидат у присяжні відказав, що ніяких почуттів у нього немає і що він не знає нікого з осіб, причетних до справи. Після цього він був схвалений і приведений до присяги.

Денніс Лефлін, поденник. Не має ніякої певної думки. Ніколи не чув про дану справу. Визнає страту через повішення для тих, хто на це заслуговує. Вміє читати, коли треба.

Містер Брехем почав заперечувати: кандидат явно відзначався звірячими нахилами. Був відхилений без пояснення причин.

Ларрі О'Туул, підрядчик. Чоловік у строкатому костюмі, зразок так званого «вульгарно-елегантного» стилю, з лукавим поглядом і гострим язиком. Читав про даний процес у газетах, але це не справило на нього ніякого враження. Схильний керуватися вірогідними показаннями свідків. Не бачить підстав, чому б він не міг бути безстороннім присяжним.

Запитання з боку прокурора:

— От ви кажете, що газетні повідомлення не справили на вас ніякого враження. Як же це так?

— А я ніколи не вірю тому, що пишуть у газетах.

(Сміх у залі, схвальні посмішки на обличчях судді та містера Брехема.) Містера О'Туула приведено до присяги. Містер Брехем прошепотів на вухо О'Кіфу: «Це той самий!»

Ейвері Кікс, продавець земляних горіхів. Чи знає він що-небудь про дану справу? Кандидат у присяжні заперечливо похитав головою.

— Читати вмієте?

— Ні.

— Маєте якісь сумніви щодо смертної кари?

— Ні.

Кікса вже зовсім були збиралися привести до присяги, коли прокурор, обернувшись до нього, недбало запитав:

— Розумієте суть присяги?

— Надворі,— відповів той, вказуючи на двері.

— Я питаю, чи знаєте ви, що означає присяга?

— П'ять центів,— пояснив кандидат.

— Ви що, глузуєте з мене? — гримнув прокурор.—

Чи, може, ви не при своєму розумі?

— Допіру з печі. Я тугий на вухо. Не чую й слова, про що ви кажете.

Кандидатуру Кікса відхилили. «А шкода, з нього був би непоганий присяжний,— прошепотів Брехем.— Я бачив, як співчутливо він дивився на підсудну. Це саме те, що нам треба».

Внаслідок цілоденної роботи було відібрано лише два присяжних. Зате вже ці два задовольняли містера Брехема з усіх поглядів. Незнайомі кандидатури він незмінно відхиляв. Цей славнозвісний адвокат-криміналіст як ніхто інший знав, що успіх битви залежить саме від правильного добору присяжних. Те, що відбувається потім: опит свідків, патетичні звернення до присяжних,— все це розраховане більше на зовнішній ефект. Такою принаймні була теорія містера Брехема. Однак розумів він і те, що людська натура — річ непостійна і, хоч як ти обережно добирай присяжних, все одно вони можуть раптом завагатися в найвирішальнішу мить.

Минули чотири довгі дні, аж поки було знайдено всіх дванадцять присяжних для даного процесу, зате коли вже цих найдостойніших нарешті привели до присяги, оборона могла з повним правом пишатися ними. Скільки було відомо містеру Брехему, лише два вміли читати, причому один з них, якого обрали старшиною присяжних, був той самий знайомий містера Брехема — підрядчик у строкатому костюмі. Низькі лоби, грубі обличчя; в очах у деяких вираз тваринної хитрості, більшість же просто недоумкуваті. Зібрані до купи, ці люди немовби уособлювали собою отой знаменитий історичний спадок, що його заведено називати «оплотом нашої демократії».

Вступну промову обвинувачення від імені штату Нью-Йорк виголосив окружний прокурор містер Мак-Фліни. Він говорив з тим майже невловимим акцентом,

що його людина успадковує від предків і зберігає на все життя. Він не буде переказувати всіх деталей справи, а обмежиться лише її суттю. Штат, інтереси якого він тут представляє, незаперечно доведе, що Лора Хокінс — ось вона перед вами, цей диявол в образі прекрасної жінки, — в означений день і в означеному місці застрелила Джорджа Селбі, громадянина південних штатів. Що підсудна вчинила вбивство навмисно, з холоднокровним розрахунком і без жодного на те приводу з боку потерпілого; що вона давно вже замислила цей злочин і не раз погрожувала Джорджу Селбі; що вона спеціально приїхала з Вашингтона, аби здійснити свій чорний намір. Усе це буде доведено безсумнівними показаннями свідків. Йому, прокуророві, лишається тільки додати, що обов'язок присяжних буде, може, й тяжкий, але простий і ясний. Вони ж бо самі громадяни, вони теж мають дружин і, можливо, дітей. Всі вони бачать, яким небезпечним зробилося життя в столиці штату. І хто знає, чи не стануть завтра і їхні дружини вдовами, а діти сиротами, як та безутішна сім'я в готелі «Південний», чи не позбавить і їхні сім'ї чоловіків та батьків жорстока рука якоїсь оскаженілої від ревнощів убивці!

Прокурор сів на місце, і секретар викликав першого свідка:

— Генрі Браєрлі!

РОЗДІЛ XXIV

ВЕЛЬМИТЯМУЩИЙ АДВОКАТ

„Dyden i Midten”, sagte Fanden, han sad imellem to Procutorer¹.

Eur breûtaer brâz eol! Na klevet hoc'h eûz-hu hé vreût?²

Генрі Браерлі зайняв місце свідка. На вимогу прокурора розповісти присяжним усе, що він знає про вбивство, юнак почав докладно переказувати вже знайомі читачеві обставини, які передували цій події.

На прохання міс Хокінс, він супроводжував її у Нью-Йорк, гадаючи, що вона їде у справах білля, який мав розглядатися в конгресі: за її словами, їй треба було поговорити з кількома конгресменами, щоб забезпечити їх присутність при розгляді білля. Її записку до нього тут уже зачитували. Перед від'їздом, на вокзалі, міс Хокінс мала дуже схвильований вигляд. Свідок чув, як вона про щось розпитувала кондуктора, потім вигукнула: «Ну, тепер йому не втекти!» — «Кому?» — запитав свідок. «Нікому», — відповіла вона. Вони їхали в спальному вагоні й до ранку більше не бачились. Уранці вона мала стомлений вигляд і сказала, ніби не могла цілу ніч заснути через головний біль. На поромі її зацікавили пароплави, що стояли в порту; вона спитала, які з них мають вирушати в Європу. Потім вони зайшли в ресторан і випили по чашці кави. Вона сказала, що мусить поспішати в готель «Південний», де зупинився містер Саймонс, один з потрібних їй конгресменів, щоб устигнути застати його

¹ «Доброчесність посередині», — сказав диявол, сидячи між двома юристами (датськ.).

² Це великий адвокат! Ви чули коли-небудь його промови? (Бретонськ.).

там. Вона трималася з цілковитим самовладанням і, як що не зважати на якусь не властиву їй нервозність, була така, як завжди. Після того як вона двічі вистрелила в полковника Селбі, вона приклала пістолет до власних грудей, але свідок вихопив його в неї з рук. У Вашингтоні вона проводила в товаристві Селбі чимало часу і, судячи з усього, була в нього закохана.

Містер Брехем починає ставити перехресні запитання.

— Місте-е-ер... е-е... Браерлі! (Оборонець досконало володіє тонким мистецтвом збивати свідка з пантелику: він довго тягне «містер», ніби марно силкуючись пригадати прізвище, аж поки свідок починає неабияк дратуватись, а потім раптом голосно викрикує його, ошелешуючи бідолаху несподіванкою.) Місте-е-ер... е-е... Браерлі! Ваш рід занять?

— Я інженер, сер.

— Ах, он як, ви інжене-е-ер! (Багатозначний погляд у бік присяжних). Отже, міс Хокінс користувалася вашими послугами як інженера? (Посмішки на обличчях присяжних.)

— Ні, сер,— відповів Гаррі, почервонівши.

— Скільки часу ви були знайомі з підсудною?

— Два роки, сер. Я познайомився з нею в Хокаї, штат Міссурі.

— М-м-м... місте-е-р... е-е... Браерлі! Адже ви не станете заперечувати, що були коханцем міс Хокінс?

Прокурор заявляє протест.

— Насмілюся зауважити, ваша честь, що я маю право з'ясувати стосунки між цим занадто небалакучим свідком і підсудною.

Протест прокурора відхилено.

— Ну, як би це сказати, сер...— нерішуче відповідає Гаррі.— Ми були друзями.

— Воно й видно, що ви друг!— уїдливо зауважує містер Брехем.

Присяжні починають ненавидіти цього вишукано вдягненого молодика.

— Місте-е-ер... е-е... Браерлі! Отже, міс Хокінс відхилила ваші залицяння?

Гаррі зашарівся, промимрив щось невиразне і подивився на суддю.

— Відповідайте, сер,— сказав його честь.

— Вона... вона... е-е... не прийняла їх.

— Ах, не прийняла. Саме так я й гадав. Браєрлі! Чи насмілитесь ви твердити присяжним, нібито не були особисто зацікавлені в усуненні вашого суперника, полковника Селбі?! — вигукнув містер Брехем громовим голосом.

— Що ви, що ви, сер, і в думці не було такого! — за протестував свідок.

— Досить, добродію, більше запитань до вас не маю,— суворо промовив містер Брехем.

— Заждіть-но хвилинку,— зупинив свідка прокурор.— Чи мали ви хоч найменшу підозру щодо наміру підсудної, раніше ніж вона почала стріляти?

— Жодної підозри, сер! — щиро запевнив Гаррі.

— Ще б пак, ще б пак,— зауважив містер Брехем, киваючи присяжним.

Потім перед судом пройшли інші свідки обвинувачення: особи, що були присутні при вбивстві, черговий з готелю, лікарі. Факт убивства був доведений беззаперечно. Свідки не додали до нього нічого нового, тільки черговий з готелю, відповідаючи на перехресне запитання містера Брехема, пригадав, що, коли підсудна звернулася до нього по довідку про полковника Селбі, у неї був схвильований вигляд, а очі палали диким вогнем.

Присяжним зачитали передсмертні свідчення полковника Селбі. В них також говорилося про Лоріні погрози, але був і ще один істотний факт, про який газети нічого не повідомляли. Виявилось, що після того, як свідчення полковника були належним чином зафіксовані і лікарі вперше сказали йому про смертельний характер його поранень, на обличчі в нього відбилися страшні душевні муки, навіть жах, і він заявив, що не закінчив своїх свідчень. З величезними зусиллями, зупиняючись після кожного слова, він промовив: «Я... не все... сказав... Я... повинен... сказати... Записуйте... Я... скривдив... її... Колись... ще давно... Не можу більше... О боже!.. Я... заслужив...» Це були його останні слова. Він знепритомнів, і свідомість більше не поверталась до нього.

Залізничний кондуктор з Вашингтона розповів, що підсудна питала в нього, чи не виїхав вечірнім поїздом такий-от джентльмен з родиною, і назвала прикмети, що належали, як він довідався згодом, полковникові Селбі.

До присяги приведено Сюзен Каллум, негритьянку, покоївку в домі сенатора Ділворті. Так, вона знала полковника Селбі. Він часто приходив до них у дім і залишався у вітальні наодинці з міс Хокінс. Востаннє він приходив за день перед тим, як трапилося вбивство. Вона, цєбто свідка, сама відчиняла йому двері. Їй здалося, що він начебто трохи напідпитку, чи щось таке. Потім вона почула голосну розмову в вітальні, там нібито сварилися. Ну, вона, звісно, перелякалась — а чи не трапилось, бува, чого — і притулилася вухом до шпари у дверях вітальні. А там чоловічий голос: «Та не можу я, їй-богу, не можу!» — так, начебто він дуже просив про щось. А потім голос молодої міс: «Ну, тоді вибирай. Як покинеш мене, то вже знаєш, що тебе чекає». І він побіг з дому.

— А я заходжу та їй: місіс, кажу, ви мене кликали? А вона стоїть, як тигриця вся, а очі аж горять. Ну, я їй подалася собі геть.

Така була суть свідчень Сюзен, яку не міг збити з пантелику навіть найсуворіший перехресний допит. У відповідь на запитання містера Брехема, чи не здалося їй, що підсудна була не при своєму розумі, вона заявила:

— Та ні ж бо, сер, який там розум — зовсім божевільна!

Місце свідка зайняв Вашингтон Хокінс. Йому показали речовий доказ — пістолет, з якого, за свідченням поліцейського, стріляла вбивця. Вашингтон визнав, що це його пістолет. Одного ранку сестра попросила в нього зброю, бо вночі їй нібито причулося, що в дім крадуться злодії. Визнав він і те, що сам ніколи не помічав ніяких ознак злодіїв біля будинку. Чи не передували цьому дивному проханню які-небудь незвичайні події? Ні, нічого особливого він не пригадує. А чи не супроводив він підсудну на прийом до місіс Скунмейкер за день чи два перед цим? Так, супроводив. Що з нею трапилося того вечора? Крок за кроком свідка примусили визнати, що того вечора Лора їй справді поводитася досить дивно, посилалася на нездужання, і він рано одвіз її додому. Притиснутий до стінки, він визнав також і те, що Лора, як вона сама потім сказала, бачила на прийомі полковника Селбі. Від себе Вашингтон зауважив, що цей Селбі був неабиякий мерзотник.

Тут прокурор трохи роздратовано зупинив його:

— Гаразд, гаразд. Досить.

Оборонець вирішив поки що відкласти допит містера Хокінса. Суть справи була цілком ясна. Ні в кого не лишалося й найменшого сумніву, що сталося вбивство і що підсудна поїхала в Нью-Йорк слідом за небіжчиком спеціально з цією метою. Доказів було цілком досить, щоб присяжні могли підтримати обвинувачення, причому зробити це навіть не залишаючи своїх місць у залі. Так склались обставини процесу, коли минуло два дні після закінчення добору присяжних. Суд тривав уже тиждень, і на неділю було оголошено перерву. Публіка, яка читала в газетах звіти про судові засідання, була впевнена, що у вбивці немає ніяких шансів на порятунок. Присутні в залі суду проймалися дедалі більшим співчуттям до Лори.

І от слово для вступної промови оборони надано містеру Брехему. Він з гідністю підвівся і почав говорити таким приглушеним голосом, що почути його можна було хіба що тільки в тій мертвій тиші, яка враз запала в залі. Разом з тим він вимовляв кожне слово напрочуд чітко, і якщо хто-небудь і зміг би визначити національність промовця, то лише завдяки багатству й різноманітності інтонацій.

Коли він думає про ту величезну відповідальність, що її взяв на себе,— так почав містер Брехем,— його охоплює безмірне хвилювання; можливо, його охопив би справжній розпач, якби він не бачив перед собою дванадцяти благородних обличчя присяжних — людей з рідкісними, надзвичайними здібностями, чий проникливий розум легко розплутає всі хитросплетення представників обвинувачення: людей з високим почуттям честі, яких не зможе не обурити нелюдське цькування беззахисної жінки; людей, чиї серця здатні гостро відчувати кривду, жертвою якої вона стала. Хай ніхто не подумає, ніби він хоче кинути тінь підозри на дії обдарованих, красномовних і винахідливих юристів, що представляють тут інтереси штату: вони діють так, як їм і належить діяти, їхня справа — обвинувачувати. А наша з вами справа, панове,— дбати про те, щоб правосуддя було справедливим.

— Мій обов'язок, панове, показати вам одну з найбільш хвилюючих драм в усій історії людського нещастя. Я змалюю тут, перед вами, картину одного життя,

життя, якому судилося стати забавкою лихої долі та обставин; життя, сьогодні осяяного сонцем, а завтра зруйнованого бурхливою грозою; сьогодні сповненого незайманої чистоти, а завтра затьмареного чорною тінню лиходійства. Але що б не було в цьому житті — і любов, і зрада, і гіркі страждання, — над ним завжди тяжіла зловісна примара безумства, безумства спадкового та ще й поглибленого тяжкими душевними муками; і от кінчається воно, це життя, — якщо ваш вирок, панове, покладе йому кінець, — однією з тих жахливих катастроф, що їх неспроможний досягнути людський розум, — лише одному всевишньому відома їх таємниця.

Я прошу вас, панове, разом зі мною залишити цей зал з його охоронцями закону, забути трагічне видовище, яке відбувається перед вашими очима, і полинути думкою в далекі й, дозволю собі сказати, більш щасливі дні. Я хочу розповісти вам про долю однієї чарівної маленької дівчинки з шовковистими кучерями й веселими очима, яка колись їхала пароплавом по Міссісіпі разом з батьками — людьми, судячи з усього, заможними й благородними. І раптом — вибух, жахлива трагедія, що залишає незгладимий слід в душі кожного, хто зостався живий. Сотні спотворених трупів поринають в безодню небуття. А коли розвіявся дим над рештками напівзатопленого судна, серед небагатьох уцілілих пасажирів, охоплених панічним жахом, здатним помутити найрозсудливіший розум, була й наша маленька дівчинка. Батьки її зникли. Не вдалося знайти навіть їхніх тіл. Приголомшена, безпорадна дитина — хто знає, який струс у її маленькому мозку спричинила ця жахлива подія, — тулиться до першої-ліпшої жінки, що пожаліла її. То була місіс Хокінс — ось вона, ця благородна людина, яка й досі лишилась їй відданим другом. Хокінси приймають Лору в свою сім'ю. Минає час, і дівчинка, можливо, навіть забуває, що вона не рідна дочка Хокінсів, що вона сирота. Але — ні, панове, я не хочу вводити вас в оману — вона не сирота! Вона гірше, ніж сирота. Одного дня на неї звалюється нове тяжке випробування. Вона дізнається про те, що її батько живий. Але хто він, де його шукати? На жаль, цього я вам сказати не можу. Лише безплотною тінню проходить він по сторінках цієї сумної історії, з'являючись то тут, то там і зникаючи, наче привид. Може статися, він теж шукає свою дочку, цей

сліпий безумець, що втратив розум від горя і блукає в пітьмі, марно волаючи: «Де моя дитина, де вона?» Лора починає розшукувати батька. Все даремно! Кожного разу, коли вона натрапляє на його слід, він знову й знову щезає, пропадає, зникає, мов тінь.

Але це ще тільки пролог трагедії. Вам доведеться терпляче вислухати все до кінця. (Містер Брехем дістає з кишені носову хусточку, повільно розгортає її і раптом, нервово зібгавши в руці, кидає на стіл). Лора росла в скромному домі на Півдні, вона стала справжньою красунею, радістю названих батьків, гордістю всієї округи, найчарівнішою квіткою сонячного Півдня. Та навіть у цьому скромному оточенні вона могла бути щаслива; так, вона й була щаслива. Але ось одного дня в цей тихий рай прокрався чорний лиходій. Він зірвав прекрасну квітку, яка ще тільки ледь-ледь розкрила свої ніжні пелюстки, і, випивши її солодкий трунок, розтоптав ногами. Покійний Джордж Селбі, вродливий і елегантний полковник конфедеральної армії — ось ім'я цього диявола в образі людини! Він обдурих її, розігравши комедію одруження, а через кілька місяців безжалісно залишив, викинув, наче непотрібний мотлох,— і все це в той час, як у Новому Орлеані його чекала законна дружина! Життя Лори було знівечене. Кілька тижнів, як свідчать її названа мати і брат, вона пролежала в ліжку під загрозою смерті, весь час марила. То я питаю вас, панове, чи не було її дальше життя суцільним маренням? Я доведу вам, що й після того, як вона одужала, її розум лишився потьмареним і вдача її невіпізнанно змінилася. Судіть самі, чи могла ця жінка не збожеволіти після такого страшного удару.

Минають роки. І ось ми бачимо її у Вашингтоні, в вишуканому товаристві, оточену загальною любов'ю й повагою. З несподіваної ласки фортуни — нас, американців, цим не здивуєш — родина Хокінсів дістає величезне багатство: десь на віддалених землях, що їм належать, знайдено невичерпні поклади корисних копалин. І Лора замишляє грандіозний філантропічний план: використати своє багатство для допомоги бідним людям. Але — нещасна жінка! — лиха доля чатує на неї і тут, у Вашингтоні. На сцені знову з'являється негідник Селбі, ніби навмисне для того, щоб остаточно спаплюжити її життя. Він глузує з її минулого безчестя, він погрожує виста-

вити її на посміховисько перед усім світом, якщо вона не погодиться знову зробитись його коханкою й задовольняти його злочинну пристрасть. То чи треба ж дивуватися, панове, що ця зацькована, майже непритомна від страху жінка втратила розум, що перенесені нею страждання потьмарили її свідомість, зробивши її нездатною відповідати за свої вчинки? Я відвертаю очі, я не можу спокійно дивитися на таку жорстоку, хай, може, й справедливу, помсту провидіння! (Містер Брехем зупинився, немовби йому перехопило подих від хвилювання. Місіс Хокінс і Вашингтон заливалися слізьми; сльози блищали і на очах у багатьох глядачів. На обличчях присяжних відбивався переляк.)

За таких обставин, панове, досить було однієї іскри— я не кажу підбурення, я не кажу натяку — з боку цього легковажного суб'єкта Браерлі, цього безталанного суперника, аби стався вибух. Я не висуваю ніяких звинувачень, але якщо ця жінка була при своєму розумі, коли подалася в Нью-Йорк у товаристві цього Браерлі,— тоді я не знаю, що таке безумство!

Сідаючи на своє місце, містер Брехем відчував, що присяжні на його боці. В залі знялася буря оплесків, але шериф негайно припинив непорядок. Лора, зі слізьми на очах, вдячно поглянула на оборонця. Присутні в залі жінки помітили ці сльози і теж почали схлипувати. Всі вони й собі подивилися на містера Брехема і подумали: «Який він чудовий!»

Місце свідка зайняла місіс Хокінс. Вона почувала себе трохи ніяково під поглядами безлічі спрямованих на неї очей, але її відкрите й добре обличчя відразу посилило загальне співчуття до Лори.

— Місіс Хокінс,— звернувся до неї містер Брехем,— будьте ласкаві, розкажіть нам про обставини, за яких ви знайшли Лору.

— Я протестую,— заявив містер Фак-Флінн, схоплюючись з місця.— Це не має ніякого відношення до справи, ваша честь. Мене дивує поведінка мого вельмишановного колеги, навіть після тієї незвичайної промови, яку він тут щойно виголосив.

— Містер Брехем, ви можете пояснити, яке відношення це має до справи? — запитав суддя.

— Як буде завгодно суду,— з гідністю промовив містер Брехем, підводячись.— Ваша честь дозволили обвин-

нуваченню—і я не заперечив жодним словом—представляти тут найдивовижніші свідчення для визначення мотивів злочину. То невже нам заборонять довести, що, зважаючи на особливий психічний стан підсудної, інкриміновані їй мотиви не могли існувати? З дозволу вашої честі, я маю на меті розкрити причину і джерело цього душевного захворювання, простежити його перебіг аж до моменту вбивства і з допомогою ряду свідків довести, що психічний стан обвинуваченої не дає суду права вимагати од неї відповідальності за її вчинки.

— Обвинувачення змушене наполягати на задоволенні свого протесту,— сказав прокурор.— Суду збираються нав'язати цілу купу свідчень, що не мають відношення до справи і розраховані лише на те, аби ввести в оману присяжних,— я сподіваюся, ваша честь розуміє це.

— А може,— запропонував його честь,— суд все-таки заслухає ці свідчення, а потім вилучить їх з протоколу, якщо виявиться, що вони не мають відношення до справи?

— Ваша честь дозволить мені викласти свої доводи?

— Прошу вас.

І от його честь протягом двох наступних днів вислуховував або удавав, що вислуховує, суперечливі доводи обох сторін по черзі, підкріплювані посиленнями на не менш суперечливі судові рішення, на яких могли ґрунтуватись абсолютно протилежні інтереси кожної з сторін; юристи вичитували їх із товстелизних томів, перегорнувши том за томом цілу бібліотеку, аж поки жоден смертний не зміг би сказати, що ж таке, власне, закон. Цілком зрозуміло, що головною темою цих гарячих дебатів було поняття неосудності в усіх його юридичних аспектах та можливість застосування його в даному випадку, яке то стверджувалось, то заперечувалось. Відчувалося, що тепер усе залежатиме від того, дозволять чи ні говорити свідку оборони. Це було своєрідне змагання в силі між обвинуваченням та обороною. Кінець кінцем суддя вирішив заслухати свідчення місіс Хокінс, як вирішує в таких випадках кожний суддя, змарнувавши перед цим чимало часу на вислуховування так званих «доводів сторін».

Місіс Хокінс дістала дозвіл говорити.

РОЗДІЛ XXV

СУД ТРИВАЄ

— Voyre mais (demandoit Trinquamelle), mon ami, comment procédez-vous en action criminelle, la partie coupable prinse *flagrante crimine*?

— Comme vous aultres, Messieurs (respondit Bridoye)¹.

„Hag eunn drâ-bennâg hoc'h eûz-hu da lavaroud évid hé wennidigez?“²

Місіс Хокінс неквапливо й докладно, так, ніби кожна деталь їхньої сімейної історії мала неабияке значення, розповідала про вибух на пароплаві і про те, як вони знайшли й удочерили Лору. Сайлас, тобто містер Хокінс, і вона завжди любили Лору, мов рідну дитину.

Потім, викликавши загальне зворушення, вона розповіла про обставини Лориного одруження, яке незабаром виявилось підступним обманом, та про її тривалу й тяжку хворобу. Відтоді Лора дуже змінилася, стада зовсім іншою.

Прокурор почав перехресний допит. Коли місіс Хокінс уперше побачила Лору на пароплаві, чи не було в поведінці дівчинки чогось такого, що свідчило б про душевний розлад? Ні, цього вона сказати не може. А після того як Лора одужала після своєї тяжкої хвороби, чи місіс Хокінс не помічала за нею яких-небудь ознак божевілля? Свідка призналася, що тоді вона ще якось про це не думала.

¹— А все-таки, мій друже,— спитав Трінкамель,— як ви ведете кримінальну справу, коли злочинця спіймано на гарячому?

— Так само, як і інші судді,— відповів Брідуа (*старофранц.*).

(З роману Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель»).

² «Чи маєте ви щось сказати для її виправдання?» (*Бретонськ.*)

В допит знову втрутився оборонець:

— Але ви кажете, що після того вона стала зовсім іншою?

— Так, сер.

Вашінгтон Хокінс підтвердив свідчення матері щодо зв'язку Лори з полковником Селбі. Він був у Хардінгу в той час, коли Лора жила там разом з цим суб'єктом. Після того як Селбі покинув її, вона мало не вмерла, кілька тижнів лежала непритомна. Вашінгтон додав, що ніколи в житті не бачив такого негідника, як цей Селбі. (Прокурор поспішив зупинити його.) Чи помітив він у Лори які-небудь зміни після цієї хвороби? Авжеж. Як тільки мова заходила про щось пов'язане з Селбі, в неї на обличчі з'являвся такий страшний вираз, ніби вона ладна була його вбити.

— Ви хочете сказати,— запитав містер Брехем,— що в очах у неї з'являвся якийсь неприродний, божевільний блиск?

— Так, звичайно,— розгублено підтвердив Вашінгтон.

Прокурор заявив протест, однак присяжні вже чули показання свідка, а те, що після цього їх вилучили з протоколу, містера Брехема анітрохи не обходило.

Наступним свідком був викликаний Берая Селлерс. Полковник неквапливо й велично вийшов на середину і ласкаво зволив зайняти належне свідкові місце. Принісши присягу і дзвінко поцілувавши біблію, що мало показати його особливу повагу до цієї святої книги, він з гідністю вклонився його честі, обдарував дружнім кивком присяжних, потім обернувся до адвокатів і завмер у гордовитій, але уважній позі.

— Містер Селлерс, чи не так? — спитав містер Брехем.

— Берая Селлерс, штат Міссурі,— була чемна відповідь, яка мала свідчити, що адвокат не помилився.

— Містер Селлерс, вам знайомі особи, причетні до цієї справи? Адже ж ви близький друг сім'ї Хокінсів, чи не так?

— Усіх, як є, знаю, сер, від самого дитинства. Хто ж бо, як не я, сер, умовив Сайласа Хокінса, цебто суддю Хокінса, переїхати в Міссурі і розбагатіти. Хто, як не я, порадив йому, сер, разом зі мною вкласти свої капітали в...

— Так, так, ясно. Містер Селлерс, чи знали ви такого майора Лекленда?

— Чудово знав, сер, знав і дуже поважав його, сер. Це був один з найвидатніших людей нашої країни, сер. Член конгресу. Він часто гостював у моєму особняку, сер, цілими тижнями. І, бувало, завжди казав мені: «От якби ви стали політичним діячем, полковнику Селлерс, і моїм колегою, ми б з вами довели Келхуну з Уебстером, по який бік Алеганського узгір'я розташований мозок країни!»¹ Але я на це відповідав...

— Так, так, ясно. Коли я не помиляюсь, полковнику, майора Лекленда вже немає серед живих?

На обличчі полковника промайнув вираз радісного задоволення: його титул було відразу ж визнано.

— Помилуй боже, ні. Давно помер, сер, помер жалюгідною смертю гіркого п'яниці, в страшенній нужді й злиднях. Його запідозрили в тому, що він продав свій голос у конгресі,— може статися, так воно насправді й було,— і він не зніс безчестя, сер; усі відцурались од нього, виборці дивилися на нього з огидою, і він став осоружний самому собі. І я гадаю, сер...

Суддя. Полковнику Селлерс, будьте ласкаві не виходити за межі відповідей на запитання оборонця.

— Ну звичайно, ваша честь. Це було років двадцять тому,— конфіденційно повідомив полковник.— Воно, може, й не варто було б зараз згадувати про такі дрібниці, але скільки я пам'ятаю, сер...

Свідкові показали пачку листів.

— Ви впізнаєте цю руку?

— Не гірше, ніж свою власну, сер. Це писав майор Лекленд. Я знайомий з цими листами ще відтоді, як суддя Хокінс одержував їх. (Тут пам'ять дещо зрадила полковнику: містер Хокінс ніколи не балакав з ним багато на цю тему). Він завжди показував їх мені, примовляючи: «Ваш розум, полковнику, здатний розплутати будь-яку таємницю». Боже мій, до чого ж ясно я все це пригадую!.. Лора тоді була ще зовсім немовлям. Ми з суддею в той час саме укладали плани купівлі однієї гори і...

— Хвилиночку, полковнику. Ваша честь, оборона представляє суду ці листи як речовий доказ.

¹ Алеганське узгір'я вважалося в той час кордоном між східними та західними штатами. Келхун і Уебстер — тогочасні американські політичні діячі.

Листи, про які йшла мова, були частиною листування між майором Леклендом та Сайласом Хокінсом; кілька важливих листів загубились, і про їх існування свідчили лише згадки в уцілілих листах. В цьому листуванні, як відомо читачеві, йшлося про розшуки Лориного батька. Майор Лекленд якось натрапив на слід невідомого, що розшукував дівчинку, яку він загубив під час вибуху пароплава на Міссісіпі за кілька років перед тим. Про цього чоловіка було відомо тільки те, що він кульгав на ліву ногу і весь час переїздив з місця на місце. Судячи з листів, Леклендові все-таки вдалося простежити його шлях настільки, що він дістав змогу описати його зовнішність і назвати ім'я. Та, на жаль, лист, який містив ці важливі деталі, не зберігся. Одного разу до Лекленда дійшла чутка про те, що невідомого бачили в одному з вашінгтонських готелів; майор поспішив туди, але той виїхав напередодні, залишивши після себе тільки порожній чемодан. Було щось загадкове і таємниче у його безконечних переїздах.

Далі у своїх свідченнях полковник Селлерс твердив, що він бачив того загубленого листа, але ім'я невідомого зараз уже пригадати не може. Лекленд, Хокінс і він сам ще кілька років не припиняли розшуків гаданого батька Лори, але дівчинці нічого про це не казали аж до смерті Хокінса, бо не хотіли вселяти в її душу марну надію.

Тут прокурор підвівся і заявив:

— Ваша честь, я категорично протестую проти того, що свідкові дозволяють вдаватися в усі ці деталі, які не мають відношення до справи.

Містер Брехем. З вашого дозволу, ваша честь, ми вважаємо неприпустимим, що нам весь час чинять перешкоди. Ми терпляче мовчали, коли представникам обвинувачення було надано цілковитої свободи дій. А зараз тут стоїть свідок, який знає підсудну з дитинства і може повідомити суду життєво важливі для неї факти. Для всіх очевидно, що це людина видатна, і не дозволити йому дати свідчення по цій справі — значить зайвий раз схвалити те упереджене ставлення до підсудної з боку обвинувачення, приклади якого ми тут уже бачили.

Суперечка тривала, шохвилини стаючи гострішою. Побачивши, що і адвокат, і суддя перестали звертати на нього будь-яку увагу, полковник вирішив, що йому не

слід втрачати слушної нагоди. Він обернувся до присяжних і з поблажливою усмішкою заговорив до них, спочатку просто, а потім, поступово розпалюючись від усвідомлення величі власної персони, не помітив і сам, як перейшов на патетичний ораторський тон.

— Отже, ви бачите, джентльмени, в якому становищі опинилася бідолашна дівчинка. Який нестерпний біль мусив краяти її серце в той час, коли вона знову й знов поверталася думкою до свого втраченого батька! Ви пам'ятаєте, нам пощастило дізнатися, що той чоловік кульгав на ліву ногу і мав глибокий рубець з лівого боку чола. Так от, від того самого дня, коли вона довідалась, що в неї є ще один, справжній, батько, вона жодного кривого не минала: як побачить десь кульгавого незнайомця — так аж тремтить уся і мало не вмліває на місці. А в наступну мить уже біжить наздоганяти того чоловіка. Одного разу зустріла незнайомого з покаліченою ногою і аж крикнула від радості, але виявилось, що в нього не та нога крива,— так вона потім, вірите, кілька днів пролежала в ліжку. А то ще якось здибала чоловіка з рубцем на лобі та вже мало була не кинулась йому в обійми, але тут він якраз рушив з місця, вона глядь — а ноги в нього цілісінькі. Скільки разів, панове присяжні, ця нещасна, стражденна сирітка з сльозами радості на очах падала на коліна перед яким-небудь вкритим рубцями інвалідом, і кожного разу, так, кожного разу на неї чекало розчарування, кожного разу її знову й знов охоплював розпач: то він кульгав на ліву ногу, але шрам був не там, то шрам був на місці, але нога не та. Одне слово, ніяк не могла знайти такого чоловіка, щоб відповідав усім вимогам. Панове присяжні, я знаю, у вас добрі серця, у вас ширі людські почуття, у вас чуйні душі,— і ви здатні зрозуміти гіркі страждання цієї нещасної дитини. Панове присяжні, якби я мав час, якби я мав змогу, якби мені дозволили говорити далі й розповісти вам про те, як бідолашна дівчинка вишукувала тисячі й тисячі нікому не відомих калік, як вона ганялася за ними з міста в місто, з штату в штат, з континенту на континент і, знайшовши нарешті, щоразу бачила, що помилилась,— я певен, ваші серця...

На той час полковник уже так розпалився, що його голос почав перекривати суперечку, яка точилася між обвинуваченням та обороною; противники раптом за-

мовкли і разом з суддею обернулися до полковника, такі вражені цим несподіваним видовищем, що їм на якийсь десяток секунд аж мову одібрало. Поки тривала ця пауза, глядачі поступово збагнули весь комізм ситуації, і в залі вибухнув голосний регіт, навіть юристи ледве стримували себе, щоб не приєднатися до нього.

Ш е р и ф. Закликаю публіку до порядку!

С у д д я. Свідок, я ще раз прошу вас обмежитися відповідями на поставлені вам запитання.

Полковник обернувся до судді і чемно відповів:

— Так, так, ваша честь, звичайно. Я, знаєте, не дуже знайомий з порядком судової процедури в Нью-Йорку, а от на Заході, сер, на Заході...

С у д д я. Гаразд, гаразд, досить!

— Ви розумієте, ваша честь, до мене не було ніяких запитань, і я гадав, що варто скористатися з цієї тимчасової перерви, аби пояснити присяжним кілька дуже важливих...

С у д д я. Досить, сер, досить! Прошу вас, містер Брехем.

— Полковнику Селлерс, чи є у вас які-небудь підстави гадати, що той чоловік і досі живий?

— Всі підстави, сер, всі підстави.

— Поясніть чому.

— Аякже, сер, адже я ніколи не чув про його смерть. Ніколи не чув нічого подібного. Знаєте, сер, як я колись сказав губернатору...

— Чи не змогли б ви розповісти присяжним, як протягом цих довгих років діяла на свідомість міс Хокінс думка про існування цього мандрівного і, судячи з усього, напівбожевільного чоловіка, який, можливо, є її рідним батьком?

Запитання опротестовано. Протест задоволено.

Перехресне запитання прокурора:

— Майор Селлерс, чим ви займаєтесь?

Полковник згорда озирнувся довкола, немовби прикидаючи в думці, який рід занять найбільше пасує людині з такими різнобічними інтересами, потім з гідністю відповів:

— Я джентльмен, сер. Мій батько завжди, бувало, казав, сер...

— Капітан Селлерс, чи бачили ви коли-небудь цього чоловіка, цього гаданого батька підсудної?

— Ні, сер. Але одного разу старий сенатор Томпсон сказав мені: «Як на мою думку, полковнику...»

— Чи зустрічали ви хоч кого-небудь, хто бачив би його на власні очі?

— Ні, сер. Яюсь почали говорити, нібито...

— Все ясно. Досить.

Потім оборона цілий день допитувала медичних експертів, лікарів-психіатрів, які, посилаючись на показання свідків, твердили, що наявних причин було цілком достатньо, аби викликати у підсудної потьмарення розуму. Обгрунтовуючи цю думку, вони наводили численні приклади. Відомі, приміром, випадки так званого скороминачного божевілля, коли цілком, здавалося б, нормальна людина на якийсь час втрачає розум і не може відповісти за свої вчинки. Причини цього короткочасного безумства часто-густо можна відшукати в минулому житті людини. (Згодом стало відомо, що головному експертові оборони за участь у процесі було сплачено тисячу доларів).

Наступний день обвинувачення присвятило допиту експертів, що заперечували думку про наявність у підсудної душевної хвороби. Звичайно, причини, про які тут говорилося, можуть викликати божевілля, але немає ніяких доказів, що вони викликали його в даному конкретному випадку, так само як немає доказів того, що в момент учинення злочину психічний стан підсудної мав якісь відхилення од норми.

Суд тривав уже два тижні. Ще чотири дні пішли на те, щоб «підбити підсумки». Ці останні дискусії юристів здавались їм самим дуже важливими і ще вище піднесли їхню репутацію серед колег, присутніх у залі суду, але для нас вони не становлять великого інтересу.

У заключній промові оборони містер Брехем перевершив самого себе; його успіх і досі згадують як одну з найвизначніших подій за весь час існування нью-йоркського кримінального суду.

Містер Брехем знову розгорнув перед присяжними картину Лориного життя в Хокаї, довго й схвильовано розповідав про всі обставини її злочасного одруження та жорстокого обману, жертвою якого вона стала. Полковник Селбі, панове, сказав він, належав до так званого «вищого класу». А представники цього привілейованого класу дивляться на дітей народу як на свою за-

конну здобич. І хоча в жилах сім'ї Хокінсів тече благородна кров старовинного південного роду, на той час, про який ідеться, вони були змушені жити дуже скромно. Потім він повернувся до історії з гаданим Лориним батьком. Хто знає, може, цей знавіснілий від горя страдник у хвилини душевного прояснення і досі шукає свою втрачену дочку. То невже йому судилося почути, що вона загинула ганебною смертю вбивці? Її переслідувало суспільство, її переслідувала доля — і от одного дня, доведена до нестями, вона повстала й кинула виклик долі й суспільству. Містер Брехем особливо наголосив на тому, що в своїх передсмертних свідченнях полковник Селбі сам признався у своєму підлому вчинку. Він змалював яскраву картину передсмертного каяття цього негідника, якого кінець кінцем спіткала кара провидіння. Так невже панове присяжні розцінять цю справедливу відплату з боку нещасної, скривдженої жінки, що втратила розум від жорстоких страждань, як зрадницьке навмисне вбивство?

— Панове, з мене досить уже й того, що я бачу перед собою життя найпрекраснішої і найдостойнішої з жінок, знівечене безсердечним негідником,— я не хочу бачити в кінці його ще жахливу примару шибениці. Панове, всі ми люди, всі ми грішні, всі ми потребуємо милосердя. Але я прошу не милосердя, ні,— я прошу у вас, охоронців суспільства, які є водночас і охоронцями його нещасних безневинних жертв, лише справедливості, тієї справедливості, що на неї матимем надію і ви, і я в нашу останню страшну годину; і хай менш жахливою здасться нам смерть від усвідомлення того, що за все своє життя ми жодного разу не скривдили ближнього свого. Панове, доля цієї чарівної і щасливої в минулому дівчинки, а тепер розчавленої горем жінки — у ваших руках.

Присяжні були помітно схвильовані. В очах у доброї половини присутніх блищали сльози. Якби зразу ж після цього можна було зібрати голоси і присяжних, і публіки, вирок був би один: «Дайте їй спокій, вона й так доволі страждала».

Але попереду була ще заключна промова прокурора. Спокійно, без будь-якого гніву чи хвилювання він нагадав присяжним показання свідків обвинувачення. І в міру того як він викладав ці безпристрасні факти, слухачів проймав дедалі більший страх. Поза всяким

сумнівом, це таки було вбивство, і вбивство навмисне. Участь Лори в закулісних інтригах у конгресі, підтверджена на суді кількома особами, також свідчила проти неї. Показання свідків оборони, доводив прокурор, не мають ніякого відношення до справи; розраховані лише на те, щоб здобути співчуття до підсудної, вони неспроможні надати їй тині вірогідності абсурдному припущенню щодо її хворобливого психічного стану. Потім він сказав про те, що життя в Нью-Йорку стає дедалі небезпечнішим, а кількість убивств, безкарно вчинених жінками, з кожним днем зростає. Одне слово, містер Мак-Флінн виголосив дуже переконливу промову, в якій звертався виключно до здорового глузду слухачів, не зачіпаючи їхніх почуттів.

Суддя, звертаючись з напутнім словом до присяжних, з винятковою об'єктивністю зробив короткий огляд показань свідків обох сторін. На закінчення він сказав, що в своєму рішенні присяжні мають встановити або невинність обвинуваченої, або факт навмисного вбивства.

— Якщо ви погодитесь на тому, що підсудна вчинила вбивство, будучи при своєму розумі, причому вбивство це було навмисне,— ви ухвалите відповідне рішення. Якщо ж, на вашу думку, вона була в стані потьмарення розуму, якщо вона жертва божевілля, спадкового чи короткочасного, як вам тут пояснювали,— ви візьмете це до уваги.

Коли суддя закінчив, усі присутні в залі так і вп'ялись очима в обличчя присяжних. Але всі їх зусилля були марні. Хоч почуття публіки були цілком на боці Лори, лишалося невідомим, чи поділяють ці почуття присяжні: їх непроникні обличчя не виражали нічого. «Широка громадськість», як звичайно, чекала обвинувального висновку, що послужив би прикладом для інших; газети висловлювали надію на те, що у присяжних вистачить мужності виконати свій обов'язок. А нехай би підсудну визнали винною і присудили до страти, як ця сама громадськість відразу ж заспівала б іншої і почала на всі заставки ляяти губернатора, коли б той відмовився її помилувати.

Присяжні залишили залу. Містер Брехем зберігав спокій і впевненість, але друзі Лори були в пригніченому настрої. Вашингтон з полковником Селлерсом мали повертатися в столицю; обидва поїхали з таємним побою-

ванням, що присяжні ухвалють несприятливе рішення. Найкраще, на що вони сподівалися, це коли присяжні не дійдуть згоди,— але тоді знов потрібні будуть неабиякі гроші. Отже, затвердження університетського білля ставало тепер нагальною необхідністю.

Суд чекав, але присяжні й не думали повертатися. Містер Брехем сказав, що це нечуваний випадок. Було оголошено перерву на дві години. Але після того як суд знову зібрався, стало відомо, що присяжні все ще не дійшли згоди. У них, як виявилось, було одне неясне питання, і вони вимагали додаткової консультації. Це питання було таке: вони хочуть знати, чи не доводиться полковник Селлерс яким-небудь родичем сім'ї Хокінсів.

Суддя оголосив перерву до наступного ранку.

Містер Брехем роздратовано сказав містеру О'Кіфу, що їх, як видно, обдурили: отой присяжний з перебитим носом, виявляється, вміє читати!

РОЗДІЛ XXVI

ЧЕКАЮЧИ ТЕЛЕГРАМ

„Wegotogwen ga-ijiwebadogwen; gonima ta-matchi-inakamigad”¹.

Настав знаменний день — день, який мав раз і назавжди вирішити долю сім'ї Хокінсів, принісши їм багатство або злидні. І Вашингтон, і полковник Селлерс ще вдосвіта були на ногах: жоден з них не міг спати. Сесія наближалася до кінця, і конгрес з гарячковим поспіхом, немов перед загибеллю, приймав один закон за одним: Отже, сьогодні — третє, останнє, читання університетського білля, а завтра... завтра він, Вашингтон Хокінс, буде мільйонером, та й полковник Селлерс зможе вибитися з вічних нестатків; але й сьогодні ж або найпізніше завтра присяжні мають ухвалити рішення в справі Лори; хтосна, яким ще воно буде, — в глибині душі Вашингтон побоювався, що її визнають винною, — і, може статися, знов повернуться всі тривоги й турботи і знов доведеться місяцями оббивати пороги суду, домагаючись нового процесу; і ще, крім усього іншого, сьогодні містера Ділворті повинні знову обрати в сенат. У Вашингтона голова йшла обертом: на карту було поставлено надто багато, щоб міркувати спокійно. Він ладен був танцювати від радості, думаючи про свої мільйони, і тремтів од страху, коли згадував про Лору. Зате Селлерс відчував величезне піднесення.

— Все йде гаразд, — казав він, — все йде напрочуд гаразд. Почекай-но, мій хлопчику, от-от почнуть надходити телеграми, і тоді ти сам побачиш. Хай собі при-

¹ «Я не знаю, що б воно могло статися; можливо, ми почуємо погані новини» (мовою індіців чіппевейв).

сяжні роблять усе, що їм заманеться,— яке це зрештою має значення? Завтра ми пошлемо в Нью-Йорк мільйон доларів і загадаємо адвокатам натиснути на суддів. Побий мене боже, як вони забігають від судді до судді, як умовлятимуть, і благатимуть, і литимуть сльози! Вони завжди так роблять — і завжди виграють. І на цей раз теж виграють. Вони доб'юються і *habeas corpus*¹, і припинення справи, і заміни суддів, і нового процесу, і ануляції обвинувачення — всього, чого завгодно! Для нью-йоркського адвоката це все звичайнісінькі речі і ніякого шахрайства тут немає. Так воно вже заведено. Судочинство, друже мій, це суцільна тяганина і крючкотворство. Для тебе все це, звичайно, китайське письмо, а для людини, знайомої з такими речами, це всього лиш... ну, та гаразд, поясню колись іншим разом. Тепер усе в нас піде як по писаному. От побачиш, Вашингтоне, побачиш, як воно все буде!.. Стривай-но... Сьогодні ж Ділворті переберуть до сенату, отже, післязавтра ввечері він буде в Нью-Йорку і скаже *своє* слово. А ти вже досить довго живеш у столиці, аби знати, що коли строк повноважень сенатора минає, люди його ніби й не помічають, а от коли він повертається обраний знову — тут вони й починають упадати коло нього: «Уклінно просимо, пане сенатор, дай вам бог здоров'я, ми так раді знову вас бачити, сер!» Воно правда, що вплив Ділворті останнім часом добряче-таки підував, але тепер його знов оберуть на шість років, і післязавтра кожне його слово важитиме не менше, ніж всі закони, разом узяті. Побий мене боже, та досить йому лише схотіти, і він сам-один влаштує для Лори всі ці *habeas corpus*, заміну суддів і все таке інше — от нехай тільки повернеться!

— А я про це й не подумав,— повеселішав Вашингтон,— а воно ж і справді так. Новообраний сенатор — це сила, я й сам знаю.

— Ще б пак, звичайно, сила. Так уже влаштований світ. А зі мною як було? Коли ми вперше приїхали, я був просто *містер* Селлерс або ще *майор* Селлерс і навіть *капітан* Селлерс — їм, бач, усім чомусь дуже важко було

¹ *Habeas corpus* (лат.) — розпорядження про судовий перегляд законності арешту.

запам'ятати моє справжнє звання. Але від тієї самої хвилини, коли наш білль пройшов у палаті, я відразу ж став уже *полковник* Селлерс. На мене мало не молилися; все, що я казав, було напрочуд оригінальне, напрочуд дотепне, сер,— аж мені самому почало здаватися, що я вже не кажу жодного неоригінального слівця. А звідусіль: «Ах, полковнику, приходьте, будь ласка, до нас обідати!», «Ах, полковнику, чому це ви ніколи не буваєте у нас?», «Полковник сказав це, полковник сказав те», «Ах, я це достеменно знаю: мій чоловік чув, як сам полковник говорив про це!» Бачиш, як воно? А досить було сенатові роз'їхатись на канікули й кинути наш білль напрозволяще — і побий мене сила божа, коли я не став усього-на-всього старим Селлерсом і був ним аж до минулого тижня, поки наш білль удруге пройшов через палату. Тепер я вже знову *полковник*, і якби я з'їв усі ті обіди, що на них мене запрошують, то, мабуть, тижнів за два лишився б зовсім без зубів.

— Ну, а хотів би я знати, полковнику, ким ви станете завтра, коли президент затвердить наш білль?

— Генералом, сер! Не інакше як генералом. Так, сер, завтра ви почуєте: «Дозвольте вас поздоровити, генерале!», «Ви, генерале, зробили величезну справу, ви просто ошчасливили бідних негрів!», «Панове, дозвольте представити вам мого друга генерала Селлерса, захисника й покровителя негритянського населення». І побий мене боже, коли ти одного чудового дня не прочитаєш у газетах: «Учора ввечері генерал Селлерс у супроводі групи державних чиновників прибув до міста й зупинився в готелі на П'ятій авеню. На честь генерала Селлерса клуб «Космополітен» влаштував прийом і бенкет». Побачиш, як вони на всі лади почнуть повторювати слова генерала Селлерса! І можу тебе запевнити, що генеральська думка з приводу перегляду справи нещасної міс Хокінс та застосування до неї *habeas corpus* чогось та важитиме в урядових колах.

— Ну що ж, тоді я перший потисну вашу вірну руку й привітаю вас з новим званням. Ні, я хочу зробити це зараз же, генерале! — сказав Вашингтон, переходячи від слів до діла і вкладаючи в це рукостискання всі ті щирі почуття, що світилися у його очах.

Полковник був зворушений і водночас задоволений та гордий: про це яскраво свідчив вираз його обличчя.

Невдовзі після сніданку почали надходити телеграми. Перша була від Брехема; в ній говорилося:

**МИ ПЕВНІ, ЩО ВИРОК БУДЕ ВИНЕСЕНО СЬОГОДНІ, ЯКИМ БИ
ВІН НЕ БУВ, ВАМ ТРЕБА ПОДБАТИ ПРО ТЕ, ЩОБ МИ МАЛИ
ЗМОГУ ВЖИТИ БУДЬ-ЯКИХ ДАЛЬШИХ ЗАХОДІВ.**

— Оце ділова розмова,— зауважив Селлерс.— Цей Брехем мені чимдалі дужче подобається. Він єдиний з усіх тих ділків, хто по-справжньому зрозумів мене; він сам сказав мені про це.

Наступна телеграма надійшла від Ділворті:

**ЗАЛУЧИВ НА СВІЙ БІК НЕ ТІЛЬКИ ПРОВІДИРЯ ОПОЗИЦІЇ,
А Й ЧЕРЕЗ НЬОГО ЩЕ ЧОЛОВІК З ДЕСЯТЬ. БУДУ ОБРАНИЙ
СЬОГОДНІ ПЕРЕВАЖНОЮ БІЛЬШІСТЮ.**

— Знову хороші новини! — сказав полковник.— Організаторський талант Ділворті — це просто щось дивовижне. Він хотів був, щоб і я поїхав з ним та допоміг там усе це влаштувати, але я сказав: «Ні, Ділворті, я повинен стояти на своєму посту — в інтересах Лори і нашого білля. Ви й самі неабиякий митець в організаторських справах,— сказав я, і вийшло по-моєму.— Дійте, кажу, пробоєм — і успіх забезпечений!» Саме так він і зробив. Але я не ставлю цього в заслугу собі. Правда, я трохи підбадьорив його і цим самим допоміг йому перемогти, але особистої участі в битві не брав. Подолати Нобла — це, я вважаю, велика дипломатична перемога, величезна, сер!

Через деякий час надійшла ще одна звістка з Нью-Йорка:

**НАРАДА ПРИСЯЖНИХ ТРИВАЄ. ЛОРА СПОКІЙНА Й ТВЕРДА,
МОВ КРИЦЯ. ЧУТКА, НІБИ ЇЇ ВИЗНАНО ВИННОЮ, ВИГАДАНА
Й ПЕРЕДЧАСНА.**

— Передчасна! — аж задихнувся Вашингтон, весь пополотнівши.— Отже, вони всі чекають саме такого рішення!

І сам він чекав того самого, але в нього не вистачало сміливості признатися в цьому. В душі він уже давно готувався до найгіршого, та, незважаючи на всі його готування, найменший натяк на те, що рішення присяжних може бути несприятливим, на смерть перелякав його.

Нетерпіння друзів ставало дедалі більшим; їм здавалося, що телеграми йдуть надто повільно; навіть швидкість блискавки навряд чи здатна була б заспокоїти їхню тривогу. Вони нервово походжали по кімнаті, зрідка перекидаючись уривчастими фразами і весь час прислухаючись, чи не дзвонять біля дверей. Одна по одній надійшли кілька телеграм. Ніяких змін. Незабаром принесли ще одну, яка складалася з єдиного рядка:

СУД ЗІБРАВСЯ ПІСЛЯ ПЕРЕРВИ. ПРИСЯЖНІ ГОТОВІ.

— Ах, скоріше б вони там кінчали! — вигукнув Вашингтон. — Сидіти тут і нічого не знати — це просто якісь пекельні тортури!

Потім прийшла нова телеграма:

ЗНОВУ ЯКАСЬ ЗАТРИМКА. ПРИСЯЖНІ ВИМАГАЮТЬ НЕВЕЛИКОЇ ВІДСТРОЧКИ І ДОДАТКОВОЇ КОНСУЛЬТАЦІЇ.

— Ну-ну-ну, це вже й справді стає нестерпним, — сказав полковник і, трохи помовчавши, додав: — І від Ділворті ось уже дві години жодної звістки. Навіть од нього одержати б телеграму — і то краще, ніж нічого, все-таки легше було б чекати.

Вони почекали ще хвилини двадцять. Обом здалося, що минуло принаймні двадцять годин.

— Ходімо! — сказав Вашингтон. — Я не можу більше чекати, поки цей хлопчисько з телеграфа сюди доплететься. Ми підсмо в ложу преси й зустрінемо його по дорозі.

Ідучи вулицею, вони побачили, що в вітрині редакції газети вивішують якийсь бюлетень, надрукований величезними літерами; навколо вже зібрався чималий натовп цікавих перехожих. Вашингтон і полковник підійшли ближче і прочитали таке:

КОЛОСАЛЬНА СЕНСАЦІЯ! НАДЗВИЧАЙНІ НОВИНИ З СЕНТ-РЕСТА!

Під час виборів сенатора Сполучених Штатів, коли законодавчі збори вже мали приступити до голосування, містер Нобл підвівся з місця, вийшов наперед і поклав на стіл голови якийсь пакунок. «У цьому пакунку, — заявив він, — сім тисяч доларів банковими білетами, їх вручив мені вчора опівночі у своїй спальні сенатор Ділворті з тим, щоб я голосував за нього. Я прошу пана голову перелічити ці гроші і вжити їх на покриття витрат, пов'язаних з судовим переслідуванням цього підлого негідника за підкуп». Члени законо-

давчих зборів були приголомшені жахливою повинною: ніхто не міг і слова вимовити. Нобл заявив, що п'ятдесят чоловік з числа присутніх мають у кишенях гроші, одержані від Ділворті за свої голоси. Потім при надзвичайному загальному збудженні відбулося голосування. Сенатором Сполучених Штатів обраний Дж. У. Сміт. Ділворті не дістав жодного голосу! *Нобл обіцяє зробити інші нищівні викриття, що стосуються Ділворті та деяких законопроектів, висунутих ним на розгляд конгресу.*

— Господи, відверни і помилуй! — вигукнув полковник.

— В Капітолій! — сказав Вашингтон. — Мерщій!

І вони помчали. Але далско попереду них уже бігли хлопчаки-газетярі, вимахуючи ще вологими від друкарської фарби екстремими випусками з приголомшливою новиною.

Діставшись до галереї у залі засідань, друзі побачили дивовижне видовище: кожний сенатор тримав у руках екстремний випуск газети і читав його з таким жадібним інтересом, ніби там було щонайменше повідомлення про кінець світу. Жоден з присутніх у залі не звертав ніякої уваги на хід засідання.

Тим часом секретар почав голосно читати назву чергового білля:

— Білля № 4231! Закон-про-заснування-індустріального-університету-в-Східному-Теннесі! Прийнятий сенатором-у-першому-і-другому-читаннях! Розглянутий-комісією-схвалений-зареєстрований-і-призначений-до-третього-читання-і-затвердження!

Голова: Оголошую третє читання білля!

В обох друзів аж жижки затрусилися. Сенатори повідкидали газети й почали пошепки перемовлятися один з одним. Постукавши молотком по столу, голова встановив у залі порядок, і почалося поіменно голосування. В міру того як викликали все нові й нові прізвища сенаторів і в залі лунали їх відповіді, обличчя Вашингтона ставало дедалі блідішим, сили поволі залишали його, і коли нарешті список був вичерпаний, голова його безпорадно впала на груди. Бій закінчено, тривала й запекла боротьба позаду, він — злидар. Білля не дістав жодного голосу!

Полковник Селлерс і сам був так приголомшений, що в нього мало не відібрало руки й ноги. Але хто б міг довго пам'ятати про свої власні прикросі поруч з стражданнями бідолахи Вашингтона! Полковник допоміг йому під-

вестися, вивів або, точніше сказати, виніс із будинку і посадив у карету. Всю дорогу Вашінгтон стогнав і плакав, припавши обличчям до полковникового плеча. Полковник намагався хоч трохи підбадьорити його, скільки міг за цих жахливих обставин, але марно. Вашінгтон був у нестямі від горя і тільки повторював:

— Усе загинуло... загинуло назавжди, полковнику! Тепер нам лишається тільки жебракувати. Ніколи нам більше не звестися на ноги. Це була остання можливість, і все загинуло... Тепер Лору повісять! О боже, вони повісять її! Ніщо тепер не врятує нещасну дівчинку. Ах, якби було можна, щоб мене повісили замість неї!..

Вдома Вашінгтон упав на стілець, затулив обличчя руками й дав волю своєму гіркому горю. Полковник не знав, що йому казати й що робити. В цей час у двері постукала покоївка: вона принесла телеграму, що надійшла, поки їх не було.

Полковник розірвав бандероль і прочитав громоподібним голосом:

ПРИСЯЖНІ ВИПРАВДАЛИ. ЛОРА ВІЛЬНА!

РОЗДІЛ XXVII

РІШЕННЯ ПРИСЯЖНИХ. ЛОРУ ВИПРАВДАНО

介 平 白 皂¹

Papel y tinta y poco justicia².

Того ранку, коли присяжні мали нарешті оголосити своє рішення, зала суду була знову вщерть заповнена, як і протягом усіх попередніх днів; тут зібралась та сама публіка, що з такою непослабною увагою стежила за всіма перипетіями процесу.

Наближалася солодка й хвилююча мить, так добре знайома постійним відвідувачам судової зали, мить, якої вони не пропустили б ні за що в світі. Це той момент, коли старшина присяжних підводиться, щоб оголосити вирок, і з його уст от-от злетять слова, які мають вирішити долю підсудного.

Суд уже зібрався й чекав. Та навіть і тепер присяжні не поспішали. Більше того, виявилось, що вони, ці допитливі розумники, мають ще одне запитання до судді.

Запитання було таке: «Чи впевнені лікарі, що небіжчик не мав жодної хвороби, яка б могла звести його в домовину, коли б його не застрелили?» Як видно, хтось із присяжних не бажав пасти задніх і вперто силкувався знайти якесь третє, половинчате рішення,— це, до речі, роблять усі присяжні в кримінальних справах, будуючи свої висновки не на очевидних фактах, а на підставі загадкових, навряд чи зрозумілих і їм самим, міркувань.

¹ Де чорне, де біле — не розбереш (*китайськ.*).

² Папір і чорнило, і ніякої справедливості (*іспанськ.*).

Публіка сприйняла це нове зволікання напрочуд терпляче і, щоб хоч трохи розважитись, почала стежити за найменшими рухами суддів, юристів та підсудної, причому містер Брехем користувався не меншою увагою, ніж Лора. Помічники шерифа бились об заклад, що присяжні не дійдуть згоди.

Було вже після полудня, коли повідомили про те, що присяжні повертаються в залу суду. Репортери зайняли свої місця і нашорошили вуха; суддя і юристи були наготові; натовп глядачів сколихнувся й подався вперед у жадібному чеканні. Тим часом присяжні наблизились до суддівського столу й мовчки зупинилися.

Суддя. Панове, чи прийшли ви до одностайної думки?

Старшина присяжних. Так.

Суддя. Яке ваше рішення?

Старшина. НЕ ВИННА.

В залі зчинився неймовірний галас, звідусіль лунали захоплені вигуки, вгамувати які було годі й сподіватися. Кілька хвилин панувало цілковите безладдя. Глядачі, штовхаючи одне одного, кинулися за бар'єр і оточили Лору, яка була спокійніша за всіх і підтримувала свою стареньку матір, що мало не зомліла від радості.

І тут усі присутні стали свідками однієї з тих прекрасних сцен, що й уві сні не привидяться жодному романістові, сцени, сповненої хвилюючого пафосу, яка начоно показала, що людство ще не зовсім втратило свої кращі почуття. В очах жіночої половини публіки героєм дня був містер Брехем: адже це він урятував життя підсудної, та й, крім того, він такий показний мужчина! Жінки не могли більше стримувати своїх емоцій, що їх так довго тамували в душі, і вдячно лавиною накинулися на містера Брехема. Вони цілували його знову й знову — і молоді, і ті, чия молодість давно вже минула, і заміжні, і, ще палкіше, незаміжні — вони скористалися з цієї нагоди з безприкладною самовідданістю; за висловом однієї з газет, вони «з усіх боків заліпили його поцілунками». Яке це солодке було видовище і як солодко буде його учасникам згадувати на схилі віку, що вони цілували самого Брехема! А містер Брехем витримував цей закоханий приступ з притаманною його нації рицарською галантністю: стоїчно зносив поцілунки ста-

рих опудал і від душі розплачувався з красунями тією ж монетою.

Цю прекрасну сцену й досі згадують у Нью-Йорку як «цілування Брехема».

Коли галас поздоровлень трохи вшух і в залі було відновлено порядок, суддя О'Шоннесі заявив, що тепер він вважає своїм обов'язком подбати про те, аби забезпечити виправдану належним доглядом і лікуванням. Оскільки рішення присяжних не викликає сумнівів у тому, що ця жінка душевно хвора і хвороба її загрожує небезпекою суспільству, суд не може дозволити їй перебувати на волі.

— Відповідно до настанов закону, — сказав суддя, — і керуючись велінням розумної людяності, я наданою мені законом владою передаю Лору Хокінс під опікування директора державної лікарні для божевільних злочинців, де вона перебуватиме аж до спеціального розпорядження державної психіатричної комісії. Пана шерифа прошу негайно приступити до виконання цього наказу.

Лору наче грім ударив. Адже вона сподівалася, що її зараз же випустять на волю. Яке жахливе розчарування спіткало її! Місіс Хокінс тремтіла; мов у пропасниці. Лора безумна! Її замкнуть разом з божевільними! Хто б міг подумати, що може таке статися! Містер Брехем заявив, що він негайно вимагатиме застосування *habeas corpus*.

Але суддя робив те, що вважав своїм обов'язком: закон є закон. Наче скам'янівши від несподіваного лиха і ще навіть не до кінця усвідомлюючи його, місіс Хокінс побачила, як шериф забрав Лору і вивів її з зали.

Лора й незчулась, як її хутко відвезли на вокзал і доставили в лікарню для божевільних злочинців. І лише опинившись у цій величезній і похмурій обителі людського безумства, вона збагнула весь жах свого становища. Лише після того як її передали доброму лікареві і, почавши пояснювати йому, що вона зовсім не божевільна, вона прочитала у його погляді жаль і безнадійну невіру; лише після того як вона пройшла через відділення, куди її призначили, і побачила тих жалюгідних потвор, жертв безумства і злочину, чиї моторошні обличчя їй відтепер судилося бачити щодня; лише після того як її замкнули в тісній камері з голими кам'яними стінами, що мала тепер правити їй за житло, — лише тоді

звична твердість зрадила їй. Тільки-но лишившись на самоті,— перед цим її обшукала наглядка,— Лора впала на ліжку і спробувала обміркувати все, що трапилось. Але думки її розбігалися, гарячково плутались у голові. Вона згадувала то промову Брехема, то показання свідків, які вважали її безумною. А може, вона й справді божевільна? А коли навіть і ні, то незабаром напевно збожеволіє серед цих мерзенних потвор. Краще б їй уже вмерти, ніж поволі втрачати розум у цій страшній тюрмі...

...Хай дарує нам читач. Картина, яку ми щойно намалювали, не має нічого спільного з дійсністю. Але саме так трапилось би в романі. Якби наша розповідь була романом, ми б нізащо не наважились повестися з Лорою інакше. Нас змусили б до цього вимоги справжнього мистецтва й елементарні закономірності розвитку драми. Романіст, який спробував би звільнити божевільну вбивцю й пустити її розгулювати серед людей, нічого, крім осуду, не заслужив би. До того ж, безпека суспільства, засади кримінального суду, те, що ми звемо нашою новочасною цивілізацією,— все вимагало б, аби з Лорою обійшлися саме так, як ми щойно зобразили. Чужоземці, які читають цю сумну історію, мабуть, і нездатні уявити собі якийсь інший кінець.

Але наша книжка не роман, а правдива розповідь. Не існує таких законів і таких звичаїв, на які щойно посилався його честь, а якби й існували, то навряд чи суддя О'Шоннесі згадав би про них. Не існує лікарні для божевільних злочинців, не існує державної психіатричної комісії. А про те, що насправді трапилось, коли в залі суду вшух галас поздоровлень, допитливий читач зараз дізнається.

В супроводі матері та друзів, ледве встигаючи відповідати на поздоровлення, що лунали з усіх боків, Лора вийшла з приміщення суду, сіла в карету і під радісні крики юрби поїхала геть. Як весело світило їй сонце, яким п'яним було відчуття волі! А хіба оті вітальні вигуки, що летіли їй навздогін, не були проявом загального схвалення й симпатії? Хіба не була вона справжньою героїнею дня?

З почуттям торжества приїхала Лора в готель, сповнена зловтішної радості з того, що перемогла суспільство його власною зброєю.

Та місіс Хокінс не поділяла цієї радості: її зовсім зломали пережиті тривоги й ганьба.

— Хвалити бога, Лоро,— сказала вона,— все минулося. Тепер ми можемо залишити це осоружне місто. Ідьмо скоріше додому.

— Ні, мамо,— лагідно відказала Лора,— я не поїду з вами. Ну-ну, не плачте! Зрозумійте, я просто не можу повернутися до колишнього життя.

Місіс Хокінс розридалася. Це був для неї чи не найтяжчий удар за весь час, бо вона трохи уявляла собі, що може статися з Лорою, коли залишити її саму на себе.

— Не плачте, мамо. Ви були для мене всім. Ви ж знаєте, як я вас люблю. Але повернутись я не можу.

Хлопчик-розсильний приніс телеграму. Лора взяла її і прочитала:

БІЛЛЬ НЕ ПРОЙШОВ. ДІЛВОРТІ ЗАЗНАВ ПОРАЗКИ. ВАШІНГТОН.

На якусь мить слова закрутилися в неї перед очима. Але тут же погляд її спалахнув недобрим вогнем і, передавши телеграму матері, вона гірко мовила:

— Весь світ проти мене. Ну що ж, хай буде так, нехай. А я проти нього!

— Для вас з Вашингтоном це тяжке розчарування,— сказала місіс Хокінс, для якої тепер уже не дуже багато важило — одним лихом більше чи менше.— Але ми мусимо стерпіти його.

— Стерпіти! — обурено повторила Лора.— Я все життя тільки й роблю, що терплю, а доля на кожному кроці глузує з мене.

У двері постукав коридорний: внизу чекає джентльмен, який хоче говорити з міс Хокінс.

— Дж. Адольф Гріллер,— прочитала Лора на поданій їй візитній картці.— Не знаю такого. Мабуть, приїхав з Вашингтона. Скажіть, хай знайде.

На порозі з'явився містер Гріллер. Це був низенький на зріст, неохайно вдягнений чоловік, з вкрадливим голосом і млявими рухами, з загостреними рисами обличчя, випнутим кадиком і гладко зализаним волоссям; його квола, м'яка рука, здавалося, не мала сили відповісти на потиск, і весь його вигляд свідчив про крайню смиренність і приниженість. Та зовнішність його

була облудною: цей, судячи з усього, миршавий, недомкуватий і безпорадний слимак насправді мав досить хисту, щоб укласти грандіозні плани, і досить наполегливості, щоб втілювати їх у життя. Так про нього говорили, і цілком заслужено.

Увійшовши, він лагідно сказав:

— Я прибув до вас у справі, міс Хокінс. Ви одержали мою картку?

Лора кивнула головою.

Містер Гріллер так само лагідно муркотів далі:

— Я людина ділова, а тому хотів би зразу ж перейти до справи. Я, міс Хокінс, агент по влаштуванню публічних лекцій, і тільки-но я довідався про ваше звільнення, мені спало на думку, що, в інтересах взаємної вигоди, нам з вами треба побалакати, причому якнайскорше.

— Я вас не розумію, добродію,— холодно мовила Лора.

— Та невже? Повірте мені, міс Хокінс, вам випадає неабияка нагода. Якщо ви почнете читати лекції під керівництвом досвідченого агента, ви швидко здобудете величезний успіх.

— Але ж послухайте, шановний, я ніколи в житті не читала лекцій, мені нема про що читати, і я навіть не знаю, як це робиться.

— Е, пані, це не має значення, абсолютно ніякого. Для того щоб читати лекції, зовсім не обов'язково вміти це робити. Особливо коли ім'я жінки відоме всій країні, а сама вона ще й вродлива,— будьте певні, слухачів знайдеться більше, ніж треба.

— Але про що мені читати? — спитала Лора, мимоволі відчуваючи, що це її цікавить і водночас бавить.

— Ну, певно, про жінок... щось таке жіноче, я б сказав,— сімейні стосунки, доля жінки,— все, що вам загодно. Можна назвати лекцію «Сповідь жінки» — чудова назва, кращої й не треба. Я маю для вас, міс Хокінс, пропозицію, зовсім непогану пропозицію: дванадцять тисяч доларів за тридцять вечорів.

Лора замислилася. Вона починала вагатись: а чому б і справді ні? Все-таки в неї буде якесь заняття, гроші. Адже треба їй що-небудь робити.

— Я подумаю і незабаром сповіщу вас про своє рішення. Проте навряд чи я... ну, та гаразд, не будемо зараз про це говорити.

--

— Пам'ятайте, міс Хокінс, чим скоріше ми почнемо, тим краще: людська цікавість — дуже мінлива річ. Бувайте здорові, пані.

Після того як процес закінчився, містер Гаррі Браерлі не був нічим більше зв'язаний і зміг вирушити на Тихоокеанське узбережжя, де на нього чекала ота знаменита робота, що про неї вже стільки говорилося. Розмовляючи про це, Гаррі напускав на себе надзвичайно загадковий вигляд і не довірявся навіть Філіпові.

— Секрет, друже, секрет,— казав він.— Затіяли ми там таке собі невеличке дільце. Можу сказати тобі одне: це буде куди багатша справа, ніж тоді в Міссурі, і, до того ж, надійна. Я б не взяв і півмільйона за свою лише частку. Та й тобі, Філ, там дещо перепаде. Я тебе повідомлю.

Через декілька місяців він і справді повідомив Філіпа. Все йде якнайкраще, але сталась незначна затримка. Чи не міг би Філ позичити йому якусь сотню доларів місяців так, скажімо, на три?

Сам Філіп після закінчення процесу відразу ж поїхав у Філадельфію, а з настанням весни подався до Іліона, де почав перетворювати позичку, одержану від сквайра Монтею, на робочу силу для копальні. Численні турботи обсідали його, і насамперед тривога за Рут, яка надсаджувалася важкою роботою в лікарні. Філіп ладен був гори зрушити, аби тільки врятувати її від цієї виснажливої праці й страждань. Гнітили його і дедалі зростаючі борги. Крім того, йому весь час здавалося, ніби це він був причиною лиха, яке спіткало сім'ю Боултонів, і взагалі приносить нещастя всім, хто так чи інакше з ним зв'язаний. І він працював день за днем, тиждень за тижнем з гарячковою тривоною і нетерпінням.

Просити успіху у провидіння, міркував Філіп, було б гріхом: навряд чи він має право звертатися до бога по благословення на працю, яка є всього лиш ризикованою грою. Однак у своїх щоденних молитвах цей багатогрішний і не дуже послідовний молодий християнин досить палко благав небо в ім'я Рут і всієї сім'ї Боултонів, а також в ім'я всіх тих, кого він любив і хто звирівся на нього, зробити так, щоб життя його не стало нещастям для них і гірким розчаруванням для нього самого.

Відтоді як цей юний джентльмен залишив свій рідний дім у Новій Англії і пішов у люди, він не раз чинив

дещо таке, про що вважав за краще не повідомляти матір і навряд чи наважився б розповісти Рут. У житті майже кожного юнака є певний перехідний період, коли він дуже боїться, щоб його, бува, не назвали слиньком, а приятелі Філіпа не завжди були такі, яких хотіли б обрати для нього автори цієї правдивої розповіді і яких, можливо, й сам він обрав би для себе у більш зрілому віці. Важко пояснити, наприклад, чому таке важливе місце у його житті зайняв колишній товариш по коледжу Генрі Браерлі.

Однак в інтересах істини слід сказати, що в будь-якому товаристві Філіп не соромився відстоювати принципи, успадковані від матері, і ні глузування товаришів, ні здивовано-насмішкуваті погляди нездатні були відвернути його од звичаїв, засвоєних ще з раннього дитинства. Навіть легковажний Гаррі відчував повагу до переконань друга, і, мабуть, саме вони були однією з причин того, що й Гаррі, й усі, хто знав Філіпа, беззастережно вірили йому. Але разом з цим треба визнати: Філіп не справляв на людей враження дуже серйозного юнака або ж такого, що може встояти перед будь-якою спокусою. Отже, тому, хто шукає бездоганного героя, доведеться пошукати його десь в іншому місці.

Прощання Лори з матір'ю було нестерпно болісним для обох жінок. Так буває, коли серед широкого поля розлучаються двоє друзів: одному шлях лежить на схід сонця, другому — на захід, і обое знають, що відтепер кожний крок чимдалі більше розділятиме їхні життя.

РОЗДІЛ XXVIII

СЕНАТ СТАЄ НА ЗАХИСТ СВОЄЇ ЧЕСТІ І ЗАСУДЖУЄ КОРУПЦІЮ

Ebok imana ebok ofut idibi¹.

‘Ο καρκίνος ὡδ’ εφα
Χαλᾶ τὸν ὄφιν λαβῶν·
Εὐθὺν χρῆ τον ἑταῖρον, ἔμμεν,
Καὶ μὴ σκολιᾶ φρονεῖν².

Mishittonaeog noowaog
ayeuuhkone neen,
Nashpe nuskesukqunnonut
ho, ho, nunnaumunun³.

Коли містер Нобл кинув свою бомбу в табір сенатора Ділворті, цей видатний державний діяч на мить розгубився. На одну тільки мить — не більше. В наступну мить він уже знову був спокійний і готовий до бою. По всій країні — від центру до найвіддаленіших куточків — тільки й говорили про сенсаційні викриття, зроблені містером Ноблом, і громадськість була вкрай обурена. Зверніть увагу: обурена не тому, що підкуп у нашому громадському житті вважається чимсь незвичайним, а тому лише, що вплив на поверхню «ще один випадок». Мабуть, усім цим добрим і достойним людям,

¹ Мавпа не любить, коли інша мавпа напихає собі черево (ефікськ., або старокалабарськ.).

² Рак змію вхопив клішнею
І почав її картати,
Що повзе вона не прямо,
А вихляє на всі боки (грецьк.).

³ Всі як кинулись на мене,
Крик і галас знявся вмить.
«Так, це правда! — всі гукали.—
Наші очі свідки в тім» (мовою массачузетських індіюців).

які зветься американською пацією, і на думку не спадало, що поки вони безтурботно сидітимуть вдома, залишаючи підвалини політичної влади в країні — окружні передвиборні конференції — в руках шинкарів, торговців собаками та інших ділків, вони можуть сподіватися не тільки «ще одного випадку», а десятків і сотень таких випадків, — і їхні сподівання завжди справджуватимуться. Тимчасом вони, напевно, гадають, що сидіти вдома і ремствувати — чи не найкращий спосіб виконення зла.

Так, громадськість була стурбована, однак сенатор Ділворті — або принаймні те, що від нього лишилося після вибуху бомби, — був спокійний. Спокійний і готовий до бою. Що він насамперед зробив? А що насамперед зробили б ви, розчерепивши голову власній матері за те, що вона поклала вам у каву забагато цукру? Ви попросили б громадськість «почекати й дати вам час виправдатися». Саме це зробив і сенатор Ділворті: такий-бо вже звичай. Як ведеться, йому дали певний час. Усі ганьбили його вздовж і впоперек, казали, що він злодій, хабарник, що він влаштовував незаконні субсидії пароплавним компаніям, нечесним шляхом наживався на будівництві залізниць і в безліч інших способів грабував державну казну. І в газетах, і скрізь, де тільки можна, його називали лицемірним святенником, лукавим шахраєм, мерзенним гадом, який грів руки на мітингах поборників тверезості і на молитовних зборах, на недільних школах і на громадській благодійності, всюди знаходячи спосіб напхати власну кишеню. Ці обвинувачення були підкріплені переконливими, на перший погляд, доказами, і вся країна беззастережно вірила їм.

Тоді містер Ділворті зробив новий хід. Він помчав у Вашингтон і «зажадав розслідування». Та навіть і це не обійшлося без коментарів. Ось як висловилися з цього приводу більшість газет:

Останки сенатора Ділворті вимагають розслідування! Це звучить благородно, сміливо й невинно. Та коли згадати, що ця вимога звернена до сенату Сполучених Штатів, стає просто смішно. Адже це однаково, що просити джентльменів, які населяють державні тюрми, судити один одного. Схоже на те, що й це розслідування буде таке саме, як і всі інші сенатські «розслідування», — забавне, але марне. Виникає запитання: навіщо сенат і досі чіпляється за оте пишне слово «розслідування»? Чи треба зав'язувати собі очі, щоб розслідувати очевидні факти?

Містер Ділворті з'явився на своєму місці в сенаті і запропонував резолюцію про призначення комісії для розслідування його справи. Певна річ, резолюцію було прийнято і комісію призначено. Газети враз відгукнулись на це:

Під виглядом комісії для розслідування справи покійного містера Ділворті сенат призначив учора комісію *для розслідування його обвинувача, містера Нобла*. Таке справжнє значення цієї резолюції, бо, крім містера Нобла, дана комісія не може нікого притягти до відповідальності, не перевищивши своїх повноважень. Нікого не здивує те, що у містера Ділворті вистачило зухвальства запропонувати таку резолюцію, так само як нікого не здивує й те, що сенат підтримав її не почервонівши й прийняв не посоромившись. Цей випадок нагадав нам про лист, якого надіслав до редакції відомий зломщик Мерфі, обурений тим, що ми написали, ніби він відсидів шість років у каторжній тюрмі і шість років у сенаті Сполучених Штатів. Він заявив: «Друге твердження є наклепом, що завдає мені тяжкої і несправедливої образи». Після такого мимовільного сарказму коментарі, як кажуть, зайві.

Та, незважаючи на це, справа містера Ділворті знайшла в сенаті жвавий відгук. Було виголошено чимало промов. Один сенатор (преса обвинувачувала його в тому, ніби під час перевиборів у сенат він зняв свою кандидатуру на користь противника за п'ятдесят тисяч доларів, і він усе ще не спростував цього) заявив, що сама лише присутність у столиці такого суб'єкта, як цей Нобл, та ще й з метою виступити проти одного з їх шановних колег, є образою сенату.

Інший сенатор сказав:

— Хай розпочате розслідування стане хорошою наукою для цього суб'єкта Нобла; хай воно покаже і цьому Ноблу, і таким, як він, що нікому не дозволено безкарно кидати тінь на репутацію сенатора Сполучених Штатів!

Наступний промовець теж висловив своє задоволення з приводу початку розслідування, бо, мовляв, давно вже пора розчавити такого злісного гавкуна, як цей Нобл, і цим довести всім до нього подібним, що сенатові не бракує сили й рішучості підтримати свою споконвічну гідність.

Почувши цю пишномовну заяву, хтось із глядачів на галереї засміявся:

— Та це ж той самий сенатор, що минулого тижня відіслав додому поштою власні речі, видавши їх за дер-

жавний вантаж. Тепер зрозуміло: він, мабуть, просто «підримував споконвічну гідність сенату».

— Ну ні, скоріше його сучасну гідність,— заперечив інший.— Це аж ніяк не скидається на споконвічну гідність сенату, а от до його новочасних звичаїв пасує якнайкраще.

Оскільки закону, який забороняв би образливі зауваження на адресу сенаторів Сполучених Штатів, не існує, то ця й подібні до неї розмови тривали без жодних перешкод. Та нас більше цікавить діяльність сенатської комісії по розслідуванню.

Містер Нобл з'явився на засідання цієї комісії і дав такі свідчення:

Він, Нобл, є членом законодавчих зборів штату Хеппіленд¹. Такого-то числа й місяця він, як і інші його колеги, члени законодавчих зборів, приїхав у столицю штату місто Сент-Рест. Усім відомо, що він, як політичний противник містера Ділворті, рішуче виступав проти його повторного обрання в сенат. Містер Ділворті також приїхав у Сент-Рест; казали, що він займається купівлею голосів на свою користь. Одного разу вишеназваний Ділворті передав йому, Ноблу, запрошення завітати до нього пізно ввечері; він пішов у готель, і містер Ділворті прийняв його у своїй кімнаті. Після цього, на прохання Ділворті, він приходив туди ще два-три рази, звичайно вночі. Містер Ділворті добивався від Нобла згоди проголосувати за нього на виборах у сенат. Нобл відмовлявся. Ділворті переконував його, казав що його, Ділворті, все одно оберуть і тоді він зможе знищити Нобла, якщо той проголосує проти,— адже йому підкоряються всі залізничні компанії, всі державні установи і вся політична верхівка штату; досить йому лише схотіти — і він може звеличити або розчавити кого завгодно. На підтвердження своїх слів Ділворті навів кілька випадків, які мали свідчити про його всевладність, і сказав, що коли Нобл погодиться голосувати за нього, він зробить його конгресменом. Але Нобл знову відмовився і заявив, що не вірить в успіх Ділворті на наступних виборах. Тоді Ділворті показав список людей, які по-

¹ Назва штату — Хеппіленд, що в перекладі означає «Щасливий край»,— вигадана, так само, як і назва його столиці — Сент-Рест («Святий притулок»).

біцяли голосувати за нього — там була більшість членів законодавчих зборів,— і, щоб остаточно переконати Нобла у своїй могутності, переказав усе, про що говорилося на закритих нарадах лідерів опозиційної партії, запевняючи, ніби через своїх агентів знає все, що...

Тут один з членів комісії обурено заявив, що ці свідчення не тільки не мають відношення до справи, але й суперечать духові тих настанов, які одержала комісія: коли вони й кидають тінь на кого-небудь, то лише на містера Ділворті. Голова комісії заперечив: на його думку, слід вислухати цього суб'єкта, а потім можна буде й вилучити з протоколу все, що він скаже не по суті справи.

Містер Нобл говорив далі.

...Тоді він, Нобл, сказав, що, коли він проголосує за містера Ділворті, партія, до якої він належить, зречеться його як зрадника. Тим краще для нього, зауважив Ділворті,— отже, він зможе стати його, Ділворті, визаним другом, а там Ділворті вже подбає і про його дальшу політичну кар'єру, і про його збагачення. На це Нобл відповів, що він людина бідна і тому зле його так спокушати. Тоді Ділворті висловив свою готовність уладнати це: «Скажіть, скільки вам треба і пообіцяйте голосувати за мене». Нобл не міг назвати певної цифри. «Я дам вам п'ять тисяч доларів»,— запропонував Ділворті...

І знову один з членів комісії роздратовано вигукнув, що всі ці дурниці не мають нічого спільного з предметом розслідування; комісія лише марно втрачає дорогоцінний час, вислуховуючи брудні наклепи на свого шановного колегу-сенатора. Голова зупинив його, пояснивши, що це найкоротший шлях до завершення справи, а зважати на свідчення Нобла зовсім не обов'язково.

Містер Нобл говорив далі.

...П'ять тисяч доларів — не така вже висока ціна за людську честь, репутацію і всякі такі інші речі, варті того, щоб ними пишатися,— відказав він Ділворті. Той був здивований: він бо певен, що для декого п'ять тисяч— ціле багатство; потім він спитав, яку ж ціну назвав би сам Нобл. На думку Нобла, найскромнішою сумою можна було б вважати десять тисяч доларів. Це надто багато, сказав Ділворті, і нікому іншому він не дав би такої величезної суми, але він давно відчуває прихильність до Нобла, а коли він відчуває до когось прихильність,

саме серце спонукає його допомогти цій людині; йому відомо, що Нобл бідний і має сім'ю, яку треба годувати, що у себе в окрузі Нобл користується бездоганною репутацією, і заради такої людини та її підтримки він ладен зробити все, що може; він певен що допомога, подана такій людині, не лишиться без винагороди: страждання бідних людей завжди викликають у нього глибоке співчуття, а він вірить, що Нобл зуміє вжити ці гроші для добра своїх ближніх, що вони знімуть тягар з багатьох засмучених сердець і принесуть радість не в одну нужденну домівку. Отже, він дасть Ноблу ці десять тисяч доларів, а натомість хоче лише одного: щоб на виборах до сенату Нобл віддав свій голос за нього і пояснив законодавчим зборам, що, переглянувши обвинувачення, висунуті проти містера Ділворті,—в хабарництві, підкупі, проштовхуванні в конгресі грабіжницьких законопроектів,—він, Нобл, вважає їх підлою обмовою людини, яка дбає лише про загальне благо і сумління якої нічим не заплямоване. Після цього Ділворті витяг з кишені дві тисячі доларів і вручив їх Ноблу, потім дістав із чемодана і дав йому ще один пакет, в якому було п'ять тисяч. Тоді він...

Тут хтось із членів комісії підхопився з місця і зарепетував:

— Нарешті! Нарешті, пане голова, цей безсоромний суб'єкт дійшов-таки до суті справи! Цього цілком досить, аби зробити остаточні висновки. Він сам признався, що взяв хабара, причому взяв свідомо! Це ганебний вчинок, сер, і його не можна замовчати. Одержані нами настанови дають нам право визначити йому належну кару, як за навмисну образу сенатора Сполучених Штатів. Нам немає потреби слухати його далі.

Голова сказав, що буде краще і законніше провадити розслідування відповідно до встановленого порядку процедури. Що ж до признання містера Нобла, то його буде зафіксовано у протоколі.

Містер Нобл говорив далі.

...Було вже далеко за північ, коли він попрощався з Ділворті. Відразу ж після цього він пішов до кількох членів законодавчих зборів, розповів їм про все, попросив перелічити гроші й оголосив, що виступить на об'єднаному засіданні з викриттям Ділворті. Як усім відомо, саме так він і зробив. Решту грошей — три тисячі

доларів — він мав одержати від Ділворті на другий день після виборів.

Потім надали слово сенаторові Ділворті й попросили його розповісти, що він знає про цього Нобла. Сенатор утер хусточкою рота, поправив свою білу краватку і сказав, що, якби міркування громадської моралі не вимагали застерегти суспільство від нових Ноблів, він ладен був би в ім'я християнського милосердя просити комісію дарувати прощення цьому заблудлому бідоласі. Кожному ясно, як божий день, що цей самий Нобл мав на думці не що інше, як витягти з нього, Ділворті, кругленьку суму грошей; з цією метою Нобл раз у раз з'являвся до нього в готель і незмінно намагався розжалобити його зворушливими розповідями про свою велику бідність. Ці розповіді, сказав містер Ділворті, сповнювали його душу таким глибоким співчуттям, що він не раз був уже зовсім збирався підшукати кого-небудь, хто міг би подбати про долю цього нещасного. І хоча від самого початку він мав якесь підсвідоме передчуття, що це людина недобра, що в неї лихі наміри, — беззастережна віра в чистоту людських помислів заважала йому розгледіти справжнє лице Нобла, і він ніколи навіть гадки не припускав, що той може замислити замах на добре ім'я сенатора Сполучених Штатів. На превеликий жаль, тепер він ясно бачить, що саме така була мета цього підступного суб'єкта, і розуміє, що честь сенату не дозволяє звільнити його від покарання. З глибоким сумом він, Ділворті, змушений визнати, що волею провидіння, мудрість і приховану справедливість якої несила осягнути людському розуму, злочинцеві пощастило надати своїм хитросплетенням більш-менш імовірного вигляду, але ця примарна імовірність миттю розвіється під ясним промінням істини, яке впаде зараз на згадані факти.

— Сталося так, — розповідав сенатор, — що незадовго до подій, про які йде мова, один з моїх молодих друзів, небагатий юнак з провінціального містечка в моєму рідному штаті, вирішив заснувати банк і звернувся до мене з проханням позичити йому потрібну для цього суму. На той час у мене таких грошей не було, але я пообіцяв, що спробую дістати їх для нього. Напередодні виборів один мій приятель зауважив, що мої передвиборні витрати, особливо оплата готельних рахунків, ви-

магають, певно, чимало грошей, і запропонував мені свою допомогу. Згадавши про свого юного друга, я сказав, що мені й справді тепер не завадили б кілька тисяч, а згодом ще трохи. Тоді він вручив мені дві пачки грошей, сказавши, що в одній з них дві тисячі доларів, а в другій п'ять. Я не розкривав цих пачок і не лічив гроші, а також не давав ніяких розписок; ні я, ні мій приятель не зробили жодних записів про позичку. Того самого вечора цей лихий чоловік, цей Нобл, знову прийшов надокучати мені. Я ніяк не міг його вирядити, хоча й мав силу-силенну невідкладних справ. У розмові він згадав про мого юного друга і сказав, що той дуже просить дати йому зараз хоча б сім тисяч, аби розпочати справу, а решту він, мовляв, може почекати. Нобл чомусь дуже хотів сам узяти в мене гроші й передати тому юнакові. Кінець кінцем я вручив йому обидві пачки, одержані від приятеля. Я не зажадав від нього ніякої розписки і в себе теж не відзначив, що віддав йому ці гроші. Я нездатний запідозрити людину в підлоті й шахрайстві і звик довіряти іншим, як самому собі. Залишившись на самоті, я тут же забув про цього Нобла, аж поки наступного ранку мене приголомшила звістка про те, якою віроломністю відплатив він за моє довір'я і що зробив з дорученими йому грошми. Я скінчив, панове. Урочисто присягаюся, що все, сказане мною, чистісінька правда — все, до найменших дрібниць, — і свідчуся в цьому господом богом, який сам — свята істина і милосердний батько для всіх, чиїм устам ненависна брехня. Хай моя честь сенатора буде запорукою того, що я казав тільки правду. І хай бог простить цього лиходія так само, як прощаю його я.

Містер Нобл. Сенаторе Ділворті, як свідчить ваш рахунок у банку, ви й раніше, і навіть того самого дня в усіх своїх грошових справах користувалися чеками, а не готівкою, і таким чином вели ретельний облік кожної операції. Чому ж у випадку, про який іде мова, ви вирішили вдатися до грошових купюр?

Голова. Прошу не забувати, добродію, що розслідування провадить комісія, а не ви.

Містер Нобл. Тоді нехай комісія сама спитає про це.

Голова. Комісія спитає... коли схоче знаги.

Містер Нобл. Боюся, що протягом найближчого століття цього не трапиться.

Голова. Ще одне таке зауваження, добродію,— і я змушений буду покликати сенатського пристава.

Містер Нобл. Хай його дідько вхопить, вашого сенатського пристава, разом з усією вашою комісією!

Кілька членів комісії. Пане голова, це явна неповага!

Містер Нобл. Неповага до кого?

— До комісії! До сенату Сполучених Штатів!

Містер Нобл. В такому разі я з повним правом можу назвати себе представником народу. Адже ви не гірше за мене знаєте, що народ ставиться до двох третин сенату Сполучених Штатів з цілковитою неповагою. Дві третини з вас — такі самі Ділворті...

Сенатський пристав дуже швидко поклав край промові представника народу і наочно довів йому, що в столиці звичаї далеко не такі вільні, як у його рідному Хеппіленді.

Цілком зрозуміло, що заява сенатора Ділворті не могла не переконати членів комісії. Вона була детальна, логічна, послідовна, вона була сповнена незаперечних доказів її правдивості. Наприклад, скрізь, в усіх країнах світу, серед ділових людей заведено давати великі позики готівкою, а не чеками. Скрізь заведено давати гроші, не роблячи ніяких записів про це. Скрізь заведено брати гроші, також не роблячи записів і не даючи натомість жодних розписок,— невже боржник може померти чи забути про свій борг? Всюди заведено роздавати позики майже кожному, хто збирається заснувати банк, особливо коли у вас грошей немає і ви змушені самі їх позичати для цього. Скрізь заведено носити при собі — в кишені або в чемодані — великі пачки грошей. Скрізь заведено вручати велику суму грошей майже незнайомій людині (коли вона вас про це просить) для передачі вашому другу, що живе десь в іншому місті. Ніде не заведено робити про це якісь помітки; ніде не заведено брати розписку з людини, якій ви вручаєте гроші для передачі; ніде не заведено просити її, щоб вона взяла розписку в одержанні грошей від того, кому ці гроші призначені. Було б щонайменше дивним з вашого боку, якби ви сказали цій людині: «Дорогою вас можуть обікрасти, тому

я краще покладу ці гроші в банк, а чек надішлю своєму другові поштою».

Так от. Оскільки було цілком ясно, що все, сказане сенатором Ділворті, являє собою незаперечну істину, підкріплену до того ж посиленням на «честь сенатора Сполучених Штатів», висновок комісії був такий: «Не доведено, що в даному випадку був запропонований або прийнятий хабар». Це якоюсь мірою реабілітувало Нобла й дозволяло йому уникнути кари.

Комісія доповіла про наслідки своєї роботи сенатові, і цей високоповажний орган приступив до їх обговорення. Один сенатор, ні, навіть не один, а кілька сенаторів висловили своє незадоволення з приводу того, що комісія не справилася з дорученим їй завданням: вона не спромоглася довести провини цього суб'єкта Нобла, не спромоглася визначити йому належної кари. Якщо сенат схвалить доповідь комісії, злочинець дістане змогу спокійнісінько розгулювати на волі, святкуючи свою перемогу, і це означатиме мовчазне визнання, що кожний мерзотник може безкарно паплюжити сенат Сполучених Штатів і плямувати священну репутацію його членів. Обов'язок сенату — підтримати свою споконвічну гідність і як слід провчити цього Нобла; треба завдати йому нищівного удару.

Потім підвівся похилого віку сенатор і представив усю справу в зовсім іншому освітленні. Це був державний діяч з старомодними й давно забутими поглядами, який все ще жив уявленнями минулого і плентався далеко позаду віку. Він сказав, що тут, як видно, відбувається якесь дивне непорозуміння. Судячи з усього, його шановні колеги прагнуть за всяку ціну зберегти й підтримати честь і гідність сенату. Але хіба можна це зробити, покаравши якогось нікчемного пройдисвіта, що намагався спіймати сенатора у свої тенета й витягнути з нього хабара? А може, справедливіше було б з'ясувати, чи не здатний цей сенатор сам залізти в оті ганебні тенета, а коли так, то й судити його самого? Авжеж, справедливіше. Тимчасом у всіх присутніх, здається, тільки одне на думці: будь-що вигородити цього сенатора і зняти з нього будь-яку відповідальність. Єдиний правильний спосіб підтримати честь сенату — це тримати в ньому лише чесних людей. Якщо даний сенатор не встояв перед спокусою і запропонував комусь хабара, значить,

він людина нечесна і сенатові слід негайно позбутись його. Ось чому він, промовець, наполягає на тому, щоб учинити суд над даним сенатором і судити його не так поблажливо, як це звичайно робиться, а з усією суворістю. Ось чому він бажає знати всю правду. Щодо нього самого, то він не має й тіні сумніву у провинності сенатора Ділворті, яка, на його думку, доведена цілком незаперечно. Він вважає, що легковажне й ухильне ставлення до цієї справи з боку сенату є проявом ганебного боягузтва; готовність членів сенату залишити в своєму середовищі такого суб'єкта може бути розцінена як визнання того, що вони й самі такі ж, як і він, і тому не вважають для себе безчестям спілкуватися з ним. Він, промовець, вимагає суворого розслідування справи сенатора Ділворті, і, коли треба, нехай воно триває аж до наступної позачергової сесії. Нема чого ухилятися від цієї справи під сміхотворним приводом нестачі часу.

У відповідь на це один дуже шановний сенатор заявив, що, на його думку, краще взагалі облишити цю справу і схвалити доповідь комісії. Бо в цій справі, як жартівливо зауважив він, чим далі в ліс, тим більше дров. Ніхто не стане заперечувати, сенатор Ділворті винен,— але що з того? Хіба це такий уже рідкісний випадок? Зі свого боку, навіть припускаючи провинність Ділворті, він вважає, що протягом тих кількох днів, які лишилися до закінчення сесії, його присутність у залі засідань не загрожує смертельною небезпекою іншим членам сенату. (Сенатори зустріли цей дотеп схвальними посмішками, хоча він був не зовсім оригінальний: день чи два тому його виголосив на засіданні палати генерал, представник штату Массачузетс, у відповідь на пропозицію позбавити повноважень одного конгресмена, що продав свій голос за гроші.)

Сенат погодився, що присутність Ділворті до кінця сесії не може шкідливо вплинути на моральний дух цього високого органу, а тому схвалив доповідь комісії і таким чином покінчив з цією дріб'язковою справою.

Містер Ділворті займав своє місце до останньої хвилини сесії. Він казав, що йому народ виявив своє довір'я і він вважає себе зобов'язаним до кінця відстоювати його інтереси. Коли потрібно, він лишиться на своєму посту навіть під загрозою смерті.

Востаннє він виступив і проголосував за підтримку хитромудрого проекту представника штату Массачузетс, що запропонував подвоїти платню президентові, а також сплатити кожному конгресмену по кілька тисяч доларів додатково до того, що їм належало і що вони вже отримали.

Коли сенатор Ділворті повернувся в рідні місця, прихильники влаштували йому врочисту зустріч і заявили, що обвинувачення, висунуті проти нього, анітрохи не похитнули їхньої дружби й довір'я і що вони все одно люблять його так само, як і раніше¹.

¹ Сім тисяч доларів, залишені містером Ноблом у законодавчих зборах штату, були передані на збереження, поки по них не з'явиться законний власник. Сенатор Ділворті спробував був забрати ці гроші через свого юного друга, майбутнього банкіра, але, оскільки той не міг підкріпити свою претензію жодними письмовими доказами, спроба ця не мала успіху. Мораль звідси така: позичаючи комусь гроші на заснування банку, неодмінно бери з нього розписку. *(Примітка авторів).*

РОЗДІЛ XXIX

СМЕРТЬ ЛОРИ

ᠮᠠᠮᠠᠨ ᠬᠠᠬᠤ ᠶᠡᠬᠡᠰ ᠫᠣ᠋ᠮᠤᠮᠠᠨ ᠣᠭᠠᠰ ᠮᠠᠷᠣᠪᠡ¹

Ow holan whath ythew prowte
kynthoma ogas marowe².

Ось уже кілька днів Лора знову була вільна. За цей час настрої її раз у раз змінювався: перші два-три дні були сповнені урочистості, веселощів, привітань, немов після мороку довгої тривожної ночі засяяло нарешті радісне проміння сонця; наступні два-три дні принесли поступове заспокоєння — вгамувалися бурхливі хвилі прибою, грізна буря змінилася легким миротворним вітерцем, — і саме в ці дні самотності, спокою та роздумів Лора чи не вперше по-справжньому усвідомила, що назавжди лишилися позаду засуви й ґрати тюрми і моторошне чекання смертного вироку; потім настав день, коли нею заволоділи спогади, і в пам'яті, наче уривки далекого сну, один за одним повільно поставали примарні образи того життя, яке ще так недавно було страшною дійсністю; а коли нарешті закінчився і цей день, минуле відлетіло й зникло з очей, враз поглинуте туманом, і Лора звернула свій погляд вперед, у безмежний простір майбутнього. Чи ж не всі ми так само поспішаємо проститися з небіжчиком і, залишивши його

¹ О горе! (Яванськ.)

² Хай близько смерть —
не плаче горде серце (корнуельськ.).

в царстві мертвих, скоріше повернутися на паломницький шлях живих!

І от знову зійшло сонце — починався знаменний день, що його в думках своїх Лора нарекла першим днем нового життя.

Минуле зникло за обрієм і більше для неї не існувало, з ним було покінчено назавжди. З тривогою і неспокоєм вдивлялася вона в незвідані далі майбутнього. Так, треба починати життя спочатку, а їй уже двадцять вісім років. То з чого ж починати? Перед нею чиста сторінка, туди треба вписати перші рядки. Отже, цей день і справді повинен вирішити її дальшу долю.

І вона знову полинула думкою назад, віха за віхою озираючи пройдений шлях. Він поставав в її уяві у вигляді довгої звивистої дороги, що зникала десь удалині, а обабіч цієї дороги, скільки сягало око, лежали в руїнах розкішні палаци з позолоченими колонами,— витвори її честолюбної фантазії,— зрівняні з землею і порослі плющем; кожна віха на цьому шляху знаменувала собою якесь нещастя, і не зеленіло на ньому жодного живого дерева надії, яке хоча б коли-небудь принесло свої плоди; на неродючому ґрунті не зросло жодної квітки на знак того, що людина, яка пройшла цим шляхом, була коли-небудь щаслива.

Життя не вдалося — це ясно, вирішила Лора. Не варто більше згадувати про минуле. Тепер треба глянути в лице майбутньому, треба прокласти на карті життя свій курс і йти вперед, не відхиляючись од нього,— назустріч скелям і мілинам, штормам і штилям,— до тихої й мирної гавані або ж... до катастрофи. І хай на неї чекає який завгодно кінець, вона визначить свій курс — сьогодні, зараз же — і рішуче піде вперед.

На столі у Лори лежало шість чи сім листів. То були листи від закоханих, від людей, імена яких знала вся країна; відданості цих людей не похитнули навіть ті непривабливі таємниці, що розкрилися на суді, і тепер, знаючи про Лору всю правду, вони, проте, благали, наче найбільшої в світі ласки, дозволу назвати вбивцю своєю дружиною.

Коли Лора читала ці пристрасні, сповнені кохання й палких благань листи, в ній прокидалася жінка, і тоді її охоплювало невимовне бажання прихилитися головою до чиїхось вірних грудей, втекти від життєвих знегод,

забути всі печалі і заспокоїти зранене серце цілющим теплом кохання.

Підперши голову рукою, вона сиділа в глибокій задумі, а час непомітно, хвилина за хвилиною, наче на крилах, пролітав над нею. Був один з тих днів ранньої весни, коли природа тільки-но починає прокидатися й оживати після довгого, знемагаючого сну; коли звідусіль линуть перші боязкі подихи тепла, віщуючи своїм лагідним шепотінням наближення чудесних змін; коли притолочена, поруділа трава, звільнившись від снігового тягаря, немовби вагається, чи варто знов одягати своє зелене вбрання лише задля того, щоб у новій неминучій боротьбі з жорстокою зимою бути ще раз переможеною й похованою під снігом; коли по-весняному засяяло сонце і поодинокі, найсміливіші пташки вже пробують голоси, пригадуючи забуту за зиму пісню; коли повітря сповнене дивовижної тиші й настороженого чекання. Це час, коли людину проймає безпричинна туга, і вона сумує, сама не знаючи чому; минуле здається їй пустелею після бурі, сьогоднішній день — важким і непотрібним тягарем, а майбутнє — лише дорогою до смерті. Це час, коли людину гнітять неусвідомлені поривання і вона то лине думкою до тихих островів, що загубились десь у безлюдних далях океану, то безпорадно опускає руки й каже: «Чи ж варто й далі боротися, докладати тяжких зусиль, прагнути чогось? Чи не краще поставити хрест на всьому?»

Саме до такого висновку привели Лору роздуми, викликані листами закоханих у неї чоловіків. Тільки тепер вона підвела голову і з подивом помітила, що вже надходить вечір. Відкинувши геть листи, Лора встала й підійшла до вікна. Та незабаром знову про щось замислилась і втупила очі в простір.

Через деякий час вона обернулася; лице її проясніло, з нього збіг замріяний вираз, зникли сліди вагань; високо піднесена голова й міцно стулені губи свідчили про те, що в неї визріло якесь рішення. До столу вона поверталася з колишньою гордовитою осанкою і сповненим рішучості виразом обличчя. Один по одному брала в руки листи, підносила до кожного з них запаленого сірника і спостерігала, як вони повільно перетворюються на попіл. Потім мовила сама до себе:

— Я стою на незнайомому березі, спаливши позад себе всі кораблі. Ці листи були останнім містком, який з'єднував мене з минулим життям. Відтепер і це життя, і все, що з ним пов'язано, перестало для мене існувати, одійшло в небуття, а сама я немовби опинилася в зовсім іншому світі.

Ні, любов цих людей їй не потрібна, вирішила Лора: той час, коли вони могли б задовольнити поривання її серця, давно минув і вже не повернеться; те, що було можливим колись, втрачено назавжди, і немає сили, здатної знову зробити все таким, як раніше. Любов не може існувати без поваги, і вона сама лише зневажатиме того чоловіка, що погодиться взяти таку, як вона. Любов — це найперша потреба жінки, міркувала вона, а коли для любові місця немає, залишається єдиний шлях, здатний внести якесь пожвавлення в її марно прожите життя,— слава у публіки, загальне захоплення, оплески багатолюдної аудиторії.

Отже, вона зважилась. Вона вдасться до цього останнього поля діяльності розчарованих жінок — до лекторської трибуни. Вона вдягнеться в найкращу сукню і, сяючи брильянтами, самотня й велична, стане перед очима численних слухачів, заворожить їх красномовністю, приголомшить своєю незрівнянною красою. Вона мандруватиме з міста в місто, наче казкова королева, залишаючи позаду себе тисячі зачарованих людей, а попереду все нові й нові люди жадібно чекатимуть її приїзду. Кожного вечора, на підмостках, вона цілу годину житиме в солодкому сп'янінні... а коли впаде завіса, і згаснуть вогні, і люди розійдуться по своїх затишних домівках, забувши про неї, вона, самотня й бездомна, знайде розраду вві сні, а не буде сну — вона без страху лишиться віч-на-віч з темною ніччю й чекатиме нового дня свого тріумфу.

Так, повернутися до життя, почати його з початку — це зовсім не найгірший вихід. Вона цілком свідомо йде на це. Вона буде хороброю і сильною, вона використає всі можливості, які ще для неї лишилися.

Лора послала по агента, який влаштував лекції, і незабаром все було уладнано.

І от її ім'я знов підхопили всі газети, воно замерехтіло барвами реклами на всіх перехрестях. Зі сторінок газет на її голову посипались гнівні прокльони, її лаяли

на всі заставки: вона, мовляв, остаточно втратила честь і сором, ця мерзенна вбивця, безстидна кулуарна авантюристка, жорстока спокусниця безпорадних чоловіків, що заплутались у її тенетах. Газети благали всіх чесних людей, в ім'я їхніх цнотливих дружин і непорочних дочок, в ім'я добропристойності й громадської моралі, дати цій проклятій богом потворі таку відсіч, щоб і вона, і всі до неї подібні добре запам'ятали: годі, час уже покласти край їх заухвалим вихваткам, якими вони хизуються перед усім світом! Були й такі газети, які вирізнялися більш витонченою і від цього ще болючішою для Лори жорстокістю,— вони не паллюжили її ганьбою, зате завдавали їй нестерпних мук своїм глузливо-хвалебним тоном та іронічним захопленням нею. Всі кругом гомоніли про нове диво, сперечалися відносно теми майбутніх Лориних лекцій і гадали, що з цього вийде.

Нечисленні Лорині друзі надіслали їй листи або самі прийшли до неї; вони благали її, поки ще не пізно, зректися свого рішення і не намагатися протистояти розбурханій стихії. Та все було марно. Вихватки газет дійняли її до живого, роздмухали в її душі пожежу, нестримне прагнення показати себе. Тепер вона, як ніколи, була сповнена рішучості. Ось вона їм покаже, всім цим людям, на що здатна зацькована й скривджена жінка!

І от настав знаменний вечір. За п'ять хвилин до початку лекції Лора в закритій кареті під'їхала до входу у величезний зал. Коли вона вийшла з карети, серце її шалено забилося, а в очах спалахнула радість: вся вулиця була заповнена юрбою і вона ледве протиснулася до дверей! Діставшись до кімнати біля виходу на сцену, Лора зняла шаль і зупинилась перед дзеркалом. Вона оглянула себе з різних боків: усе гаразд, її вбрання не залишає бажати нічого кращого. Вона пригладила волосся, поправила дорожочинності, а серце її так і співало від радості, що весь час не згасала на її обличчі. Їй здавалося, що вона вже багато років не була така щаслива. Та ні, ще ніколи в своєму житті не була вона така безмежно щаслива й радісна!..

На порозі з'явився імпресаріо. Вона зупинила його нетерплячим жестом і мовила:

— Не заважайте. Представляти слухачам мене не треба. І не турбуйтеся: рівно о восьмій я буду на трибуні.

Містер Гріллер зник. Лора тримала перед очима годинник. Нетерпіння її було таке велике, що їй здавалося, ніби секундна стрілка ледве повзе по колу. Нарешті вирішальна мить настала. Лора з високо піднесеною головою попрямувала до дверей і гордо, мов королева, вийшла на сцену. І побачила...

...тільки величезну, залиту яскравим світлом пустку — в залі не було й чотирьох десятків слухачів! Лише подекуди, розвалившись на лавах, поодиноці й парами сиділи якісь вульгарні молодчики та з десять-дванадцять ще вульгарніших жінок.

Серце її завмерло, ноги затремтіли, з обличчя збіг радісний вираз. Якусь мить стояла тиша, потім нараз, мов вибух, по залу розкотився грубий регіт, свист, гикання, яким зустріла Лору публіка. Галас посилювався, наростав, з усіх боків на неї сипалась брудна лайка. Один захмелілий чолов'яга підхопився з місця й шпурнув чимсь на сцену; в Лору він не попав, але забруднив стілець, що стояв поруч неї, і це викликало новий вибух реготу й бурхливого захоплення.

Лора була приголомшена, сили залишали її. Хитаючись, вона пішла геть зі сцени і майже непритомна впала на диван у кімнаті за кулісами. Занепокоєний імпресаріо прибіг спитати її, що трапилось, але вона лише замахала руками, і з очей її бризнули сльози.

— Ах, мовчїть, мовчїть! Заберїть мене звїдси... прошу вас, швидше заберїть мене з цього жахливого мїсця! І отак усе життя — невдачі, розчарування, нещастя... самї нещастя, самї невдачі... Що я таке зробила, за що мене так цькують?! Заберїть мене звїдси, я вас дуже прошу, благаю вас!

На вулиці її оточив цілий натовп; вируюча юрба паплюжила її брутальною лайкою, потім з диким галасом, свистом і прокльонами кинулась за каретою, шпурляючи навздогін грязюку й каміння. Одна каменюка, пробивши завіску карети, влетіла всередину і вдарила Лору в лоб; біль був такий сильний, що вона майже не пам'ятала, що було далі і як їй пощастило втекти.

Минуло чимало часу перш ніж до неї повернулася свідомість; вона побачила, що лежить на підлозі своєї вітальні біля дивана і що в кімнаті нікого більше немає. Мабуть, подумала Лора, вона прийшла, сіла на диван, а потім, знепритомнівши, впала. Вона з трудом підве-

лася: в кімнаті було холодно, і руки й ноги в неї зовсім задубіли. Засвітивши газ, Лора глянула в дзеркало і ледве впізнала себе: таким змученим і старим було її спотворене засохлою кров'ю лице. Було вже далеко за північ, і кругом стояла мертва тиша. Лора сіла біля столу, сперлася на нього ліктями і затулила обличчя руками.

Її думки знов полинули в минуле, і вона навіть не намагалася стримувати сльози, що текли з очей. Її гордість була розтоплана, дух зломлений. Пам'ять її не зберегла жодного світлого спогаду, крім дитинства, про яке вона згадувала з ніжністю й смутком, ще і ще раз повертаючись думкою до цієї єдиної у її житті короткої пори, коли над нею не тяжіло прокляття. Вона знову побачила себе граціозною, схожою на пуп'янок квітки дванадцятилітньою дівчинкою, яка так пишалась яскравими стрічками у волоссі, так любила бджілок і метеликів, вірила в добрих чарівниць і, мов з друзями, розмовляла з квітками; цілісінькими днями вона була зайнята своїми дитячими справами, що здавались їй не менш важливими, ніж ті, над якими сушать собі голову королі й дипломати. Тоді вона була ще зовсім безгрішна і не знала, що таке горе; весь світ був осяяний сонцем, і в серці її бриніли пісні. Такою вона була колись — і ось якою стала тепер!

— Краще б мені вмерти! — мовила вона сама до себе. — Якби тільки можна було повернутись назад і знову хоч на часинку стати такою, як тоді... знову відчути в своїй руці руку батька, побачити біля себе всю нашу сім'ю, як колись, у щасливі давні роки... а потім умерти! О боже, я скорилася, в душі моїй немає погорди, вона сповнена каяття... зглянься на мене, боже!..

Зайнявся ранній весняний світанок, а жінка в кімнаті все так само сиділа на місці, спершись ліктями на стіл і сховавши обличчя між руками. Вона просиділа так цілий день; сонце освітлювало її розкішне вбрання, його яскраві промені спалахували в коштовних прикрасах; потім настали сутінки, на небі засяяли зорі, а вона так і не зрушила з місця; не поворухнулася вона й тоді, коли зійшов місяць і облямував її чорною тінню од віконної рами, огорнув жовтавим серпанком; потім її поглинула темрява ночі, та незабаром її постать знову виникла в тьмяному світлі сірого ранку; минула

половина нового дня, а самотня постать у кімнаті, як і раніше, лишалася нерухомою.

Нарешті господарі готелю занепокоїлися: вони раз у раз стукали в двері, але відповіді не було; тоді вирішили зламати замок.

Слідство встановило, що смерть настала внаслідок хвороби серця й була раптова і безболісна.

Оце і все. Єдина причина — хворе серце.

РОЗДІЛ XXX

ВАШІНГТОН ХОКІНС ПОЧИНАЄ НОВЕ ЖИТТЯ

Han ager ikke ilde som veed at vende¹.

Wanna unyanpi kta. Niye de kta he?

Iapi Oage, vol. I, no. 7²

Минали роки, і Клей Хокінс після тривалої боротьби не встояв перед властивим нашому віку та нашому народові духом переселень і спекуляції: торговельні справи потягли його все далі й далі на захід. Зупинившись нарешті в Австралії, в Мельбурні, він облишив мандрівне життя, став солідним заможним комерсантом і досяг неабиякого успіху. Однак його доля лишається поза межами нашої розповіді.

Гроші, що їх надсилав Клей, після смерті батька були для сім'ї Хокінсів єдиним джерелом існування аж до останнього часу, поки Лора завдяки своїй діяльності у Вашингтоні не дістала змогу вносити й свою частку в забезпечення сім'ї. Коли почалися Лорині знегоди, Клей саме був на якихсь східних островах, де майже безуспішно намагався налагодити розладнані шахраєм-агентом справи, і тому нічого не знав про вбивство, поки не повернувся й не прочитав листи й газети, що прибули на його ім'я. Найпершою його думкою було негайно їхати в Америку і, коли можна, рятувати сестру, яку він палко й ніжно любив. На той час його торгівля так занепала, що залишити її означало б збанкрутувати; тоді

¹ Добрий той кучер, який уміє повертати (*датськ.*).

² А тепер вирушаймо. Ви їдете?—«Й а п і О а й і», т. I, № 7 (*мовою індіців сіу* (дакота).

«Й а п і О а й і» — щомісячна газета, яка виходила в 70-х роках XIX ст. в штаті Дакота мовою індіців сіу.

він з чималими збитками розпродав усе своє майно і сів на пароплав, який ішов у Сан-Франціско. Прибувши туди, він дізнався з газет, що суд над Лорою наближається до кінця. В Солт-Лейк-Сіті останні телеграми повідомили про її виправдання, і серце Клея переповнилося такою безмежною вдячністю до щасливої долі, що він з радощів навіть заснути не міг — так само як не міг заснути в ті тривожні тижні, які передували цій події. Не гаючи часу, він вирушив у Хокай, і зустріч його з матір'ю та рідними була дуже радісна, хоч він залишив батьківський дім так давно, що тепер здавався там мало не чужим.

Та тільки-но змовкли вітальні вигуки і взаємні поздоровлення, як газети рознесли по всій країні звістку про жалюгідну смерть Лори. Цей останній удар зовсім зломив місис Хокінс, і добре, що поруч неї був Клей, який міг утішити матір і взяти на себе нелегкий тягар турбот про сім'ю.

Вашінгтону Хокінсу щойно минув третій десяток, і він був саме на порозі того віку, який вважається порою розквіту людських сил, однак недовге перебування в столиці передчасно зістарило його. Голова його почала сивіти вже тоді, коли відкрилась остання сесія конгресу; ще більше сивини з'явилося в ній після того пам'ятного дня, коли Лору оголосили вбивцею; потім він сивів дедалі дужче в нестерпно довгі дні чекання вироку та після катастрофи, що зруйнувала його останню надію, — коли університетський білль зазнав поразки в сенаті, а його найголовніший поборник Ділворті загинув як політичний діяч. І коли через кілька днів потому Вашингтон з непокритою головою стояв над могилою Лори, слухаючи панахиду, його волосся було біліше, а лице навряд чи молодше, ніж у старенького священника, слова якого відлунювали у його серці.

Через тиждень після цього він сидів з полковником Селлерсом у кімнатці з двома ліжками в одному з дешевих вашінгтонських пансіонів. Останнім часом вони жили тут удвох, і полковник, особливо в розмовах з чужими людьми, називав цю жалюгідну комірчину то «резиденцією», то «апартаментами». Коло дверей стояв новенький чемодан у полотняному чохлі з монограмою «Дж. В. Х.», перетягнутий ременями й готовий до подорожі; на ньому лежав невеликий сап'яновий саквоя-

жик, також з літерами «Дж. В. Х.» Поруч був ще один чемодан, зроблений з телячої шкіри, увесь потертий і подряпаний — справжня пам'ятка старовини; на його кришці головки мідних цвяхів утворювали ініціали власника: «Б. С.»; зверху лежали дві сакви, які, мабуть, багато дечого розповіли б про минуле століття, коли б могли говорити.

Вашінгтон підвівся й почав нервово ходити по кімнаті, потім зупинився й хотів сісти на чемодан з телячої шкіри.

— Стривай, куди ти сідаєш! — вигукнув полковник. — Авжеж, отак... на стільці воно краще. Такого чемодана мені більше не дістати. Та, певно, другого такого й немає в усій Америці.

— Боюся, що так, — сказав Вашінгтон, намагаючись усміхнутися.

— Ще б не так! Майстер, який зробив цей чемодан і сакви, давно вже помер.

— А його правнуки ще живі? — мляво пожартував Вашінгтон без тіні усміху в голосі.

— Гм... не знаю, я про це якось не думав... Та, коли й живі, їм усе одно не зробити такого чемодана й таких сакв... нікому не зробити, — простодушно відповів полковник. — Дружина дуже не любить, коли я беру в дорогу цей чемодан: вона каже, що його неодмінно вкрадуть.

— Навіщо?

— Навіщо? Таж чемодани завжди крадуть!

— Ну, це дивлячись які чемодани.

— Цілком справедливо: дивлячись які чемодани. А цей чемодан саме такий — надзвичайно рідкісна річ.

— Так, це правда.

— Ну, а коли так, то чому б злодієві не вкрати його при нагоді?

— Йй-богу, не знаю. Навіщо він йому?

— Ти таке говориш, Вашінгтоне, що я просто дивуюсь. Ну от припустимо, що ти злодій, що коло тебе лежить цей чемодан і ніхто його не стереже, — та невже б ти не вкрав його? Ну скажи чесно — невже б ти його не взяв?

— Ну що ж, коли вже ви так наполягаєте... не знаю, може, й узяв би... але, по-моєму, це б не було крадіжкою.

— Не було б крадіжкою! Оце тобі маєш! То що ж таке, по-твоему, крадіжка?

— Ну, крадіжка — це коли людина привласнює якісь цінності.

— Ага, цінності! То про що ж тоді мова? Як ти гадаєш, скільки коштує цей чемодан?

— А він у доброму стані?

— В найкращому. Хіба що шерсть трохи вилізла, а шкіра ще зовсім міцна.

— І ніде не протікає?

— Як це «протікає»? Ти що, воду ним носитимеш? Як розуміти твоє запитання?

— Ну, а... речі з нього не випадають, коли він... той... стоїть на місці?

— Побий мене боже, та ти просто глузуєш з мене, Вашингтоне! Не розумію, що це з тобою коїться сьогодні. Ти поводишся дуже дивно. Що з тобою?

— Гаразд, мій вірний друже, зараз розкажу. Я майже щасливий. Так, так, справді. І це зовсім не телеграма Клея змусила мене так швидко зібратись і їхати з вами. Це зробив Луїзин лист.

— Чудово! Що ж вона пише?

— Вона пише, щоб я їхав додому. Її батько нарешті дав свою згоду.

— Дозволь поздоровити тебе, мій хлопчику! Дозволь потиснути твою руку! Нема лиха без добра, чи як воно там говориться в прислів'ї. Отже, ти будеш щасливий, і Берая Селлерс, хвалити бога, побачить це на власні очі!

— Сподіваюся, що буду. Генерал Босуел майже зовсім збанкрутував. Ота залізниця, що мала зробити Хоккай великим містом, розорила його так само, як і багатьох інших. Тепер він уже не дуже заперечує проти бідного зятя.

— Бідного! Оце так сказав! Таж земля в Теннесі...

— Ніколи більше не згадуйте про землю в Теннесі, полковнику. З нею все покінчено назавжди й без вороття.

— Та що ти! Невже ти хочеш сказати...

— Колись, багато років тому, мій батько купив цю землю, сподіваючись, що вона зробить його дітей щасливими, а вона...

— Авжеж так воно й було! Сай Хокінс казав мені...

— ...а вона стала прокляттям усього його життя, і

ніхто не лишав своїм дітям у спадщину тяжчого прокляття...

— Так, треба визнати, і в цьому є своя правда...

— Це прокляття нависло наді мною ще в дитинстві й тяжіло над кожним днем, над кожною годиною мого життя, аж до цього самого часу...

— О боже, боже, так воно й є! Скільки разів моя дружина...

— Ще хлопчиком я звик покладати всі надії на цю землю і жодного разу не подумав про те, щоб заробляти на життя чесною працею...

— І це правда... Але ж ти...

— Довгі роки я ганявся за примарою багатства, як дитина ганяється за метеликом. Усі ми могли б тепер жити в достатку, бути щасливими й не терпіти тяжких мук, якби з самого початку визнали свою бідність, взялися до роботи і, не шкодуючи сил і праці, власними руками будували свій добробут...

— Авжеж, авжеж! Побий мене боже, хіба я не казав Саю Хокінсу...

— А замість цього ми мучились чи не тяжче, ніж найзапекліші грішники! Я любив батька, я шаную його пам'ять і розумію його добрі наміри, але мені дуже прикро, що, бажаючи зробити своїх дітей щасливими, він так глибоко помилявся. Я хочу почати своє життя з початку, і я почну й закінчу його одним — наполегливою й чесною працею! Мої діти не дістануть у спадщину ніякої землі в Теннесі!

— Добре сказано, сер! Оце слова справжнього чоловіка! Дай руку, хлопче! І ніколи не забувай: якщо тобі буде потрібна порада Бераї Селлерса, він завжди до твоїх послуг. Я теж збираюся почати все з початку.

— Справді?

— Так, сер. Я бачив цілком досить, аби зрозуміти, в чім моя помилка. Я народився, щоб бути адвокатом. І тепер я починаю студіювати право. Побий мене боже, ну що за чудова людина отой Брехем — просто таки чудова людина, сер! Ото голова! А які манери! І все-таки я помітив, що він мені заздрить. Оті влучні випадки в моєму зверненні до присяжних...

— У вашому зверненні? Та ви ж були свідком!

— Еге ж, був, та це тільки в очах публіки, тільки для публіки... а сам я добре розумів, коли виступаю лише

як свідок і коли, звертаючись до присяжних, непомітно завдаю обвинуваченню дошкульних ударів. І, їй-богу, вони теж це розуміли і з кожним новим ударом усе більше схилялися на наш бік! І Брехем це розумів. Потім я тихенько натякнув йому, що моя промова відіграла таки свою роль, і він пошепки сказав: «Усе це тільки завдяки вам, полковнику, тільки завдяки вам, сер. Але заради мене — ні словечка про це. І послухайте моєї поради, полковнику Селлерс,— додав він,— вам треба йти в адвокати, сер, це ваше покликання!» І твій покірний слуга піде в адвокати. Там же казкові прибутки, ну просто казкові!.. Спочатку в мене буде практика у Хокаї, потім у Джефферсоні, потім у Сент-Луїсі, а там і в Нью-Йорку! В столиці всього західного світу! А потім усе вище, вище, вище — і от уже й крісло у верховному суді. Берая Селлерс — голова верховного суду Сполучених Штатів, сер! Видатний пост, довічне становище в суспільстві! От як я все це собі уявляю, сер... і це так само певно, як і те, що вдень світить сонце, а вночі місяць!

Вашінгтон майже нічого не чув. При першій же згадці про суд над Лорою обличчя його знов стало похмуре, і він стояв біля вікна, заглибившись у власні думки й втупивши поперед себе невидючий погляд.

У двері постукали: то був листоноша. Він приніс адресованого Вашінгтонові листа з Обедстауна, з Східного Теннесі. Вашінгтон розірвав конверта. В середині було повідомлення, в якому йому пропонували сплатити податок за поточний рік з сімдесяти п'яти тисяч акрів земель, що належали покійному Сайласу Хокінсу в Теннесі; якщо податок не буде сплачено в двомісячний термін, то, згідно з існуючим законом, ці землі продадуть з аукціону для покриття заборгованості. До повідомлення був доданий рахунок на сто вісімдесят доларів — чи не вдвоє більше, ніж ця земля взагалі коштувала.

Вашінгтон вагався. В його мозку вирували сумніви. Багаторічний інстинкт спонукав його ще хоч ненадовго зберегти цю землю за собою, спробувати щастя ще хоч раз. Вашінгтон гарячково походжав по кімнаті, і душу його точила нерішучість. Потім він зупинився, витяг гаманця і перелічив свої гроші. Двісті тридцять доларів — це було все його багатство.

«Двісті тридцять... мінус сто вісімдесят,— прикинув він.— Залишається п'ятдесят... Додому доїхати вистачить... Платити чи не платити?.. От якби хто-небудь інший за мене вирішив!..»

Розкритий гаманець лежав у його руці, і звідти ви-зирав лист Луїзи. Погляд Вашингтона затримався на листі, і він зважився.

— Нехай продають,— мовив він.— І хай ця земля ніколи більше не спокушає ні мене, ні моїх рідних!

Він розчинив вікно, подер рахунок на дрібні клаптики і стояв; дивлячись, як вітрець несе їх геть, аж поки всі вони зникли з очей.

— Ну от і розвіялись чари. Настав кінець прокля-ттю, що тяжіло наді мною все життя! — сказав він полковникові.— Ідьмо!

Під'їхав фургон, і через п'ять хвилин двоє друзів, умостившись на своїх чемоданах, тряслися в ньому на вокзал, причому полковник весь час поривався співати «Додому лінь, наш корабель»,— і хоч слова пісні він знав добре, слухати його було тяжкою карою.

РОЗДІЛ XXXI

ХМАРИ РОЗВІЮЮТЬСЯ. РАДІСНА НЕСПОДІВАНКА

Gedi kanadiben tsannawa¹

La xalog, la xāmah mi-x-ul nu qiza u
quial gih, u quial agabi?

*Rabinal-Achi*²

Становище Філіпа Стерлінга ставало дедалі скрутнішим. Попереду не було жодного проблеску надії. Нескінченні дні марної праці вже почали підточувати його душевні сили, але ще дужче гнітила Філіпа думка про те, що тепер — і це вже було цілком очевидно — кожний новий день зменшує його шанси на успіх. І справді, давно вже лишилась позаду та точка гори, де, за всіма його розрахунками, мала проходити вугільна жила, якщо вона взагалі там була; отже, тепер з кожним новим футом тунель, здавалось, не наближався до мети, а, навпаки, віддалявся од неї.

Часом Філіп плекав надію на те, що помилився в розрахунках і що вугільна жила, перетнувши долину, заглиблюється в гору в іншому напрямі. В таких випадках він ішов у найближчу штольню, знов і знов брав схему родовища й визначав можливий напрям жили, але щоразу одержував той самий результат: його тунель, поза всяким сумнівом, уже минув те місце, де мав зустрітися з жилою, — і Філіп ще більше занепадав духом. Його робітники давно вже втратили віру в успіх, і він не раз чув, як вони говорять між собою, що в горі немає ніякого вугілля, — це, мовляв, і сліпому видно.

Час від часу в тунелі з'являлися десятники й робітники з сусідніх копалень, сюди без кінця йшли бувалі в

¹ На дні терпіння — рай (*мовою канурі*).

² Невже все даремно, невже без будь-якої користі я прийшов сюди і змарнував стільки днів, стільки ночей? — «Р а б і н а л - А ч і» (*мовою кіче*).

бувальцях нероби з навколишніх селищ, і всі казали одне й те ж: «Ніякого вугілля тут немає». Подеколи Філіп сидав і глибоко замислювався, марно намагаючись знайти розгадку цієї таємниці, потім ішов у тунель і питав робітників, чи не з'явилися ще якісь ознаки вугілля. І щоразу чув у відповідь: «Ні, немає». Він повертався назад з уламком породи, уважно розглядав його й казав собі: «Це вапняк, в ньому є прошарки з окам'янілих коралів,— отже, це саме те, що потрібне». Потім, зітхнувши, кидав уламок: «А втім, це ще ні про що не говорить. Там, де є вугілля, поруч неодмінно залягає вапняк з кораловими окам'янілостями, але це зовсім не означає, що там, де є такий вапняк, обов'язково мусить бути й вугілля. Цього ще не досить...»

І наступною його думкою завжди було: «Але ж існує одна, щонайпевніша, ознака... Якби ж то мені натрапити на неї!...»

Протягом останнього місяця він не раз сам себе питав: «А може, я просто одержимий? Мабуть, воно так і є. В наш час усі стали одержимі: кожен плекає нездійсненні надії, кожен прагне раптом розбагатіти, не бажаючи докладати до цього часу і праці. Нічого в мене не вийде, треба розпустити робітників і почати жити чесною працею. Ніякого вугілля тут немає. Який же я був дурень! Треба залишити це все!»

Але залишити він не міг. Після цього він звичайно сидів ще з півгодини у глибокій задумі, а потім рішуче підводився, розправляв плечі і казав: «І все-таки вугілля тут є! І нікуди я звідси не піду. Хай там хоч що, а я довбатиму цю гору і, поки живий, не відступлюся!»

Філіпові ніколи й на думку не спадало попрохати у містера Монтегю ще трохи грошей. Він міркував так: тепер, коли в нього лишився всього один шанс із тисячі, просто нечесно звертатися до людини з таким проханням, та й містер Монтегю був би просто дурень, якби задовольнив його.

В копальні Філіпа працювали три зміни робітників. І от настав день, коли, розрахувавшись з ними за останній тиждень, він лишився зовсім без грошей. Він не міг дозволити собі залізти в борги і тому сказав людям, що припиняє роботи. Трохи згодом вони прийшли до нього в намет, де він сидів, спершись ліктями на коліна й поклавши голову на руки; весь його вигляд свідчив про

безмежне горе. Один з робітників вийшов наперед і сказав:

— Містер Стерлінг, коли Тім впав і цілий тиждень не міг працювати, ви сплачували йому половину грошей, і його сім'я мала що їсти. Та й хто б із нас не зазнавав скрути, ви теж допомагали, чим могли. Ви завжди велися з нами по-чесному, а ми, щоб ви знали, теж люди і розбираємось, хто чого варт. Ми хоч і не вірим, що в цій горі щось є, але впертих людей, як оце ви, поважаємо. Ви ж таки вмiєте стояти на своєму, хоч як вам не щастить. То був би в нас лише якийсь харч, і хай мене чорти візьмуть, коли б ми не zostалися з вами до останнього! Це вам усі хлопці скажуть. Отож ми й надумали ще разочок колупнути на щастя. Попрацюємо ще три дні, а як нічого не знайдемо, то й грошей з вас за це не візьмемо. Оце й все, що ми прийшли вам сказати.

Філіп був зворушений. Якби він мав гроші, щоб купити харчів на три дні, він, звичайно, прийняв би цю великодушну пропозицію, але в своєму теперішньому становищі він не міг поступитися в благородстві перед цими людьми. Він мужньо відмовився, потиснув їм усім руки і знов лишився на самоті з власними думками. А робітники все-таки повернулися в тунель і «ще разочок колупнули на щастя». Вони працювали цілий день, а коли вже мали йти, ще раз завітали до Філіпа, щоб попрощатися з ним; але нічого втішного про наслідки своєї роботи сказати йому не могли.

На другий день Філіп розпродав усі інструменти, залишивши тільки два чи три комплекти для себе, потім продав на дрова одну спорожнілу тепер хатину разом з усім, що в ній було; на вторговані таким чином жалюгідні копійки він вирішив купити харчів і працювати далі сам. Вже вечоріло, коли він, вдягнувшись у старе, попрямував до тунелю. Він запалив свічку і став навпомацки просуватися вперед. Раптом він почув якийсь шум, ніби десь недалеко працювали киркою чи буром; це його дуже здивувало. Потім у глибині тунелю блиснуло світло, і коли Філіп наблизився, він побачив перед собою Тіма.

— Мені обіцяють роботу на «Золотій квітці»,— сказав Тім,— це буде десь днів через десять, а поки що я попрацюю тут. Щось же треба робити, а я ще й винен вам те, що ви мені платили, коли я хворів.

Нічого він не винен, заперечив Філіп, але Тім наполягав на своєму; тоді Філіп сказав, що в нього є трохи харчів і вони поділяться ними. Так вони працювали кілька днів: Філіп орудував буром, а Тім — киркою. Спочатку Філіпові не терпілося побачити наслідок кожного вибуху; кругом ще клубочився дим, а він уже стрімголов мчав назад, вдивляючись в уламки породи. Але щоразу наслідки були такі ж невтішні, тому кінець кінцем він втратив до них інтерес і майже перестав оглядати місце вибуху. Він просто гнув спину — з упертістю, але майже без надії на успіх.

Тім залишався з ним до останньої хвилини, аж поки настав йому час іти на роботу в «Золоту квітку», і, здавалося, був пригнічений марністю їх тяжких зусиль не менше, ніж сам Філіп. Після того як він пішов, Філіп продовжував наступ на гору сам один, — день у день, з ранку до вечора, — але робота посувалася дуже повільно, і йому навіть почало здаватися, що він весь час тупцює на місці.

Якось надвечір він закінчив бурити шурф, над яким працював більше двох годин; розчистив його, засипав порохом і вставив шнур; потім наповнив отвір землею та дрібними уламками породи, щільно утрамбував, а тоді підніс до шнура полум'я свічки й побіг геть. Невдовзі пролунав глухий вибух, і Філіп машинально пішов назад, щоб побачити його наслідки, але раптом круто повернувся й замислено, сам того не помічаючи, промовив уголос:

— Ні, все це марно... просто безглуздо. Хай навіть я знайду щось, але ж це знову буде всього-на-всього такий самий нікчемний прошарок, якому гріш ціна...

Говорячи це, він повільно йшов до виходу з тунелю. В голові його снувалися невеселі думки:

«Я переможений... У мене нема харчів, нема грошей... Доведеться все покинути... Стільки тяжкої праці — і все марно!.. Але ні, я ще не склав зброї! Я буду працювати, зароблю грошей, щоб повернутися сюди, і знову кину виклик долі... Але ж на це потрібні роки, цілі роки!..»

Вийшовши з тунелю, він скинув куртку просто на землю, а сам сів на камінь і задивився на призахідне сонце, на чарівний краєвид з порослими лісом гребенями гір, що, мов хвилі, відкочувались аж до сяючого золотом небокраю.

Біля самісіньких його ніг щось шаруділо, але Філіп

не звертав на це уваги. Він, як і раніше, був поглинутий власними думками, і тягар їх ставав дедалі тяжчим. Аж ось він підвівся, кинув погляд униз, на далеку долину, і думки його полинули в новому напрямі.

«Як чудово! Яка краса! І все-таки там, у долині, зовсім не те, що тут... Ну що ж, треба йти лаштуватися — все одно робити більше нічого».

Філіп сумно почвалав до свого намету. Напівдорозі він згадав про куртку і повернувся назад, але роздумав, посміхнувся й пішов далі — все одно такий-мотлох у цивілізованому світі йому буде ні до чого. Пройшовши ще трохи, він згадав, що в кишені куртки лишилися деякі папери, і, сердито кречнувши, побрів назад, підняв куртку й надів її.

Одійшовши кроків десять, він нараз зупинився, немов прикипів до місця. Якусь мить він стояв не рухаючись, наче людина, яка намагається щось зрозуміти і не може. Потім торкнувся рукою плеча, обмацав спину — і все його тіло пройняв дроз. Філіп гарячково схопився за полу куртки — і знову весь задрижав. Він стягнув куртку, швидко оглянув її, відкинув геть і щодуху помчав назад до тунелю. Щоб знайти те місце, де лежала куртка, йому довелося низько пригнутися, бо надворі вже зовсім засуθενіло; потім, бажаючи переконатись остаточно, він поклав руку на землю і відчув, як між пальцями тече тоненький струмочок води.

— Слава тобі боже! Ось воно, нарешті!

Філіп запалив свічку і побіг у тунель; там він підібрав уламок породи, викинутий останнім вибухом, і вигукнув:

— От цієї глини мені й не вистачало! Тепер я вже певний, що тут є вугілля!

З величезним піднесенням він узявся орудувати киркою і працював майже до ночі, а коли нарешті стомлено поплентався додому, то вже знав, що знайшов велику вугільну жилу — щонайменше сім футів завтовшки.

На розхитаному столику в його оселі лежав жовтий конверт; побачивши його, Філіп упізнав той особливий тип конвертів, у яких розносять телеграми. Він розпечатав телеграму, прочитав її і, зібгавши в руці, жбурнув на долівку.

В телеграмі було всього троє слів: «*Рут дуже хвора*».

РОЗДІЛ XXXII

ВИДУЖАННЯ РУТ. НА ПОРОЗІ МАЙБУТНЬОГО

Alaila pomaikai kua, ola na iwi iloko
o ko kua mau ia elemakule¹.

•••••
•••••²

Коли Філіп сів у поїзд на станції в Іліоні, був уже вечір. Звістка про його успіх прилетіла сюди раніше, і, поки він чекав поїзда, його з усіх боків оточив натовп іліонців, яким не терпілося довідатись, що й як; вони закидали Філіпа запитаннями, поздоровляли його з нечуваною удачею. На цей раз, мовляв, помилки вже бути не може!

Здобувши успіх, Філіп несподівано для себе став неабиякою персоною: до його слів прислухались з пошаною, його поглядам надавали глибокого значення. Адже кожне слово власника багатой вугільної копальні важить, як золото, і кожну його фразу, навіть найбуденнішу, люди повторюють, наче велику мудрість.

Філіпові хотілося побути на самоті; в такий час його щаслива знахідка здавалась йому нікчемним глузуванням, злим жартом долі, яка частує найсмачнішими ласощами людину, позбавлену апетиту. Адже він прагнув успіху насамперед заради Рут, і от тепер, коли настав день його торжества, вона, може, вмирає.

— Фсе вийшоф так, як я казаф, містер Стерлінк,— повторював хазяїн іліонського готелю.— Я так і казаф

¹ Тоді ми обоє будемо щасливі, і діти наші житимуть поруч нас до самої нашої смерті (*гавайськ.*).

² І буде він тобі під старість утіхою й опорою в житті (*сірійськ.*).

Джейку Сміту: цей хлопець знайде, що шукаф, будьте пefні.

— Вам слід було теж вступити в пай, містер Дузенгеймер,— сказав Філіп.

— О-о-о, я знаф... То фсе мій стара: ти, каже, роби свій спраф. То я й робиф. І лишифсь ні з тшим. А містер Праерлі, він як, не буде зофсім сюди приїжайт?

— А навіщо він вам?

— О, так бахато пиф: пиво і фсе таке інше. Я фсе тут йому записаф, шоп він приїхаф подивифсь...

Ніч здалася Філіпові нескінченно довгою, він ніяк не міг заснути. В інший час розмірене погойдування вагона давно б уже заколисало його, а перестук коліс і норувисте форкання залізного коня викликали б у нього тільки відчуття радісного задоволення від швидкої їзди. Але тепер у цих звуках йому вчувалась лише глуха погроза, та й поїзд, замість того щоб мчати вперед, здавалося, повз, мов черепаха. І не тільки повз, а ще й зупинявся на кожному кроці і, зупинившись, щоразу довго стояв на місці серед моторошної цвинтарної тиші. «Невже щось трапилось? — непокоївся Філіп.— Та ні, знову, мабуть, станція. А може, тут є телеграф?..» І він з тривогою прислухався: чи не відчиняться раптом двері, чи не зайде у вагон кондуктор, шукаючи Філіпа Стерлінга, щоб передати йому фатальну депешу?

Якою довгою здавалась йому кожна зупинка! Та от нарешті поїзд повільно рушав з місця і з стукотом, пахканням і свистом знов сунув крізь ніч. Час від часу Філіп відкидав завіску і дививсь у вікно. Темні обриси порослих лісом гір, біля підніжжя яких проповзав поїзд, зловісно вимальовувались на тлі похмурого неба. Потім за вікном у мерехтливому сяйві місяця попливли краєвиди Саскегани. Полога долина з розкиданими по ній мовчазними будиночками фермерів, де люди спокійно собі сплять, не знаючи тривоги і турбот. Церква, кладовище, млин, знов будиночки — і от уже поїзд, не зупиняючись, безстрашно здирається вгору, на високу естакаду, й повзе по її вершині, а під ним, на добру сотню футів нижче, вирує піною бурхливий гірський потік.

Що принесе йому ранок? А що, як саме зараз, коли він поспішає до Рут, її ніжна душа полинула в інші, недсяжні для нього краї? Філіпа мучили недобрі передчуття. Минуло ще чимало часу перш ніж він поринув у

неспокійний сон. Йому вчувався якийсь шум, немовби розбурханий весняним паводком гірський потік вийшов з берегів, погрожуючи зруйнувати все довкола, а він, Філіп, перед лицем неминучої загибелі одчайдушно борюся з стихією. Раптом поруч нього опинилась Рут, уся в білому, з осяяним ангельською усмішкою обличчям. «Ходімо!» — покликала вона його, вказуючи рукою на небо... Філіп скрикнув і прокинувся — поїзд гуркотів по мосту, а надворі вже благословлялося на світ.

Коли настав день, поїзд, працююто пахкаючи, перетинав плоску рівнину Ланкастера з її безмежними ланами кукурудзи й пшениці, присадкуватими кам'яними будинками та величезними амбарами й житницями, збудованими немовби спеціально для того, щоб зберігати в них скарби Геліогабала¹. Потім за вікном попливли усміхнені, сяючі свіжою зеленню поля Честера і, нарешті, околиці самої Філадельфії, де все виразніше вимальовувались ознаки великого міста. В тупиках стояли довжелезні состави з вугіллям, деякі з них були вже розвантажені; численні колії збігались, перехрещувались і знов розбігались в різні боки; на бокових коліях диміли паровози; дедалі частіше почали зустрічатися фабрики; потім показалися перші вулиці, і повітря сповнилося немовкаючим шумом ділового міста. Перестук коліс на стрілках і стиках рейок ставав усе повільнішим; поїзд під'їхав до перону й зупинився.

Був гарячий серпневий ранок. Сонце розжарило широкі вулиці, і ряди будинків з позачинюваними білими віконницями скидались на велетенські печі, що виструнчилися в одну лінію. Філіп з трудом дихав цим важким, задушливим повітрям; знеможене спекою місто, здавалось, лежить непритомне. Сівши в трамвай, він поїхав на північну околицю міста: там у новому районі, який ще недавно був частиною Спрінг-Гардена, в невеличкому цегляному будиночку жили тепер зубожілі Боултони.

Побачивши здаля цей будиночок, Філіп уже не міг подолати нетерпіння. Віконниці, хвалити бога, не зачинені — отже, Рут ще жива. Він швидко збіг на ганок і подзвонив. Двері відчинила місіс Боултон.

— Філіп! Як добре, що ти приїхав!

— Що з Рут?

¹ Геліогабал — римський імператор (III ст. н. е.).

— Вона дуже хвора, але тепер їй трохи полегшало, гарячка пішла на спад. Але найгірше ще попереду, коли почнеться криза. Лікар боїться, що в неї не стане сил видужати... Звичайно, ти можеш її побачити.

Місіс Боултон провела його в маленьку кімнату, де лежала Рут.

— Ох, якби-то вона була зараз у своїй просторій і прохолодній кімнаті в нашому старому будинку! — зітхнула вона. — Тепер вона каже, що то був справжній рай.

Містер Боултон, який сидів біля ліжка Рут, підвівся і мовчки потиснув Філіпові руку. Єдине вікно кімнати було навстіж розчинене, але знадвору йшло таке саме гаряче й важке повітря. На столі стояла ваза з квітами. Очі Рут були заплющені, щоки пашіли жаром, голова неспокійно совалась по подушці, наче від сильного болю.

— Рут, — поклікала мати, схилившись над нею. — Філіп приїхав.

Очі Рут розплющились, в них сяйнув проблиск свідомості, на обличчі з'явилася квола усмішка; коли Філіп торкнувся губами її лоба, вона спробувала підняти свою схудлу руку й ледве чутно прошепотіла:

— Філ, любий...

Допомогти хворій було нічим, лишалося тільки чекати, поки припиниться жорстока гарячка. Лікар, місіс Лонгстріт, сказала Філіпові, що Рут, без сумніву, заразилася в лікарні, але хвороба сама по собі не серйозна і не становила б жодної небезпеки, якби дівчина не була знесилена важкою працею та мала трохи міцніше здоров'я.

— Весь цей час вона трималася лише завдяки своїй невичерпній волі. І якщо тепер воля залишить її, становище буде безнадійне. Ви, сер, зараз можете допомогти їй краще, ніж я.

— Яким же чином? — нетерпляче спитав Філіп.

— Сама ваша присутність краще ніж будь-що інше підтримуватиме в ній волю до життя.

Коли гарячка припинилася, становище зробилось дуже загрозливим. Протягом двох днів життя Рут кожен мить готове було згаснути, мов полум'я свічки на вітрі. Філіп не відходив од її ліжка, і вона, ніби відчуваючи, що він поруч, чіплялася за нього, як людина, знесилена боротьбою з стрімкою течією, чіпляється за про-

стягнуту з берега руку. Досить було йому хоч на хвилину вийти з кімнати, як Рут починала неспокійно поводити очима довкола, немовби шукаючи чогось і не знаходячи.

Філіп так палко, так пристрасно бажав повернути Рут до життя, що, здавалося, це бажання передалось і їй; вона немовби черпала з його душі наснагу й життєві сили.

Після двох днів боротьби з неблаганною смертю доктор Лонгстріт оголосила, що воля Рут бере верх над недугою і що сили починають поступово повертатися до неї. Ще через день настав уже помітний для всіх злам на краще. Коли Філіп сидів біля ліжка Рут, тримаючи її кволу руку і намагаючись знайти на її обличчі хоч найменші ознаки колишньої рішучості, вона з зусиллям прошепотіла:

— Я так хочу жити... для тебе, Філ!

— Ти житимеш, люба, ти повинна жити,— сказав Філіп, і в голосі його було стільки віри й упевненості, що ці слова прозвучали для Рут як вимога, як наказ, сповнивши всю її трепетом.

Поволі, не поспішаючи, Філіп знову виводив її на шлях життя. І вона поволі йшла за ним, покірлива й безпорадна. Вперше в житті Рут відчула свою цілковиту залежність від іншої людини, свідомо довірилась їй і черпала сили в її волі. І як незвично, але радісно було знати, що її підняли й несуть назад, у мало не втрачений нею щасливий світ, осяяний тепер сонцем кохання, і що зробив це той, кого вона любить більше самої себе.

— Коханий мій,— казала вона Філіпові,— якби ти не любив мене, мені було б байдуже, одужаю я чи помру.

— А як же твоя професія?

— О, зажди, вона ще стане тобі в пригоді, коли в твоїй копальні скінчиться вугілля і ви з татом знову сядете на міліну!

Коли Рут трохи зміцніла, її повезли в Іліон: для скорішого видужання їй було потрібне чисте повітря. З нею поїхала вся сім'я. Рут не відпускала Філіпа ні на крок від себе, і тому містер Боултон ще раніше виїхав в Іліон, щоб оглянути славнозвісну копальню, розпочати її розробку й підготувати все до продажу. Філіп настояв на тому, щоб повернути іліонські угіддя у власність містера Боултона, залишивши за собою лише ту частину прибут-

ків, яка призначалась йому з самого початку; таким чином, містер Боултон знову став бізнесменом і відновив свій авторитет на Третій вулиці. Копальня виявилась навіть багатшою, ніж вони гадали спочатку, і при розумному господарюванні мала принести їм силу-силенну грошей. Очевидно, цю думку поділяв і містер Біглер, який, тільки-но почувши про новину, з властивим йому нахабством прибіг до містера Боултона просити допомоги: йому потрібна невеличка сума, під акції компанії патентованих коліс для залізничних вагонів. Цей мерзотник Смолл, заявив він, видурив у нього всі гроші й пустив його з торбою.

Містер Боултон висловив йому своє співчуття і порадив подати на Смолла в суд.

Потім з'явився містер Смолл і почав звинувачувати Біглера; містер Боултон не пошкодував і для нього такої самої поради.

— Якщо вам з Біглером,— додав він,— пощастить добитись обвинувального вироку один проти одного, ви зможете втішатися, засадивши один одного в буцегарню за підробку моїх векселів.

Однак Біглер і Смолл не посварилися. Вони обидва за спиною містера Боултона лаяли його шахраєм і пустили плітку, ніби він навмисно збанкрутував, аби потім ще більше розбагатіти.

На чистому повітрі гірських схилів, серед розкішної краси золотої осінньої природи до Рут швидко поверталося здоров'я. Яким прекрасним здається світ хворій людині, чиї почуття сприймають усе з особливою гостротою, людині, яка стояла так близько від небуття, що тепер її глибоко зворушує все живе і найменша ласка цілющої природи викликає у її душі радісний трепет. Життя здається їй казковим багатством, а все довкола: і яскраві барви трави, квітів, неба, і легкий подих вітру в листі дерев, і обриси далекого небокраю, і кучеряві хмарки у блакитній височині,— дає таку безмежну насолоду, наче звуки чарівної музики для того, хто дуже за нею знудьгувався. Рут дивилась на світ очима людини, яка вперше побачила його, так, немовби його щойно створили тільки для неї одної; цей світ був сповнений любові, і серце Рут до країв наливалось щастям.

У Фолкілі також стояла золота осінь. Аліса сиділа біля розчиненого вікна у своїй кімнаті й дивилась на

луки, де працювали косарі, збираючи другий урожай конюшини. Солодкі пахощі свіжого сіна лоскотали їй ніздрі. Та Аліса, заглибившись у свої думки, здавалося, не помічала цього. Вона тільки що закінчила писати листа до Рут, і на столі перед нею лежав пожовклий аркушик паперу з пришпиленим до нього сухим стебельцем конюшини — тепер це був лише спогад. У своєму листі до Рут вона від щирого серця благословляла їх з Філіпом і бажала їм щастя на віки вічні.

— Слава богу,— мовила вона сама до себе,— вони ніколи не знатимуть.

Вони ніколи не знатимуть... А хіба знаємо ми, скільки є на світі таких жінок, як Аліса, прекрасних, самовідданих душ, що обдаровують нас вірою і ніжною любов'ю, а самі все своє життя лишаються самотніми?

— Вона хороша дівчина,— сказав Філіп, коли Рут показала йому цей лист.

— Дуже хороша, Філ, і ми будемо завжди її любити: у нас з тобою так багато щастя, що ми можемо поділитись і з нею.

טוב אחרית דבר מראשיתו¹

¹ Будь-який кінець кращий, ніж початок (єврейськ.).

ПІСЛЯМОВА

Ніщо не надає книжці більшої ваги
і гідності, ніж післямова.

*Геродот*¹

Мабуть, нам лишається тільки вибачитись перед читачем за те, що ми так і не спромоглися знайти Лориного батька. Знаючи, як легко знаходять у романах загублених героїв, ми гадали, що зможемо зробити це без особливих труднощів. Але виявилось, що це справа дуже важка, навіть просто неможлива, і тому нам довелося викреслити ті сторінки повісті, які були присвячені цим розшукам. Не тому, що вони були нецікаві,— зовсім навпаки; та оскільки чоловіка цього все-таки не знайшли, ми вважали нерозумним марно збуджувати й нервувати читача.

¹ Епіграф, приписаний Геродоту, має жартівливий характер і належить перу самого Марка Твена.

З М І С Т

Твен і позолочений вік. <i>Передмова</i> З. Лібмана	5
<i>Передмова</i>	17

КНИГА ПЕРША

<i>Розділ I.</i> Теннесійські володіння сквайра Хокінса	21
<i>Розділ II.</i> Сквайр Хокінс усиновляє Клея	30
<i>Розділ III.</i> Дядько Деніел вперше бачить пароплав	34
<i>Розділ IV.</i> Сквайр Хокінс пливе пароплавом по Міссісіпі	38
<i>Розділ V.</i> Лора Ван Брант стає членом сім'ї Хокінсів	48
<i>Розділ VI.</i> Через десять років. Лора — юна красуня	56
<i>Розділ VII.</i> Полковник Селлерс планує, як нажити гроші	66
<i>Розділ VIII.</i> Полковник Селлерс частує Вашингтона Хокінса	72
<i>Розділ IX.</i> Сквайр Хокінс умирає, залишивши землю дітям	80
<i>Розділ X.</i> Відкриття Лори. Благання місіс Хокінс	86
<i>Розділ XI.</i> Званий обід. Проста їжа і блискучі надії	94
<i>Розділ XII.</i> Гаррі та Філіп їдуть на Захід прокладати залізницю	99
<i>Розділ XIII.</i> Полковник Селлерс вітає юнаків у Сент-Луїсі	106
<i>Розділ XIV.</i> В Філадельфії. На сцені з'являється Рут Боултон	114
<i>Розділ XV.</i> Рут вивчає медицину. В анатомічному театрі	121
<i>Розділ XVI.</i> Зразковий інженер-залізничник. Розвідувальні роботи в Стоунз-Лендінгу	129
<i>Розділ XVII.</i> Стоунз-Лендінг перетворюється на місто Наполеон... на папері	137
<i>Розділ XVIII.</i> «Шлюб» Лори	144
<i>Розділ XIX.</i> Браєрлі фліртує з Лорою і захоплюється нею	152
<i>Розділ XX.</i> Державний діяч — Ділворті Золотоустий	160
<i>Розділ XXI.</i> Рут у семінарії. Нові друзі та нові розваги	167
<i>Розділ XXII.</i> Закоханий Філіп у Фолкілі. Гаррі хоче всіх очарувати	174
<i>Розділ XXIII.</i> Філіп і Гаррі беруться до роботи	183
<i>Розділ XXIV.</i> Місто Вашингтон	186

<i>Розділ XXV.</i> Робота в Наполеоні (Стоунз-Лендінгу)	194
<i>Розділ XXVI.</i> Містер Боултон починає ще одну ризиковану справу	199
<i>Розділ XXVII.</i> Полковник Селлерс потрапляє у скрутне становище, але знаходить вихід	207
<i>Розділ XXVIII.</i> Як затверджуються асигнування	212
<i>Розділ XXIX.</i> Філіп шукає вугільних покладів в Іліоні	222
<i>Розділ XXX.</i> Сенатор Ділворті запрошує Лору до Вашингтона	230
<i>Розділ XXXI.</i> Філіп ламає руку. Рут допомагає хірургові	233

КНИГА ДРУГА

<i>Розділ I.</i> Світські успіхи Лори у Вашингтоні	245
<i>Розділ II.</i> Лора приймає візити столичної знаті	252
<i>Розділ III.</i> Лора за лаштунками конгресу	270
<i>Розділ IV.</i> Як забезпечується більшість голосів	276
<i>Розділ V.</i> Прикажчик з книгарні	284
<i>Розділ VI.</i> Лора кокетує з Бакстоном	290
<i>Розділ VII.</i> Лора знову зустрічає полковника Селбі	295
<i>Розділ VIII.</i> Лора знову закохана в Селбі	303
<i>Розділ IX.</i> Як поширюються вашінгтонські новини	309
<i>Розділ X.</i> Гаррі безнадійно закоханий	316
<i>Розділ XI.</i> Містер Троллоп спіймався на гачок і стає спільником	324
<i>Розділ XII.</i> Газетні нападки на університетський білль	340
<i>Розділ XIII.</i> Філіп доводить свою дружбу до Браерлі	346
<i>Розділ XIV.</i> Чому містер Бакстон підтримував університетський білль	353
<i>Розділ XV.</i> Лора вбиває полковника Селбі	364
<i>Розділ XVI.</i> Лора в тюрмі	372
<i>Розділ XVII.</i> Містер Біглер зводиться на ноги, а містер Боултон залізає в борги	379
<i>Розділ XVIII.</i> Філіп мало не знаходить вугілля	387
<i>Розділ XIX.</i> Скрутне становище. Філіп знаходить вихід	395
<i>Розділ XX.</i> Попередня процедура в конгресі. Селлерс незаслужено ображений	404
<i>Розділ XXI.</i> Моральний вплив на користь університетського білля	412
<i>Розділ XXII.</i> Ділворті в Сент-Ресті. Передвиборна кампанія	415
<i>Розділ XXIII.</i> Суд над Лорою. Розумні присяжні та зразковий суддя	422
<i>Розділ XXIV.</i> Вельмитямущий адвокат	431
<i>Розділ XXV.</i> Суд триває	440
<i>Розділ XXVI.</i> Чекаючи телеграм	450
<i>Розділ XXVII.</i> Рішення присяжних. Лору виправдано	457

<i>Розділ XXVIII.</i> Сенат стає на захист своєї честі і засуджує корупцію	465
<i>Розділ XXIX.</i> Смерть Лори	477
<i>Розділ XXX.</i> Вашингтон Хокінс починає нове життя	485
<i>Розділ XXXI.</i> Хмари розвіюються. Радісна несподіванка	492
<i>Розділ XXXII.</i> Видужання Рут. На порозі майбутнього	497
Післямова	504

МАРК ТВЕН И ЧАРЛЗ Д. УОРНЕР
Позолочений век
(На українском языке)

*

Редактор *І. Ф. Лещенко*
Художник *К. В. Бобровников*
Художній редактор *М. П. Вувк*
Технічний редактор *В. І. Палютін*
Коректор *Л. Г. Зіневич*

*

Здано на виробництво 24/11 1962 р.
Підписано до друку 25/VII 1962 р.
Формат паперу 84×108 1/32. Фізичн. друк. арк. 15,875.
Умовн. друк. арк. 26,035. Обліково-видавн. арк. 25,702
Ціна 79 коп. Замовл. 2-413. Тираж 30 000.

*

Держлітвидав України,
Київ, Володимирська, 42.

*

Книжкова фабрика ім. Фрунзе
Головполіграфвидаву Міністерства культури УРСР,
Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

